

LOOMING

*Eesti
Kirjanike Liidu
kuukiri*

2 *Veebruar 1992*

*David Herbert Lawrence' i, Salme Ekbaumi, Liisi Ojamaa,
Ülar Ploomi, Muia Veetamme ja Agu Pihelga luulet.*

Toomas Vint Kusagil India ookeani saarel.

*Hando Runneli, Ott Rauni, Heljo Männi ja Kalle Käsperi
jutte.*

Max Horkheimer Mõtteid tänapäeva ajateadvusest.

Mart Kivimäe Märksõnu Max Horkheimeri ajamõtteist.

Gustav Ränga juubelikimp.

Eero Medijainen Eesti esindajaid Soomes.

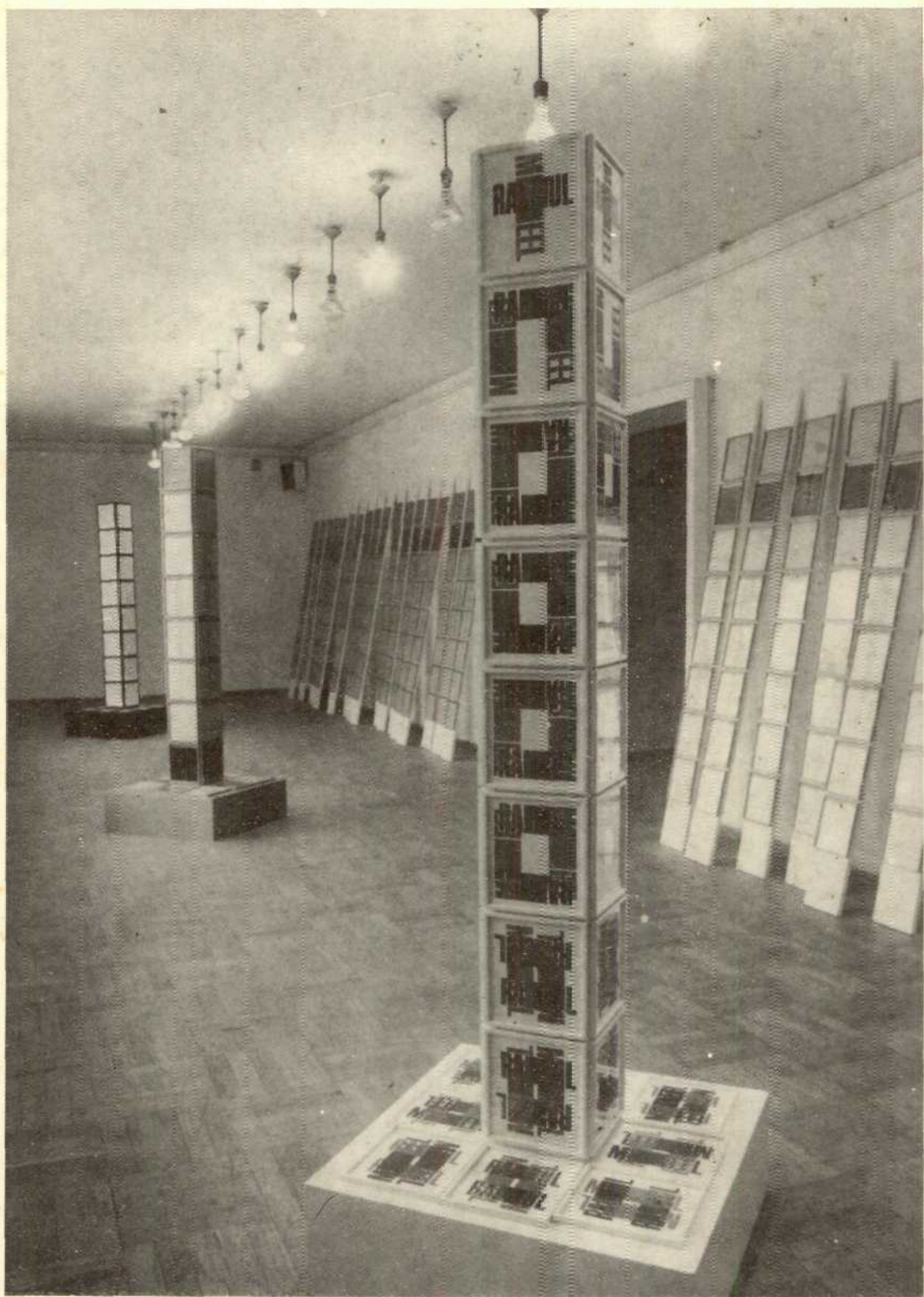
Isaac Bashevis Singer oma tööst.

Ilmar Mikiver Huumor eesti luules.

Rutt Hinrikus Kõne Eesti Naisüliõpilaste Seltsis.

Arvustused ja ringvaade

*Ilmub
1923.
aastast*

RAUL MEEL. Kolmas mälestussammas, valge
Teine mälestussammas, pronks
Esimene mälestussammas, must
Kullajaht 91:36 tõusu

LOOMING

2

1992

ILMUB 1923. AASTAST

EESTI KIRJANIKE LIIDU KUUKIRI

David Herbert Lawrence

Nahkhiir

Õhtul, terrassil istudes,
kui päike Pisa kohalt läände vaob, Carrara mägede taha
ja maailm saab üllatava näo,

kui väsinud lill Firenze on pimeduses juba ja
 ümberringi hõõguvad
küngaste pruunikad harjad,

kui Ponte Vecchio võlvide alla
tulvab õhtune rohekas valgus,
pimeda Arno voolusuunale vastu —

vaata, öö ja päeva piiril
ühed olendid lendlevad õhus,
pääsud tumeda niidiga nõelumas varjusid kokku.

Lennukaar, kiire parabool sillakaarte all
vastu võlvialuste valgust,
järsk paigalseis õhus,
allasõöst veepinna ligi.

Ja sa mõtled:
"Pääsukesed nii hilja lennus veel?"

Pääsukesed?

Õhuelu pime silmustik
surmasõlme täissilmuseta,
nõksak, pööre, pluksumine, siksakiline võbelev lend,
nukilised tiivad taeva foonil,
nagu kinnas, must kinnas valgusse heidetud,
 kukkumas.

Pääsukesed? Ei!
Nahkhiired.

Ühel tabamatul hetkel asendavad nahkhiired pääsukesi
Ponte Vecchio kohal...
Vahtkonna vahetus.

Nahkhiired, ja iletav kihelus pealael
kui nad ogaras lennus
võdisevad üle su pea.

Pipistrello!

Must vilistaja imetillukese pilliga.

Õhus lendlevad väikesed kägarad,

häälitsevad iseäralikult, raevukalt, verejanuselt.

Tiivad nagu vihmavarjuribid.

Nahkhiired!

Olendid, kes riputavad end magama nagu kaltsud,

peapool ebardlikult alaspidi,

irvitavad magades.

Ripuvad nagu vastikud nartsud.

Nahklapid!

Hiinas on nahkhiir õnne sümbol.

Mitte minu jaoks!

Kilpkonna armumäng

Lähenemisel

tema ei vaatagi temakest, ei haista ta lõhna,

ei nuusuta isegi, ta nina ei toimi.

Ta tunneb vaid tundlikke nahavolte,

mis liiguvad, kui temake edasi komberdab

oma kohmakal viisil,

nahavolte ta all, mis liiguvad ja loivavad

mullatolmuse kilprüü varjus.

Ja nii ta askeldab, pingutab temakese kilbi all,

kompab oma koonuga ta reisi

või kõhetut koiba,

upitab veidralt ja mornilt end peale

nagu koer,

kuid ürghääletult, kahepaikse võika järjekindlusega.

Sünge ja karm armumäng, mida tema on

mängima määratud.

Vaikivast üksiolust välja kistud,

mõistetud osalema, kaks olema.

Olemise tusk ja tahe,

tahe,

eneseavaldus, alandus, tarve end teisega liita.

Üksikuna kulgema loodud,

eelkäija,

nüüd äkki selles tülikas kõrvaltalituses,

selles täbaras ja ahistavas verevaevas,

loomuse rõõmutus tarbetäitises.

DAVID HERBERT LAWRENCE

Kas temake teab,
kui ta keeldudes eemale tõmbub?
Või kas tema on juhitud teisega ühte
nagu lind, kes pimeduses aknasse lendab?
Teadvustamata kõik?

Koletu vapustus,
koletum veel see sund säilida,
järgneda, järgneda ja jätkata.

Pärast ajastupikka, jumalate-eelset iseolu,
üksisust ja ainulisust,
lõpus üks seletamatu sündmus nagu ääsikuum raud,
endast välja kistud, tõugatud teise teedele,
suunatud temaga ühte.

Jäik ja järsuloomuline, kõverjalgne reptiil,
väike džentelmen,
meie olukord on haletsusväärne,
peaksime leidma teise tee.

Nii pikalt tulnud, jätkakem,
käigem sama teed lõpuni.

Madu

Madu tuli mu veenõu juurde
haudjaspalaval päeval, olin kuum pärast pidžaamas,
tulnud jooma.

Laia jaanileivapuu iseäralikult lõhnavas varjus
astusin astmetest alla, veekruus käes,
ja pidin ootama, seisatama ja ootama, sest tema oli seal, veekünal,
enne mind.

Ta lookles alla muldvalli pimedast lõhest
ja libistas kollakaspruuni lõdva lõngerja keha
üle kiviküna serva,
kuhu kraanist oli tilkunud vett, tilluke loik,
rüüpas sireva suuga,
jootis pehmelt ja tummalt
oma pikka, lõdvalt lebavat keha.

Keegi oli varem mu veevõtukohal,
ja mina kui hilisem ootasin.

Ta kergitas pead nagu veis,
heitis mulle poolpilgu nagu veis,
nilpsas haralise keelega, tardus hetkeks,
sirutas kaela ja jõi veel veidi,
muldpruun, kuldpruun maa põlevast põuest,
juulikuu keskpäevast, Sitsiilias,
taamal suitsev Etna.

Mu teadmiste häääl ütles mulle,
et peaks ta tapma,
et Sitsiilia mustad maod on ohutud, kuldsed aga mürgised.

Ja hääled mu sisemuses ütlesid: kui oled mees,
võta kepp ja purusta ta selgroog,
tee talle lõpp.

Kas peaksin tunnistama, kuiväga meeldis ta mulle,
kui rõõmus ma olin vaikivast külalisest,
et oli tulnud jooma mu vett,
ja himutsi joonud, lahkus väärilt, tänusõnadeta,
maapinna põlevasse põue?

Oli see argus, et ei tihanud tappa?
Oli see loomuvastane, et tahtsin teda kõnetada?
Oli heldimus see, et tundsin end austatuna,
et külustus ülendas mind?

Ja ikkagi need hääled:
Poleks sa kartnud, oleksid ta tapnud!

Tõepoolest, ma kartsin, olin väga pelglik,
ja ikkagi tundsin ülendust sellest,
et tema oli tulnud
salapärase maapõue tumedast uksest
osa saama mu külalislahkusest.

Ta jõi janu täis,
tõstis pead, mõtlik nagu sêe, kes on joonud,
nilpsas õomusta haralise keelega,
otsekui nooliks oma huuli,
vaatas ümber jumala viisil, nägemata silmil,
pööras aeglaselt pea,
ja aegamisi, väga aegamisi, nagu sügavas mõttes,
jätkas kehalohisti tagasivedamist,
tagasi vallijärsaku pragunenud seinä.

Kui ta pistis oma pea koledasse auku
ja pikkamisi, mao kombel voolides venitas järele keha
ning libises üha sügavamale urgu,
valdas mind mingisugune ärevus, mingi vastuseis
tema tagasitõmbumisele tollesse koledasse auku,
omatahtsi kadumisele pimeduse valda.

Ma vaatasin enda ümber, panin kannu käest,
haarasin maast kättejuhtunud roika
ja heitsin matsatades vastu veeküna.

Ma arvan, et vise ei tabanud,
kuid äkitselt see osa temast, mis oli veel väljas, võpatas vääritu kiirusega,
vonkles nagu välk, ja oligi kadunud
musta auku, vallijärsaku muldsesse prakku,
ja mina, keset kirkast keskpäeva, vahtisin lummatult.

Samal silmapilgul tundsin kahetsust.
Ma mõtlesin: kui lame, tavapärane, kui pisinärune tegu!
Ma põlastasin ennast ja oma neetud inimliku harituse hääli.

Ma mõtlesin albatrossile
ja soovisin — tulgu ta tagasi, mu madu.

Sest ta paistis mulle taas kuninga aus —
pagendatud kuningana, allilmas, kroonimata,
taaskroonimise tarbes.

Nõnda libises mööda mu võimalus
elu ühe kuningliku kõrgusega.
Ja mul on midagi lunastada.
Mu madalus.

Tõlkinud MART MÄGER

DAVID HERBERT LAWRENCE (1885—1930), inglise kirjanik, mujal maailmas ja Eestiski tuntud eeskätt romanistina.

Autori kujunemisajal mõjuvõimas freudism määras tema loomingu põhiidee: tõkestava, pärssiva tsivilisatsiooni tavade ja tabude vastas otsekohene tungielu, looduslik loomulikkus. Proosateoste avameelne seksuaalsus irriteeris heakombelist Inglismaad, mõned Lawrence'i teosed olid kodumaal keelatud. Ka tema seksuaalse motiivistikuga maaillooming sai keelu osaliseks. Freudismi ja alateadvuse teemadel on Lawrence kirjutanud ka mitu esseed.

Proosa varju jäänud luule sisaldab kogutud kujul üle tuhande lehekülje. Autor on selle jaotanud tinglikult riimitud ja riimimata ehk vabavärsiliseks osaks, kuigi piirid igas tükis jaotusele ei vasta. Luule mõjutajate ning eeskujudena on nähtud Walt Whitmanit, anglo-ameerika imažiste (Ezra Pound, Amy Lowell) ja — itaalia futuriste. Whitmanis ja futuristide teoorias kõitis teda avatus, liikumine, tänapäevsus, elu tukse. Ta on liigitanud luule lõpu ja alguse luuleks. Esimeses, mida esindavad näiteks Shelley ja Keats, valitseb täius, tasakaal, lõpetaatus, sümmeetria, korrapära, staatika; teine laad taotleb liikuvust, elulisust, argist ehedust. Mitte veepeeglis ümmargune kuu, vaid killustunud virvendus virdava vee vastuhelkides. Luuletaja peab olema mõnevõrra ekstreemne, brutaalselt otsekohene, et tema "daemon" *resp.* muusa võiks ise vahemeheta rääkida. Lawrence'i parimates luuletustes ühinevad omadused, mida ta ise vastandab; sündmus, vahetu mulje, eluline kogemus saab avarama tähenduse, seda õllistab tõsimeelne väärikus.

Käesolevad tõlked pärinevad Lawrence'i kogust "Linnud, loomad ja lilled" (*Birds, Beasts and Flowers*, 1923). Looduslik on loomalik ja loomulik. Aine on andnud mingi mulje, juhtum, olukord, tähelepanek.

Kui "Nahkhiir" näidistab enam-vähem hetkemulje ja suhtumise poeetilist pildistust, siis kopuleeriva kilpkonna kujutus on iseloomulik ka seksuaalmotiivi pärast. "Madu" on kahtlemata Lawrence'i kõige kuulsam luuletus. Tsivilisatsioon oma keelavate ja käskivate "hääletega" tõkestab loomulikku loodussuhet, keelab nautimast ja rõõmu tundmast tabulise olendi külaskäigust, rikub mängu parimal hetkel. Ärgem unustagem ka mao tähendust freudistlikus sümboolikas. Jutustavas toonis esitatud *story*, tegelik kohtumine maoga, omandab poeetilise kõrguse ja müütilise mõõtmega. Madu kujuneb vaba looduse, ühtlasi allilma ja alataju kehastuseks.

M. M.

DAVID HERBERT LAWRENCE

Toomas Vint

Kusagil India ookeani saarel

On Eestimaa sügis. Juba mitmendat päeva paiskab tormituul viimasagaraid vastu akna- klaasi, rebib puudelt viimaseid lehti. Külmligane ilm imbub hinge ja sealt on teda väga raske välja saada. Ma ei armasta sügist, iga-aastast looduse suremist, lootusetust, suvi möödub alati liiga kiiresti, ja nüüd on käes järjekordne mitte midagi töötav troostitu lõpp. Tahaks siit ära. Ära külmast ja pimedusest. Usun, et meie kliimavöötmes igatseb igaüks kas või ühe päeva võrra pikendada suve.

Otsin sahtlist välja kaustiku, kuhu olen kirjutanud kunagi reisimärkmeid, ja ühtäkki olen tagasi 1988. aasta oktoobrikuus — mu ümber on palmid ja ees laiub smaragdroheline ja türkiissinine India ookean. Ootamatult tekib mul soov elada paberil uuesti läbi need kolm Aafrika-nädalat. Tookord, kui tagasi saabusin, helistati raadiost ja paluti, et ma reisisit räägiksin. Mu vastus kõlas umbes nii nagu poliitikutel: "No comments!", ma ei oleks tol ajal saanud paljudest olulistest üksikasjadest pajatada ja jutust oleks tulnud üksnes reklaamfoto paradüüsiisaaress.

Niisiis, alustaksin hommikupoolikust, mil olime abikaasaga äsja Vietnamist naasnud ja telefon helises. Kuulsin teisest toast Aili sõnu: "Ma arvan, et ta sinna küll ei taha sõita, sest troopiline kliima talle ei sobi..." Tõsi, olin lõppenud reisi viimastel päevadel kõrges palavikus mitme teki all värisenud külmast hotellitoa 30-kraadises soojuses, ning üleüldse tundsin end selles "rohelises põrgus" ebamugavalt, ent see kõik ei takistanud mind telefoni juurde tormamast ja toru haaramast. Helistati Kunstnike Liidust ja teatati, et Moskva Rahukaitsekomitee tahab, et ma viibiksin valitsuse külalisena paar nädalat Mauritiuse saarel.

See oli tont teab mis!

Vahtisin hulk aega akna taga õitsevaid õunapuid ja mõistus ütles, et siin midagi ei klapi. Põnevatel välissõitudel käivad ikka kunstiametnikud või need, kel on mõjusaid suhteid, aga minusuguse tavalise kunstniku osaks langevad ainult üksikud turismireisid. Helistasin mulle antud numbril Moskvasse, kuid seal kinnitati, et neile olevat mu tööd Moskva näitusel väga meeldinud ja nad otsustanud mind koos näitusega Mauritiusele saata. Loomulikult nõustusin, kuigi ma ei uskunud, et sõit teoks saab.

Eestis käis laulev revolutsioon. Just sel päeval, kui Lauluväljakule kogunes 300 000 inimest, käisin Kunstimuseumist läbi, et vaadata, kuidas piltide pakkimine edeneb. Mind hämmastasid viiekordsest vineerist kastid, kuid siis ma veel ei osanud neid suuremõõtmelisi ja raskeid kaste vaadates midagi halba aimata, rohkem huvitas mind, millised tööd nad olid kätte saanud, ning jäin rahule, kui veendusin, et kõik kaheksateist pilti moodustasid kena ja tervikliku näituse. Seejärel jalutasin Lauluväljakule ja laulsin paar laulu koos eesti rahvaga.

Alles pärast seda, kui näitus oli välja saadetud, hakkas minuni jõudma tõsiasi, et mõne aja pärast pean ka ise maailma teise otsa reisima. Mõnus oli küll sõprade ees edvistada: valitsuse kutsel ja külaliseks, aga tegelikult ootas mind ees midagi hämarat, sest see keegi, kes Moskvast telefonitoru otsas istus, ei osanud midagi täpsemat rääkida. Suvi sai läbi ja oktoobri lõpp hakkas hirmuäratava kiirusega lähenema. Isegi iseendale ei julgenud ma tunnistada, kui vastikult mind pelutas ihuüksi nii kaugemale sõitmine. Oleksin kõik heameelega sinnapaika jätnud ja rahulikult oma ateljeeüksinduses pilte maalinud, ent keegi poleks sellest aru saanud — hääletoonid, pilgud, lausa hüüatused: "Ah! Sa sõidad Mauri-

tiusele! Küll ikka mõnel veab!” Kena on inimest iseloomustada — ta on vaikne, endasetõmbunud, tagasihoidlik, aga kõik need jooned, mida kirjutati üliheadesse iseloomustustesse, on praktiliselt eluks kõlbmatud. Teadagi, nii määratleti truualamlikku riigikodanikku, kes ei tekita segadust ja pahandusi. Ent ma olen stalinliku sugupõlve laps ja kõik see ”hea” on kahjuks mullegi üsna iseloomulik.

Tõepoolest, üksnes abitus, oskamatus ja ebamäärane hirmutunne on inimese teekaaslasteks, kui ta on oma elu elanud muust maailmast eraldatuna, ning ka kõige parem kasvatus ei suuda korvata paratamatut alaväärsustunnet, mida nõukogude süsteem oma liikmetes sünnitab. Tuleb meelde seik Hispaania–reisilt, veider õhtusöök Sevillas. Olin tookord üleliidulise kunstnike seltskonnaga, enamik akadeemikud ja rahvakunstnikud, sest too oli alles teine või kolmas turismireis pärast Franco surma ja kõik tahtsid *Museo del Prado*’sse. Nojah, koguneti hotelli restorani õhtust sööma, aga giid oli ootamatult kuskile kadunud. Kelnerid viisid laudkondadele toidukaardid ja ootasid härrasrahvalt tellimusi. Algas ületüldine segadus, olematu keeleoskus ei lubanud seletada, et nõukogude inimene ei vali ise, vaid sööb, mida antakse. Segadus muutus kabuhirmuks ning siis hakati küll üksikult, küll paariviisi restoranist minema hiilima. Kelnerid tuiutasid jahmunult — mis on juhtunud nende lõbusate inimestega, kes alles olid lõunalaua veiniuimas oma laule laulda röökinud? Lõpuks saabus ruttamisest õhetav giid, vabandas ohtrasonaliselt ja jooksis rahvast tagasi söögisaali kutsuma, aga võta näpust — rahvas ei tulnud, neil olevat kõht täis ja nad ei tahtvatki süüa!

Ärasõidupäev jõudis kätte, enam ma ei saanud ega tahtnudki valetada, et oh, ma olen seal Mauritiusel juba kord käinud, või ah, mis see Mauritius ka ära ei ole... Ma lihtsalt pakkisin kohvri ja astusin kergelt südant väristades Moskva rongile.

Ma polnud kunagi mingit huvi tundnud säherduse organisatsiooni vastu, nagu seda on Rahukaitsekomitee. Olen küll kõikvõimalike sõdade ja vägivalda veendunud vastane (parem sitt rahu kui hea sõda), kuid mul polnud mingit tahtmist aktiivseks muutuda, teadagi — rahvasuu rääkis, et kui on vaja raha kommunistliku ideoloogia eest võitlejatele relvade ostmiseks, siis korraldatakse spetsiaalseid kontserte või muid ettevõtmisi (tahtsin juba kirjutada ”üritus”, aga sain sõnasabast kinni, sest meelde tuli üks teinegi rahva ütlemine: neljakümnendatel aastatel oldud hirmsasti hädas — pioneerid pidid röögatuse peale: ”Lenini–Stalini suure asja eest, olge valmis!” tõstma kätt ja karjuma: ”Alati valmis!”, mispeale keelemehed olevat ”üritusele” uued tähendused andnud). Kui ma ühelt Moskva–sõbralt püüdsin midagi tolle komitee kohta teada saada, tegi ta mulle vastuseks niivõrd põlgliku grimassi, et see lausa keelas ära mu keelel kibelevad küsimused. Seekord aga tuli mul Moskvast kõigepealt minna ühte esinduslikku ametihoonesse, et alustada tegelikku rahukaitsjakarjääri. Olin oma elu päris kenasti ära elanud nii, et seniajani oli mul olnud vaid üks kord juhus astuda üle sealse kõrge ametiasutuse läve (see oli kümme aastat tagasi, tulime Ailiga Poolast ja komanderingule läks vaja Kultuuriministeriumi pitsarit. Meil kulus paar tundi kabinetist kabinetti käimisele ja ootamisele, kuni keegi onuke, vaadanud enne ettevaatlikult ringi, võttis julguse kokku ja lõi meie Tallinna komanderingule pitserid peale, ja meie külaskäiku kroonisid salkkonna inimeste (kolleegium?) summutatud itsitused ning hüüatus: ”Ah kakije šljapõ u nas sevodnja v dome!”), mis tähendas avalikku põlgust Aili kuulsa kaabu vastu ja loomulikult ka minu teksarõivastuse häbimärgistamist). Rahukaitsekomitee lõpututena tunduvad koridorilabürintid tõid ebameeldiva mälestuse meelde, valmistusin kõige halvemaks, aga olin üsna üllatunud, kui mulle tarvisminevas kabinetis mind ülevoolava sõbralikkusega, peaaegu emmates tervitas meeskodanik, kellega olin varem telefonitsi rääkinud.

Aasia ja Aafrika rahukaitsjate mõnusalt tüse, mõnusalt kiilaks minev pealik — ütleme, et ta nimi oli Sergei — kohtles mind, nagu oleksime ammused sõbrad, kes alles eile lahku läinud, aga ma ei saa midagi parata, et säärane asi teeb mind ettevaatlikuks, ja nii ma seal istusingi, reserveeritud ja asjalik. Halvad uudised tulid alles hulga aja pärast —

kastid maalidega lähevad teele järgmisel nädalal, sest toll oli avastanud ühe üleliigse pildi ning kõik tuleb uuesti vormistada. Üleliigse? Jah. Keegi, kelle ülesandeks oli näitus Tallinnast välja saata, lihtsalt unustas ühe pildi kohta pabereid kirjutada (Sergei hetkeline luurav pilk: äkki ise kavaldasid, lootsid maali seal maha sahkerdada, uskused, et läheb läbi?). Ja seejärel lisas ta nagu muu seas: me ei osanud arvata, et transport nii kalliks läheb. Kui kalliks? 26 000 US dollarit. Jätsin targu küsimata, kas üks ots või edasi-tagasi, mu silmade ees viirastusid muuseumis nähtud viiekordsest vineerist kobakad, ja üks need kaalu ikka midagi küll.

Rüübatakse teed ja antakse kasulikke näpunäiteid, märkmiku lehekülgedele ilmuvad nimed ja telefoninumbrid, mis ei tohiks mind laias maailmas hätta jätta, rahakotti lisanud nelisada dollarit, millest mulle kuulub sadakond, ülejäänud on igaks juhuks ja ma pean need kenasti tagasi tooma (see on mu esimene kohtumine nende rahatähtedega, veel ei oska ma dollarist õieti lugu pidada, mul ei tule pähegi, et juba aasta pärast ei saa sellest rahaühikust igapäevaeluski ei üle ega ümber). On juba õhtutund, kui Sergei mind välisuksele saadab. Tal on uksehoidjale anda korraldusi ja ootamatult on minu uue sõbra hääletoon muutunud võimukaks ja kärkivaks. Ordenilintidega uksehoidja (KGB- või sõjaveteranist vanamehenäss) lipitseb alandlikult.

Olen rahukaitse teatud, jääb üle vaid komiteest kaasaantud mitmekordse kleeplindiga kinnipakitud kingitused (millised? kellele?) kotti panna, hotellist takso tellida (!), ja hilisõhtul läbi tolli diplomaatide värava riigipiirile marssida.

Lennukis valdas mind terav üksildustunne, ümberringi kõlas elav jutuvada, enamik venekeelsest seltskonnast tundis üksteist, mu ees istusid kaks heledapäist Soome neitut (misjonärid Madagaskarile?), mul oli vastupandamatu tahtmine neid kõnetada, aga ettevõtlikkusest jäi puudu; mu kõrval istus turbaniga sikh ja temaga oluks vist väga keeruline juttu puhuda. Üksildustunne tekitas tahtejõuetut tuimust, lennuk lendas Moskva kohal, siis sukeldus pilvedesse ja pimedusse. Kahetsesin, et põues pole lapikut pudelit, kaasavõetud ajakirjad hakkasid läbi saama, und ei tulnud ega tulnud. Lõpuks kumas koit, mis varsti hommikuvalguseks sai. Tühi kõle mustjaspruun maastik, mis liigendas hõbedast merd, siis pikad valgust plinkivad torujuhtmed (nafta?), ei mingit roheline tunnetki. Vahemaandumine. Lennukist välja tulles tundsin, nagu puhuks hiiglaslik kalorifeer kuum õhku. Värvilised hommikupilved kiirustasid otsekui aegluubis võetud film, mida normaalkiirusel näidatakse. Lennujaamas keegi mind ei kõnetanud ja mul endal oli kadunud igasugune tahtmine vestluseks. Lõsutasin nahktugitoolis ja mõtlesin: ma olen Jemenis. Kaasreisijad tunglesid müügiletide ees, muigasid — Sergei oli rääkinud, et Adeni lennujaamas on maailma odavaim *tax-free*, liiter viskit maksvat siin ainult mõni dollar.

Seejärel Aafrika. All paistsid mäed, jõed, orud, valdavalt inglispunane ja napolikollane maakaart, kus inimtegevuse jäljed olematud (või sellelt kõrguselt nähtamatud?), siis sinine ookean ja lõpuks saar meres.

Lennuk hakkab laskuma, silm eraldab hiigelpikki vahulaineid, mis rulluvad helendavale liivale, inglispunane saab lähemal sametiseks, juba silman tillukesi valgeid maju ja rohelist nende ümber, ning siis ongi "Aerofloti" lennuk maandunud. Siniselges taevas tolgendavad üksikud otsekui tihedalt kokkupressitud valged pilved. Ainult 26°. Puud, autod, majad ning inimesed jätavad maapinnale lühikesed ja nii mustavad varjud, et hakkab kõhe. Aafrika! Lennukaaslastel on tegemist, sagimist, saan oma asjad kätte ja vahin vitriinidesse väljapandud põnevaid puuskulptuure. Aafrika! Mul on mitu tarbetut tundi, millega pole midagi peale hakata. Kui sagimine on lõppenud, otsin üles "Aerofloti" esindaja, kes ohkab kuuldavalt ja kergendatult, kui kuuleb, et pildikastid tulevad lennukiga järgmisel nädalal. Ma ei tea veel ta muredest midagi. Ka tema ei tea aimata, mis saatus teda ootab, aga räägin kõigest järjekorras.

Et tühja aega mõtestada — ma pole veel tegevusetusega harjunud —, hakkab kirjutata-

ma vastuseid "Keele ja Kirjanduse" küsitlusele: kuidas ja mille mõjul tekkis Teil huvi kirjanduse vastu? Aafrikast on kena rännata ühtäkki Nõmmele oma lapsepõlve, aga siis segab Andres Ehin vahele: "Ju lapsena meeletult järjehoidjat armastasin mina." Tahtmatult parafraaseerin edasi: See on seal järjehoidja, mu nooruse paleus! / See on seal järjehoidja, mu hinge igatsus! Vaevalt saan keskenduda, kui mu pilku köidavad USA veidralt rõivastatud pensionärid, kellest peaaegu igaüks tassib käe otsas kaelkirjakut. Nad on abitud ja segaduses, pillavad pepsipudeleid maha ning hõikleavad. Nad lendavad Madagaskarilt Moskvasse, aga eks nad ise tea. Kui nad on lennuki peale istunud, saabub ootesaali kõrvulukustav vaikus.

Vaikne on ka Madagaskari pooltühjas lennukis, õhtupäike kuldab selle sisemust ja mul on naljakas pühapäevameeleolu. Seevastu Réunionil üllatab rahvarohkus, otsekui turuplatsil saalivad ringi suverõivastes suvitama sõitjad, televiisoris näidatakse reklaamfilmi Mauritiuse randadest, süda hakkab kõvemini lööma, alles nüüd taganeb tuimus ja ükskõiksus ja ma hakkam aimama, kuhu olen sattunud. Ent siingi tuleb oodata, ma ei saa isegi lennujaama ümbruses ringi kolada, sest Réunion kuulub Prantsusmaale ja mul pole viisat. Viimaks olen lennukis, ootamatult tuleb minu juurde stjuardess ja küsib piletit näha, uurib seda veidi ja ütleb, et ma pean temaga kaasa tulema. Ajan sõrad vastu, reis on piisavalt pikk olnud ning ma ei taha enam mingeid sekeldusi, ütlen, et reisi number ja istekoht on just need mis piletil. Ei, sõnab ta naeratades, tegemist on eksitusega ja te peate minuga kaasa tulema. Ei tule, ütlen juba tõsiselt vihaseks saades, mu asjad on selles lennukis ja mulle tullakse sellele reisile vastu. Veel seisab ta sõnatult, siis lahkeb. Mootorid juba käivad, umbes minuti pärast hakkame liikuma. Rahunen alles siis, kui lennuk on õhku tõusnud, aga veel ei oska ma tolele vahejuhtumile mingit loogilist seletust anda.

Ja ongi Mauritiuse. Lennujaamas tungleb kohutav inimmass. Kaks aerobussi on osanud peaaegu ühel ajal maanduda, aga töötab ainult kolm passikontrolli punkti. Tuttav kodune segadus. Püüan teisel pool piiri ootajate seast eraldada mõnda vene nägu, kedagi, kes ühtiks Moskvast saadud kirjeldusega, kuid seal seisvad üksikud valged küll venelaste moodi välja ei näe. Ühtäkki tehakse lahti veel üks läbilaskepunkt ja tänu nõukogulikule koolitusele olen uues järjekorras esimeste seas. Avan passi viisade kohalt ja märkan õudusega, et seal on küll Madagaskari transiitviisa, aga see ongi kõik. Mida ei ole, seda ei ole. Viirastuvad etteaimamatud sekeldused. Meeleheites tõstan käe oma punase passiga üles (Majakovski!) ja naeratades lehvitan kõigi vastutulnute poole, ja ennäe, ka mulle lehvitatakse ning keegi noormees astub barjääri äärde. Päästeingel? Päästeingliks osutub saatkonna kultuuriatašee, kes ütleb, et see mees, kes mulle pidi vastu tulema, on haigeks jäänud, ja viisa aetakse kohe korda. Saabun ilma igasuguse kontrollita Mauritiuse piiridesse, täidan ankeedi juba seal ja mind tutvustatakse neile, kelle külaliseks olen tulnud.

Kohaliku rahukaitsekomitee esimees on lüheldast kasvu, eurooplase jaoks harjumatu näoga kreool ja meenutab üsna palju gorillat, ta on elukutseline poliitik, üks "lillade" peamehi. Siin väike täpsustus — parajasti olid käimas munitsipalteedi valimised, kus omavahel kraaklesid "lillad" ja "sinised", kaks vasakpoolset parteid, keda niiviisi kutsuti värvisümboolika järgi (muide, valitsev parempoolne partei valimistest üleüldse osa ei võtnud, nad lihtsalt pesid munitsipaalprobleemidest oma käed puhtaks). Kätlesime soojalt ja kaua, ning tõlk — noor poeet, kes oli Moskvas hiljuti lõpetanud võõrkeelte instituudi ja kirjutas venekeelseid luuletusi Puškinist — vahendas meie vastastikuseid viisakusavaldusi.

Kultuuriatašee sõitis mulle viisat tegema ja mind paigutati võõrustajate autosse. Olime vaevalt lennuväljalt minema saanud, kui poliitik küsis, kui palju võtab mul aega tema portree maalimine. Olin mõne hetke tumm. Väga elavalt kangastus mu silmade ette portree, mida ma temast maalida oleksin saanud. Mul on üldse vähe kogemusi portreedega ja loomadest olen maalinud üksnes kassi. Pärast tummusest ülesaamist hakkasin olukorrast

välja keerutama, öeldes, et olen hoopis maastikumaalija ning ma ei tee tasemel portreesid, ja kui mul tulekski portree maalida, siis ma seda küll ei tahaks signeerida, sest see žanr pole minu eriala. Pärast säärast põhjalikku seletamist valitses vaikus kuni hotellini, ja üldse olid need ainsad laused, mida me terve sellel saarel viibitud aja jooksul auväärse poliitikuga vahetasime. Akna taga valitses pimedus, linnas olid väikesed majad ja ainult üksikud inimesed käisid tänavatel.

Hotellituba on tagasihoidlik, et mitte öelda õige kehv. Kui lähen õhtust sööma, ütleb mulle tere eriline, senikogematu maitseainelõhn, mis, nagu hiljem selgub, on juures peaaegu igal toidul, ja ma ei saa sellest pealetükkivast lõhnamälestusest lahti veel aasta jooksul. Hakkan just einet lõpetama, kui tuleb kultuuriatašee. Ta ütleb, et saadik tahab mind hommikul näha. Atašee lisab, et see on ametlik visiit ja ma peaksin lipsu ette panema. Mu keelel kibeleb kümneid küsimusi, aga tal pole enam aega minuga tegelda. Lähen segaste tunnetega tuppa, võtan need tunded voodisse kaasa ja mõtlen, et ega und ei tule, aga võõrale kohale ja kohalikele muredele vaatamata murrab reisiväsimus mind maha.

Hommik. Kargan äratuskella helina peale üles ja kiirustan kohe akna alla. Kookospalmid, magnooliad, kõrged kuuse moodsid puud, siniste õitega puud, lamedad majakatused, hoolitsetud aiad ja hekid. Silmapiiri katab kinni kõrge mägi, mille jalami lopsakas rohelus läheb kõrgemal üle heleookerliivaks, siis kaljud ja pilvedesse uppuv tipp. Päikest ei ole, taevas on hall, aga mitte harjumuspärane põhjamine hall, vaid hoopis sinaka varjundiga, või on see pehme sinine valgus, mis kõikjal kumab? Vahin minutijagu ahnelt Mauritiust, imen endasse kõike, mis silmade ette jääb, aga ma ei oska veel kahtlustadagi, et see vaade aknast ajab mind õige pea iiveldama. Puulatvades vidistavad värvilised linnud, mõtlen veidi pettunult, et pole siin midagi erakordselt eksootilist, mida ma varem kogenud poleks.

Ja algaski mu esimene päev. Pärast euroopalikku, nappi hommikusööki kloppis uksele *boy* ja teatas, et mind oodatakse. Nüüd oleksin pidanud kohendama lipsusõlme, aga ma rõivastusin suviselt (kunstniku asi, talle antakse andeks) ja läksin hotelli ette, kus mind ootas kodune "Volga". Ulatasin mulle järele tulnud pesuehtsale vene onule paar kaasa võetud leivapätsi (Moskva informatsioon), mispeale ta nägu lõi särava. Sukeldusime autodevoolu, kus meie vestlus sai alguse juhi mahlakast vandumisest. Mauritiusel on vaskpoolne liiklus, ent Moskva oli neile eelmisel nädalal saatnud "Volga" (ennäe kokkuhoidu!). Pole seda kellelegi isegi maha müüa! kirus ta südametäiega. Siis algas loeng teemal, mida siit osta ja mida mitte. Akna taga kasvasid palmid, kõrgusid madalad maalilised mäed, oli kaks kaherealist imesiledat autoteed, mida eraldas värvikas õitsevate põõsastega rohuriba. Siis tulid suhkruroopõllud. Kõik näis korras ja hoolitsetud, ei mingeid hurtsikuid ega räbalates aafriklasti. Paradiis?!

Tõus märke, ja teed hakkavad palistama kõrged, pedantlikult põetud bambushekid. Mulle seletatakse, et oleme jõudnud Floreali, mis on väga talutava kliimaga villadera-joon. Möödume USA saatkonnast ja seisame Nõukogude saatkonna raudvärava ees. Telekaamera uurib meid, seejärel sõidab värav eest. Oleme NSVL territooriumil. Peahoones tervitavad meid tuttavad pildistendid Lenini elust ja töövõitlustest. Vaibad summutavad astumist, aga kuidagi kõle ja kroonulik on. Lõsutan tugitooli ja ootan. Lagemislaua satub pihku "Ogonjok", kus leian Marani ja iseenda maalide reprodid. Meeldiv üllatus, hiljem teesklen seda üllatust veel kümneid kordi; ma teen seda nalja pärast ja iga kord, kui mulle ajakiri pihku pistetakse ning autogrammi tahetakse.

Suursaadik on kõrget kasvu, laiaõlgne, tüse ja hoolitsetud välimusega härra, kes tugevalt mu kätt pigistab. Ulatan talle Eestit tutvustava pildiraamatu ja iseennast tutvustava bukleti ("Mežkniga" väljaanne, välismaal trükitud, kaanel autori seebireklaamfoto, sees kümme reprod). Saadik on meelitatud ja hakkab kohe lehitsema (Moskva informatsioon: saarel armastavad kõik hullupööra kingitusi). Toetan end tooli ja küsin asjalikult, mida minult oodatakse ning mis mul siin teha tuleb. Saadik kõneleb pikalt, sõnadevahust

nopin üht-teist välja ning saan teada, et mul tuleb teha näitus, mille avamistseremooniale on kutsed juba laiali saadetud ja mis peaks toimuma kahe päeva pärast. Lisaks peaksin maalima kümme riigi- ja valitsustegelaste portreed. Olen hämmingus — kas ta tõesti veel ei tea, et pildikastid saabuvad järgmisel nädalal? Vaatan kultuuriatašee poole, aga too viib pilgu kiiresti kõrvale. Hakkasin seletama, saadiku näoilme muutub järjest süngemaks, lõpuks saab ta aru, kuidas asjalood on, kultuuriatašee on püsti tõusnud, saadik kõrgib temaga nagu kesksuvinne äike (vaeseke, milles on tema süüdi?), ja mees tõttab vabanduskirju laiali saatma. Nüüd peaks asi muutuma veelgi huvitavamaks, sest mul tuleb selgitada portreede asja, räägin ikka sama juttu, et olen rahvusvaheliselt tunnustatud maastikumaalija ning portreed pole minu eriala... Noh, siis teete neile kingituseks 4—5 maastikumaali, on saadik päri. Seda küll, ütlen ma, minu tööd maksavad USA kunstiturul alates 10 000 dollarist ja ma kardan, et nii palju pilte oleks liiga luksuslik kingitus väikesele riigile. Ta jääb mõttesse, ta on sedavõrd kaua välismaal töötanud, et oskab dollarit hinnata, samuti meest, kes on võimeline oma kätega dollareid tegema. Viimaks ta ütleb: mis ettepaneku te teete? (Sõnasõnaline tõlge.) Taipasin, et nüüd tuleb rauda taguda, muidu võib dollar meelest libiseda. Alustan omapoolse sõnavahuga, mille eesmärk on, et ma ei taha sellel saarel üleüldse oma käsi värviseks teha, ma kõnelen veenvalt ning me lepime kokku, et maalin koju jõudes neile ühe pildi, mille saadan Mauritiusele ja mis siin hiljem kohase väarikusega üle antakse. Meie kõnelus lõpeb südamliku käepigistusega ja saadiku kutsega sõita koos temaga laupäeva hommikul mägedesse ahve vahtima ning pärast seda mereranda.

Mind sõidutatakse tagasi hotelli, küsin autojuhilt nagu jutujätkuks, kas ta oskab prantsuse või inglise keelt. Ta vahib mind imestunult — milleks, ma tulen vene keelega suuredpäraselt toime. Minu meelest siin midagi ei klapi, aga see on üksnes minu arvamus (hiljem veendusin, et suurem osa saatkonna töötajaid ei oska võõrkeelt, aga küllap oli neil mingi teine spetsiaalkoolitus). Linn, mille peatänaval mu hotell asub, on väike ja koosneb peamiselt uhketest pangahoonetest, ühe ees palun peatuda, et saaksin dollarid kohaliku raha ja siis ruupiad banaanide vastu vahetada. Mu saatja vangutab pead — dollar on kümnendiku võrra kukkunud, ja ta soovib mul ainult osa raha vahetada. Ma ei oska sellest hoolida.

Lõunani on veel aega, meri on paarikümne kilomeetri kaugusel, teha ei ole midagi, aga lohutan end, sest pärastlõunal lubasid "lillad" mulle saart näidata.

Lõuna sai läbi ja ma hakkasin oma võõrustajaid ootama. Aknast paistis mägi ning selle ees pimestavvalged majad ja roheline uppuvad aiad, aeg venis ja venis, lugesin André Brinki, olin tema raamatu kaasa võtnud, lõpuks boy koputus uksele; tõttasin telefoni juurde, aga sealt kõlas üksnes ohtrasõnaline vabandus, et nad on valimiskampaania tõttu väga hõivatud, seevastu homme kindlasti... Läksin linna, veerand tundi ühte otsa, teine veerand tagasi. Surnuaia müüri taga hakkas päike end loojangule sättima. Maastik oli väga värviline. Suhkruroopõllud.

Linnas polnud enam midagi vaadata, kobisin tagasi oma tuppa, et nätsutada banaane. Olid külmrohelised seinad, ei televiisorit, ei raadiot, tuba oli üsna sarnane mungakongliga. Õhtusöök koosnes maitseainega tapetud toitudest, kahetsesin, et polnud pudelit viina ostnud, siis oleks vähemalt kellegagi rääkida. Väljas pimenes. Ees ootas pikk õhtu. Esimene päev tuhandete kilomeetrite taga, ja ole nagu haiglas — söögikorrast söögikorrani, ja ikka sellesama süsteemi palatis, kus midagi ei tule välja nii, et see oleks inimlik.

Ootamatult klopiti uksele — ennäe, kultuuriatašee tuli ja küsis, kas ma ei tahaks lustisõidule tulla. Paistis, et ma tahtsin, tegelikult hüppas süda nagu koer enne jalutuskäiku, aga ma säilitasin põhjamaise flegmaatilisuse. Sõitsime mere poole, juba oli pime ja ka seekord ma ei saanud ettekujutust Mauritiusest.

Paša — ütleme, et ta nimi oli Paša — selgitas, mida teada tahtsin. Kui saar 1968. aastal iseseisvuse sai, oli N. Liidul seal kohe käsi kõvasti sees (strateegiline tähtsus ju!), aga

kümmekond aastat tagasi võitis valimistel parempoolne partei ja nüüd on — Paša vanguardas nukralt pead — mõjuvõim üsna nigelaks jäänud, sest riiki lihtsalt ei juhi need inimesed, keda vaja. Vahemärkus: nende viimase kümne aastaga on riik tundmatuseni muutunud. Tänu peamiselt Inglise ja Lõuna-Aafrika kapitalile, vabamajandustsoonile ja oskuslikule majanduspoliitikale sai Madagaskari-taolisest Aafrika riigist heaoluriik, millele tema majanduslikku stabiilsust arvestades anti neljanda riigina maailmas õigus veremida kuldmine. Majanduslik õitseng ei tee Pašat rõõmsamaks, ta räägib, et nad teevad kõik, et vasakpoolseid toetada, ja üks tüheks kanaliks olegi rahukaitsekomitee, mis rudimendina jäänud valitsuse juurde. (Haa! Siit siis see, et olen valitsuse külaline!) Kohalik rahukaitse pealik on küll osav poliitik, aga samal ajal ka paras sul. Ta oli Moskvast tellinud portretisti, noh, midagi sellist, nagu neid sadade kaupa leidub Arbatil, oli isegi valmis teinud tähtsate tegelaste nimekirja ja lootnud firma "Riigitegelaste portreed" peatsetvõtjana lõigata suurt tulu. Aga Moskvas läksid asjad loomulikult segamini ning saadeti maastikumaalija, keda siin eriti ei vajata. Nüüd vabandavad nad end valimiskampaniaga, ja ongi kogu lugu.

Paša rääkis mulle seda läbi lillede, diplomaatiliselt, nagu ta amet nõudis, ent asi oli oma jõhkruks nii, nagu oli, ja see ei tõstnud mu tuju. Seejärel tulid paremad uudised: olin saadikule muljet avaldanud (pildi hind üle 10 000 dollari?) ja ta oli teinud korralduse mind igatviisi aidata.

Korruga hakkas Paša kiruma ja pööras teelt kõrvale, arvasin, et autoga on midagi juhtunud, aga ta teatas, et kohe peatuvat ka meie taga sõitnud auto. Ronisime välja ja imetlesime parkümmend meetrit eemal seisma jäänud autot. Küsisin, milles asi. Huvitav, juba mitu nädalat pole keegi mind jälitanud. Me ei tea, kas nad töötavad USA või Inglise luure ülesandel, kuid igal juhul on neil midagi teoksil.

Lugu ajas mind naerma — küllap noormees tahab põnevust üles kruttida ja külalist lõbustada, aga kui me sõitma hakkasime, võttis ka teine auto paigalt, ja kui uuesti peatusime, jäi ka jälitaja kaugemal pidama. Oma poisid teevad nalja, muigasid endamisi ja unustasin vahejuhtumi.

Kas läheme enne baari ja siis mere äärde? küsis Paša, kui me tuledesäras rannarestorani ees parkisime. Ikka kohe mere äärde, olin ma läbematu. Jalutasime mööda kiviparketit, kahel pool ergasid valgustatud kääbuspalmid ja roheline muru, siis tuli liiv ja kaugel mustendav tühjus. Ma olin olnud Valge, Musta, Kollase, Läänemere, Vahemere, Jaapani ja Lõuna-Hiina mere ääres, aga nüüd oli mu esimene kohtumine ookeaniga. Valguskummas helendavale liivale rullusid tasased laineloksud. Ei mingeid hiigelpikki vahuseid laineid, nagu olin neid näinud lennukist Madagaskari rannikule tormamas. Tuledes säravast restoranist kandus vaikset muusikat. Ümbrus oli pehmelt soe. Puuris pilgu pimedusse ja mulle viirastus, nagu näeksin kaugema! midagi helendamas. Jah, need on lained, kinnitas Paša mu arvamust. Saare omapära ja õnnistus ongi korallriffidest rõngas, mis kaitseb supelrandu haide eest. Muidugi meelitab see kokku hulga turiste ja ei häbeneta nõõrida paar-kolmsada US dollarit öö eest.

Vesi oli soe ja pehme, sulistasin kätt ning oleksin tahtnud endalt rõivad heita ning ookeani tormata, aga Paša keelas mind — merisiilikud teevad põhja ohtlikuks ja pimeduses neid ei näe. Kui siiliku peale astuda, siis pole käimine enam hulk aega lõbus. Põhjamaises kodus on palju ohutum — uju millal tahad ning ükski ahv ei varasta kõõgilaualt sinu banaanikimpu.

Järgmine hommik algas päikesesäraga. Võib seista akna all, vaadata, kuidas puulatvades askeldavad väga värvilised linnud, kuidas indiapäraselt rõivastatud inimesed askeldavad oma aedades, kuidas mägi on endale pilvemütsi pähe sättinud ja siniselgele taevale vaatamata ei taha sellest loobuda. Pärast hommikusööki võib avaras siseõues imetleda puude ja põõsaste suuri õisi ja jälgida aedniku toimetusi. Võib oodata senikaua, kui boy tuleb telefoni juurde kutsuma, et jälle kuulda vabandusi ja tõotust, et homme

kindlasti... Helistan saatkonda ja kurdan oma nukrat saatust. Lubatakse pärastlõunal tulla.

Hinge laskus jääne solvumistunne, tusk, jõuetus, abitus. Mu ümber oli paradiisisaar, kindlasti imeliste, mulle veel tundmatute maastikega, olin kodust tuhandete kilomeetrite kaugusel, aga võisin üksnes oma näruse hotellitoa aknast vahtida Mäge. Otsustasin Mäe jalamile minna, ta oli ju nii lähedal, ainult paar kilomeetrit, kui sedagi.

Jalutasin mööda tänavaid, väikeste valgeks krohvitud majade ümber olid hoolitsetud rohtaiad, õitepuhmad rippusid üle madalate müüride, valitses rahu ja vaikus ja ootamatult laiadel tänavatel liikus ainult üksikuid inimesi. Kui jõudsin Mäe juurde, sai rohelus otsa, oli tolmune ja kivine, mul polnud mingit tahtmist lõõskava päikese käes mööda rada üles ronida, mugavam tundus majade vahel puude varjus jalutada, ja nii ma teingi.

Olin kaunis kaua mauritiuslaste mõnusat elu vahtinud ja kell hakkas lõunatunni poole nihkuma. Igaks juhuks küsisin, kus kesklinn asub, ja hakkasin mulle osutatud suunas minema. Aedlinna vaikus sai läbi, rahvast tuli üha rohkem juurde, tänavaid ja eriti teeriste ehtsidsid sinised ja lillad transparendid, lipud, linnid (valimisvõitlus!), ning äkki olingi keset peatäna rahvasumma. Eelmisel õhtul olin linnaplaani selgeks saanud — üks peatänav, paar paralleelset kõrvaltänavat, siis suhkruroopõllud, teisel pool madalate majadega aedlinn kuni hotelli aknast paistva Mäeni. Ent ootamatult ma ei leidnud peatäna lõpus oma hotelli.

Puuviljaletid, kust olin banaane ostnud, seisid samas kohas kus eelmisel õhtul, lettide juurest pöördus tänav paremale, üle täna asetses vabaõhupaar, selle kõrval videolaenu-tuspunkt, Lonkisin tagasi linna keskele. Võimalik, et hotell asus mõnel paralleeltänaval. Ei, see oli võimatu! Seal on ju Hongkongi pank, kus olin raha vahetanud, üle täna paistis Mauritiuse panga silt, sealt edasi turg... Kõik oli tuttav, eriti Mägi, mille järgi kogu aeg orienteerusin, paistis just samamoodi kui hotelli aknast. Kolasin mööda kõrvaltänavaid, aga seal algasid varsti suhkruroopõllud. Küsitlesin inimesi, keegi polnud mu hotellist kuulnudki. Politseinik hakkas ise uurima, kust ma pärit. Seletasin, et Eestist. Ei, sellist maad ei ole olemas, ütles ta karmilt, ja ka sellenimelist hotelli pole.

Mõistsin, et näen und. Mõistsin, et olen hulluks läinud. Mõistsin, et kirjutan juttu. Külma higi oli otsaette tõusnud, ümberringi toimus halastamatu reaalsus ja ärgata polnud kuskile. Panin suitsu põlema ja toetasin selja vastu seina. Hotell oli oma asukohast kadunud. Otse silmade ees seisis Mägi, mida just sellest rakursist olin tundide kaupa jõllitanud.

Halloo! Mind kõnetati ja ma uskusin ära tundvat kelneri hotellirestoranist. Sain rõõmsaks — kui kelner on alles, siis peaks hotellgi kusagil olema. Kui noorukile oma lugu rääkis, muutus ta nägu kuidagi imelikuks, siis valgustas seda muie. Viiksin sind kohale, aga mul on praegu kiire. Kuule, kas sul on üks "punane"? ütles ta veidi aja pärast, otsekui mu kimbatust kontrollides. Ülatasin talle rahatähe. OK, sõnas ta "punast" taskusse pistes, tule koos minuga. Järgnesin talle tänulikult, aga mu imestus oli suur, kui bussijaamas seisma jääme. Veidi ringi vaadanud, seletas ta midagi ühele mehele, andis paar minuti ja ütles mulle, et too viib mind hotelli. Ma ei saanud nende prantsuskeelsest jutust aru, kuid oli selge, et üks rääkis teisele anekdooti, mis neid veidi naerma ajas.

Enam ei juhtunud midagi huvitavat, buss hakkas sõitma — üks peatus linnas, seejärel veidi suhkruroopõldu, ja siis tuligi surnuaiamüür, mille kõrval olin eelmisel õhtul maastikku vaadelnud. Nüüd oli aeg paari asja taibata. Esiteks, olin orus jalutades ühest linnast teise sattunud ja nende linnade vahe oli üksnes kilomeetri jagu põldu; teiseks, olin kaheksast dollarist ilma jäänud, aga üks targemaks saamine maksa ka midagi.

Kui läksin võit küsima, öeldi, et mind oodatakse. Keegi hiigelkasvu neeger tõusiski diivanilt ja küsis, kas ma olen mr. Vint. Olin rõõmuga oma nimega päri. Lähme, ütles ta, ja mulle tundus loomulik, et temaga lähen. Väljas avas ta luksusliku läikiva BMW ukse ning ma istusin. Autot käivitades ütles ta midagi, mis pidi tähendama, et ta inglise keelt

ei räägi, ja me sõitsime väravast välja. Algul ma ei mõelnud midagi, vajutasin nupule, tuuleklaas sahis esile alla ja panin sigareti põlema, aga siis läbis mind ebamäärane hirmusööst. Eks jutte ole igasuguseid kuulnud, liiatigi et eelmisel õhtul meid jälitati. Äkki ma kartsin arvata, kuhu sõidame. Veel ekslemispingest vaevatud närvid piitsutasid üles fantaasiat: CIA, M-6, Mossad? Ega siis nõukogulasel välismaal lihtne ei ole...

Seiklusfilm polnud veel täit hoogu sisse saanud, kui ette jooksis lõputiiter "Botaanikaad". Auto parkis teiste vahele, juht tegi mulle ukse lahti ja näitas kella peal, palju mul aega on. BMW kandis numbrit, millel ilutsesid tähed DC — järelikult oli saatkond mu eest hoolitsenud. Jalutasin kõrgete jämedate puude all jaapani turistide keskel ja imetlesin õitsvaid lilli ning pöösaid. Nüüd oskasin ligikaudu ette kujutada, milline saar välja nägi, enne kui metsad maha raiuti ja suhkruroog peale istutati. Tiigi kaldale olid ehitatud mõned rohkatusesega onnid, mis oma maalilis-etnilise välimusega püüdsid viidata sellele, et niiviisi olevat elutsenud algasukad, aga onnid olid ainult atraktsioon jaapani turistide tarvis, sest saar oli asustamata. 1507. aastal jõudis randa esimene Portugali laev ja tolle sajandi lõpus panid hollandlased asja lõplikult käima. Toitu oli külluses, eriti mõnusaks peeti suurt lindu dodood, kes kaalus oma 25 kg. Ei kulunud sadat aastatki, kui viimane linnuke 1681 (pidulikult?) kinni pisteti. Nüüd näeb seda rasvast suutäit üksnes Mauritiuse vapil ja võtmehoidjatel. Nii need asjad käivad. Saare floorat aga võib vaadata botaanikaaias ja mägedes ronivat ringi üksikud ahvid.

Kui autosse istusin, vahtis juht mulle küsivalt otsa. Ütlesin talle meri ja mererand, ta noogutas, ning mul oli kaunis naljakas tunne — ikkagi esimest korda elus mustanahalise autojuhiga luksusautos! Ootamatult terendus mu silmade ees üks tuhmipäikeseline hommik Kollase mere äärses kuurordis. See oli teine või kolmas päev Põhja-Koreas. Esimesed muljed olid õnnelikust rahvast, kes muudkui lehvitas tervituseks ja naeratas. Jalutasin enne hommikusööki hotelli ees terrassil, kui sinna hakkas sõitma "Mersusid". Igal autojuhil olid valged kindad käes ja sõitjaks ikka korealase kohta ebatavaliselt tüse parteipintsakus meesterahvas. Nagu muu seas kõndisin ühele järele. Korealane suundus söögisaali kõrval asuvasse ruumi, mille ukse ma nagu kogemata veidi aja pärast paotasin, ja seal nad siis istusidki — kümnekond prisket parteimeest ülekoormatud laudade taga õgimas. Korea rahatahtede peale oli kirjutatud: me ei kadesta kedagi maailmas. Toidupoodides müüdi üksnes haisvat hapendatud sõnajalga ja jäätis oli valget värvi külmutatud vesi. See oli 1980. aastal, aga 1988 sõitsin mustanahalise autojuhiga Nõukogude saadiku BMW-s, ja mul oli naljakalt piinlik tunne.

Meri! Ma ei taha siin kasutada hüüdsõnu ega ülivõrdeid, ent mere värv oli küll selline, mida meiesugune põhjamaalane ette ei suuda kujutada. Fotod ja filmid annavad mingi valmisoleku, kuid tegelikkus ületab fantaasia piirid. Smaragdroheline, elektersinine, ja toon on täiuslik, sügav, ehe. Ning mis kõige hämmastavam — maastik pole põrmugi imal, isegi mitte magus. See oli, toimis, elas, võimalik, et vee värvi tasakaalustas eba-reaalset pimestavvalge rannariba, mis mõnekiümne meetri järele muutus varjuliseks parkiks. Astusin aeglaselt peegelsiledasse vette, mis polnudki läägelt soe, ja hakkasin aeglaselt-aeglaselt ujuma. Vesi embas mind, ma tundsin, et ta tassib mind kaasa... Stopp! Ma kardan, et olin sel hetkel tõeliselt õnnelik.

Hulga aja pärast tulid kaldale, mu ümber kõndisid väga nappides püksikestes kaunid valge- ja mustanahalised naised. Palmide värv oli kuldne rohelus. Paistis, et olen tõepoolest paradiisisaarele sattunud.

Pärast õhtusööki hakkas depressioon hinge pugema — karm reaalsus ei töotanud enamat kui õhtu läbi lage vahtida. Näppisin lahti kohaliku viina ja hammustasin banaani peale. Eks seegi ole midagi, võis mõelda. Siis aga koputati uksele ja sisse astus üsna poisikese välimusega noormees. Tere, ütles ta, ma olen terveks saanud. Ta rääkis, et tegeleb saatkonnas sõprusühinguga ja nüüdsest peale püüab olla minu käsutuses niipalju kui võimalik.

Saša seisis oma diplomaadikarjääri alguses, see siin oli ta esimene töökoht pärast instituudi lõpetamist. Vastupidiselt Pašale, kes oli rohkem endasse tõmbunud ja pingutas näolihaseid, kohe silmaga oli näha, kuidas ta ahnelt endale tulevikku kätte võitles, oli Saša aval, hea poiss, kes ise veel hästi aru ei saanud, mis temaga selles elus toimub. Aimasin — millele hiljem sain kinnitustki —, et tema selja taga on võimukas suguvõsa ja ta lihtsalt läseb sündmustel areneda, ise millessegi eriti sekkumata.

Sõitsime Sašaga üht tema tuttavat kunstnikku otsima. Taevas veel helendas ja õhtupilved olid selgepiirilised. Mägede tumedad siluetid ja külmrohelist kiirgavad suhkruroopõllud, ja äkki suur põleng. Mulle seletati, et enne uut külvi põletatakse vana suhkruroo jäänused. Ma palusin Sašal auto kinni pidada. Heledad, vist niisutusüsteemi barjäärid moodustasid pildi esiplaani, siis taandusid hämaruses rohekashallid rohttaimed tumedusse, mille keskel leegitses võimas tuli, mis kumas mustava mäe küljel, muutes selle kohati nähtavaks. Sinakas paks suits hajus paremale, lõhkudes sakilist mäesiluetti. Silueti külgedel hõõgus õhtutaeva helendus. Ülal tumedas taevas seisis üksikud heleda äärega pilved. Korraga sähvatas mu lähedal välk, siis teine ja kolmas. No on ikka, ütles Saša, kes oli mu juurde tulnud. Näed, isegi pilti tegid. Kes? Ikka need, kes teid eile jälitasid.

Spioonifilm paistis jätkuvat, ja kui me Floreali hekkide rägastikus kohaliku kunstniku maja otsisime ning Saša sõitis jälitusauto kõrvale, hakkas too jant ka minu jaoks reaalsuseks muutuma. Kuulge, kas teile ei tundu, et tuntud nõukogude kunstniku pildistamise eest peaksite ka midagi maksma? hõikas Saša läbi allalastud autoakna teise. See pidi olema nali, aga tegelikult tahtis ta teada, kas nood ei tea kunstnik selle ja selle elukohta. Nood ei teadnud. Otsingud jätkusid, lõpuks leidsime maja üles, aga peremees oli Pariisis. Seejärel anti mind saatkonnas üle esimesele sekretärile.

Kunagi nooruses, seitsmekümnendate algusaastatel viibisin Leningradis nüüdseks surnud avangardistliku kunstniku Jevgeni Ruhhini vastuvõtul. Kõik oli väga peenelt korraldatud, kelnerid kandsid laiali šampust ja viina, kohal olid ärkava vene kunsti kuulsused ja hulgaliselt välissaatkondade tegelasi. Kui peremees tutvustas mind selle või teise riigi saatkonna sekretärile, siis mõtlesin üllatunult, miks neid masinakirjutajaid nii rohkearvuliselt on kokku aetud. Elu lihtsalt polnud nõudnud, et oleksin diplomaatilise korpuse hierarhia endale selgeks teinud, aga isegi siis, kui mu teadmised oleksid jäänud noorusaastate tasemele, pidanuks ma nüüd aru saama, et Mauritiuse Nõukogude saatkonna esimene sekretär on kõva mees. Mõistsin, milline au on mul tema seltskonnas viibida.

Me sõidame nüüd golfiklubisse, see on t ü ü p i l i n e inglise klubi. Hästi, ütlesin ma, sõidame klubisse.

Mauritius on tüüpiline liliputtide riik, seletas Vitja, nende mõtlemise mastaabid on väikesed, täiesti tühistest probleemidest teevad nad vaata et maailmaõnnetuse, nende vaateväli jääb pisukeseks ja nad polegi võimelised kaugemale nägema. Neil on kohe algusest peale liliputtide kompleks küljes. (Haa! Praegu neid lauseid meenutades tuleb ette midagi väga kodust.)

Too inglise klubi oli kaunis maitsetu ja inimtühi, vitriinides särasid läikimahõõrutud karikad ja seintel võis imetleda raamitud diplomeid, baarileti ääres drinkis uhkes üksinduses näost punane punapäine valgenahaline. Vitja küsis, mida ma joon. Ütlesin, et džinni toonikuga. Väga õige, oli ta vaimustatud, lõunapoolkeral on džinn ainuke jook, mis ei pane pead valutama.

Džinn mõjus mõjusalt ja vestlus kulges laitmatult. Ei olnud sel noormehel diplomaadi vääriskust, temast kumas pigem komsomolijuhi omamehelikkust, aga see eriti ei häirinud enne, kui lauda istusime. Tead, ütles ta kambamehelikult, sa vaata tähelepanelikult, kuidas ma söön, ja püüa kõike täpselt järele teha(!).

Kui ta mind hotelli tagasi sõidutas, olime parasjagu purjus. Ta rääkis, et saatkonnas valitseb hirmuäratav kuiv seadus, aga teda see ei puudutavat. Ma ei küsinud, miks, ja ma

ei küsinud ka seda, mistarvis on ainult temal klubis arve, mille eest võib kõvasti viina vi-
sata.

Järgmisel hommikul seisis hotelli ees kauniste loks auto ja mind ootasid Puškinist
luuletusi kirjutav noormees ja väga paljuski Radj Kapoori meenutav härrasmees. Luba-
dused olid teoks saanud ja võõrustajad olid tulnud mulle saart näitama.

Kõigepealt sõitsime vulkaani kraatri juurde (tõenäoliselt vaatamisväärsus number
üks). Kui hotelli kohal paistis päike, siis siin üleval sadas otse pea kohale kokkupressitud
hallidest pilvedest. Kui tulin autost välja, hakkas mul särgis ja lühikestes pükstes tapvalt
külm. Kraater oli põõsastega kaetud org ja ega seal midagi vaadata olnudki. Läksime
baari ja hakkasime õlut jooma. Äkki läks uks lahti ja sisse astus vanem prillidega musta-
nahaline naine. Tal oli k a s u k a s seljas. Ei, mitte uhkuse pärast, see oli juba veidi ku-
lunud tarberõivas. Naine läks laua juurde, mille taga mehed rummi jõid, ja pärast
lühikest aga valjuhäälselt sõnavahetust tiris ta ühe meestest uksest välja. Baar oli armetu
ja räpane, poolpurjus või purjus kreoolid jõid seal rummi. Mu saatjad olid väga imestu-
nud, kui ma midagi kangemat ei soovinud. Mõistsin küll miks — noormees oli Vene-
maal koolis käinud ja teadis sealseid joomakombeid, ja vahest nad tahtsid mind kiiresti
purju joota, et siis oma asjadega muretult tegelda. See võis tõepoolest nii olla.

Uurisid usinasti kohalikku eluolu, ja kui mulle seda seletati, siis ilmtingimata lisati, et
kui EWM võimule tuleb, muutub kõik teiseks. See oli puhas parteipropaganda, mis oli
ka arusaadav, sest mõlemad pidid olema kõvad parteitegelased. EWM oligi too vasak-
poolne partei, mille sümbolina võis igal tänavanurgal näha lehvimas lillat värvi lippe ja
linte.

Oli aeg vihma käest päikese kätte sõita. Kui imestasin, et nii väikesel alal (Mauritius
on Saaremaa-suurune saar, kus elab umbes üks miljon inimest — kodus uurisin järele)
on sedavõrd muutlik ilm, seletati, et siin olevat 29 kliimatsooni. Muigasin endamisi, aga
asjata, sest hiljem kinnitasid sedasama veel paljud teised ja eks ma oma silmaga pannud
ka üht-teist tähele. Baarist oli korvitäis õlut kaasa võetud ning nüüd sõideti mäe otsa,
kus asus telemast ja mille all laius pealinn Port Louis kuni mereni välja. Rüüpasin kuld-
ookerkarva kõrges rohus õlut ja lasin kaugustel silmadele hea maitsta. Arvan, et vähe-
malt üle poole saarest avarus mu ees — seal, kus polnud parajasti madalaid ümarate
tippudega mägesid, võis näha maju, saar nagu suur linn, ja ookean oli tõepoolest suur
meri, kus panoraamvaates järgnesid üksteisele kõige erinevamad meeleolud päikesesä-
rast lausvihmani.

Meie lähedal jäi peatuma väike lahtine džiiip, mida siin turistidele laenuatakse, ja
sealt ronisid välja kolm valget lärmakat meest ning punases kleidis kreoolitar. Mehed
tahtsid järsakust üles ronida, et veelgi kõrgemat vaadet kätte saada, tirisid tüdrukut kaasa
ja väntsutasid teda rõvedalt ja häbenemata. Tüdruk oli tuim, tahtetu, alistuv nagu suur
nukk. Mu saatjatel hakkas piinlik ja nad kiirustasid autosse. Kus on turistid, seal on ka
prostitutsioon, laiutasid nad käsi, aga kui EMW tuleb võimule, siis kaob prostitutsioon
jäljetult. (Kuhu...?)

Mu ees vabandati, et nüüd on aeg tööasju ajada. Ütlesin, et mul on kindlasti huvitav
näha, kuidas neid aetakse, ja algaski lõputu sõit sadama ning laoplatside vahet. Korraks
põikasime autot juhtiva ja tööasju ajava mehe kodusse. Ta elas kehvast kvartalis, mada-
lad ja ilmetud majad asetsesid otse tänava ääres ning kaunis räpane lastekari jooksis rin-
gi, ja üldse oli see kõige armetum paik, mida ma saarel nägin. Perekond surus mul kätt ja
ma kinkisin lastele rahutuviga märke, mida mulle Moskvast kaasa oli antud. Kõik olid
õnnelikud.

Kui me tõlgiga kahekesi autos istusime, küsisin, mispärast elab mees, kel on kontei-
nervedude firma, nii viletsas kohas ja sõidab loksuga autoga. Mulle vastati, et see olevat
poliitika — ta peab välja nägema samasugune nagu ta valijadki. Ohkasin endamisi. See

EWM unistab võrdsusest, sotsialistlikust riigist ning vaesusest — kõigest sellest, mida ma olin kibedusega kogu oma teadliku elu tundnud.

Kui tööasjad said aetud, toimus piknik vaikes metsaga kaetud laguunirannas. Oli varjuline ja mõnus, meri sätenas hõbedaselt, sinitaevas paistis läbi puuvõrade, aga maapind oli kriiskavalt räpane. Kõik, mis kunagi kaasa toodud, oli siia jäetudki. Meile meeldib see paik, seletasid EWM-i mehed, me käime seltsimeeste perekondadega siin pühapäeviti puhkamas.

Tagasi sõitsime mereäärset teed mööda. Palmide vahelt paistis mustade kividega rand, valged paadid peegeldusid veepeeglis. Vastu tuli heledates suverõivastes suvitajaid ning päike valmistus loojuma. Peatusime maja ees, kus pidi elama keegi kohalik kalur. Ahhetasin — ümbrus oli lausa uppunud punastesse, oranžidesse ja lilladesse õitesse. Kalur osutus valgenahaliseks heledate juustega meheks. Oleksin võinud vanduda, et ta on venelane, aga ta oli prantslane ja inglise keelt ei rääkinud. Vestlus käis peamiselt prantsuse keeles ja kohaliku viina saatel. Neil oli parteiasju ajada ning ma hulkusin loojangupäikest jälgides rannas. Oli mõnus ükski olla, istuda kivi peal ja vahtida merd ning mustade kitsede karja. Pärast küsisin, kuidas ka siinkandis kalu püütakse. Kalur näitas jämeda tamiili rulli, mille otsas oli suur konks. Näed, õhtul sõidan riffide juurde, viskan sööda sisse ja ootan, millal võtab. Mul on hotel'iga leping ja sealt ma oma elatisraha kätte saangi. Liiga lihtne ja mõnus, et seda tõe pähe võtta, mõtlesin mina.

Hiljem panin kirja, mida olin saarest sel päeval teada saanud, ja nüüd oleks aeg sellest pajatada.

Põhielanikkond, peaaegu 70%, on Indiast, kaks migratsioonilainet, siis tulevad kreoolid, araablased ehk musulmanid, nagu neid siin nimetatakse, ja hiinlased. Valgeid on ainult 1%. Põhitegevus on suhkruroo kasvatamine ja suhkru tootmine, ent kreool juba naljalt põllule ei lähe, temale kui endisele orjale on see alandav ning seetõttu kohtab kreole peamiselt riigiametites. Kõik rahvused peale hiinlaste elavad segamini, india naised käivad sarides ja musulmanide naised varjavad oma nägu. Aastas on 23 pidupäeva ja märtsis möllab tsüklon, mil kõik on üle ujutatud ning elektri- ja telefoniliinid sassis. Press on prantsuskeelne (vahele mõned ingliskeelsed artiklid), aga ametiasju aetakse inglise keeles. Demograafiline piirang on kolm last. Kuu aega tagasi käis Mauritiusel külas Peter Botha, mis oli saare elus pidulik sündmus (kuhu jääb siis Aafrika poliitiline solidaarsus?). Üldine kirjaoskus, keskmine palk 150 US dollarit kuus, millest piisavat elamiseks küll ja küll. Haridus ja arstiabi on tasuta.

Järgmisel hommikul pidi toimuma minu pressikonverents, aga ilmus ainult üks ajakirjanik ja seegi EWM-i mees. TV polevat saanud tulla ja tegevat intervjuu näituse avamisel. Mis seal ikka, rääkisin oma jutud maha, ühel pool maja sadas ja teisel pool paistis päike. Pea valutas; kui lonkisin mõne aja pärast poodi õlle järele, siis ikka veel ühel pool maja sadas. Eelmisel õhtul oli kaluri juures asi tõsiseks läinud, üldises vennastumishoos kinnitati mulle rinda EWM-i sümbolid ja õeldi, et olen nüüd nende mees. Kui jõin esimese purgi tühjaks, tundus, et asi nihkub paremuse poole, aga mõne aja pärast oli kõik sama. Alles kolmanda purgi järel taipasin lugeda, et olin poest alkoholivaba õlut toonud. Vahtisin lage ja kellelgi polnud siin ilmas minuga asja. Läksin igavusest duši alla ning mõne hetke pärast tõusin röögatades õhku — olin unustanud, et elektrisoojendusega dušši ei tohi vee voolamise ajal käppida. Lülitasin voolu välja ning jõllitasin sellest hirmsast tapariistast süütult voolavat vett. Tahtsin koju. Oli jäänud veel kümme päeva.

Pärastlõunal helistasin saatkonda ja Saša viis mind *lux*-plaažile päikeseloojangut imetlema. Seejärel oli tema juures hubane perekondlik õhtu, kus anti maitsvat süüa (pooleks lõigatud avokaado sisse pannakse külma salatit!), õhtu lõpetuseks vaatasime Rambot Afganistanis.

Ilus päev tuleb, mõtlesin hommikul, kui istusin sinitaevast särava päikese paistel saadiku kõrvale BMW-sse. Autojuht oli seekord sama vene onu, kes mind teisel päeval

saatkonda sõidutas. Suundusime mägedesse, rääkisime Norrast ja põhjamaade kargest ilust. Ta oli Oslos saadikuks olnud, aga minul oli lapsepõlvest mälus koloreeritud postkaart, millele esiplaanil roosade õitega puuksad ja taga maalilised Norra fjordid, ning peale selle kolm polaarjoone taga veedetud sõjaväeaastat. Minu roosa Norra-unistus sai veelkordse kinnituse ning tõepoolest on see siiani üks väheseid paiku, kus tahaks enne surma ära käia.

Siis olime nagu põhjamaise rabajärve äärde saabunud.

Tuhmkollane, läbi vine paistev päike sillerdas tuulisel, hallil järvepinnal, mille teisel kaldal oli udu seest aimata tumedat männimetsavööti, mõlemal pool laiutasid kanarbikuväljad ilma kanarbikuta, valendasid kasetüved, mis polnud kaskede tüved, kummardusid maadligi madalad männid, mis polnud männid, ja selja taga kõrgusid kuused, mis olid peaaegu nagu kuused.

Mul oli samasugune tunne, nagu saada Käsma metsas palmi otsast kukkuva kookospähkliga vastu pead.

Me käime siin, kui koduigatsus peale tuleb, lausus saadik, ja sügisel käivad saatkonna naised siin marju korjamas.

Sõitsime aeglaselt mööda mägiteed, aga ahve ei olnud. Oleme täna hiljaks jäänud, sõnas autojuht. Puuviljakasvatavad on neid armutult maha nottinud ja nad on muutunud väga ettevaatlikuks, lisas saadik.

Mereranda jõudsime peaaegu samal ajal kui saadikuproua koos tütreaga. Teenrid (!) püstitasid kiiresti varikatuse, tõid laua ja kolm tooli. Huvitav, et ma teid lennukis ei märganud, ütles saadikuproua. Mina nägin teda küll ja imestasin, kuidas see naine üleüldse lennukiistmesse ära mahub. Saadik tõi autost videokaamera ning tahtis, et me kõik midagi räägiksime. Näete, missugune ta mul on, sõnas proua, vaevalt saan paar nädalat ära olla, kui ta raiskab hulga raha ja ostab uue mänguajaja.

Rannakõrgendikul kasvas harv, vihlakate nulgude moodi puudega metsatukk, rand oli helevalge ja puhas. Hiljem kuulsin, et see olevat nagu saadiku erarand, kuhu nädalalõppudel kedagi teist ei tule. Õige pea sain seltskondlikust vestlusest kõrini, vabandasin ja ütlesin, et kõnnin veidi ja otsin huvitavaid merikarpe. Jõudsin jalutada sadakond meetrit, kui proua kätega vehkides mind hüüdma hakkas. Arvasin, et on juhtunud midagi hullu, ning kiirustasin tagasi. Ei olnud juhtunud midagi hullu, ainult proua oli leidnud tuhmkollaselt läikiva karbikese ja tahtis seda o t s e k o h e mulle kinkida. Et niisugust olukorda vältida, tegin juttu ujumisest ja sellest, kui põnev oleks maskiga vee all olla. Lestad ja mask on meil alati kaasas, öeldi mulle rõõmsalt ja teener jooksis autost neid tooma.

Vesi oli kollakashall, veidi sogane, hulk aega sattusid ette ainult mõned üksikud merikarbid, mõned ettevaatusele manitsevad merisiilikud, siis mustas kauguses tume kivi, ujusin lähemale, ja seal nad olidki — kümmekond värvilist kala nagu liblikad korallidega kaetud kivi ümber lendlemas. Peaaegu iga uue kivi juures ujus keegi, keda enne polnud näinud, ja kui lõpuks pea veepinnale tõstsin, vehiti rannas juba kätega. Etendus pidi lõppema.

Lauake oli kaetud. Kristall, hõbe ja portselan. Imestasin, et ainult kolmele, aga ma ei hakanud pärima. Loomulikult polnud unustatud gruusia margiveini, ning ma mõtlesin kurikuulsale saatkonnas kehtivale kuivale seadusele. Lasime hea maitsta, saadiku tütar teenindas meid ja sai kuulda vanemate valjuhääelseid märkusi, kui midagi valesti tegi. Ta ise sõi koos teenritega auto taga.

Jutt kaldus kultuurile. Sain teada, et saadik oli teinud ühest Läti (või Leedu?) dirigendist rahvusvahelise kuulsuse, et üks priimabaleriin oli kodus ja välisreisidel korda saatnud erilisi sigadusi, ja siis tuli juttu kunstnik Glazunovist. Hiljaaegu oli Urmas Ott teinud temaga saate, kus too lasi ennast eksponcerida kui elupõlist dissidenti, peaaegu et kangelast ja üleüldse kui põhimõttekindlat ning väga head inimest. Teatasin rõõmuga "kuuma" uudise: Soomes olevat Glazunov kuulutatud politsei poolt tagaotsitavaks (vist oli põhju-

seks pilditöökoda, kus ta aeg-ajalt käis allkirju panemas ja raha sisse kasseerimas, ei mäleta enam täpselt). Uudis meeldis saadikuperele. Nüüd tuli mul kuuldavalt imestada, kuidas küll sai Ott lasta ennast Glazunovi poolt haneks tõmmata ja miks ta kunstiringkondadest enne järele ei uurinud, kellega tal tegemist tuleb. Jah, ütles saadik, ma olen ise näinud, kuidas ta põlvili roomab Gromõko poole, et tolle püksipalistust suudelda, seejuures nuttes: miks te vaese Glazunovi olete ära unustanud...

Lauale toodi pearoog, väikestes taignaga kaetud savipottides hautatud liha. Uus kokk näitab, mida oskab, muheles saadik keelt laskutades. Vaatasin ringi: taevas oli vinesse tõmbunud ja tuulevaikne meri oli kaotanud värvisära... Ootamatult ma tajusin väga selgelt, kellega koos selle laua taga istusin. Ma ei suuda seda võigast tunnet kirjeldada, võibolla see oli midagi sellist kui aasta tagasi Dombais, kus hingematvalt krigiseva töstuktooliga kiikusin sadakonna meetri kõrgusel kaljude kohal ja mul oli tunne, et enam ma ei suuda seal venida, et ainuke võimalus kõrgusekartusest ja veel millestki seletamatust vabanemiseks on silmapilk alla hüpata. Tookord pigistasin silmad kõvasti kinni ja klammerdusin mitte midagi kartva Aili käsivarde... aga seal, Mauritiuse saare rannal, tuli mul äkki meelde, et proua on NSVL endise kaitseministri tütar, et härra on NLKP KK endise sekretäri poeg, et nad kuuluvad kümnete sugulussidemetega läbipõimitud ja uskumatut võimu omavasse perekonda.

Valmistuti ärasõiduks. Kui hakkasin kingi jalga panema, tuli mu juurde veekanistriga autojuht, tahtsin kanistrit enda kätte võtta, aga ta ei lasknud ja p e s i mu jalad liivast puhtaks.

Õhtupoolikul esinesin saatkonnarahva ees. Rääkisin veidi kunstist ja siis tuli paratamatult Eesti Asi. Algul kuulati ebaleva ilmega, justkui oleksin rääkinud midagi siivutut, aga siis hakati küsima ja küsiti palju. Õhtut juhtinud konsuli nägu muutus järjest süngemaks, talle paistis, et mu jutt lõhnab vaenuliku propaganda järele, ja siis ta lõpetas otsustavalt selle jama ära.

Paari päeva pärast ütles saatkonna esimene sekretär: kuule, sa rääkisid tookord päris õiget juttu, ma lugesin äsja "Izvestijast", et teil on seal tõesti lood sedamoodi.

Laupäeva õhtul ootas mind hotellis salapärane teade: tulen hommikul kell seitse ja läheme kalale. Tekst oli kirjutatud vene keeles, kuid allkirjast ma ei saanud aru. Ärkasin kell kuus ning silmade ees kangastusid hiiglaslikud ookeanikalad, ent kedagi ei tulnud, üksnes akna taga vidistasid värvilised linnud ning mägi kogus ka sel hommikul oma tipu ümber hulgaliselt pilvi.

Kui saabus buss saatkonnarahvaga, polnud mul muud valikut kui nendega koos mere-randa sõita. Sõideti kaunis rāpasele linnatagusele plaažile, mille ainsaks võluks olid vahused lained, kuid neil lainetel puudus vägi ja võim ja nende sees polnud mingit mõnu hullata. Asuti kohe doominot taguma ning joodi alkoholita õlut. Ujumas käidi nagu käskluse peale üheskoos. Sain teada, et enamiku saatkonna töötajate ja nende abikaasade elu kulgeb üksluiselt müüride vahel. Kaks korda nädalas viiakse naised turule ja pühapäeviti sõidetakse mereranda. Ligi kaheksakümmend inimest elab ainult üksteisega suheldes nagu sõdurid kasarmus või vangid oma kongides.

Kummaline, et just konsul, kes eelmisel õhtul närviliselt jutupeo ära lõpetas, tikkus minuga rääkima. Mulle tundus ta veidi lihtsameelne, või see ainult näis mulle? Ta pajatas, et siia maani ta ei saa aru, miks temast diplomaat sai, kõik ta suguvõsa mehed teenivat mereväes, ta ise teeninud Põhjamere laevastikus. Ta oli minust veidi vanem, väga tõsine ja silmanähtavalt kohusetruu. Ta oli just säärane mees, kelle võib saata oma keha-ga kuulipildujatuld katma. Konsul oli kõva ujuja, aga ükskord kandis hoovus teda avamerele ning ta pääses lausa ime läbi. 1990. aastal (nagu ma hiljem kuulsin) sai ta Moskvas surma. Oli läinud oma maja ees üle tee, et poodi minna, ning mingi auto sõitis ta sumuks. Kurjategija põgenes sündmuskohalt ja hiljem teda kätte ei saadudki. Niipalju siis konsulist.

Rannas oli palju kohalikku rahvast. Vastupidiselt *lux*-plaažidele kaeti siin oma keha siivselt rannarõivastusega, aga sellegipoolest oli erutav vaadata kreoolitaride ahvatlevalt prinke vorme. Alles esimene reisinädal hakkas lõppema, aga ma tundsin juba pöörast korduigatsust.

Pärastlõuna ja õhtu ei töotanud mulle enam midagi, ostsin suure kimbu banaane — neid pisikesi, mis suus sulavad ja millel on nagu sefiiri maitse, ning kobisin oma mungakongi. Püüdsin lugeda Brinki, aga banaanimaitse tõi meelde episoodi Vietnamist, kui me Ailiga varavalges läksime läbi linna Teemantlaguuni ujuma. Mäed olid uduviirgudes ja meri helkis. Äärelinna pisikeste majalobudike ees tehti süüa, perekonnad istusid auravate padade ümber, lehvitasid meile rõõmsalt, me lehvitasime vastu — üldse käis seal elu tänaval, väljaspool kinnisi ruume, see oli kõigile avatud, meile põnev vaadata, õhk oli tulvil lõhnu, kalurid tulid merelt, paatides värvilised kalad ja ringikoterdavad krabid. Seevastu Mauritiusel näis kõik olevat ülitsiviliseeritud, kuidagi steriilne, ilma eksootilise võluta. Tookord Aili tahtis banaani ja ühe maja ees neid müüdi, kirtsutasime nina, et liiga pisikesed, aga vietnamlane seletas oma näo, käte ja varsti terve kehaga, kuivõrd head need on, ja küsis õige soolast hinda. Mäletan, esimene banaanisuutäis oli unustamatu.

Mul oli kohutavalt kahju, et Aili polnud siin minuga, vaatamata kõigele oli see kaunis saar, meri eriliselt värviline, iga kord ja igas kohas omamoodi. Otsisin viinapudeli välja, võtsin tubli lonksu ja hammustasin banaani. Ma mõtlesin, kui õudne oleks kusagil emigrandina elada.

Olin magama jäänud. Kui silmad lahti tegin, oli tuba tulvil kummalist kollast valgust. Läksin akna juurde ja mu ees seisis k u l d n e mägi. Oli see veel unenägu? Hallutsinatsioon? Ei, see oli imeliselt kaunis reaalsus — loojuva päikese kiired mängisid tibatillukeste vihmapiiskadega kokku ja ma nägin kuldset mäge. Kui igav on elada, kui imedel on väga proosaline seletus!

Klopiti uksele, *boy* ütles, et keegi härra ootab mind. Mis seal ikka, mõtlesin juukseid kammides.

Keegi mustjashalli nahaga härrasmees ulatas mulle naeratades käe. Kui ta oma nime ütles, taipasin kohe, kellega mul tegemist on — Moskvas oli temast räägitud, ja eks siis tulnud mul esimest korda elus suruda miljonäri kätt. Ta oli Moskvas õppinud ja elukutselt arst, tal oli venelannast abikaasa, aga miljoneid tegi ta äriaga. Näed, kuidas läks, ütles ta mind hooletult sinatades (komsomol?), pidime hommikul kalale minema, aga naine jäi haigeks. Saad aru, pühapäev — teenijatel on vaba aeg, aga koerte ja naise eest tuleb hoolitseda. Ta vene keel oli tugeva aktsendiga, kuid arusaadav. Sõitsime klubisse. Seekord oli klubi rahvast tulvil, tähistati golfivõistluste lõppu. Baaris alustas miljonär veneliku tempoga, pärast kolmandat pihtis, et teeb iga päev 15 tundi tööd, aga pühapäeviti ei tee ta midagi, pärast neljandat hooples, et tema käes on selle aasta kalapüügirekord — 230 kg raskune *blue-marline*, ta võttis rahakoti vahelt ajaleheväljalõike ja näitas fotot isendast koos hiigelkalaga, pärast viiendat teatas, et avab kahe kuu pärast viie-tärni-hotelli koos kasiinoga, kus ööpäev maksab 500 US dollarit, pärast kuuendat ütles: *I own this Island!* Seejärel sõime krevetisalatit. Kõik õgised krevette. Kui söödud sai, tutvustati mind klubi presidendile, võeti pudelid kaasa ja sõideti presidendi juurde pidu jätkama.

Meie saabumisel oli perekond ukse juurde üles rivistatud. Umbes viieteistkümneme aastane mulatitar ulatas härradele tervitussuudlusteks oma põsed, ja tolle tütarlapse näonaha lõhn on mul siiamaani meeles. Prantslannast perenaine saadeti süüa tegema ja härrad korkisid pudeleid lahti. Oli põhjust — peremehe poeg võistles eriloaga täiskasvanute klassis ja kaotas esikoha alles viimase lipu juures. Poiss võttis kaotust südamesse, isa — kõrgekasvuline, tumedanahaline, lohutas teda, et teine koht on ikkagi väga tubli saavutus. Viisakusest minu vastu käis vestlus inglise keeles, siis libiseti prantsuse keelele,

sekka mitu minutit kreooli keelt, et külalist märgates veidi aega jälle inglise keeles kõnelda.

Südaööl aeti ärijuttu, nagu hiljem selgus, tegelevad siin kõik peale oma erialatöö veel äriaga, lihtsalt raha pannakse liikuma ja saadakse rikkaks. Miljonär pakkus mingit tehingut, ta oli hasartne ja veenev, seevastu äsja veel purjus ja lõbus partner muutus äkki väga kaineks, mõtlikuks, tõsiseks. Peo lõpp saabus äkki, otsekui oleks kõigil esmaspäev korraga meelde tulnud. Tõusti püsti, tänati ja sõideti (!) laiali.

Hommik oli õudne. Tuli meelde, et miljonär huvitus, millest mu maalid koosnevad, et kaaluvad tervelt 400 kg. Seletasin, et viiekordsest vineerist kastidest (oh Kunstimuuseum ja võõras rahakott!), ja ta vangutas mõistmatult pead. Seejärel tuli meelde, et ta lubas kutsuda Aili Mauritiusele merd maalima, aga ka see ei lohutanud, sest eks neid lubajaid ole ikka ette tulnud. Aeg venis venimist, õhtul pidin teise hotelli kolima ja Moskvast pidid rahukaitsjad saabuma. Linnake Quatre Bornes oli oma heitgaasidega ära tapnud jalutada tahtmise ja ma vahtisin lage.

Kui mulle järele tuldi, oli päike juba loojunud. Kirjutasin arvele alla ning olingi sellest piinakambrist pääsenud. Uus linn ja luksusnumber. Heitsin voodisse selili ja hakkasin hotelli filmikanalit vahtima. Barbara Streisand tahtis ennast kogu aeg ära tappa, aga see tal ei õnnestunud.

Saabusid rahukaitsjad. Tuli välja, et kohalikud keeldusid edaspidi minu arveid maks-
mast (ei ole ju mingeid Arbati portreesid!), kuid asjad pidid sellegipoolest laabuma. Küsisin, kuidas piltidega on. Õeldi, et kastid jäid Madagaskarile, sest mahuvad oma suuruse tõttu üksnes Prantsuse aerobussi. Mis seal ikka, nüüd tuli minna õhtut veetma restorani, kus oli härrasid saatkonnast ja armeenia margikonjakit.

Moskvast olid saabunud Sergei ja luuletaja D., kes kohe muutus laudkonna hingeks. Ta oli 76-aastane, rõivastatud boheemlasliku lohakusega, ta ilmest ja kõnemaneeerist võis välja lugeda ainult üht: näete, ma olen paksust ja vedelast läbi käinud ja püsima jäänud ning nüüd ma kusen teile kõigile pähe. Ta oli juba ligi pool sajandit Venemaa populaarseimate laulutekstide autor ja võib arvata, kuidas publik oli ta ära hellitanud. Ometi ei saa ma muidu, kui pean siiralt imetlema vanahärra sarmi ja vitaalsust, tema ammendamatu rõvedate anekdootide ja epigrammide (mida ta ise sonettideks nimetas) varasalve.

Algul laudkond rökatas luuletaja dirigeerimisel naerust, aga kui tulid Moskva-uudised, muututi tõsiseks ja asjalikuks. Mul jäi suu lahti, kui hakkasid kõlama tuntud partei- ja riigitegelaste nimed, võeti hammaste vahele nende lapsi ja sugulasi, sai selgeks, kes kuhu, kes kellega, kes kuidas, kes mille eest. Oi seda meie provintslilku sinisilmsust, kui loodetakse, et asjad hakkavad liikuma paremuse poole! Et perestroika lasi kõvasti aadrit ja tegi platsi puhtaks. Härrade juttu kuulates mõistsin, et mitte poliitika, vaid sugulussidemed määravad selle riigi saatust, ja ma taipasin täpselt, kellel on Venemaal hea elada.

Juba paar päeva tagasi alanud migreen muutub talumatuks. Ma vabandan seltskonna ees ja lähen oma tuppä. Kruvin pooliku viinapudeli lahti ja joon selle tilgatumaks. Migreen teeb pea sees endale vaikse pesa ja jääb sinna tukkuma, aga vastikustundest on väga raske lahti saada.

Esimene päev rahukaitsjana — see võiks kõlada naljakalt, aga nädal on peensusteni ette planeeritud ning ma pean (mingi vabandus ei aita) sellest kõigest mängukannina osa võtma. On hommik, päike paistab ja me ootame hotelli ees autot. Mõõda kõnnivad tumedanahalised kaunitarid, nende tuharad võnguvad kutsuvalt. Mr. Vint, kas teid ei tõmba seksuaalsetele vallatustele? uudishimutseb luuletaja D. Pomisen midagi ebamääraselt. Ta naerab avalalt: oh, oleks ma veidi noorem... Istutakse veerand tundi TV-kaamerate ees, kus minu osaks on vaikimine. Pannakse lilli Lenini ausambale (kust see siia sai? Või oli N. Liidul siin käsi tõesti nii kõvasti sees?). Pidi olema rahvarohke miiting, ent üksnes Moskvast õppinud kooliõpetaja tuli kohale. EWM on valimistel võitnud. Mõõda teid sõidavad autokastitüüed lillade lippudega vehkivaid ja laulvaid EWM-lasi — huvitav, kas

see partei tööd ei teegi? Siis presiidiumilaua taga. Sõnavõttud. Ma saan aru, et USA baas, mis asub Mauritiusele kuuluval Diego García saarel — toob riigile aastas sisse 25 miljonit —, on meie rahukaitsjatele kõvaks pinnuks silmas. Saalis on kümneid vene naisi, kes siin õnnelikult abielus. Mauritiust loetakse arengumaaks ja parimad lõpetajad saavad tasuta õppida Inglismaa, Prantsusmaa ja N. Liidu ülikoolides. N. Liit jagab kõige rohkem kohti välja. Küsisin kord ühelt härralt, miks neil nii paljudel on vene naised. Ta naeris: sellises vanuses, kui kõrgkoolis õpitakse, on noormehel hirmus tarvidus, ta lihtsalt ei saa ilma s e l l e t a olla, aga vene tüdrukud tahavad pärast seda abielluda, nad tulevad kohe vägisi sulle naiseks. Panin tähele, et valgetel naistel olid kaunid tumedanahalised lapsed — ma ei teadnudki, et musta mehe geenid on niivõrd vägevad. Ent vene naised olid õnnelikud, räägiti, et Mauritiuse mehed pidavat oma abikaasasid väga hoidma.

Algab seltskondlik osa, juuakse jookke ja vesteldakse. Keegi proua hoiatab mind meres ujumise eest. Olevat palju verejanulisi haisid. Sel aastal on juba kaks prantslannat nende ohvriks langenud — jalad, käed jõhkralt otsast rebitud. Ta silmad on täis õudust, ta räägiks neist prantslannadest lõpmatuseni, aga keegi teine proua päästab mind, viies jutu teisale, hiljem lausub vaikselt, et haige inimese jutte ei tasu uskuda.

Seejärel minnakse vastuvõtule ühte perekonda. Kutsutud on palju rahvast ja üks kulinäärne ime järgneb teisele. Pikad joogid ja lõputud toostid. Küsin perenaiselt migreeni vastu peavalutabletti. Ta ütleb, et on olemas madagaskari pipar, mis migreeni jäädavalt tapab. Tuuakse pisike punane piprakaun. Jutt kandubki madagaskari piprale, mis olevat maailmas kõige kangem, mu kõrval istuv konsul sõnab, et tal olevat naljaasi neli kauna kinni pista. Elevus, keegi ei usu ja minnakse pipart juurde otsima. Närin pisikese kauna puruks ja neelan alla, mõne sekundi vältel ei juhtu midagi, aga siis lõhkeb peas aatomipomm ning sisemus hakkab väljakannatamatult hõõguma. Õnneks on paariliitrine "7-up" mu nina ees, paari minutiga on see tühi. Mõne aja pärast tuuakse konsulile pipart, ent vestlus on juba kandunud mujale ning keegi peale minu ei näe, kuidas ta need neli kauna ära sööb. Etendus ilma publikuta. Konsul ei räägi väga kaua aega, ta näos ei liigu ükski lihas.

Järgmisel päeval selgub, et pildikastid saabuvad paremal juhul alles neljapäeval. Seevastu oli Prantsuse lennuk ka seekord kõvasti krevette toonud. Faxid liiguvad Mauritiuse, Moskva ja Madagaskari vahet. On ilmne oht, et "Aerofloti" esindaja jääb oma mugavast töökohast ilma. Juba teist korda väljakuulutatud näitus jäetakse ära. Galerii ootab tühjalt. Mul on sant tunne, samasugune kui kunagi Poolas, kui ootasime kümme-kond päeva, aga piirijaamas puudusid töökaed, kes oleksid pildikastid ühest vagunist teise tassunud. Vastik riik, kus midagi ei toimi!

Ent rahukarussell toimib. Vastuvõtt presidendi juures, kus talle kingitakse hävitatud raketi tükike ja vist juba neljateistkümnes samovar. Ta tänab meid ülevoolavalt. Vastuvõtt linnapea juures, kes teeb meile kingitusi — vaske söövitatud foto linnavalitsuse hoonest. Me täname paljusõnaliselt.

Ekslemine Port Louisi tänavatel, mis veelgi kitsamad kui Tallinna vanalinnas ja üsna järsunõlvalised. Liiklus käib seal käte ja sõnade abil, lastakse teineteist viisakalt läbi, igaüks arvestab (nagu mulle tundus) eelkõige teise, siis iseendaga. Avariisid peaaegu ei ole. Port Louis on ennekõike sadam, linna uus ärikeskus laseb majadel kõrguda, vanem linnaosa on madal, kõrgete palmide varjus.

Kultuuriatašee viib mind kohtumisele India Kultuurikeskuses tegutseva kunstistuudioga. Studio nagu studio ikka, kiidan viisakalt paari andekamat tööd ja räägin juttu. Kui hakkam lahkuma, palutakse, et maaliksin siin saarel neile mälestuseks ühe väikese pildi, põiklen, et mul pole lõuendit, aga siis tuuakse krunditud paber (ainus, mis neil on, nagu hiljem selgub). Kultuurikeskus elab vaeselt — pole raha, pole töövahendeid, tunnen neile siiralt kaasa, aga ma ei tea veel kahtlustada, et peagi saabub aeg, mil vaesus ka meie kodusele kultuurile oma vihased hambad sisse lööb.

Õhtu veedame klubis miljonäri seltsis. Proua on terveks saanud, ta on lõpetanud vana-vene keele eriala, on suursugune, hoolitsetud, maitsekas ja kena. Kui teised hea partii teinud vene naised ei torka eriti millegagi silma, võiks too naine end "Dallase" seltskonnas päris koduselt tunda.

Klubist sõidetakse miljonärile külla. Samuti nagu varem nähtud majades, on siingi palju väikesi ruume (liliputid?), ja mind ehmatab vene nipsasjakeste rohkus, mis muudab toad labasteks pudupoodideks. Perenaise koduigatsus? Küllap see nii ongi, sest õhtul lepatakse kokku järjekordse Moskva-reisi asjus, mis peaks toimuma Rahukaitsekomitee kulu ja kirjadega (miljonär?!). Tasuta turismi kontor, mõtlen ma muiates, ent hiljem, kui veendusin, et nii see ongi, siis ei taha ma enam muiata.

Karussell tiirles. Pressikonverents, kohtumised, lõunasöögid, vastuvõtud, pidulik kontsert lõunapoolkera esimeses teatris (1822), kus käivad esinemas maailmanimed, ent kohalik kava oli alandavalt halvatasemeline, maitsetu, oskamatu. Saare elanike seas leidub paar kunstnikku ja kirjanikku, aga nad veedavad suurema osa elust Inglismaal või Prantsusmaal. Tegelik kultuur puudub, selle järele pole nagu vajadustki. Ei ole põlisrahvast, ei ole juuri, ja see India Kultuurikeskus on ainult osa india kultuurist.

Lõpuks saabusid pildikastid, aga mu jahmatus oli suur, kui selgus, et kahe kasti sees on ainult neli pilti ja igaks juhuks kaasapandud kolm tühja lõuendit koos raamidega. Nüüd oli selge, et "Aerofloti" esindaja jääb oma kohast ilma, aga see ei lohutanud kedagi. Saadik tegi mulle ettepaneku jääda saarele veel üheks nädalaks ja maalida oma tühjad lõuendid täis. Olin galeriid näinud ja teadsin, et häda korral võis seal näituse teha seitsme pildiga, kui nad osavalt seina panna. Aga ma tahtsin koju, kuigi kujutasin ka selgelt ette Aili mõistmatut nägu, kui talle räägin, et mul oli võimalus veel nädal aega saarel viibida... Mõtlesin tunnikese ja siis ütlesin saadikule OK. Kõik saab tehtud, nagu tahad, kinnitas saadik, Paša ja Saša on sinu käsutuses. Ma sain temast aru — näitus oli kolmandat korda välja kuulutatud ja nüüd p i d i see toimuma.

Kuid pühapäevani oli tarvis veel rahu kaitsta, istuda lõpupeol, ja ma ei ole elus midagi nii veidrat näinud — peaaegu iga kohalik härra pidas enda kohuseks pikka kõnet pidada, sõnademulin kestis tunnist tundi, vahetpidamata, kõik haigutasid, kõik tahtsid magada, aga ikka leidis veel härrasid, kes sõna polnud saanud. Viimaks hakati lahkuma, aga voodisse ma veel ei pääsenud, sest Vitja istutas mind autosse ning siis sõideti kellelegi külla. Kogunes tõsine meeste seltskond. Vitja tinistas kitarri ja laulis Venemaa avarustest ning miljonär vennastus järjekordselt. Sa meeldid mulle, ütles ta, tahad veel kuuks ajaks siia jääda, hakkad elama minu mereäärse villas ja maalid? Pärast müüme pildid maha ja sa teenid hulga dollareid. Ütlesin, et ta pole veel mu pilte näinud ja pole kindel, kas üldse keegi neid osta tahab. Ta naeris: kui ma ütlen neile, et nad ostaksid, siis nad ka ostavad. Aga saadik, mis tema sellest arvab? Saadik teeb seda, mida ma tahan, ütles ta hooletult. Nojah!

Järgmine hommik oli raske, oleksin tahtnud magada, lõputult magada, aga pidin koos Sergeiga minema lillenäituse avamisele. Kohal olid peamiselt India lillearmastajad — daamid ergavates siidsarides, ehete, kastimärkide ja läikivmustade juustega. Auhindu jagati enamasti kaktustele, aga mind paelus lill, mille suur õis oli otsekui linnupea — punane kael, lillakas kurgualune, helelilla nokk ja suur oranž tutt peas. Fantastiline! Siis jäi mu pilk peatuma ohvitseril, tõepoolest, ma nägin esimest korda siin saarel kedagi sõjaväemundris. Sõjaväge peaaegu et ei olegi, seletati mulle, rohkem sümboolne asi. Aga geograafiline ascnd? Naerdi: miks me peaksime sõjaväe peale raha raiskama, niikuinii me ei suuda kellegagi sõdida!

Seejärel veniv pärastlõuna mererannal, kus rahukaitsjad olid korraldanud spordivõistlused, ja neil oli üle anda kottide viisi Moskvast toodud auhindu. Improviseeritud laval tantsisid lapseohtu tüdrukud ja täiskasvanud poisid "segat", mis on midagi lambada ja kõhutantsu vahepealset. Varikatuse alla oli kogunenud umbes sadakond kreooli, kes

igavlesid cocat juues. Merel sõideti regatti, ujuti, sõideti ja joosti triatlonit. Kõige eestvedajaks oli heledapäine kalur, päike paistis lagipähe ja meri oli värviline.

Oli tarvis järjekordsed auhinnad välja jagada, läksin kutsuma Sergeid, kes kaluriga eemal juttu puhus. Kui ma nende juurde jõudsin, viirastus äkki, nagu oleksin kuulnud venekeelseid sõnu. Mõne aja pärast sõitsid meie rahukaitsjad linna mingeid asju ajama, jättes auhindade andmise minu tööks. Veidi hiljem istus kalur oma autosse ja kihutas minema. Mu peas hulkus äkki naljakaid mõtteid. Õhtul, kui saadiku juurde pidulikule vastuvõtule läksime, oli saadiku esimene küsimus: kas saite korda? Mille peale Sergei naeratades vastas, et kõik on kõige paremas korras. Mu mõtted muutusid veelgi naljakamaks.

Rahukaitsjad olid rahu ära kaitsnud ning järgmisel hommikul sõideti lennuväljale. Sõitsin nendega kaasa, sest oli kokku lepitud, et hakkam elama saatkonnas ja lõunat ning õhtust sõõn saadiku residentsis. Teisi saates on mul äkki endalgi ärasõidutunne, nagu viimast korda silmitsen lõputuid külmrohelisti suhkruroopõlde, vanade suhkruvabrikute tontlikke korstnaid keset legendikku, koomilisi lühikestes pükstes ja suurte kiivritega, mootorrataste kõrval seisvaid mustanahalisi liikluspolitseinikke, neid sinetavaid vanu mägesid, mis näivad maalimiseks liiga magusad, ja mul poleks põrmugi kahju sellest kõigest lahkuda, sest kardan, et järgmine nädal lihtsalt pole enam suuteline mulle uusi muljeid pakkuma.

Aeg oli hakanud kiiresti lendama. Reisi alguses on päevad ikka ülipikad, iga sündmus tähtis, iga vaade erakordne, teisel nädalal hakkab välja kujunema emotsionaalne immuunsus, reis muutub rutiiniks ja muljed pole enam teravad, pikkamööda hakkab taastuma kodune aeg, ning ühtäkki saab see oma tavalise tempo tagasi.

Lennujaamast tagasi tulnud, tutvun oma kahetoalise korteriga saatkonnas. Köögiaknast on vaade alla tasandikule, algul kõõgiviljapõllud, siis suhkruroog ja seejärel pehme roheline valendavate majakarpidega kuni mereni välja. Ja kõikjal meeletu avarus!

Seevastu teistest akendest näen saatkonna maju, spordiplatsi, kus mängitakse võrkpalli, ning müüri, mis seda kõike ümbritseb. Tean, et järgmise nädala istun väga palju köögiakna all.

Õhtu veedan Saša juures. Käime saunas ja lobiseme. Ta abikaasa oli soomekeelne giid ega suuda kuidagi kohaneda saatkonna üksluisse eluga. Mul on tunne, et ta pidevalt haigutab. Nad tahavad panna last prantsuskeelsesse lasteaeda, aga miskipärast kõhklevad. Võiksin valada õli tulle ja tsiteerida parajasti Eestis aktuaalseid Mati Hindi artikleid kakskeelsusest, aga ma ei taha, et laps millestki kasulikust ilma jääks.

Varavalges lähen oma "ateljeesse". Mulle on eraldatud laste mängutuba — ruumi on piisavalt ja päike ei paista siia enne õhtut sisse. Sean kõik tööks valmis ning sirutan tugi-toolis jalad välja. Saadik ütles, et soovitakse Mauritiuse maastikke. Tean, et laevakapten tahab oma kajuti seinal näha pilte laevast vahulainete keskel. Taluperemees oma talu, suvitaja oma suvilat. Nii need asjalood on.

Suhkruroopõllud — külmroheline avarus, kauguses sinetavad mäed, fooniks õhtutäeva värvilised pilved.

Mägi, mida esimese nädala olin lõputult vahtinud — nõlvakult algab roheline, puudpõõsad, esiplaanil hekk ahvatleva avausega, millest võib läbi astuda ja mäe otsa pilve sisse pugeda. Oleks tarvis veel värviliste lindude vidistamist, aga see jääb ära.

Rabamaastik — midagi peab ka oma rõõmuks tegema — loojangukumast hõõguv taevas, ergav kanarbik, valgust kiirgavate tüvedega ehtsad männid.

Nii, pildid on valmis! Muigan — kunagi olin lugenud kunstnike rühmitusest, kes tegeles kunstitööde väljamõtlemisega. Loominguline akt seisnes üksnes pildi ettekujutamises, töö teostamine polnud nende jaoks enam looming... Ent mina pean oma lõuendid täis maalima lühikese aja jooksul, mis minu jaoks polegi nii lihtne. Olen seni ajani töötanud kiht–kihilt, kusjuures värvipind peab vahepeal kuivama, vahel on tarvis oodata värvi

teatavat kuivamisastet, et ära kasutada nätske värvi omadust ainult osaliselt seguneda. Selleks kõigeoks oleks vaja aega. Kuid mul oli seda ainult kolm päeva.

Jõuab kätte lõunaaeg saadiku residentsis. Autojuht sõidutab kohale ning uksele on vastas tütar, kes juhatab mind saali. Seekord ei küsita, mida ma juua tahan, ja saadik on ilma lipsuta ja kodune. Seintel on tüütult igavad maalid, mööbel nagu Kremli ja vaibad nagu väljapanek oksjonil.

Istume lauda. Lõunasöök serveeritakse kolmele (kas tütar sööb köögis?). Teenindab kavala näoga väga korealase moodi väike mehike, kes toob kõigepealt saadikule ennesööki-rohud. Kui mul tekib mõni kulinaarne küsimus, siis vajutab saadik laua all olevale kellanupule, mispeale ilmub kokk seletusi andma. Kõik on väga peen, ametlik, ebanulgav. Vestlusteemasid napib, aga ma püüan end harjutada õudustegeva mõttega, et pean nädal aega kaks korda päevas seda kõike läbi tegema.

Kui õhtupoolikul tahetakse mind ujuma viia, ütlen ära, sest pean pimedani töötama. Õhtuks olen laip.

Nii viisi raban kõik kolm päeva, kuni pildid valmis saavad. Siis lepin Sašaga kokku, et läheme varahommikul mere äärde päikesetõusu vaatama. Und ei tule, aga hinge sugeneb väike rahulolu tehtud töö pärast. Otsin viinapudeli välja ning napsitan koos köögiaknast paistva kummaliselt hõõguva õõtaevaga. Otse mu all tehakse midagi. Naine oigab ja ägab valjuhäälselt. Panen akna kinni — pikalt kestnud mungaelu teeb säärased helid väljakannatamatuks. Tahaks koju.

Oli alles hämar ja sadas vihma, kui me hommikul välja sõitsime. Saša rahustas mind, et Floreali vihm ei loe midagi, et kui jõuame rannikule, siis päike paistab. Sõitsime mööda USA saatkonna taga hekkide vahel seisvast jälitusmasinast, mis veidi aja pärast end meile sappa seadis — küllap nad tahtsid samuti päikesetõusu imetleda. Tegelikult oli asi üsna veider. Kogu selle aja, kui me rahu kaitsesime, polnud neid korraga näha, aga pruugib mul saatkonnast välja sõita, kui nad on jälle kannul. Mõtlesin murelikult, et tõenäoliselt on nad saanud valeinformatsiooni, mind on kellegagi segamini aetud ja nüüd lebab kuskil minu kui eriülesannetega julgeolekuohvitseri toimik...

Sõidame läbi pilvede pilvede alla ja mere ääres jätame pilved kaugele seljataha. On avar ja tühi liivarand, kus kõike ümbritseb helesinine kuma. Helesinine muutub aegamööda kuld kollaseks ja pilved jooksevad mäetippudele laiali, otsekui päike oleks neid tagant tõuganud. Meri on peegel, ainult kaugel näeb vahuseid laineid, mis riffidel surnuks murduvad. Kahvatute pilvede vahel on meretaevas poolik vikerkaar. Liival pole ühtegi jälge. Äkki venitab kollane päike end mäetippudest lahti ja hakkab pöörase kiirusega ülespoole ronima. Ühekorruga on kõikjal väga palju valgust, meri muutub värviliseks ja hing naerab.

Kui tagasi sõitsime, oli alanud hommikune vikerkaarte etendus. Kahekordsed vikerkaared, üheaegselt kaks, kolm vikerkaart taevas, taustaks raskete, tumedate pilvedega sügavsinine. Mauritius on vikerkaarte maa, hekkide maa, imeliste mererandade maa.

Kui olin natuke piltide kallal nokitsenud, leidsin, et nad on lõplikult valmis. Tahtsin juba käed puhtaks pesta, kui tuli meelde India Kultuurikeskuses antud lubadus. Lõikasin krunditud paberi pooleks ja sain lahti õhtusest suhkruroo põletamise visioonist. Veidi üle tunni, ja pilt valmis! Olin need päevad märja värvipinnaga töötanud, nipitanud ja nutitanud, et "Toomas Vindi maali" tulemuseni jõuda. Nüüd oli hoog sees. Võtsin teise paberi ja maalisin pilvedesse uppuvaid mägesid.

Maalimistarbeid kokku pakkides oli mõnus vabanemise tunne — see, mida mul oodati, sai tehtud ning rahu majas. Paistis, et ka saadik oli pisukesest koormast vabanevad, ta oli lõunalauas heatujuline ning pärast sööki näitas rannas tehtud videot. Proua torises. Kuule, ütles saadik tõredalt, isegi Saša elab laiemalt kui mina. Tagasiteel uuris saadik, mida ma nüüd teha tahan. Ütlesin, et ainult mere äärde. Veidi aja pärast ta lausus,

et olevat probleeme, sest kõigil olevat õhtupoolikul tegemist, aga sellegipoolest ta katsub lahenduse leida. Oh, sest pole midagi, sõnasin hooletult, las autojuht viib mind plaazile ja õhtusõögiks toob jälle tagasi. Saadik muutus süngeks ja mõtlikuks, aga midagi vastu ka ei väitnud. Tormasin tупpa ujumispükse tooma. Lõpuks ometi! Olime ju härra miljonäriga kokku leppinud, et täpsustame minu siiajäämist telefoni teel, aga saatkonnast ma helistada ei riskinud (teada need telefonid!). Töö istus, ja miks ka mitte tööhoogu pikendada ühes mereäärses villas!

Vana tuttav mustanahaline autojuht avas BMW ukse, olime juba väravas, kohe pidi too raudkolakas eest ära liikuma, kui saatkonnast jooksis kätega vehkides välja keegi noormees ja teatas, et kultuuriatašee tahab minuga rääkida. Sõitsime tagasi, ronisin autost välja ja tõmbasin suitsu. Hulga aja pärast tuli kultuuriatašee trepile ning küsis, mis mure mul on. Ütlesin, et hoopis mulle öeldi, et tema tahtvat minuga rääkida. Oota, ma lähen ja uurin asja, sõnas ta majja tagasi minnes. Ootasin, ja mul oli veider tunne, otsekui oleks midagi ettearvamatult halba juhtunud, mida tahetakse minu eest varjata.

Lõpuks sõitis saatkonna esimene sekretär maja ette. Istu peale, hõikas ta rõõmsalt, tead, ma viin su ujuma sellisesse kohta, millest sa unistadagi ei oska, hooples ta. Mul oli ükskõik, minuni oli jõudnud mõru teadmine, et mind ei juleta hetkekski üksi jätta ja ma pean leppima sellega, mis on. Hekkide vahel ootas jälitusauto, mis pööras midagi häbenemata meie kannule. Ütlesin, et juba hommikul olid.ema! pigistas Vitja läbi hammaste ning surus gaasipedaalile.

Vitja lisas kiirust, aga vahemaa jälitajatega eriti ei vähenenud, siis pööras ta kõrvalteele, mis oli halva kattega, kitsas ja kurviline. Küla vahel pritsis kanu ja lapsi teepervedesse. Tundsin, et hakkam näost järjest valgema minema, juba tahtsin öelda, et mulle säärasest sõidust aitab, pea kinni ja ma hakkam jala astuma, ent siis müksas Vitja mind küünarnukiga, rõõmsalt karjudes: ma kohe teadsin, et sulle kiire sõit meeldib, kõik eestlased on ju kanged kihutama! Mul polnud selle peale enam midagi öelda, rahvuse mainet tuli hoida, surusin hambad risti ja püüdsin mitte ette kujutada, kuidas me järgmisel hetkel kuristikku uperpallitame.

Jälitajad olid maha raputatud. Ma lihtsalt olen selle liliputtide saare parim autojuht, naeris Vitja võidukalt. Maastik oli siin kõle ja kivine, kaugemalt paistis, nagu keegi oleks selle hiiglasliku adraga üles kündnud. Peatusime tuletorni juures, panime supelpüksid jalga ja ronisime mõõda musti kaljusid alla. Sinine vesi lainetas. Istusin kahurikuuli taolisele ümmargusele kivile ja panin suitsu ette. See oli troostitu, kuidagi sünge ümbrus, mis oleks parasjagu mereröövliitele kõlvanud. Kivide vahele lohkudesse olid lained vett peksnud ja seal ujusid värvilised kalad nagu akvaariumis. Korraga märkasin, et kusagil pole kividel näha harjumuspäraseid valkjashalle laike, ja äkki taipasin, et pole saarel kordagi merelinde näinud. Vitja andis mulle lestad ja maski ning näitas, kust vette hüpata. Veepind läikis umbes paari meetri kaugusel, ja kohe sealsamas helendas vees kivirahn. Ära pabista, ütles Vitja, selleni on kümnekond meetrit vett. Panin lestad jalga, ohkasin sügavalt ja hüppasin, selg ees.

See ei saanud olla reaalsus! Tõenäoliselt ma istusin, sussid jalas, TV-ekraani ees ning jälgisin filmi, unistades kas või ainult kord ujuda vee all mõnes korallimeres.

Kõigepealt ümbritseb mind väikeste ergavalt siniste kalade hiigelparv, ujum sellest läbi ja näen kümneid suuri ja väikesi värvilisi kalu, moreeni oma urus, vingerdava mao sarnast kala, kui sukelduda, siis läheneb merikarpidega põhi, kus kividel õitsevad korallid, aga põhi jääb kättesaamatuks, vesi on rohekas, mis kaugemal tõmbub mustjaks, ja ükski kala ei põgene mu eest, nad lihtsalt ujuvad ringi, otsekui oleksid mind omaks võtnud. Ah, seda on võimatu kirjeldada, ja võimatu on iseennast kirjeldada! Tean üksnes, et olen just seal, kus ihaldanud olla. Aeg ei kulu, aega ei olegi. Äkki näen enda lähedal üm-

ber pööramas väga suure kala helendavat kõhtu. Hetkeks pea veepinnale, et orienteeruda — kaljud on sadakonna meetri kaugusel, ja siis kiirus peale. Väga vähese aja jooksul jõuan mõelda, et siin polegi kaitsvaid riffe, kujutluspilti tulevad verised jalakõndid, tapja hai hiigellõuad...

Ma mõtlesin, et jäädki vette, sõnas Vitja. See oli lihtsalt fantastiline, ütlesin end kaljule vinnates, endal heameel, et käed-jalad terved.

Ronisime üles tuletorni juurde. Paarkümmend meetrit eemal seisis jälitajate auto, mille vastu toetusid kaks meest ja suitsetasid, poseerides nagu fotograafile. Ära arvasid, et me siia tuleme, porises Vitja ja seejärel algas lõbus vastastikune hõiklemine.

Hotell, kus Vitja pidi silmaarst Ljonjaga kohtuma, asus samas rannas, kus toimusid rahukaitsjate spordimängud. Ljonja lamas voodil, pleieriklapid peas, ja õppis inglise keelt. Õudus, ütles ta, ma mõtlesin, et pean homseni siin ootama. Kõigepealt ma tahan valgeks inimeseks saada ja kusagil raha vahetada, dollarite eest siin midagi ei anta. Ljonja oli Fjodorovi kliiniku asedirektor ning tulnud siia silmaarstide kongressile. Ta oli õigustatult vihane, teadsin, et meie retk tuletorni juurde oli temalt varastatud aeg. Mis seal ikka.

Pärast järjekordset ujumist veetsime õhtu hiina restoranis, mille peremees paistis olevat Vitja hea tuttav. Meile kaeti laud rõdule. All liikus õhtune linn ja jälitajad igavlesid autos. Pärast kolmandat džinni ütles Ljonja, et pole enam mingit lootust Venemaad päästa. Aastate vältel on kogu Venemaa intelligents maha tapetud, väärtuslik genotüüp välja juuritud, valitsevad lontrused ja sulid ning täiuslikust katastroofist lahutab meid paar üksikut aastat.

Pärast viiendat džinni kutsus Vitja meie jälitajad üles. Toredad poisid olid, ütlesid, et mitte ei tea, kelle heaks töötavad. Siis küsis see, kes minu kõrval istus, kuidas mulle meeldivad Mauritiuse bitšid. Seletasin, et mul on palju tegemist ja pole olnud mahti naisi proovida. Ta jõllitas mulle otsa vahtida. Aga sa käid ju peaaegu iga päev bitšide peal? Nüüd jõudis asi minuni — mees oli prantsuskeelne ja seetõttu kõlas inglise "beach" tema suus nagu "bitch". Õhtu lõpuks vennastumist ei toimunud, jälitajad hoidsid distant-si, olles kindlasti mures oma töökohtade pärast.

Kui ka sellel neljapäeval saabusid pildikastide asemel ainult krevetid, oli selge, et siin muud üle ei jää kui teha näitus seitsmest pildist. Tegingi — veeretasin stendid akende eest ära ja üks pikk sein sai kahjutuks tehtud. Teise, lühemasse seinatuli riigilipud, ukse kõrvale šampusebaar ja võis jääda mulje, et saali rohkem pilte ei mahugi.

Õhtupoolikul toimus avamine. Rahvast oli palju — TV, valitsustegelased, diplomaadid — ja šampust. Kõik oli nii, nagu olema peab. Kõned, hümnid. Sain just kõige tähtsamatele külalistele piltide tutvustamise lõpetada (mis tähendab umbes seda, et autor käib kaaskonnaga pildi juurest pildi juurde ja valjuhäälselt jutustab, mis seal peal on), võtta kergendusohkega šampuseklaasi, kui mu juurde tuli kultuuriatašee ja ütles, et saadik ei taha enam oodata. Ma ei saanud millestki aru. Saadik soovib, et sa temaga residentsi sõidaksid, ütles Paša. Tundsime, kuidas mul hakkasid käed raevust värisema. Ma arvan, et peaksin veel siin olema, sõnasin end talitsedes. Ei, sa sõidad koos saadikuga minema, ütles Paša häälel, mis meenutas kangesti saadiku enda hääletooni. Järgnesin talle, kõik vahtisid ammuli sui, kuidas ma galeriist välja läksin ja autosse istusin.

Väga kaunis näitus on, sädistas proua ja veidi aja pärast hakkas rääkima oma tuttavast perekonnast, kelle majas kummitavat. Kas te usute sääraseid asju, küsis ta minu käest lõpetuseks. Ütlesin, et meil kodus kummitab juba viiskümmend aastat. Näed sa nüüd, Toomas Endli poeg usub samuti, hüüatas ta oma abikaasale, ise rõõmust õhetades.

Laud säras delikatessidest, polnud unustatud ei musta, ei punast (ega sinistki?) kala-marja. Anti valida viie šampuse vahel. Saadiku perekond oli kordaläänud näituse puhuks mulle väikese peo korraldanud. See oli neist väga kena, aga nad unustasid, et kunstnik peaks oma näituse avamisel ikka lõpuni olema, et ta saaks sõprade ja tuttavatega mõnin-

gaid asju arutada (miljonär!), ja võib-olla pole kunstnik üldse vaimustatud õhtu veetmisest lahke pererahva seltsis.

Siiski oli ju nauditav süüa šampuselonksude vahele viinamarja koos killukese juustuga.

Pärast õhtusööki mindi salongi kohvi jooma ning proua küsis, mida ma olen oma perele kingituseks kaasa ostnud. Ülesin, et mul pole eriti kombeks reisidelt asju koju tassida, ent loodan lennujaamast abikaasale kena buketi lilli kingituseks kaasa osta. Oh, ärge seda siis viimase minuti peale jätke, ja üldse oleks parem, kui ta ise homme lilled ära telliks.

Jätsime naeratades nägemiseni, alles toaüksindusse jõudes valdas mind vastik raevuhoog. Pikk tühi, tegevusetu õhtu ootas ees. Mulle tuli meelde, et meie kass tahab närida, kui ta on närvis või miski ärritab teda. Tegin külmkapi lahti, ja ennäe, Jõuluvana, kes iga päev tassis sinna krabikonserve ja muud paremat, oli seekord unustanud neid tuua. Nojah, mul on ju nüüd töö tehtud, mõtlesin kibedusega.

Ja oligi käes viimane päev enne kojusõitu. Hommikust peale säras päike pilvitus taevas, ma tahtsin mere äärde, aga mind viidi sisseoste tegema. Lihtsalt nii oli ette nähtud. Tegelikult tahtis mu saatja mõningaid asju hankida, et neid siis mulle Moskvasse saatmiseks kotti sokutada. Tolknesin tutjutult ja närviliselt poest poodi, valmis iga hetk plahvatama, aga plahvatust ei tulnud, sest lõpuks jõudsimme ikka mere äärde ja soe, hell vesi rahustas maha. Kaunid mustad ja valged neid demonstreerisid oma võlusid, ma püüdsin nende peaaegu alasti kehadest mööda vaadata, aga kuhu sa ikka vaatad. Ümberringi oli paradiis ja reis hakkas läbi saama.

Õhtul tuli siis viimane külaskäik residentsi. Seekord olid laual pannkoogid punase kalamarjaga. Hiljem järgnes kohvijoomine. Jah, kõik oli suurepärane, ütlen. Jah, saar on imekaunis, ütlen. Oi, oleksin peaaegu unustanud, ütleb proua, ning teener tassib sisse lillekimbu — umbes meetriste vartega paarkümmend punast flamingot ja viis võrratut lindlille, mis kõik suure kuldlehviga kokku seotud. Mul jääb hing kinni. Need on saare parimast prantsuse lilleärist, seletab proua. Lõpuks läheb mu hing jälle lahti ja ma lausun: kui ma need lilled abikaasale annan, siis kardan, et ta mind nende kõrval ei märkagi.

Pakin asju ja neid tuuakse Moskva sugulaste-tuttavate jaoks juurde. Kotid paisuvad. Teener toob saadiku kingituse — liiter inglise džinni ja prantsuse "Napoléon" (Mauritiusel villitud ja seetõttu täielik rämps). Proua poolt on lamp-merikarp (minu armastus merikarpide vastu!). Kulub paar minutit, et elektriasjandus välja monteerida ja prügikasti visata. Merikarp on tõepoolest uhke.

Hommikul enne lennuväljale sõitu teen veel hüvastijätuviisi saadiku juurde. Lähme koos arst Ljonjaga, viimasel on ärijuttu ajada ja ta räägib: ma olen siin mõne päevaga saanud kokkuleppele kapitali omavate kohalike arstidega, et avada saarel ühisfirmamana kliinik koos tervenduskeskusega, see oleks majanduslikult äärmiselt perspektiivne, sest saaksime endale Lõuna-Aafrika väga jõuka klientuuri.

Teate, ütleb saadik, riskida pole mõtet. Tehke kõigepealt vastuvõtutuba, töötate siin aasta või paar ja vaatate, kuidas asjalood on.

Te ei saanud aru, ütleb Ljonja ja seletab pikalt, kuidas Fjodorovi silmakliinik toimib, et see on nagu ravimise vabrik koos tootmisliinidega.

Seda küll, ütleb saadik, aga ma pean õigeks kõigepealt avada väike ravikabinet ja vaadata, kuidas patsiente tuleb.

Ljonja kordab kõik uuesti üle.

Ma saan aru küll, ütleb saadik, aga nii suure ettevõtmisega ei tasu riskida, õigem oleks esialgu avada ravikabinet ja aasta jooksul vaadata, kuidas läheb.

Ljonja alustab kannatlikult seletamist, ma müksan teda, müksan tugevamalt, aga ta usub veel oma sõna jõusse. Ta on vist Fjodorovi juures unustanud, kus me elame.

Réunionile lendan üksi Prantsuse lennukis, Ljonja tuleb tunni aja pärast teise lennukiga järele. Ooteruumis näen tuttavat nägu, noogutan talle tervituseks, ta noogutab naerades mulle vastu. Hulga aja pärast tuleb meelde, et too oli üks tähtis mustanahaline riigiametnik, kellele eelmisel päeval oma pilte tutvustasin. Salongis istub ta mu kõrvale. Lehitsen reklaambrošüüri, leian *Air France*'i õhuliinide kaardi, otsin üles oma pöidla-suuruse kodumaa, näitan seda oma kaaslasele, öeldes, et olen kolm nädalat Mauritiusel olnud ning mind piinab kohutav koduigatsus. Ahaa, ütleb ta, see on ju NSV Liit, alles eile avas üks teie kunstnik oma näituse. Kenad maalid olid tal. Köhatan, pärast pausi ütlen, et juhuslikult olen see kunstnik mina. Ah nii, ütleb riigiametnik ja vajub sügavasse diplomaatilisse unne.

Kummaline, kas siis mustanahalistele on kõik valged ühte nägu, täpselt nagu nemad meile, mõtlen ma oma viimase Mauritiuse-mõtte. Lennuk rebib end sujuvalt maast lahti ja paradiisisaar, kus ma veetsin kolm vastuolulist nädalat, kahaneb punktiks maakaardil.

Siin ma lõpetan, muidugi võiks veel rääkida Madagaskari turust, öisest ujumisest "Hilteni" hotelli basseinis, siniseõieliste puude pargist, sellest, kuidas koha kaotanud "Aerofloti" esindaja käskis meil käsipakid kaalu peale panna ja nautis väikest kättemak-su, teades, et meilt küsitakse Šeremetjevost kell kaks öösel 300 rubla ülekaalu eest. Võiksin rääkida veel tõelisest Suure Kodumaa tundest, kui pidin ootama "Ukraina" hotellis poolteist tundi, enne kui hotellitöötaja suvatses üles tõusta ja mulle numbri vormistada. Ja ilmtingimata bukettist, mis Aili rõõmuks üle kuu aja vaasis õitses.

Poole aasta pärast maalisin pildi "Kusagil India ookeani saarel", kus on kujutatud mustanahaliste vanglat õhtuvalguses. Valged müürid kiirgavad loojangutoone, ümbritsev loodus aga on põhjamaine ja sumedalt varjus. Müüride taga kõrgub kabelisarnane kahe torniga, seestpoolt kaarjas ehitis. Mulle öeldi, et see on giljotiin ja et 1988. aastal lõigati kaks pead otsast. Ma ei tea, kas see on tõsi, kuid reisimees peab uskuma, mis talle räägitakse, eriti siis, kui pole võimalik andmeid kontrollida.

Salme Ekbaum

Atlandil

Me lendame ööle vastu
üle vanaema vatitekk -maa,
üle jahesinise mere,
üle suvise Atlandi.

Me lendame saatusele vastu,
ei sellest saa kõrvale astu.
Jääb maha silmapiiri taha
see maa, mida enesest ei saa.

See peopesa suurune maa.
Ta lein lendab sinuga kaasa,
ta suvehari hele lootus,
ta vaevakask visa ootus.

Ka kui lend viib ööle vastu
üle liivase, viimase Linnutee.

Elu muster

Inimesed ruttavad,
naeravad, nutavad.
Kuhu nad ruttavad,
miks nad nutavad?

Jägavad, magavad.
Uni on äraolek.
Ärkavad, märkavad,
lähevad lahku.

Jooksevad tormi,
täidavad normi.
Ajavad end taga,
neid aetakse taga.

Armastavad, vihkavad,
mida nad ihkavad?
Trotsivad nälg
ja trotsivad janu,

otsides oimetult
teed Sinu manu.

OO TARK JA TAGAAET INIMENE!

Aiad

Olen rajanud aedu võõrasse maailma,
et see saaks vähegi omaks.
Kaevanud kaeve ja vaadanud silma põhjavetele,
kuidas see mulksatab sügavusest üle.

Kasvatanud roose, elupuid ja oleandreid,
läbinud ulma- ja olmemandreid.
Mänginud asukat P.–Ameerika metsatandreil,
juurutanud, rohinud ja käinud kastekannuga ringi.
Jälginud, kuidas iga puuke pürrib valguse poole
ja heitleb kui tahes napi eluõiguse eest.

Ning kui aeg sai täis, jätnud nad maha,
vaevalt nad mäletavad mind.
Tõrudest, mida kunagi poetasin mulda,
on saanud tammed, kuuskedest palgipuud.
Vahel ma mõtlen, mis sai lõhnavast frangipanist,
mille rännuteil L.–Risti all istutin sõprade aeda,
kes siirdusid peagi Rahumaile.

Kui olengi külvanud tuulekaera,
raisanud oma suved ja näinud vaeva
— mis oli sellest kasu,
sõber, olen ma küsinud tasu!

Hando Runnel

Raiutud mets

Kolm kentsakavõitu talunime oli ammu aega kõrvu jäänud. Need olid Kamaukse, Tuha-koti ja Liplapi. Meie kandis niisuguseid nimesid polnud, need olid kindlasti mõne ränduri juttudest meelde jäänud ja nad viitasid ühele kaugele maale kaugete Põhja- ja Lõuna-Eesti vaheliste soode ja metsade taga, ühele kuivale ja viljakale ja jõukale ja uhkele maanurgale Eestis — Mulgimaale. Alles hiljem sain teada, et Liplapi on tõepoolest olemas olnud, paiknes all Lõunas, Lätimaa piiri lähedal ja oli kuulsaks saanud sellega, et selle talu naised olid juba sajandi alguses, enne Eesti vabariiki ja muud, avanud talus omapärase põllumajanduskooli eesti tütarlastele. Osa Mulgimaa tulevaste perenaiste uhkusest sai alguse just sellest Liplapi koolitusest. Liplapi sihtide ja saavutuste kohta tehti omal ajal koguni teaduslikke uurimistöid, aga siis tulid nood kurvad nõukogude ajad, ja mis sai Liplapist siis, kas ta kuulutati kulakutaluks, kas talu pidajad küüditati, või nad põgenesid, või nad jäid ilmetult edasi elama uue aja uutes, alandatud tingimustes, oli teadmata ja tahtnuks uurimist. Nii oli esimene äratus Mulgimaa vastu huvitundmiseks puht põllumajanduslik.

Mulkide majanduslikust jõukusest ja arvatavasti sellest jõukusest välja kasvanud mulgi iseloomu omapära ja veidruste kohta käivaid rahvajutte ja nalju tuntakse üle Eesti. Kirja kujul on neid mulkide iseloomulikke jooni kõige suurejoonelisemalt jäädvustanud esimestena Kitzberg ja Hindrey. Hindrey joonistatud mulgi mehe ja naise kontuur on nii klassikaliselt kandev, et sellele võiks ehitada kogu hilisema "mulgiaana". Aga mulgi küsimuse juures kauem püsid selgub, et ka teaduslike meetoditega on võimalik avastada üha uusi ja uusi põnevusi.

Liplapi ja teiste taoliste talundite juurde viis huvi majandusajaloo vastu. See on huvitav teema isegi psühholoogilisest vaatepunktist — teada saada hariduse andmise ja külvamise motive, kuigi ilma erilise esoteerilise või metafüüsilise salapäraga. Süvenemine loomakasvatuse ja aretusõpetuse küsimustesse viis hoopis põnevamate asjade juurde isegi n.-õ. mulkluse vallas. Enamvähem selleks, mis põllumajanduses on aretusõpetus, on inimteaduste vallas eugeenika: teadus inimeste tõulistest, rassilistest ja üksipuha millistest pärilikest omadustest ja nende võimalikust parandamisest. Mulkide puhul tähendanuks see seda, et kõrvuti mulkide majanduslikust jõukusest pärit iseloomuomadustega peaks sellel rahvatõul olema ka midagi vere poolest põlist ja põhjapanevat, mis määrab nende mingi saatuseosa juba eos. Mulgimaa oli jõukas, uhke ja tark, aga kidunemisohus. Perepojad jäid vanapoisteks, abiellusid hilja või mitte kunagi, abiellumist takistasid perepoegade võimukad emad. Perepoegadel oli sohilapsi teenijatüdrukutega ja muude manulistega küll, kuid sündide üldarv vähenes järjest, elanike juurdekasv lakkas ja koguni vähenes. Põhjusteks hakkasid paljud pidama mulkide tõulist omapära: tõu rafineeritust, täisealisust ja dekadentsi. Suures eluhoovuses oli segunenud kaks seni lahus peetud fenomeni — veri ja vara. Nii või teisiti, mulkide mingisugune tõuline omapära muude eestlaste seas oli päevavalgele tõstetud ja uurimiseleegi võetud, kui tuli endise eesti aja lõpp ning algas nõukogude ajastu, mil igasugune tegelemine inimese pärilike omadustega, eugeenika kui niisugune, ning isegi põllumajanduslik aretusõpetus geneetika nime all keelatuks kuulutati, inim- ja eriti riigivaenulikuks mõisteti. Mulkuse ja mulkide kui tõu juurde sai veel ainult mullateaduse ja geoloogia kaudu tungida, kuid sellegagi tegelemine oli ohtlik, kuna see viis omakorda rahvusajaloo — seega peaaegu natsionalismi küsimuste juurde, mis nõukogude aja tülles niisamuti vastaliseks ja keelatuks kuulutati, ehkki

mõningate leevendavate mõõndustega, kuna ka kommunismi–bolševismi ehk eesti keeli enamlust tuli ju ajaloolise nähtena seletada, ja nõnda ei saanud rahvusajalugu tervenisti maha salata, võidi küll võimatuseni moonutada ehk ka võltsida.

Eesti ajaloo uurijad on piisava selgusega kirjeldanud, kuidas rahvuslik eneseteadvus ja algatusvõime on tärganud ja levinud kindlatest kolletest — teatud kihelkondadest ja maakondadest. Seal olid eelkäijad, pioneerid. Esimeste ärksate tegelaste enamik pärines kahest piirkonnast — Tartumaalt ja Lõuna–Viljandimaalt, Mulgimaalt jälle. Ärksus tähendas aatelist sihipärasust ja ärilist ettevõtlikkust ühelisi. Ärksad talupojad harisid lina, said raha, asutasid kooli, harisid lapsi, toetasid isamaalisi algatusi. Ärksuse aluseks näis olevat nende talupoegade eriline nutikus, arukus ja ka huumusekihi tüsedus talupoja krundil. Mullastikuga seotud tegurite süvaanalüüs avas ka inimliku vaimuilma tagamaade uusi sügavusi, et lausa jahmatav. Ärksate piirkondade nutikus taandus geoloogiliste ajastute kaugusesse. Lähim oluline geoloogiline ajastu, mis otseselt mõjutas Eesti rahvusliku ärkamisaja sündi ja kujunemist, oli viimane ja eelviimane ja eeleelviimane jääaeg Eesti maa–alal. Jääaja lõppedes ujutas jää sulavesi enamiku Eestist enda alla. Eesti jagunes allvee– ja pealvee–Eestiks. Eesti rahvusliku ärkamisaja kesksimateks kihelkondadeks said uputusest vabaks jäänud Eesti alad. Nõnda sai ka mulgi küsimus senikäsitletu kõrval uue dimensiooni, sügavama põhja kui senine üksnes huumushorisoni seostamine vaimuelu avaldustega. Oli avatud üks n.–õ. geoloogilisse geneetikasse. Vahepealse tagasilanguse tõttu ka rahvusteadustes ja bioloogiateaduste mitmetes harudes on see üks täna–seks taas kuulmatult kinni vajunud, üldiselt unustatud. Ainsaks legaalseks teaduseks, mis rahva vaimu ja inimese konsistentsi küsimustega kandvamalt tegeles, oli mingil moel veel üksnes keeleteadus. Muidugi domineeris siingi keele tehniline ehk insenerlik käsitlus, ent siin pole mõtet süüdi mõista üksnes nõukogude aega, vaid tuleb nentida, et selle suuna üks "eelenamlik" eeskäija oli ju kadunud keele–Aavik oma vankumatust rahvuslusest ja isamaalusest hoolimata. Keelemüsteeriumi immanentsem kohtlemine on ammu tõrjutud või tagaplaanil. Üksikuid riskantseid laskumisi keele–Maelströmi on ja olid teinud mõned diletandid, kuid meetodi puudulikkuse tõttu on nende katsed lõppenud edutult või hajunud muidu olematusse.

Nõnda talumajanduse ajaloost alustades olin jõudnud kokkupuutesse Mulgimaaga ning järk–järgult avastanud uusi ning uusi probleemide kihistusi. Tundsin end küllalt kompetentse asjatundjana mulgi küsimustes, ent üks asi, üks tegemata tegu häiris hingerahu. Mul seisis silme ees üks Eesti päritoluga tuntud maailmarändur, kes võis varrukast puistata lugusid Tiibeti, Kamtšatka, Austria, Gröönimaa, Alaska ja Antarktika kohta, kus ta oli enamasti kõikjal ise kohalgi käinud, aga Eestimaal rännates ajas teadmatuses segamini Suure ja Väikese Munamäe. Ma tundsin, et kõik mu teadmised on kui kullakatteta raha, kuni ma pole ihusilmaga näinud Liplapi talu või taluaset. Ma pidin seal ära käima. Olime jõudnud sügavale autode ajastusse, kõik kaugused muutusid kättesaadavaks, inimesed liikusid ja käisid igal pool, kuid ekspeditsioon nii tähtsasse paika ei saanud ega saanud teoks. See oli nagu nõidus. Aga ühel päeval, kui selleks mingit eeldustki ei paistnud olema, lihtsa naljatuse korras, sai asutud teele ning mindud.

Juhtusin hommikul mööduma majast, kus elab mu sõber, keda vahel ka Kullervoks kutsutakse. Ta kükitas auto kõrval ja kinnitas tagaratta mutreid. "Lappisin kummi ära, näed!" ütles ta. "Ja nüüd võib sõita?" küsisin suusoojaks. "Kuhu aga tahad!" kiitis sõber käsi pühkides. "Esimene reis lapitud kummiga peaks loomulikult olema Liplapile." — "Mis Liplapi; kus see on?" — "See on tagapool seda maad, kust su esivanemad olevat pärit. Juhatada ma täpselt ei tea, tuleb tee pealt küsida." — "Aga mul on kaart. Eesti–aegse kõige täpsema kaardi fotokoopia, tükkidena, aga üsna loetav. Seal peaks küll kõik peal olema." — "Ma ei tea. Aga ma arvan, et ka küsides jõuab päralt — kui me üldse läheme?!" — "Aga loomulikult — kui me juba otsustasime!"

Oli imelik aastaaeg, ei suvi, ei sügis. Päev oli päikseline, aga ilma teravuseta. Õhus oli meeldivat niiskust ning auto liikus jõulise mõnuga. Sõitsime Pikassilla kaudu. Nüüd öeldakse muidugi Pikasilla, ennemuiste oli ta Pikassilla. Kui Mulgimaa luuletaja Hendrik Adamson Peipsi kaldalt koolitöölt koju tulles parvega Pikassillast üle sai, oli ta Mulgimaale suud andnud, räägib legend. Hendrik Adamsoni eluga seotud tähtsad paigad on Kärstna ja Löve. Liplapi otsinguil oleksime pidanud teed jätkama Pikassillast lääne poole, tollesama Adamsoni pärast pöördusime aga põhja, et ühelisi ka nood paigad põgusaltki üle silmata. Mu sõber mäletas mõningaid episoodide ja legende Adamsonist perekondlikul põhjal, mina olin aga Adamsoni kirjandusliku loomingu armastajaks kujunenud keelelisel põhjal, nõnda me huvid liitusid ning me tegime esimese kõrvalekalde oma kavatsetud sihtkohast.

Mulgi keel või mulgi murrak kuulub nagu kõik, mis lõuna pool Emajõe, lõunaestilisse keelevalda, aga erineb juba tunduvalt sellest, mis on kuulda klassikalisel Võrumaal või Setus või Tartumaalgi. Ümber Võrtsjärve alumise otsa kulgedes muutub see keel teisemase, liigub läände, upub suurtesse vastatulevatesse Pärnumaa soodesse, ning selle kõige taga on juba hoopis teine ilm — Pärnumaa oma keelega ja kõlaga. Võru keelega võrreldes on mulgi keel loid ja mugav, pisut nagu hübriidne, kui põllumajanduslikku uusmõistet kasutada. Aga oma pehmuse pärast ilus minu ikkagi põhjaeestlase kõrvale. Just nende keele kõlade pärast ma ka kõike lõunaestikeelset kirjavara lugeda armastasin alates Hurdast Adamsonini ja veel uuematenigi välja.

Mulgi keelt ja mulgi keelest kirjeldusi lugedes olin sattunud mõtetele, millest seni kellegagi vist ei olnud kõnelnud. Ei mäletanud, et oleks. Mulgi uhkuse arvustajad pilkasid juba sada aastat tagasi mulgi keele kommet kalduda loidusse ja mugavusse sel viisil, et jäetakse laiskuse pärast hääldamata sõna algushäälikud ja sõna lõpust kasvõi terve silp. Olin selle nähtega iseseisvalt kokku puutunud kord õpiajal taimi määrates ning mõistatades, mis taim on loidap. See oli lodjapuu, või loidapuu, nagu Mulgimaal tunti, või lühidalt, jah, loidap. Leidsin selle sõna ka Adamsoni luules olevat. Ning leidsin, et niisugune kalduvus on üldisem. Loidap, õunap, sarap — selle asemel, et öelda pikalt: õunapuu, sarapuu. Selline kallak on veelgi üldisem, hakkab silma eriti nimede kujunemisel lühene-mise ja liitumise teel kentsakakski külakuhjaks. Villi Andi näitel saab Liiva-august Liivaku, aga Jaagura talunime aluseks võib olla väljend: Jaagu või koguni Jaagupi rahva talu.

Me ei jõudnud kuigi kaugemale Pikassillast, kui tegime teise kõrvalekalde oma esimesest ja isegi nüüd juba ka teisest eesmärgist. Saatuseks sai Adamsoni ballaad, mida äkitselt sõnutsi meenutama hakkasin: "Kui õhtuti Õhne soodest kulmu kumera kergitab kuu...". Kusagil Õhne soode taga või koguni soode südames peab asuma suur ja salapärane Veisjärv, milleni meie kummagi jalg polnud elu sees saanud, aga nüüd äkki tekkis kiusatus ka see paik mööda minnes üle silmata. Kuulu järgi ollagi suure sõja ajal inimesed varjupaika otsides sinna järve äärde pagened.

Me peatusime poekese juures, et osta leiba ja limonaadi, sest päev oli edenenud ja kõht tahtis vähemalt petetki saada. Poekene oli kinni. Otsustasime vanaaja rändurite moodi küsida kõige lähemast perest midagi. Oli isegi põnev kontrollida siinsete inimeste uhkust ja lahkust. Meil oli õnne. Meile anti mingisugust karaskit ja küsiti, kas linnamehed ka piima jooksid. Küsisime, kuidas talu kutsutakse, eit ütles: Loolähker, aga see võis olla hoopis pererahva enda nimi. Olime juba tänanud, head tervist soovinud ning juba auto juurde minemas, kui tegin pärast väikest kõhklust endalegi ootamatult kannapöörde ja lähenesin uuesti pererahvale. Ma ei saanud maha suruda äkilist kiusatust kõnelda kellelegi ühest oma ammu oletusest. Ütlesin pererahvale, et olen mingil määral loodusteadlane, nemad on keele järgi otsustades põlismaalased, ma tahan teada, kas nad teavad puid või taimi, mis on sõnade taga õunap, visnap, kuslap või kaalep. Nad jaatasid kõike peale nimetuse kaalep. Teised on tuntud puud-põõsad, isegi kuslap on kuuldud, kas kaalep ehk kaalepuu kunagi siin metsades või aedades on kasvanud, seda nad ei tea, ei mäleta. "Kui te sarnatsid asju teeda tahate, minge küsige Jaasopi käest, too ehk teab!" — "Kes on Jaa-

sop?" küsisin ma. "Ta on vana koolmeister, või vana hulluarst koguni. Räägitakse nii ka, aga ei tea. Igatahes natuke omaette olekuga. Kellegagi palju läbi ei käi, aga kes temaga jutule on saanud, nood ütlevad, et on õige tark küll. Kas ta just päris tark on, ei tea. Elavad koolimajas." Ja juhatasid teed, kuidas minna peaaegu väljasurnud metsataguse küla ammu tühjaks jäetud koolimajani, kus elab Jaasop oma naisega. Üks asi pererahva käitumises jäi siiski mu hingele. See oli justkui mingi kohkumine, kui ma hakkasin küsima. Kui nad mu küsimust kuulasid ja vastama hakkasid, liikus nende silmis hirm, nagu peaksid nad vastama jälle mingile salakavalale hingepüüdjale, kelle esialgsed nähtavad kaardid olid võltsid.

"Me peaksime Jaasopi juurde sõitma," ütlesin autosse istudes lühidalt Kullervole, sõbrale, kes kõik see aeg oli mind rooli taga olles oodanud. "Kes see Jaasop on, ja kus ta elab?" küsis ta ainult. Ütlesin lühidalt ja juhatasin. Meie eestiaegsest kaardist ei olnud mingit abi, ta oli kaotanud ustavuse, ta ei seletanud enam midagi, tuli juhendada suusõnast. Tee oli pikem, kui juhatuse järgi tundus, aga me jõudsime kohale.

Jaasopi leidsime rohtunud ja räämas rohuaiast endise koolimaja ees. Ta silmitses meid nagu ammonähtuid, tuttavaid või nagu võõraid, aga tüüpilisi patsiente. See oli jaheduse ja familiaarsuse meisterlik segu. Ta mõjus sellisena, et teda tuli pidada targaks. Teades, et tarkade ees ei ole vaja kavaldada ega kõveraid sissejuhatusi kõnelda, olin nii otsekohene, kui oskasin:

"Olen mingil määral loodusteadlane. Keelelisele kõrvutusele toetudes olen jõudnud hüpoteesini, et vähemalt sel alal Eestis, mida võib kutsuda Mulgimaaks, on tuntud puu või põõsas või taim, mis kannab nime kaalepuu või lühendvormina kaalep. Analoogiad on olemas: kuslap, visnap, isegi toomep. Kuna keeles ei ole midagi sellist, mida ei ole, siis peab hüpoteesi kohaselt olemas olema ka kaalepuu. Kirjanduse põhjal muid jälgi pole kui see, et sõna on säilinud perekonnanimena. Olen kaalepuu jälgi või puud ennast tulnud otsima siit, loodusest, meid juhatati Loolähkri pool teie juurde."

Jaasop sai meie tulekust ja mu küsimusest nähtavasti aru, kuid ta ei vastanud kohe. Ta viis meid majja. Esimene mulje majast oli kui mahakantud asjade laost. Tagapool oli siiski mingi üsna hubane elutuba pehme mööbli ja raamatutega. "Ma ootasin oma naist," ütles Jaasop vabandavalt. Naine oli kuhugi läinud ja lubatud tagasijõudmise aeg ammu möödus. Ilmselt oleks ta tahtnud meile pakkuda teed, aga teetegemine oli nähtavasti naise oskus. Ta hakkas rääkima ja iga öeldud lausega ta justkui kaugendas ennast meist, muutus justkui olematuks, justkui viibiks jutt omaette asjana meie keskel, kel polegi omanikku. Ta näoilmes polnud mingeid kaasaclamise märke ei meile ega oma jutule.

"Ma ootasin juba ammu," alustas ta, üsna vaikselt. "Ma ootasin, et midagi niisugust juhtuks. Ma ei räägi tollest hüpoteesist, aga teie tulemisest üldse. Keele põhjal midagi järeldada on võimatu. Keeles on liiga palju juhuslikku. Toosama kaalepuu või kaalep — paistab loogiline küll, aga nimena on käega katsuda, et selle päritolu on muust keelest, rahvusvaheline. Kaaleb on muistne nimetüüp, ja mitte eesti algupäraga. Mingi taime või puu nimest on ta vaevalt tulnud. Kuigi niisugune puu, nojah, puuga on kuidas on. Mul oli omal ajal ka üks mingisugune hüpotees, kui sama sõna tarvitada. Ma olen otsapidi eestiaegne inimene, et te teaksite, ja minu mõned mõtted on tollest ajast. Eesti ajal oli kaks imelikku liikumist, millede psühhoanalüütiline ja tõuteoreetiline uurimine jäi pooleli. Õigupoolest ei alustatudki. Üks oli vabadussõjalaste, teine mulkide liikumine. Vabadussõjalaste aktsiooni võis ju nimetada Oidipus-kompleksiks, isatapmisaktsiooniks, aga miks tõsis mulklus kui ideoloogia riiklikule tasemele, miks tekkis Mulgi selts Tallinnas, miks Lendav Mulk ja Mulgi Ekspress — seda kõike ei tea keegi tänini. Mulgi iseloomu on seletatud lihtlabaselt rikkusega: mulgid olid rikkad, rikkad ja lollid, lollid ja uhked, uhked ja sellepärast mulgid. Minu järeldused on küll täiesti teistsugused. Olid — pean ma ütleva. Minu järeldus oli, et ma oletasin, et see on tõu küsimus. Veri on aluste alus, majandus ja muu on kõrvaline. Kõrvalisem. Meil tegeldi tõuteooriaga, pärilikkuseõpetusega. Sealt see algas. Ajaloost teame ühte tähtsat seika. Siia Eestisse, just nimelt siia niidelda mulgi maadele jäi kunagi suur käputäis türgi tõugu sõjamehi Sigismundi poola

armeest. Need haavatud ja surmale määratud mustad mehed jäid eesti naiste suretada ja põetada. Eesti naised olid tublid naised ja põetasid nad nii terveks, et said nendega suure hulga tõugutervendavaid järglasi. Kui te juhtumisi võrdlete nii-öelda Mulgimaalt päritud tähtsamate tegelaste näokuju, siis olete ju ka tähele pannud, et neil kõigil on midagi ühist. Nad on musta krunti, suurevõitu koljuga, veidi konksu pööratud ninaga, kõrge ja laia lau-baga mehed. Ilissa Aadu Reinvald näiteks. Isegi eestluse esivõitleja Jaan Tõnisson mahub tolle tüübi alla. Ma ütlen, see on küllalt vaieldamatu tõutunnus. Aga nagu te teate ju — geneetika, eugeenika, tõu- ja rassiteooria sai paljudele saatuslikuks nõukogude korra tulekuga. Mina olin noor, mina ei olnud veel keegi, mina pääsesin, aga ma ei saanud öelda, mida ma oleksin võinud tookord öelda. Ma olen kogu aja oodanud midagi, millegi taastulekut. Nüüd tulete teie kahe mehega omade asjadega. Ma tervitan teie tulekut. Ma tean, see ongi see, mida ma olen oodanud. Aga ma kardan: ma pean teid kurvastama, ka teie olete tõenäoliselt hiljaks jäänud oma hüpoteesiga, teie eluajal. Jumala eest, mitte selle pärast, et te valel teel oleksite, ei, mitte sellepärast.”

Kui Jaasopi naine uksekardinaid kõrvale lükates sisse astus, katkes jutt justkui loomulikult lõpupunktis. Jaasopi ilmetu nägu elavnes ja kogu ta isik tuli jälle nähtavale, nagu ilmub kujutis valgele fotopaberile ilmutusvannis. Jaasop tõsis, muutus üleni elavaks, esitles naist ja nad pakkusid teed. Kui lahkusime, saatis Jaasop ning ta naine meid rohuaiani; samasse paika, kust olime Jaasopi leidnud. Kui andsime lahkumistervituseks käed, ütles Jaasop:

”Ma elan siin teist korda. Varem oli siin teine elu. Ma olin siin kolhooside tegemise järel, viiekümnendate alguses. Mul on tollest ajast üks imelik, juhuslik moment. Sääil metsa taga oli tulekahju. Oli ilusa lumega talvehommik. Põles pood ja meierei ühe katuse all. Sääil põõningul elas üks noor mees, kes kevadel tuli traktoristiks, töötas kuigivõrd ja üsna saamatult, traktor oli tal rohkem rikkis kui töös, käis metsa mööda marju söömas, luges igasuguseid raamatuid kasvõi põllupeenral, töö juures. Uuris midagi, juurdles. Ta hüüdnimi oli Heldus. See on kõige õrnem hüüdnimi, lihtsameelse või kohtlase kohta, mida olen elus kuulnud. Talveks oli Heldus ära läinud, ainult ta maine varandus oli alles, kõik selles toas, mis siis tookord ära põles. Kõik ta raamatud ja paberid põlesid ka ära. Läksin õue ja ei teadnud, mis on. Taevas oli selge ja sellest selgest ja sinisest taevast langesid hiiglasuured mustad räitsakad. Need olid põlenud raamatulehed. Nad liuglesid üsna tervetena alles, aga maale jõudes purunesid. Hakkasin neid täiesti mõttetult püüdma. Ei saanud kätte. Aga üks leht jäi lumele tervena lamama. Ja kirja jäljend sellel mustal põhjal oli täiesti loetav. See oli Helduse mingi klade või käsikirja esimene leht. Seal oli pealkiri — ”Kaalepuu”, loogeline joon all. See oli botaanilise kirjelduse algus ühest vähetuntud puuliigist Eestis, oli ka ladinakeelne nimi tal, aga ma ei saanud kuigi kaua lugeda. See oli isegi ime, et sain. Ahjus pabereid põletades näeb mõnikord mõni sekund, aga see on ahjus, kuumalt. See sõestunud leht oli lennelnud üle metsa, taeva all ja maandunud. Varsti tuhmus kõik. Aga pealkiri jäi meelde — ”Kaalepuu.”

Jaasopi käsi, mis kogu selle aja mu kätt oli hoidnud, lõtvus ja langes, ta tegi vaikiva noogutuse ja jäi seisma sinna, kus oli. Ta naine kõndis kätega õlgadest hoides meie automi ühes ning ütles seal head teed soovides justkui vargsi: ”Te võiksite minna, kui te siin olete, vana Marga juurde ka, kui te tahaksite. Jaasop on auväärne inimene, ma austan oma meest väga, aga vana Marga on jumalaloom, jumalalaps. Tema teab ka palju, mis on ja mis talle ilmutatakse. Mõni kutsubki nõiaaks, aga seda ta ei luba ütelda. Teised ümberingi on kõik uued inimesed, rändurid nagu meie, vanadest asjadest ei tea keegi midagi.”

”Kas läheme?” küsisin Kullervolt, sõbralt.

”Mis siin mõelda,” vastas ta justkui emmu otsustanud. ”Kui ühte asja on hakatud, tuleb jätkata.”

Maastik, kuhu meie hakatus oli meid kandnud, oli mitut moodi vahelduv. Oli metsa,

põldu, tarastatud ja tarastamata rohumaid tõusude ja langustega; talud ja elamised maastikul hajutatud ja peidul. Vana Marga elamine oli mäekese madalal veerul, mõõdult muistsed vabadikuhooned. Juhatati: Rääba. Vana Marga oli tare taga söödisiilul ning lüpsis lehma. Alles nüüd märkasime, et on juba õhtu, päikeseloojak pole kaugel. Lehm oli haruldaseks jäänud nudipäist maatõugu. Sobiv loom kehvades oludes, piimaand aga pisike. Peetakse tavaliselt veel justkui vanast usust, vanast patriotismitundest kui oma muinsus-asja. Sarvedeta lehma vanust on raske määrata, pole sarvi, mis näitaksid. Marga luine lehm tundus veel palju vanem olema kui Marga ise. Meie teretamist kuulis vana Marga üsna hästi ja pilk, mille ta meie poole viskas, oli veel väga terase elusädemega. Nii ta võiski veel üksipäini elades lehmaga toime tulla. Otsekohe pöördus ta ise meie poole, õieti küll Kullervo, mu sõbra poole ja küsis pääga minu poole osutades:

"Kes too võõras mees on?"

"Me oleme mõlemad võõrad," selgitas sõber.

"Ei ole mõlemad. Sina oled oma."

"Noh, kes ma siis olen?" oli sõber üllatunult meelitatud ja tahtis oma nime võõra vana moorikese suust kuulda.

"Mina ei tunne, kes sa oled, aga ma näen, et sina oled oma," ütles vana Marga.

"Nonäe, ära tunneb!" muheles Kullervo minu suunas ning minu üllatuseks hakkas ta vana Margaga vestlema tolle emakeeles — murdes. Ma ei teadnud hingeski oletada, et Kullervo seda ise oskab, ehkki teadsin, et ta esivanemad olla pärit neilt aladelt. See oli teine kord mu elus, kus niimoodi juhtus. Kord varem olin midagi sellist üle elanud Põhja-Karjala ekspeditsioonil. Üdini venestunud moskvalane hakkas kolmandal päeval, pärast kahepäevast peaaegu sõnatud enesessetõmbumist äkitselt kõnelema karjalastega nende omas keeles, mille kohta ta algul teadis, et ei oska. Marga ja Kullervo jutt kaldus peagi inimestele. Selgus, et Kullervo ja vana Marga teadsid mõlemad mitmeid ja mitmeid ühtesid ja samu suguvõsasisid, nende hargnemisi ning kadumisi kodupaigast ning hajumisi üle suure Eesti ja ilma.

"Ja mis too võõras mees teeb, kes tema on?" küsis vana Marga minu kohta.

"Las ta ise ütleb," andis sõber ohjad üle.

"Ma otsin inimesi, kes juhataks, kus siin Mulgimaal või mis maa see on, on kasvanud või kasvab veel kaalepuid. See on nii haruldane puu või põõsas, et teadlased ka ei tunne teda. Võibolla on Mulgimaa ainukene koht maailmas, kus ta on kasvanud. Ta peab siin kusagil olema. Ma käin ja otsin..."

Pilk, mille vana Marga mu jutu ajal minu poole sähvatas, kiirgas äkki justkui tigidust või tõrjuvat tuld. Nii vaatab kaitsetu, kes näeb endale liginevat vältimatut vägivalda. Ta pööras end ära, ta pilk laskus anumatele, milledega ta õiendas, ja pomises ainult nii:

"Too mees on kah midagi teeda saanud."

Kullervo püüdis juttu jätkata suguvõsade lugusid uuesti üles võttes, aga vana moorikene ei võtnud enam vedu. Ta rääkis monoloogiliselt raugalikult veel ainult neist anumatest ja asjadest, mida ta talitades ja ringi koperdades parajasti puudutas või peos hoidis. Viimaks ta ikkagi nagu ärkas uuesti, noorenes tundmatuseni, ja ta rääkis:

"On olnud jah säärane asi. Kes teadis, ei tohtinud teistele öeldagi, siis kadus kõik vägi. Seda kardeti. Tolle mähaga nõuti meheleminejaid mõrsjaid ja noorikuid, kui nendel ei olnud sigivust. Ja muud nõidused olid ka. Surnu saatmisel. Igal teadjal oli oma puu saladuses. Kellelt mähka võeti, see kuivas ära. Sellepärast ka veel saladus. Ma olin noor, kui hakati rääkima, et Mulgimaa on kiduraks jäänud, ei sigine enam oma rahvas, maa jääb tühjaks, tühjaks jäänud maale tulevad võõrad. Õeldi, et mulgi vaim on süüdi. Ma teadsin oma kohta ja hoidsin saladuses. Muid ma ei teadnud kedagi. Ema pärandas mulle oma. Ma võin nüüd öelda küll. Ma kuulsin, et maaparandajad on nüüd sinnani läinud. Nad võtavad kõik maha, kui veel ei ole võtnud. Ei kaitse enam keegi. Nood asjad on kõik olnud. Tolle koha ma võin öelda. Too koht on too lohk enne suurt metsa. Kui nendest kahest talust, Tuhakoti ja Kamaukse talust, mööda minna, mäe päält paistab kohe ära, kas on veel alles too puudesaar sääl lohus või ei. Märg lohk enne suurt metsa."

Me läksime edasi, otse vastu loojangupuna. Päike oli loojuda jõudnud. See oli väike kõrvaltee. Kui jõudsime tõusanguni, mida vana Marga oli nimetanud mäeks, avanes ilus vaade allapoole. Tõepoolest oli seal maaparandusobjekt. Võsa oli raiutud, oli alustatud torutamist. Aga mingit metsa tagapool polnud; mingit puudesaart all lohus polnud samuti. Sõitsime järgmise tõusanguni ja väljusime autost. See, mida nüüd ligidalt nägime, oli juba rohtu uppunud raiesmik. See polnud tänavune raielank. Mets oli raiutud tõenäoliselt juba aasta-paari eest. Raiutud mets oli olnud suur, võibolla ruutkilomeeter. Kõndisime järjest sügavamale raiesmiku sisse. Veel ei kasvanud seal maasikaid ega vaarikaid. Kändude vahelt sirgusid taeva poole üksikud vitsad ja väädid, millest ei saanud aru, mis puudeks nad võivad kasvada. Kullervo istus kõrvale rohtu, näoga pimeduse poole, sinna, kust tulime, Marga maja poole, pani siis käed kukla taha ja laskus selili. Ta hakkas rääkima:

"Ma arvan nüüd küll, et Marga ei rääkinud meile ikkagi päris õigust. Midagi jättis ta ikka ütlemata ja midagi ütles ta täiesti teadlikult teisiti, kuidas asjad olid. Ta rääkis väikesest puudesaarest säääl lohus suure metsa ees. On täiesti selge, et saladust ei saanud hoida mitu inimõlve nii lagedas paigas. See pidi olema suur mets, mis sai varjata niisugust asja. Suur mets võis olla seesama mets, mis on juba enne maha raiutud kui too väikene puudesaar säääl lohus, heinamaal. Ta teadis seda, aga ta ei öelnud seda meile. Ta juhtis meid valedele jälgedele. Ta hoiab veelgi oma saladust. Millele ta veel loodab? Ilmselt loodab ta veel millelegi. See ei ole veel kõik, ei saa olla."

Ekseldes jõudsime südaööl, õigemini juba vastu hommikut koju. Me ei jõudnudki Lipilapile.

Liisi Ojamaa

Linnasuwelaul

Need suweõhtud on mul weel meeles need eredad õhtud
pilweserwade puhas puna & rahunew leebe linn
kunagi polnud tuult tänawad waikisid raugelt
& kusagil tagahoowides sain ma Sinust laulda
Kuidas ma armastasin neid kiwe mis hoidsid mind hellalt
mis hingasid hymne mu ymber & tantsisid paljaste taldade all
warasuwiti põimusid sirelid pärgadex taasleitud kodude kohal
& suwesydameid kummitas mälestus hajuw kui lõhn
Wahel olin ma yxi mis sest kui meid oli mitu
nagu linnalgi kindlasti oli mitu nägu paljusid teadsin minagi
seda nägu ma armastasin seda ja Sinu oma
& kumbagi pole ma pyydnudki pyyda minule jääwad hetked
llu wõis teha haiget & kyllap ta tegigi omal moel
nendes õhtutes polnud mul ometi wanust & aega & nime
exlesin tänawail linn oli mu Jumal & walwas mu walusaid rööme
& suwi ei lõppenud kunagi juulikuu kõige wähem
See suwi ei lõppenud kunagi & juulikuu kõige wähem

Wärawal

Me seisime wärawal
see oli awali; wõib-olla oli me õnn
et me ei julgenud astuda läbi
Siis taas tulid tänawad
jah needsamad tänawad täis meie pilke
me pettunud pelglikku häbi
Maa, mida me teadsime
oli rikas; oli pilgeni täis
yhe kaotatud päikese kulda
Walusax wõrdlusex
meie aeg oli täis tuimust; & tõesti
me suud täis olid mulda
& ometi wärawad

pea kohal põimused, wikerkaarena
laotudes loojangutaewal
Seal ylewal sārawas
kõrguses nägime endid; seisime kroonitud päi
waid sammuke wäljaspool aega

The resurrection

Aknast läände me nägime linna
wasxet taewast täis loojangu tuld
& me jalge ees rahuga hingas
wana maailma wäsinud muld
Aga teel oli juba ka koidik
uue päikese pöörane lõõm
& ta lipud me nägudel loitsid
& ta hymn oli heletaw rõõm
Siis me läxime treppidest yles
tipus kajakad olid & tuul
kellad hyydsid meid haudadest yles
& me seisime naeratus suul
Kõigi kadunud kantside harjal
kõigi kirikutornide pääl
pihus päewade punawad marjad
kõrwus kellade kumetaw häääl
& kes kordki on krooni all seisnud
seda surseski silmist ei saa

meie seisime kindlalt & julgelt
kohal sajandeid oodanud mæ:

Kolmeteistkymnes kellalöök

Ma ei kuulnud mida Sa ytlesid aga ma nägin Su käsi
liikumas läbi klaasistunud õhu peatumas poolel žestil
Annamulleandexnaeratused on mind a!a!i kohmetux teinud
Mida oli mul Sulle anda wõi Sinul mul!egi
Jagatud jagamatust wõi päriselt läbipõlemata unistusi
läbipõdemata kuritõbe & suitsuauke riiete seest
mälauauke maailmawaates tead ju seal silmades sygawal
silmaades sygawal surnud kuningad rääkisid žestide keeles
kroonidel helkimas kiwid kui weri & pisarad
& sõrmused sāramas wastu sameti tumedast ööst
Kyynalde walguses saime me sarnasex neile
Kahjux me mälu ei mahtunud argise päikese alla
Mullana murenes walusalt tuttaw wiibe Su kondisel käel

Kolme riigi rajal / elu ymbersynd legend

Ma laulsin selle kewade tolmustel treppidel laulsin ta tyhjade õhtute laule
mu hääil wäsis ära & pihkudes aeglaselt puhkesid sinised lilled
nad ytlesid et ma olen ilus & ma ei tea mida nad nägid
igatahes mitte kolme riigi piiri mis põles mu jalge all kõikjal kus käisin
& laulsin weel laulsin & loojanguid embasin tornide tipus
hyydsin hetkiti nimesid kesklinna katuste tuulde & usku ei olnud
wiina sai wõetud & kainena tantsitud kiwiseil tänawail partnerix toosama tyhjus
andex ei olnudki paluda
mitte millegi eest

Aga päikest ei syndinud meist Jumala poega mu ihust
lähme pageme enese eest haaratud hetkisest kihust
lähme tantsime tänawail tolles waremeis linnas
läheme & laulame enestest noast me mõlemi rinnas
mis meil tehagi tänawu haista neidsamu tuuli
ahta pihuga warjata werex suudeldud huuli
minna minuteid lugedes seiswas õhus & ajas
kodu kummitab kusagil kolme maailma rajal

Kutse

Me lubasime teineteisele et me ei astu läbi selle uxe
Enne kui ajalugu algas läxime me yle merede & jõudsime oma riiki
Seda riiki ei ole enam aga uxed on alles me ymber
uxed & myyrid mille taga peituwad weelgi me kaotatud kantsid
hääletud laulud edasi kannawad kaunist legendi meis endis
Päikene seisatab pilwedel & Sinugi silmade klaasil
peekrite pronxil mis tyhjax said elusid tagasi
Lossid on ometi olemas lagedex lagenew laotus
Annad Sa andex mu hääle hyydmas Sind saatustest läbi
Taewas me pea kohal wanax on jäänud arwates laulude algusest
Wabad pole me silmadki enam seiramas salatud uxi
Yxkord peame ju tagasi minema uste & merede taha

LEONARDO MEIGAS. Kolmveerand kaheksa
Veerand üheksa

1991

1991

Matteuse naine

See oli tavaline valgeks võõbatud protestantlik külakirik, mille tornis kukk oma tiibu kohendas. Minu pühakotta sisenedes olid seal harvade ridadena istet võtnud peaaesjalikult kuue-seitsmekümnesed maaeided, sekka keskealisi abi-lupaare, lapsed kaasas, ja mõned hõredate juustega ebamäärases vanuses meesterahvad. Istusin kuuendas reas ja vahtisin andetu kunstniku maalitud Kristust altariil. Peaaegu sama ilmetu oli ka kolme-neljaküm-nene kirikuõpetaja, kelle lühikest nina ehtis hernetera suurune sünnimärk.

"Täielik idüll," tähendasin endamisi. Kätt oli jõudnud kolmas advent. Lääne massi-meedia oli sahanud Euroopa ühendamisest Maastrichtis ja viimasele impeeriumile antud surmahoobist Minskis. Ajalehed kirendasid AIDS-i surnud tipp-lauljate ja tipp-sportlaste elulugudest. Paari nädala eest oli hinge heitnud NHL-i jäähokiliiga ühis-pruut ning sellega terve Anglo-Ameerika paanikasse ajanud. Siin ei paistnud kõigest sel-lest aimugi olevat. Juba provintsiriigi pealinn hämmastas mind oma täieliku ignorantsusega AIDS-i suhtes. Tänavad olid auklikud, poed kas tühjad või täis sigarette, lõhnaõlised, napse, deodorante ja muud pudi-padi, mida kohalikus väeringus aga osta ei saanud. Kui provintsi pealinnas võis Euroopa olemasolu veel kuidagimoodi aimata, siis küla meenutas parimal juhul Prantsusmaad paar sajandit tagasi. Seda vahest mitte niivõrd arhitektuurilt kui teatavalt loiduselt.

Mu *cousin* oli paarikümne aasta taguse "Fiati" teisikule minu guldnate eest oli muret-senud, sest provintsi rahatähed olid enamiku kaupade ja teenuste jaoks juba ammu igasu-guse väärtuse kaotanud. *Cousin* ei olnudki mu päris ehtne nõbu. Olin kaua aega hulkunud mõõda Euroopat teadmises oma flaami päritolust. Ajal, mil Euraasia hiigelimpeerium igast otsast kärises ja Läänemere ääres taasloodi riike, tuli *mama*'ga pooljuhuslikult ju-tuks, et ka mina peaksin olema huvitatud selle kandi heast saatusest, kuna tibakene nende verd niriseb ka minu soontes. Ema teadis koguni vaarisa nime ja täpset sünnipaika. Saat-simegi sealsesse kirikusse järelepärimise ning jõudsime vaarisa venna pereni. Rain, nii hüüti toda vaarisa järeltulijat, oli meist teadasaamise puhul üllirõõmus ja laskis ennast ki-bekiiresti külla kutsuda. Nüüd oli siis tegu vastuvisiidiga. Et mu ema ei armastanud reisi-da, sõitsin üksi.

Enne kirikusse sisenemist olime külmetanud vaarisa viltuvajunud raudristi ees. *Cousin* lubas selle lahkelt peagi korda teha, kui mina vaid rahaliselt abistaksin. Tahtsin näha ka kirikuõpetajat, kes oli mind *cousin*'iga kokku viinud. Paraku, nagu välja tuli, oli too abi-valmis *grand old man* aasta eest siitilmast lahkunud. Uus kirikuõpetaja pidi elama lähimas linnas. Pastori minevikust teati vähe, mistõttu tema tegevuse kohta liikus kõivõimalikke kuulujutte. *Cousin* rääkis, et kirikuõpetaja olevat eraelus suur kõrtsisõber ja kirjutavat varjunime all jutukesi. Üks neist juttudest pidi kirjeldama jumalateenistust, kus eitede asemel on palvetajaiks kirikutäis alasti kaunitare ja igale seksaktile järgneb vaga koorilaul. Igatahes ei osanud ma toda ilmetut meest kujutada ei paadunud joodiku, kirgliku naistetaltsutaja ega ka võltskuradina, kellena ta mõne külaelaniku arvates esines. Ta oli just see keskpärasus, kelle ainus tähelepanev detail oli sünnimärk. Aga kui nii võtta, siis eristas just sünnimärk maailma viimase impeeriumi lagundajat maailma ülejää-nud kiilaspeadest.

Ei olnud kirikuõpetaja jutluseski midagi erilist, mis võinuks viidata ta kirjanduslikele annetele. Siinkohal pean ma kahjuks toetuma üksnes oma *cousin*'i tähelepanekutele, sest mu arusaamine kohalikust keelest piirdus vaid mõne juhusliku sõnaga, nagu "tere", "kal-

mistu", "kirik", "nõbu", "ma armastan sind". *Cousin* püüdis mulle üht-teist jutustada, sest pausid orelimängu vahel olid tõepoolest uinutavad. Olime poole ööni tühjendanud minu "Ballantine'i".

Haigutasin parajasti, kui rahva seast käis läbi kahin. Uksest sisse astus kolmekümne ringis naine mustas mantoos. Viivuks rändas mu kujutus ühte teise, hoopis suursugusemasse kirikusse, Pariisi *Sacré-Coeur*'i katedraali, kus terrorist oli lõhanud pisargaasipommi. Täpselt samasuguses mantoos, sama sügavate silmadega, niisama üleni kurb naine oli seal mulle arusaamatus keeles äkki karjuma hakanud. Nüüd oleksin ma võinud vanduda, et see keel oli just nimelt eesti keel ja ei muu. Ja et naine on sama, keda kohtasin Pariisis, kelle olin koguni kirikust välja talutanud ja sel hetkel, mil adusin ta jahedat ent meeletut ilu, osanud rahva hulka kaotada. Ma nimetasin seda tüüpi naisi olenditeks, kes on ujunud üle surmajõe tagasi ellu. Kirik ärkas. Naine ruttas kõigist mööda ja istus tühja esimesse ritta, kus ta pilk naelutus üleni pastorisse. Ja mulle tundus, et tollesse nii ilmetusse mehesse tuli äkki sisse mingi teistsugune elu. Ma nägin ta põlevaid silmi ja seda, kuidas ta peanahk hakkas paisuma, kuidas läbi juuste tungisid esile sarvemügarikud. Ja ta põsed vajusid kortsu nagu kõige tavalisemal joodikul. Loomulikult on see tema, see kirjanik ja kurat ja hoorajääger ja joodik. Veel oli midagi, mida ma ei osanud sõnastada. Kas oli see mustas mantoos daami õnnistus või tema veri, mida kantslis seisja oma pilgu ja sõnadega imes.

"Kes on see daam?" sosistasin *cousin*'ile kõrva. *Cousin* ei jõudnud mulle sõnakestki öelda, kui kuulsin oma teist naabrit vigases inglise keeles ütlevat: "See on krahvinna." Mu kõrval istus viiekümne ringis hõredate juustega mees, kelle külghabe vasakul põsel mitme tolli võrra ületas paremat. "Krahvinna?" küsisin üllatunult. Olin enne siiasõitmist lugenud, et niinimetatud klassivõitluse laiguis hävitati kõik tiitlitega inimesed ja üleüldse oli see rahvas igavesti olnud talupoeglik või väikekoodanlik ning kõrgema seisuseni õieti ei küündinudki. "Kas see on tema hüüdnimi?" küsisin ma Põskhabemelt. "Ei, tõepoolest, mu härra, ma näen, et te ei ole meiemaalane, too daam on meie riigi ainuke tõeline krahvinna. Kunagi, kui germaani soost härrad Eestist ära pagesid, jäid tema vanemad siia, vahepeal nad represseriti..." Noogutasin pead ja püüdsin taas ükskõiksust teeseldes süveneda kantslis toimuvasse, kuid hoogusattunud Põskhabet, kes oma jutuosavuselt ei jäänud põrmugi alla pastorile, oli võimatu pidurdada. Ainus, mis mind jutusurmast päättis, oli tema puudulik võõrkeelte oskus.

"Kas krahvinnal ja pastoril on romaan?" katsusin ma oma hõredajuukselisele naabrile võimalikult arusaadavalt oma küsimust sõnastada, sest nagu mulle näis, ei saanud ta aegajalt päriselt aru, mida ma tahan. Oli veel teinegi võimalus, et mu naaber on lihtsalt kõva kuulmisega, ehkki ta mu esimest, *cousin*'ile määratud küsimust kuulis ju imehästi. "Oo jaa! Räägitakse, et krahvinna oli leidnud pastori oma rohuaiast peatäit välja magamast. Ta olevat talutanud mehe majja, aseme üles teinud ja nii see hakanud... Krahvinna on väga tundlik, ainult et mehed võtavad tema südamlikkust ja osavõtlikkust isiklikult." — "Suurepärane, minagi tahaksin seesugune joodik olla," muutusin endalegi üllatuseks ülemeelikuks. Millegipärast tõmbus Põskhabeme kulm kipra ja ta nihutas ennast instinktiivselt minust eemale. "Siin on mängus enam kui üks romaan," jõudsin järeldusele, mõistes, et krahvinna on ka Põskhabemele millegipoolest tähtis. Ehkki, kui aus olla, ei tühendanud trotslikku krahvinnat ja temast oma kaks aastakümnet vanemat läikiva pea-laega meesolendit minu meelest miski. Ainult üksikul saarel, kus poleks ühtki muud inimest, võiksid nad olla täiesti elegantne paar ja sigitada tosinakaupa metslasi sellesse maailma juurde.

Kuigi püüdsin teeselda osavõtmast, sai uudishimu minu üle võimust. "Kas krahvinna siis abielus polegi?" pöördusin nüüd juba ise naabri poole. "Oli," urises mees läbi hammaste. "Loomulikult oli. Nad elasid vaeselt, teatavasti oli krahvinna varandus juba tema celkääjailt rekvireeritud. Neil oli kolm tütart. Hiljuti, siis kui kannatanuile hakati nende varandust tagasi andma, sai krahvinna oma villa kätte. Tema abikaasa, kes ei tahtnud ku-

nagi mitte kellelegi midagi võlgu olla, keeldus uude majja kolimast. Päris ametlikult pole nad vist lahutatudki. Aeg–ajalt saavad kokku oma vanas korteris.” — ”Suurepärane mees!” hüüatasin tunnustuseks, ainult et mille tunnustuseks? Mina poleks nii kaunist naisest küll loobunud, ehkki äkki on see ainus võimalus teda ülepea endale kuigivõrd säilitada. ”Jama!” pomises Põskhabe. ”Kohe näha, et teie, välismaalased, ei taipa meie elust midagi.”

Rohkemat ma ei soovinud teada. Tahtsin, et see naine jääks mu kujutlusse ühtviisi ihaldatavana ja kahvatuna nii Pariisis kui ka siin. Veendumus, et olin selle naisega kord juba kohtunud, kinnistus lõplikult. Siiski ei mällanud ma jätta küsimata: ”Ega te ei tea, kas krahvinna võis olla umbes aasta eest Prantsusmaal?” Põskhabe vajus mõttesse. ”Kusagil ta ikka käis, oli see nüüd Prantsusmaa või olid need Madalmaad, päris täpselt ei julge öelda.” Mulle tundus, et ta teadis krahvinna käimisi, kuid ei tahtnud enamast öelda, haistes minus konkurenti.

Seetõttu olin ma juba ette valmistatud, et ta viib jututeema mujale. Päris vait poleks see tüüp üle viie minuti niikuinii suutnud olla. Aga see, millest ta rääkima hakkas, jahmatas mind ikkagi. ”Kas te teate, et Matteuse evangeelium on võltsing?” — ”Miks?” ei saanud ma aru. Muidugi, kui on tegu kirgliku ateistiga, siis võib ta rääkida piibli vastu ükskõik mida. Liiatigi, kui uskuda *cousin*’i, valitses siinkandis kuni viimaste ajalooliste pööranguteni usuline leigus ja ainus tõhelepanuväärne asi, mis siinses kirikuelus eales aset oli leidnud, oli kunagise peapiiskopi abielulahutuse skandaal. Üsna hiljuti oli seevastu hakatud kõiki keldreid ja bordelle ja tont teab mida veel pastoritel õnnistada laskma. Vanurid lasksid end koos lastelastega leeritada. See oli tuletanud mulle meelde igivana prantsuse filmi linnapeldiku avamisest ”Skandaal Clochemerle’is”.

”Tegelikult toimus püha õhtusöömaag teisiti,” ütles Põskhabe. ”Noh, nüüd laseb ta kindlasti kadakaviina või hamburgerid lauale panna. Talle lihtsalt ei mahu pähe, et eri aegadel ja eri maadel on erinevad kombes,” mõtlesin pahuralt, sest mul polnud vähimatki tahtmist viljatutesse teoloogilistesse vaidlustesse laskuda. Ent Põskhabe ei kuulunud inimeste hulka, kes oma kavatsustest, kui tobedad need ka poleks, kunagi loobuks. ”Asi oli selles, et kõik jüngrid olid abielus ja ilmusid pühale õhtusöömaajale koos oma naistega, välja arvatud Juudas, kelle naine — oli, muide, krahvinnaga väga sarnane — ei tulnud.” — ”Mu härra,” hakkasin ma naerma, ”kas te tahate öelda, et Jeesus korraldas XX sajandi äri- või riigimeeste kombel banketi? Ja kas ka tema oli proua Jeesusega?” püüdsin olla võimalikult irooniline. ”Te naerate, mu härra? Kõiges on süüdi Matteus. Muide, kas te teate, kes Matteus elukutselt oli?” küsis Põskhabe. ”Tõlner vististi,” vastasin ebalevalt. ”No näete,” ilmus ta näkku võidurõõm. ”Tolliametnik. Nimetage, kas te teate tänapäeval ühtki äraostmatut tolliametnikku?” — ”Minu meelest ei kuulu piibel just XX sajandi üllitiste hulka,” tegin katse tema jutuotsa kraavi ajada. ”Miks te arvate, et inimesed siis teistsugused olid? Jeesus ju hukkus.” Ta hääles oli tunda solvumist. ”Te arvate, et ma jutustan muinasjutte. Loomulikult ei olnud Jeesus abielus ja loomulikult ta hukkus. Aga kõik teised olid. Kujutage ette, kui niisugune kari *gay*’sid oleks mööda Palestiinat ringi sumanud, oleks inimkond juba kahe tuhande aasta eest AIDS-i surnud.” — ”See mees sobiks kondoomide reklaamiagendiks,” mõtlesin pilkamisi. ”Jeesuse reetis hoopis naine. Naiste roll on Matteuse evangeeliumis täielikult maha vaikitud.” — ”Olgu. Aga miks ei ilmunud Juuda naine õhtusöögile? Oli ta ehk juba AIDS-is?” jätkasin tahtlikult lõõpides. ”Teda ei huvitanud seesugused rahvakogunemised. Täpselt nagu meie krahvinnagi kõndis ta oma-päi, mida teised naised talle ei andestanud.” — ”Aga ülepea, mis hea pärast pidanuks naised üldse Jeesuse reetma?” — ”Tasu, hõbeseeklid teadagi. Nad kõik olid kinni makstud. Nagu naised ikka, armastasid nemadki kaelakeesid, käevõrusid, sörmuseid, see aga maksab raha. Seda mõistab iga koolipoiss,” ütles Põskhabe ja vaatas mulle kui paksu peanahaga isendile otsa. ”Miks siis mehi üldse sellele õhtusöömaajale kutsuti?” lootsin ma ikkagi oma naabrit loogilisse umbsõlme suruda. ”Naised otsustasid, mehed olid asja formaalsed läbiviijad. Juuda naine aga ei olnud ahne, talle ei meeldinud ebaausad meetodid.

Ja kui Juudalegi jaotati tema osa, siis viskas ta need hõbeseeklid just oma naise nõudel tagasi."

"Aga on olemas Luuka ja teised evangeeliumid ning kusagil ei räägita Matteuse versioonile vastu. Või ei ole te neid lugenud?" Et mu naaber on hull, selles ei olnud mul enam vähimatki kahtlust. "Nad olid kambas. Esimene, kes reetis, oli Matteuse naine ja esimene evangeelium on samuti Matteuse kirjutatud." Vaidlesin vastu: "On veel varasemgi evangeelium olemas, Tooma evangeelium." Põskhabe ei lasknud end häirida. "Võib-olla sellepärast Tooma evangeelium kõrvaldatigi. Kahjuks pole ma seda lugenud. Igatahes piibli kanoniseeritud evangeeliumide hulgas teda pole. Tegelikult ei armastanud Juuda naine ehteid sugugi vähem kui Matteuse naine. Tal oli neid ehk enamgi kui teiste jüngrite abikaasad. Aga et ta kohale ei ilmunud, kuulutatigi Juudas süüdlaseks ja tehti Matteusele ülesandeks panna kõik nii kirja, nagu pandigi." Põskhabeme jutt mind eriti ei huvitanud. Mõtlesin vaid, mida ütleksid selle peale meie naisõiguslased. Emb-kumb, kas oleksid vaimustuses, et maailma suurimaid sigadusi korraldavad ikka ja alati naised, või annaksid Põskhabeme oma soo laimamise pärast kohtusse.

Peaaegu märkamatu oli jumalateenistus lõppenud. Krahvinna kohendas mantood, sättis juuksehammi ning liikus aeglase sammudega, just nagu kedagi otsides, väljapoole. Põskhabe mu kõrvalt tõusis ja ruttas krahvinnale vastu. Krahvinna võttis tal käe alt kinni ja nad väljusid kirikust. Paar sammu kirikuvärvast eemal seisis krahvinna "Toyota". Põskhabe istus juhi kohale, krahvinna aga tagaistmele. Lonkisin koos *cousin'*iga meie autoni, mis seisis otse maantee serval. Nägin kirikust kiirel sammul välja kepslevat talaaris pastorit, kes avas autoukse ja sättis ennast krahvinna kõrvale. Kummastusin hetkeks ja enne kui mõtetest ärkasin, oli auto mu silmist kadunud.

"Kummaline lugu," ütlesin *cousin'*ile. "Krahvinna tuli teenistusele ju tükk aega hiljem kui Põskhabe, rääkimata pastorit, ja ometi sõitsid nad kolmekesi koos minema. Imelik. Ja kes oli õieti see Põskhabe?" — "Oota, kohe!" ütles *cousin* ja pöördus hallis sonis mehe poole, kes kase najal parajasti puhastas oma piipu. "Kas te oskaksite öelda, kes oli too põskhabemega mees, kes koos krahvinnaga autos ära sõitis?" küsis *cousin*. "Mis autoga?" ei saanud soniga mees aru. "Krahvinna on ju siin."

Ja enne kui ma midagi ütelda jõudsin, peatas mind mahe naisehää. Rääkija inglise keel oli peaaegu aktsendivaba, või kui olla täpsem, siis oli selles midagi flandrialikku. "Mis Pariisis uudist on?" küsis ta minult vandeseltslaslikult. "Ainult see, et teid Pariisis ei ole." — "Mind? Teidki ju mitte," naeratas krahvinna ja võttis mul käe alt kinni, nagu oleksime temaga igivanad tuttavad.

"Kes oli see veider põskhabemega mees?" küsisin ma krahvinnalt. "Veider? Ah, see on mu väga vana väga hea sõber, elukutselt aednik, kes usub, et kui kõik maailma evangeeliumid õigesti ümber kirjutada, muutub terve maailm sama kauniks, kui oli enne patulangemist."

"Ehk sõidaksime kuhugi, kus oleks mõnus vestelda, kui teil midagi selle vastu pole?" pakkus *cousin*, kes oli muutunud sama üleliigseks nagu lugeja.

Helilooja

Helilooja Gunnarson tuli teistkordselt nende ellu, seekord ihulikuna, ilma šamaanitrummide põrinata, pörgukatelde podisemiseta, kaljul mühiseva tuuleta ja elu ning surma muusikalise kahevõitlusega. Helilooja Gunnarson oli kogukas mees, kelle selg oli kümme tõmbunud nagu elukutselisel maadlejal, tema helepunased juuksed läksid põskedel üle savipunasteks habemekarvadeks. Kui ta oma karvase kämbelaga pigistas Naise niigi pool-elutut kätt, tundis too, kuidas viimanegi veri voolab tema soontest välja noisse kämbelast alguse saavatesse traatsoontesse. Mehel jooksis samal hetkel imelik judin mööda selgroogu alla. Mees ja Naine ei oleks osanud eluilmaski aimata, et insener Kaareni aiapeole võiks sattuda helilooja Gunnarson. Tüsedamoeline insener Kaaren, kelle kõht kippus vägisi üle värvli lupsama, oli tuntud pidurdamatu luiskajana. Ta ei suutnud kuidagi hoiduda kiusatusest mängida arvutioperaatorite hulgas parimat arvutitundjat, orientalistide hulgas Ida-uuriat ja kingseppade hulgas kingaparandajat. Seetõttu olid Mees ja Naine kõrvust mööda lasknud insener Kaareni jutu sellest, kuidas ta Gunnarsoni-poisiga ülepäeviti joob räpases sadamakõrtsis õlut.

Mees oli käinud inseneriga ühes gümnaasiumis. Insener Kaaren oli hea jutupaunik, Mees aga tänuväärne kuulaja, kes avalikkuse ees kunagi Kaareni juttu kahtluse alla ei pannud. See oli arvatavasti peamine põhjus, miks nad senini hästi läbi said. Erilist soojust polnud Mehel aga insener Kaareni kirjandusarvustajast naise vastu. Kui insener Kaaren oli oma pruudi esimest korda Mehe juurde külla toonud, luges Mees daami hädisest häälest välja, et tol on kõht korrast ära ja talle tuleb klosett kohe kätte juhatada. Daam oli Meest sellest episoodist peale hakanud pidama lootusetuks jõhkardi. Tuli välja, et tulevase proua Kaareni hääli oli varahommikust hilisõhtuni ühesugune ja sel polnud vähimatki seost seedimisega. Kui uskuda insener Kaareni, ja mõnedel harvadel juhtudel sai sellega hakkama isegi Mees, siis olevat proua Kaareni arvustuste ekstravagantsuse ja menu põhjus lihtsamaist lihtsam — proua olevat tõeline looduslaps. Kui arvustuse kirjutamise hetkel vingub akna taga tuul, siis vingub retsensendi sõnul ka teose autor. Kui raadio päev enne arvustuse kirjutamist teatab, kuidas N. külas sai valmis spordikompleks, siis ei ole käsitledaval kirjamehel vähimatki lootust pääseda etteheiteist, et ta siipleb komplekside küüsis. Ja et maailmas pole märksõnadest puudust, siis pole lõppu ka proua Kaareni fantaasial ja fantastilisel edul.

Nagu põhjamine pidu ikka, ei tahtnud ka Kaareni aiapidu kohe hoogu sisse saada. Mees ja Naine ei suutnud üllatusest toibuda ning olid sõnaahtamad kui muidu. Aga helilooja Gunnarson oli esimestki korda tulnud nende ellu üsna ootamatult. Mees ja Naine polnud siis veel abielukütkeis mees ja naine. Naine oli Mehe oma koju kutsunud. Erutusest õhevil Mehele jäi pilgu ette paakil ustega heliplaadipood. "Midagi eriti head, kõige paremat!" oli ta müüjannadelt nõudnud. "Täna tuli just Gunnarsoni uus plaat, äkki see?" küsis imearmas müüjanäitsik. Nii ei jäänudki astraalsel Gunnarsonil muud üle kui Mehe diplomaadikohvis seltsida šampuse, kannikesekimbu ja šokolaaditahvliga. Ehkki Mees polnud ise eriline muusikatundja, tegi Gunnarsoni nimi talle otsustamise hõlpsamaks. Hiljuti vanaonu küllastades oli talle pihku sattunud Gunnar Gunnarsoni hõbedakaaneline romaan "Õndsad on need..." Raamatus oli räägitud mehest, kes kõik oma elus oli pannud ühele kaardile — armastatud naisele, ja sellest, mis temaga juhtus, kui abielu murdus. Igatahes oli raamat talle tundunud väga õpetlik ja ta lootis, et ka muusik Gunnarson kannab endaga kaasas ülevat mõtet.

Mees ja Naine jõid šampust, seejärel mingit hõrgutavat prantsuse veini, mille nimi Mehele meelde ei jäänud. Juba õhtuhämaruses pani Naine mängima Gunnarsoni plaadi. Gunnarsoni helindid kujutasid pörgut ja saatanlikke hoovusi ja vaevalt et olid seesugusena mõeldud armunuile. Ometigi mäslesid Mehe ja Naise keha esmakordselt ühte just Gunnarsoni helide taustal.

Peagi Mees ja Naine abiellusid ning igal armuööl sõudis neid magusa ahastuse maale toosama Gunnarson. Ja nüüd, ilma igasuguse ettehoiatusega, oli ta täies elusuures siin. Kui Mees oma algsest tardumusest vabanes, hakkas ta kahtlema, kas Gunnarson ülepea ikka on Gunnarson, või kui ongi, kas just see Gunnarson. Insener Kaaren võis ju lihtsalt võllanalja heita. Mida sagedamini napsiklaase peo vahel veeretati, seda kiiremini seltskond lõdvenes. *Spiritus vini* tiivustusel lendlesid esimesed lorilaulud. Et Gunnarson valdavalt karedahäälses kooris kaasa röökis, ilma et ta hääel kellukesena oleks helisenud, pani Mehe veel enam kahtlema Gunnarsoni Gunnarson-olemises. Naine seevastu oli enast päriselt unustanud Gunnarsonile suu sisse vahtima.

Ometigi polnud Gunnarson peol ainus prominentne külaline. Naise teisele käele sattus istuma matemaatikadoktor Luuslang. Ta oli kõigist peolistest üksjagu vanem, temaga koos käis aga kumu mehest, kes polnud oma tutvuskonnas ühtki naist enda armuvõldest ilma jätnud. Esimese tunni püsis Doktor üllatavalt vaikse ja galantsena, nii et Mees ta olemasolu unustas, ja ehk oleks Gunnarsoni-müsteeriumi pärast päriselt unustanudki, kui vahepeal poleks tast mööda läinud insener Kaaren ja talle kõrva sosistanud: "Ole ettevaatlik, minu teada on su naine ainuke, kes puudub Doktorile kollektsioonis." Hetkeks libiseski Mehe pilk Doktorile, kelle sõrmed olid klammerdumas Naise käsivarde. "Doktor, mitu aastat teil veel pensionini on?" karjus Mees endalegi ootamatult valjusti Doktorile näkku. Doktor, kes oma elus ka teadlasena oli ühepalju saanud nii muhke kui kiitusi, ei teinud teist nägugi. Hoopis Mees oli see, kes endast väljaminemist häbenema hakkas ning püüdis Doktorile edaspidi võimalikult vähe tähelepanu pöörata. Ent järgmisel pilgupidul vasakule nägi ta Doktorile vanamehelikke sõrmi juba Naise põlveõnarusel. "Härra Doktor, mul jäi ülikoolis teile üks arvestus andmata," sisistas Mees vihaselt ja sikutas auväärt teadusemeest nii järsult õlast, et too koos tooliga murule prantsatas. "Jäta!" sisistas anuvalt Naine. Meest ei pidanud enam miski. Ta oli endale kord juba pähe võtnud, et tema missiooniks on tõkestada hallipäise don Juani võitude tee. Insener ja proua Kaaren panid kõik oma võimed mängu ja neil õnnestus tülitsejad aia majja meelitada. Nad lootsid väsima kippuva Doktorile mõne lisapitsiga magama rahustada, Mehe aga maha vaigistada igivanade hambutute anekdotide piiritu tulvaga. Paraku ei õnnestunud neil Doktorit Mehe paarist kõrvakiilust säästa. Proua Kaaren läks peatselt teiste külaliste juurde tagasi, insener aga jätkas oma samariitlasetegevust ennastalgavalt.

Mees oli kaotanud ajataju. Kui ta seltskonna juurde tagasi jõudis, oli see tunduvalt hõredamaks jäänud. Ka Naist ei olnud seal. Automaatselt langes mehe pilk kohale, kus oli istunud helilooja Gunnarson. Gunnarson oli kadunud. Mehe hinges tärkas rahutus. Ehkki, kui teistpidi võtta, siis polnud oma kohtadel suuremat osa külalisi. Peo teataval astmel haarab enamikku loomupärane motoorne rahutus. Perenaine hakkas lõikama torti ja pakuma kohvi. Ta plaksutas käsi ja laua ümber koondusid taas kõik külalised peale Doktorile, helilooja Gunnarsoni ja Naise. Kui Doktor oli kindlas paigas, oma väsimust välja puhkamas, siis ülejäänud kahest polnud kellelgi täpsemat aimu. Üks seni vaikselt istunud peolisi ütles, et näinud neid oma poolteist-kaks tundi tagasi üheskoos väravast välja männikutuka poole minemas.

Mehes tärkas raev insener Kaareni ja tema naise vastu. Nemad olid talle tolle purjitava vanamehe ette söötanud, et helilooja Gunnarson võiks tema naise ta enda lihtsameelsuse pärast ära võrgutada. Mehele meenus, kuidas Naine talle helluse hetkil oli öelnud: "Minu väike armas Gunnarson." Siis ei olnud Gunnarson tõepoolest tähendanud muud kui heliplaati, mis kutsus neid teineteisesse minema. "Gunnarson, minu väike Gunnarson," kordas Mees poolkuuldavalt ja vandus. "Kuhu männikusse?" küsis ta ja hakkas kerges traavis liikuma näidatud suunas. Samas tundis ta oma seljaga laua äärde jäänute kahjurõmsaid turtsatusi. Alles kui Mees oli veendunud, et on inimeste vaateväljast kaugemale jõudnud, aeglustas ta sammu ja hakkas vaagima võimalikke tegevusvariante. Ta püüdis ennast maha rahustada sellega, et ehk tõesti jalutavad Naine ja Gunnarson, tüdinud mõttetust joomisest, puude vahel ilma mingisuguse tagamõtteta ja räägivad muusi-

kast ning kaunistest kunstidest. Paraku märkasid ta silmad just samal hetkel nii kümme-konna meetri kaugusel ühe männi veeres Gunnarsoni kummardumas Naise kohale. Veri kohises Mehele pähe. Mis edasi toimus, selle üksikasju ta enam ei mäletanud.

Kui Mees silmad avas, oli ta maas pikali ja Naine põlvitas ta kõrval. "Ei juhtunud ju midagi, Gunnarson tutvustas oma vastvalminud prelüüdi."

"Ei juhtunud ju midagi," kordas Naine koduski. "Muide, te olete väliselt natuke sarnased. Nagu oleks keegi su kätte võtnud ja õhupalli kombel täis puhunud. Ei juhtunud ju midagi." — "Mis siin elus ikka juhtuda saab," ütles Mees. "Mõni impeerium vajub kokku, mõni loomaliik sureb välja, mõni naine on alati naine."

Ja ega ei juhtunudki. Mees ja Naine elavad ikka veel koos, käivad mõnikord vastuvõttudel ja teatris. Ainult et kui Naise vastu leebunud Mees tahtis keskööl panna grammofoonile Gunnarsoni plaadi, teatas Naine, et hommikul koristades oli tal see plaat kogemata katki läinud. Mees läks poodi, ostis uue plaadi, see aga kadus teiste heliplaatide hulka ära, nii et ei Naine ega Mees leidnud seda üles. Ent siis tuli insener Kaaren Mehe sünnipäevale ja tõi kingiks Gunnarsoni uue plaadi, kus oli peal ka see prelüüd, mille nooti Gunnarson Naisele männikus olevat tutvustanud. Aga selleks ajaks olid Mees ja Naine jõudnud järeldusele, et ilma muusikata on armastada parem. Miks nad enne sellele ei tulnud, sellest vaikib ajalugu.

Ülar Ploom

Maa-alune shop

Oli õhtu. Tulin linnast, mööda Harju tänavat.
Vaatan: tulesäras helgib kaunis shop.
Mis veider kius mind sunnib jätma oma rada, et
ületada tänav, jalus ilge lopp.
Imelik, ma siiski sumpan vapralt edasi,
küllap valgus maagiline lummab mind.
Tasa, õrnalt helisedes lahti vajub uks,
justkui lükkaks teda pisut mingi wind.
Vaatamata sellele, et pood on kaupa täis,
ühtki ostjat siin ei märka silm.
On siis kõva raha Eestist kadund sootuks
või on väntamisel hoopis mingi vilm,
milles osaline olen, ilma et sest ise teaks?
Õnneks silman leti taga müüjaid: kax...
Tänu taevale, peaaegu oleks meelest pühit,
et saatmata mul unus tähtis fax...
Nojah, kus ma'nd jäingi? Keskenduda ol-
la praegusajal kõigil raske tihti...
Niisiis, otse edasi, lausa leti äärde välja,
ise mõttes mõlgutan, et fifty-fifty:
kas ostan miskit viie ehk siis kümne marga eest ja
asi tahe või kui siingi tõusnud hind,
kui äkki siingi raskelt saadud raha napib...?
Nonoh, sa muigad, muigad, Weinachtskind,
justkui polekski väärt kaup vaid kõva raha eest!
Võttes südame rindu, tõstan pilgu, et
kaeda müüjaemandale otse silma, uurimax,
et kuda on — pisut fett, ent muidu nett —
lugu hindadega: "Andestust, maa-daam, sooviks osta, hmhm —
kõva raha eest —" Samas märkan õudusega,
et müüja palg on tardund nagu sfinksil, et see on
mahla-tundevaene nagu kõrb. W'ga
oleks vaja kosutada seda põuda, janu, ilmetust...
Maailm meeletu ja suur W... See
tema tühi vaade, parkund põsk ja koolnukaame jume...
"Mis nüüd siis?!" hüüan õiges vihas. "Tee
mulle selgeks, naine, millist raha tahad,
ons mõni kolmas vääring kuskil äkki
välja mõeldud, et piinata mu rahvast, mind,
kes ihkan vaid üht tühist asja (mitte eesti asja) sack'il!"

Ta jumalanna rangusega viipab ukse poole,
kust justkui jõhker kari ühes tropis
suur inimjõuk end hooga sisse pressib ja tõstab
põrgulärmi ses paganama shopis.

Peamehel nõelasilmast kuub, lips šikilt seot, hius popilt silitud:

"Ma maksan markades: üks väike dopping!"

"Aga meie dollarites!" õrn näitsik kriiskab üle poe, mispeale teised:

"Jajaa, üks kleit või smoking — ja ongi kogu shopping!"

Kuid ime: kui raha krabin on nõnda hurmav, et
mu enda hingki oleks vaat et nõus

end selle helina eest maha müüma, ütleb müü-

ja — ning pole see luule, vaid puhas prose:

"Tänasest alates ei müü me midagi ei valuuta
ega rublade eest. Sest rahal puudub kate.

Mistahes rahal puudub kate. Tänasest saab kaupa ainult

selle vastu, mis meis midagi tekitab. Sest vaadake meie

silmi, mis on tühjad kui koolnuil; vaadake meie palgeid,

mis on kurnatud ja pragunenud kui kuivanud maakoorig;

vaadake meie huuli: need ihkavad niisutamist. Tundeid

igatseme veel, üksi tundeid. Paneks te meid naerma või

nutma, daamid ja härrad, oleks kogu kaup teie päralt."

Aga vaevalt on ta lõpule jõudnud, kui

ostjad hajuks justkui unne või uttu.

Kaob shop, kaovad müüjad, kaob rahagi — mina jään

üksi vanalinna suitsu ja suttu.

Mis viirastus, nõidus või muidu luul, ma mõt-

len ning saadan kirja sõbrale Lappi:

"Anna seletust sa või muidu ma, tead ju küll,
elu lõpuni olen unhappy."

"See on maa-alune valuutakauppa," tark kirjutab vastu mulle —

muide, tema ka proosas — ja lisab: "Nõiutud valuutakauppa.

Kord paari-kolme sajandi jooksul tuleb nõiutud kauppa taas maa

peale ja müüjad ootavad ahastuses, et mõni poeet, muusik või

komejant neid korrakski naerma või nutma paneks, siis saaks kauppa

nõidusest vabaks ja kogu rikkus läheks eesti rahvale."

Küll kahetsen nüüd ja kaebama edasi jäängi, et

tookord ma mingit sonetti-ballaadi

ei osanud, ei suutnud öelda aasta lõpul, kui

shopis nõiutus ostsin šokolaadi.

Vale kevad

Igal talvel hakkasid tihased pakases enam-vähem ühel ja samal ajal tilisema, just nagu oleks kevad võtnud kaugekõne ja teatanud, et on juba pileti siiasõiduks hankinud — ja mina läksin elevile: pesin peegleid ja kraamisin tube. Ega unustanud ennastki suurpuhas-tuse käigus: lasksin kiirenenud vereringlusel lahustada tumedate päevade jäägid.

Sel aastal aga oli kõik teisiti. Ei olnud lundki, pakasest rääkimata, ja tihased ei hakanud ega hakanud laulma. Tihaste asemel kraaksusid varesed. Keerasid kevade kella üles: kraaks ja kraaks, ja jäidki keerama. Lõpuks tulid tihased neile appi. Hakkasid maapinnalt laulma, mitte taevast nagu tavaliselt. Tilisesid pöösaste alt või oksahunnikutest ja neil oli pikast niiskusest häääl ära. Nad pigem kuulutasid oma olemasolu, et teaksin kevadet oodata. Ent vihmas ei olnud neil õige häääl.

Siis võtsid nad endid kokku ja hakkasid üksteist toetades muutuma iseendaks. Nende väikesed tilinad pudenesid üha hommikusse, kuid laul oli alles liiga harv ja päev lai, et seda heledusega katta — ja kõik jäi endiselt tuhmiks. Ka minu süda oli kõlatu, nagu oleks temagi oksarägas peidus. Nagu oleksin ise kõduhunnik: kokku riisutud sügisest. Ma oleksin võinud minevikule toetudes laulda, aga mu veri vaikus. Ütlesin juba, et sel kevadel oli kõik teisiti, ja ma ei teadnud, mis minuga oli juhtunud. Ma olin vale. Ja kevad oli vale. Ja märtsikellukesed õitsesid valed ajal ja esimene kärbeski ilmus juba aprilli algupoolel koos uimase herilasega, kes takerdus kardinavolti.

Olin sulgunud kibestumisse ja ajasin endast välja mürgiidusid. Nagu kartul. Nagu kartulikuhi, mis elas keldris oma liikumatut elu ja ometi venisid valkjad kombitsad pikka-mööda pikemaks. Nad olid õrnad ja neid oleks kerge olnud küljest ära krõpsata, kuid keegi ei vaevunud katkuma. See oli mu enese asi mürgis vinduda. Tundsin, kuidas mu süda muutus järjest pehastunumaks ja oli nüüd vakka nagu suu, mida nägin keldri pool-unes. Imelikku õrna suud, eraldi näost, seismas õhus inimeste peade kohal pidulikus kontserdisaalis. Vasakul pool. Poodiumilt kostvad helid muutusid üha valjemaks ja paisusid saali, kuni lõpuks oli maailm üleni *crescendo*. Ometi ei oleks ma tohtinud midagi kuulda, sest need olid hääled kevade vaikivast suust.

Hakkasin talve painest toibuma. Nii ärkab vist lilleseeme soojenevas mullas ja tahab maailma tervitada. Minu ärkamine oli küll kõhklevam: igatsesin minna ühtaegu lahti ja edasi nuppu jääda. Kui ma siiski julgesin ühel kahevaheloleku tunnil ennast avada, oli mu armastus kaotanud oma värvi. Olin liiga kaua üksinduse paos viibinud. Tõttasin küll kevadet sülelema, kuid mu käed olid kahvatud, nagu oleksid mul kummikindad käes. Sellel kevadel õitsesingi ilma õitsemata.

Muru ja mina

Ma ei tea, mis minuga sellel aastal juhtus, et olin stressis. Aga stressis ma olin. Ja mida lähemale kevad tuli, seda suuremaks kasvas äng, nii et ma ei tahtnud kodunt välja minna ja tegelesin muruga.

Algul ma ei taibanud, et muru kasvatades kasvan ise pikkamööda stressist välja. Tajusin vaid, et mul oli muruga hea, ja tahtsin tema eest hoolitseda. Hoida ta ilusana ja puhtana. Panin paar korda tähele, et kui puhastasin teda teelehedest ja linnurohust, silitas mu käsi teda salamahti. Just nagu oleksin teda armastanud. See ei saanud tõi olla.

Ent ometi, kui mul olid suuremad elurutud ees ja ma ei saanud muru eest hoolitseda, valdas mind kurbus. Nii et pidin lausa kavaldades end töödest lahti siplema ja olema muru päralt. Tugevad teelehed pressisid jultunult maast välja ja ma tõmbasin iga üksiku juurtpidi üles, et nad ei võtaks tema üle võimust. Linnurohi oli hapram ja mahlasem. Linnurohi oli juba sündides võimeline õitsema, pehme linnurohi, aga ma ei tohtinud end lasta õrnusest peibutada. Niipea kui mu näpud ei raatsinud tillukest valgepealist õit välja kiskuda, hakkas seesama ilus linnurohi muru lämmatama. Kui ma tahtsin, et mu muru kasvaks — aga seda ma ju tahtsin —, pidin olema teiste suhtes halastamatu.

Umbrohu noppimine oli murule hingamisruumi andmine. Ent ma töötasin ka kääridega: lõgistasin kõrgeenenud rohutud ära. Nii sain tema kohale kummarduda ning temaga sõnatult rääkida. Mõnikord ka sõnadega, kui kedagi läheduses ei olnud. Ütlesin talle, et ta oma ühtlases madaluses kasvaks tugevaks ja muutuks veel ilusamaks. Ma rääkisin ainult temast, mitte endast, kuni hakkasin muru nägu minema.

Esimesel korral jahmusin, kui nägin peeglist ennast vastu vaatamas: lühikeseks pügatud juuksed nagu ülespoole tõusev rohi. Aga siis rahunesin: muru moodi olles jõuan ma talle lähemale, siis ei jää ta põuaäangi. Ent põud oli juba täies jõus. Üksikud õunapuulehed hakkasid kolletama ning kukkusid murule. Samuti männiokkad. Rehitsesin need välja ja vaatasin teda hellitava pilguga. Töö kestel ja ka siis, kui olin töö juba lõpetanud.

Nii hellitab ema oma last — ja näitab kõigile. Aga nemad, kellele ma teda näitasin, suhtusid minu armastusse varjamatu halvakspanuga. Sellisel maapinnal ei saagi muru kasvada, ütlesid nad põlglikult. Too koormatäis mulda ja sõnnikut, ütlesid nad. Ja osta korralikku seemet.

Olin vait. Mulle ei läinud nende õpetused korda. Minul oli muruga hea. Hõõgusin ihast temaga tegelda ja valvata tärkavaid rohuliblesid. Vahel kui päike paistis, panin pea hästi madalale ja nägin, kuidas rohi marssis maast välja. Ühepikkusena nagu rohelised sõdurid. Vahel aga tajusin maa hingamist. Eriti oli see kuuldav pärast kastmist, kui olin voolikuga käinud aiast üle.

Maa ütles, et linnurohtu eemaldades olen ma mõned rohulibled maast lahti tõmmanud, kuid lisa, et see on loomulik kadu ja ta püüab väljakistud libledel asemel uued kasvatada. Läksin talle appi. Otsisin kivide vahelt kolm–neli kiratsevat liblekest ja istutasin nad rohutatuna mulda. Tegin seda mitu korda ja vaikselt, et mu naeruväärsus vähem välja paistaks, ning maa palus veel kord juua. Käisin jälle voolikuga aiast üle. Seekord võttis maa juba rohkem vett vastu. Piserdasin edasi. Varsti muutus muld mustaks ning rohuliblel tumedal taustal nähtavaks.

Päevase kastmiskeelu tõttu oli jootmine probleem. Ja et kuumadel päevadel maa ei praguneks, pidin öösi olema aias ja tema väsinud nägu toibutama. Aga varahommikul, kui kõik alles magasid ja maa mustas öisest jahedusest, kordama kastmisi. Julgustama teda ja jootma ette põuapäevale vastu panema, et kuumus ei saaks kolletust kiskuda. Mulle sai jootmine otsekui eluküsimuseks: kas mina suudan veel midagi haljendama panna? Ootas kannatlikult vastust, kuid äkki hakkas sadama. Kaks nädalat järjest, ööd ja päevad läbi.

Lühikestel vihmapiusidel käisin ainult linnurohtu välja tõmbamas — need olid veel lopsakamad kui varem, lausa laiutasid lämmatamisrõõmust —, ja kui vihm koos suvega lõppes, oli mul vastus käes: haljendasime mõlemad, muru ja mina, ehkki lühikesel aja. Ja kõige kummalisem oli sealjuures see, et ma polnud külvanud ainsatki seemet.

Kohtuotsus

Lumi tuli maha, aga puude külge ei jäänud. Paplid paistsid valgel taustal mustemad kui vihmaperioodil ja nende võrad olid sassis traadipuntrad.

Sassis olin minagi, aga traadipundar olid Sina oma vastuhakuga. Seda aitasid omakorda rõhutada Sinu tumedad traatharjased ja turris vaikimine. Ja kui Sa midagi ütlesid, kasvatas traatjas sõna meie vahele barjääri. Tarvitses mul ainult pool sammu Sulle lähemale tulla, kui terve Su keha muutus kisuliseks, mille vastu võis ennast veristada, nii et hüppasin ehmunult tagasi. Hakkasin Sinust mööduma nagu õhust ja püüdsin olla ka ise õhk. Et Sa ei muutuks minu pärast kurjaks. Minu õhumäng oli Sulle vastuvõetav — või pidasid Sa seda mu uueks eluhiakuks? —, igatahes barjäär ei kerkinud enam kõrgemaks ja pundar Sinus pehmenes. Nägin seda silmanurgast. Niimoodi kõõritades aimasin kraadide järgi Su tuju. Mida vähem ma Sind tähele panin, seda soojem Sa olid.

Mõnikord oli mul ainult naeratusega raskusi. Naeratus tuli iseenesest mu suule, kui sattusime kogemata vastakuti ja ma pidin nii Sinu nägemise kui ka enda naeratuse maha suruma, et Sa ei vigastaks ennast. Naeratasin ainult seesmiselt. Püüdsin mahutada naeratus enda sisse niipalju kui võimalik, aga see kohus minus ülemahuliseks ja valgus äärtipi di välja. Sa jooksid minema, nagu oleksin Sind hammustanud.

Tegelikult hammustasin ennast ise. Huulde. Et ma ei oleks tohtinud veel katsetada. Nüüd ei olnud mul kellelegi kaevata, et mind õigeks mõistetak. Olin iseenda naeratuse poolt süüdi mõistetud, et ma ei jaksanud oodata äratuskella tirinat, mis annab naeratuseks loa. Nüüd pidin kohtuotsusele alluma. See oli vali ja käskis mul olla kuri. Mina, kes ma tahtsin õitseda leebusest. Sattusin iseendaga veel suuremasse vastuollu. Ma ei suutnud elada ilma naeratamata. Hambad ristas, pidin naeratamise õiguse kätte saama. Otsisin meeleehtlikult võimalusi ja lõdisesin iga päev suurenevas külmatuses. Ma ei jaksanud enam olla külm lumi. Iseasi on olla naerev lumi, mis langeb lahmakana ja varjab puu traatja oleku.

Mul oli vaja võtta patent naerva lume peale.

Miraaž, stiilitu

Sain täiesti ootamatult posti teel Sinu luulekogu. Sa ise saatsid selle mulle ja läkitasid raamatu veel tähituna. Nii et minu allkiri on kirjakandja vihikus kontrollitav. Rõhutan: kontrollitav.

Pean tähendama, et esimesel hetkel olin Su saadetisest üllatunud: minu jaoks olid Sa juba arhiivis. Ent kui ma paki avasin ja siseküljelt Sinu pildi leidsin, libisesin silmapilk minevikku tagasi. Ainult enam ei olnud ohtu, et ma kihutamises kaotaksin pea. Võtsin näppu kirjakuhuja, mille Sa olid mulle kunagi saatnud ja mille olin tahtnud ära põletada, et kaotada Sinu lähenemise oskamatud jäljed, ning tulin selle kogemuste koormaga rahulikult Sinu juurde.

Muide, Sina olid rohkem erutatud.

Sel hetkel, kui tahtsin Sinuga rääkida, ilmus mu tütar ukسلävele mulle midagi tähtsusetut teatama ja ma näitasin talle mõtlematult Sinu pilti. Ta vaatas Sind tähelepanelikult ja ütles siis: aga siin on ka ju Sinu pilt — ja tõepoolest nägin ma tütre silmade läbi raamatus enda fotot. Olin seal varjatud näoga. Varjasin ennast ise: vaatasin läbi harali sõrmede allapoole, et ma poleks silmadest äratuntav, ning lugesin koos oma fotopilguga eessõna. Ja muutusin erksaks. See oli poeetiline armastuskiri, täiesti uuelaadisel tasemel. Mitte enam teismelise kritseldus: ma armastan Sind!!!, mis lõppes hüüumärkide pika rea ja rasvase allatõmmatud joonega.

Igatsus on kõige parem õpetaja, mõtlesin kerge irooniaga ja lehitsesin luulekogu edasi.

nigi, mis oli olemas. Tagumisel sisekaanel leidsingi värvilise illustratsiooni. Õieti oli seal mitu illustratsiooni, mis kõik kujutasid endast naiste fotosid, kuid olid asetatud nii, et galerii mõjus naiste grupipildina. Paistsin kohe teiste hulgas silma, sest ainult mina üksinda olin maalitud. Seisin paremas nurgas, mitte keskel, nagu tähelepanu aste oleks nõudnud, aga nähtavasti oli taolisel kujutusel oma eelis: niimoodi oli varjujääjate mass hallina suurem — ja ma pean ütlema, et kunstnik oli maalinud mind äärmise diskreetsusega. Eriti meeldiv oli tema impressionistlik lähenemisviis. Ta oli mind katnud väikeste värviliste täppidega, nii et mu alasti keha oli üleni värvirõõmu täis. Ja nagu sisekaane foto puhul, olin ma ka siin vaevu äratuntav. Hetkeks kahtlesin, kas see oligi kunstniku looming. Võib-olla oli see Su enda värviline unenägu, kuigi ma ei osanud seletada, kuidas Sa said seda raamatusse paigutada. Ent Sinu puhul on kõik võimalik. Sa pole ialgi stiilist kinni pidanud ja Sinu puhul ei näi üldse üllatustel lõppu tulevat: ma leidsin raamatu keskelt veel ühe illustratsiooni, sedapuhku erootilise ning teostatud mustvalgetehnikas.

Ma ei tea, miks ma ei lugenud raamatut järjepanu, just nagu ma poleks osanud Sind käsitseda, miks ma kahmasin raamatu tervikuna endasse. Mida oli mul peale hakata illustatsiooniga, mis mind ärritas? Pildil oli joonistatud mehe tung naise poole — ja diskreetsusest ei olnud enam jälgegi. See oli jõuline väljund kehast — ja veel rohkem pani mind võpatama naine, kes lebas kaugemal ning saatis endast välja erootilisi sädemeid.

Ma vist hüüatasin valjult, sest naine sellel pildil olin jälle mina. Tütar tuli uksele ja küsis: mis on?

Kõhklesin, kas mul sobib talle ennast näidata nõnda, nagu Sina mind oma unenäos näed, kuid Sinu stiilitu suund oli sedavõrd masendav, et näitasin talle veel kord raamatut. Tütar heitis sellesse pilgu ja kehtas õlgu. Ma ei saa aru, mis sind erutab, ütles ta ja läks minema.

Vaatasin uuesti illustratsiooni, aga see oli millegipärast kadunud. Lehitsesin raamatu veel kord läbi, lehitsesin kohe mitu korda, just nagu mul oleks eluline vajadus pilti näha, aga enne kui jõudsin selle üles leida, pudenes raamat mu käest lahti ja lehed kattusid aja kollase unega.

Istusin oma segipaisatud mõtetega toolil, raamatulehed sullekujana ümber, ega julgenud minna tütrelt pärima, kas ta oli näinud pilti või ei olnud. Ise kaldusin arvama, et see kadus hetkel, kui olin oma näitamisetahtes kahevahel. Et pilt põgenes võõra pilgu võimaliku puudutuse eest. Lehekujade segaduses kasvas ka kaos minus endas. Ma ei mõistnud, et tütar sai olla võõras. Või oleks ta saanud sel juhul, kui oleksin jaganud temaga jagamatut? Oma elu ühe perioodi tõlgendust. Teadsin, et raamatuid on võimalik tõlgendada erinevat viisi ja samuti kunsti, aga näitlikud illustatsioonid peavad jääma sellest sfäärist välja. Eriti kui nad on sobimatud.

Istusin laialipaisatud raamatulehtede keskel, suutmata neid kokku panna. Lehed olid nummerdamata ja kadusid mu käte vahelt ära ning nõnda jäi mul oma tormakuse tõttu teada saamata Sinu põhisõnum. Või pean selle ise välja mõtlema? Et mul on aeg omaenese tütrega muutuda võõraks, sest me oleme kumbki hakanud käima oma rada?

Agu Pihelga

Ikka piiratud on olemise ring

Ikka piiratud on olemise ring,
käid kui aset otsiv Ahasveerus,
jalus veskikivid, kaelas ling,
kuid ei leia peatust elukeerus.

Kõik on tuletü ja leegitu kui ving,
kõik su ümber ja sus eneseki,
enesel või teistel puudub hing,
tühje kesti pureb eluveski —.

Kas veel kuskil kutsub hele siht?
Kas veel jätkub homse päeva usku?
Kas veel leegiks tõuseb ind ja ihk,
enne veel kui ehapalang kustub?

1948

Suvest sügisesse

Põuane päevasüda tõmbub juba koomale
kuu külmad kiired kasvatavad jõudu juurde
ja hommikud muutuvad järjest jahedamaks
kahvatud kuukarva kaerapõllud maantee ääres
helendavad oma kahisevas küpsemisheleduses
sügavroheliste kuusemetsade
saehambuliste ladvasiluettide kõrval
üürikeseks ajaks puhkeb kanarbik
mändide all õide.

Tihane akna taga
tuletab tungivalt ja südikalt
raami servale koputades meelde:
varsti on sügis.

1946

Pööriöö tuled

Kui aasta pimedamal ajal
on pikad ööd ja kõikjal jätkub und,
kui lühikesel päeval aina sajab —
ja öölgil sajab lakkamatult laia lund,
siis meenuvad veel kauged unund ajad
ja hangedesse tuisand metsateed,
ees kodutuled, kadakased rajad
ja talveõhtul kojusõitvad reed, —
uusaasta öö ja õnnis õnnevalu
ja aina parema ja uue ootav algus.
Eks siis — ja nüüd me ikka jälle palu,
et uute päevadega võidaks valgus,
eks olegi ju tõesti igi-ime see,
et pärast pikka ööd on valge iga pime tee,
eks igivana ole ka see pööriöö legend,
ta hardas valguses kui tänagi veel leiad end.

Kalle Käsper

Peegeldus

1. Mõte

Mõtte arengust enam-vähemgi objektiivse pildi andmine on muidugi üsna lootusetu ettevõtmine, liiatigi kui arvestada praeguse hetke näilikut selgusest tulenevaid võimalikke tendentslikke hinnanguid. Siiski ei piisa ka sellest, kui rääkida ainult kristalliseerumisest, mõtte lõplikust vormistumisest, sest lõppkokkuvõttes on ju mõte vaid üksikute, pikkade aastate jooksul teadvuses keerelnud siksakiliste välgatuste loomulik järelmus. Seepärast püüdkem teha nägu, nagu haaraksime haaramatut, ja süvenegem toimunu j u u r t e s s e , mis nii sügavale ajusagaratesse ulatuvad.

Millal see mõte mul esimest korda peast läbi vilksatas, sellele on praegu väga raske täpset vastust leida. Võib-olla sai kõik alguse juba minu neljandal sünnipäeval, kui ma mõõda tuba ringi kõndisin ja püssi otsisin, et end maha lasta, põhjuseks tõenäoliselt ei miski muu kui meie perekonnas käärinud lahkkelid. Ise ma seda muidugi ei mäleta, ka püüti toimunut, millele otsemaid omistati fataalne tähendus, kramplikult minu eest varjata. Alles palju aastaid hiljem, kui olin juba küpses mehceas, unustas ema mu lapsepõlvlugusid heietades end hetkeks ja lobises välja ka selle juhtumi, mille peale ta kohe tohutult ehmus, nii et alles siis, kui mind südamest naermas nägi, rahuneda suutis (mäletan, et s ü d a m l i k u naeru teesklemine nõudis mult tookord tõesti ränka vaeva). Alateadvuse seesugune võigas avaldumine nii väikesest peast pakkus mulle hiljem üksjagu huvitavat juurdlemisainet, ometigi jätkus mul nii palju kainet mõistust, et ma selles kunagi mingit ettemääratust ei näinud.

Minu esimesed teadvustatud kujutlused surmast ulatuvad umbes kümnendasse eluaastasse ja on eranditult kättemaksulise loomuga. On ju selles vanuses poiss eriti tundlik solvangute ja alanduste suhtes ja mis võib olla kohutavam näiteks sellest, kui sul vahetunnil klassiruumis püksid maha tõmmatakse, või kui sind vägisi tütarlaste WC-sse surutakse, kõikide, nii poiste kui ka tüdrukute põlastavad pilgud mõlemal juhul saatjaks. Nii mõnigi kord arenes jõuetustundest vägivalda ees tahtmine surra, ja see võimalus, mida kaunistas märtrioreool, oli eriti nauditav niisugustes kujutluspiltides, kus kõik vihavaenlased su haa ümber on põlvili langenud ja, lookas süükoorma all, üles taeva poole kisendavad: "Jumal-jumaluke, ärata ta ellu, me ei suuda ilma temata edasi elada!" (Täiskasvanud peast on mu suhtumine vägivalda muide sootuks teistsugune olnud: kunagi pole ta minus surmaihä s ü t i t a n u d , vastupidi, ta on mulle alati v i h k a m i s e k s jõudu juurde andnud. Seda tõendavad eriti täpselt mu unenäod, kus ma kunagi märtrina ei esine, vaid alati kättemaksjana. Sadade kaupa olen ma jõhkardeid, vägivaldaseid, loomastunud jäätiseid tulirelvadest surma saatnud, lausa haiglase mõnuga muudkui sihtides ja päästikule vajutades.)

Minu ülevaimad arusaamised surmast kuuluvad endastmõistetavalt noorukiikka. Parem surra kui elada edasi ilma armastatuta — nii võiks iseloomustada mu toonast pateetilist mõtlemisviisi. Õnneks jäid minu reaalsed esikiindumused mitmesugustel põhjustel sedavõrd pinnapealseteks, et ma praktikas ülaltoodud aksiooni kontrollimiseni ei jõudnud ja seda ainult raamatukangelaste käitumise hindamisel kasutasin. Hoopis huvitavam on aga märkida, et veel enam kui tollal Romeo ja Julia lugu avaldas mulle aastaid hiljem

säärast üllast mõju jutustus üksikuks jäänud isaluige enesetapakatsest, kes kõrgele õhku tõusnult järsku tiivad kokku tõmbas ja niimoodi end alla kukutas. (Luik jäi muuseas siiski ellu, tal kärbiti tiibu, kuid oma elu lõpuni hoidus ta liigikaaslastega suhtlemast, ujudes uhkes üksinduses tiigi varjatumates soppides kui tõelise armastuse sümbol.) Küllap oli minu harras suhtumine sellesse loosse tingitud eelkõige sellest, et ometi ükskord oli seatud kahtluse alla meie ülearu jäik seisukoht loodusnähtuste puht olelusvõitluslikust iseloomust. Meenutagem siinkohal ka legendi (?) hobustest, kes tulle tormates valivad vabasurma.

Järgmise etapina mõtte arengus tuleks paari sõnaga juttu teha noormeheas tekkinud õudustundest, mille tekitas arusaam, et ükskord on kõigel l õ p p . Kahekümnenda sajandi teise poole lapsena olin vääramatutel ateistlikel positsioonidel, nagu muide kõik teisedki mu ümber. Meie ette ei kerkinud üldse küsimustki, kas jumal on olemas või ei ole, noortarkadena võtsime teda ainult kui varem elanud piiratud mõistusega põlvkondade tobedat vaimusünnitist. Sest üks oli meile ju elegantse kergusega selgeks tehtud säärase väärkujutluse tekkimise sotsiaalsed ja gnoseoloogilised juured. Niisiis, olles veendunud, et kõik kunagi lõpeb, et ühel hetkel mind lihtsalt enam e i o l e , valdas mind säärane hirm, et ma õhtuti kuidagi rahulikult uinuda ei suutnud, hirmuga, et järsku ma hommikul ei ärkagi. Minu käitumine muutus selle kartuse tõttu niivõrd, et ma langesin epikuurluse ja "kõik on lubatud" teooria kõige labasema, neid lausa parodeeriva tegutsemisstrateegia rüppe ning jäin sinna õige mitmeks aastaks pidama. (Teooriaid endid õppisin ma tundma muidugi alles märksa hiljem — see märkus on tehtud veel kord rõhutamaks käsiloleva tagasivaate suhtelist iseloomu.) Oma toleaeget käitumist kuidagimoodi õigustada püüdes lõin ma veidi hiljem terve teooria sellest, kuidas "kaks korda ei saa ühte ja samasse jõkke astuda", millest johtuvalt inimene, kes pidevalt muutub, ei kanna vastutust oma minevikutegude eest. Mõilen, et võib-olla just siin peitubki üks peamisi võtmeid minu praeguse kohutava seisundi lahtimõtestamiseks, kuid sellest hiljem.

Siis tekkis kahtlus. Kahtlus kõiges. Ma ei hakka pikemalt ümber jutustama oma toona-seid mõttekäike, igaüks teist on nendega tuttav kui mitte oma sisemaailma kaudu, siis vähemalt vastavaid kirjandusteoseid lugenud inimesena. Piisab, kui mainin, et mu põhimõjustajaks oli Camus ning ebajumalaks Kirillov, kelle kui ideaali tõstsin kättesaadamatusse kõrgusse. Praegu annan endale muidugi aru sellest, et minu eksistentsialismitõlgendus oli küllaltki piiratud, paiguti primitiivne, kuid kõigest hoolimata olen õnnelik, et see mul üldse tekkis. Sest kahtlus on inimlikkuse mõõt (päris kindlasti on keegi varem selle fraasi juba poetanud, nii et esmaavastaja aule ma ei pretendeeri) ja see kahtlus lubas mul leida küllaldase pideme, millest hoida, mille abil hirmu võita ja end tunda mõtleva inimesena.

Omaette küsimus on see, kui suures vastavuses olid mu mõtted ja teod. Tõsi, võimaluste piires püüdsin ma kinni pidada peamistest eetikaprintsiipidest, kuid just nimelt "võimaluste piires", end eriti sellega koormamata. Vahel end kõlvatustelt tabades oli mul küll häbi, kuid mitte kauaks, ma kas unustasin ebaeeldiva mälestuse ruttu või siis õigustasin end kui "kirgede ohvrit". Nii et kuigi ma elasin võrdlemisi rahulikku elu, nautides õnnestumisi ja mitte eriti üle elades ebaedu (või siis seda viimast endale järjekindlalt sisendades), ei saa ma siiski mingil juhul öelda, et olin hea inimene. Ikka jäi minust teele maha keegi, keda olin tahtmatult solvanud, olgugi et temale halba mitte tehes oleksin ma päris kindlasti teinud haiget kellelegi teisele. Võtsin seda kui paratamatust ega vaevelnud eriti süümeipiinades. "Jumalainimese" ("bogotšelovek") kontseptsiooni tunnustas mu argiteadvus vaid ideaali tasemel, sest ma ei näinud mingit võimalust seda igapäises käitumises realiseerida. Oma sisemuses olin suunatud vaid ühele — tunnetada veel ja veel midagi uut, tunda klaaspärilmängu traditsioone järgides rõõmu veel mõnest kaunist mõttekonstruktsioonist, olla nii elamuse looja kui ka selle nautija.

Nii elasin, kuni aastate pärast nägin ootamatult enda ees kuristikku; isegi mitte teelahet, kus tuleb otsustada, kuidas jätkata, vaid nimelt kuristikku — tühjust. Olin järsku

jõudnud punkti, kus ma eriti erksalt tajusin, et midagi uut mind enam ees ei oota, iga mõte ja mulje on tuttav, iga nali habemega, iga samm, mis ma järgmisel hetkel võin teha, ammu kord juba tehtud. Sama hästi, kui ma teadsin, et maailm mu ümber on ammendamatu, selgines mulle ka see, et mina selles maailmas olen end ammendanud. Nii nagu mõnigi luuletaja või kunstnik on kõikide imestuseks parimas loomeeas loobunud tegutsemisest, väites, et ta on öelnud kõik, mis tal oli öelda, nii olid minulgi maailmaga kõik jutud räägitud. Asjade olemusest minu mõistus midagi sügavamalt välja selgitama polnud suuteline, nähtumused aga, nagu ka pelk esteetiline nauding, olid kehv aseaine. Tüdimus ja tülpimus haarasid mind, ma muutusin üha loiumaks, kaotasin huvi kõige vastu, pühendusin mediteerimisele.

Mõte oli peaaegu lõpuni mõeldud. Ma seisin otsustuse künnisel.

2. Otsus

Et argine suhtlemine inimestega oli mulle vastumeelseks muutunud, siis üürisin endale väikeses toa linnaserval, kus ma segamatult võisin mõtetele anduda. Minu erakuelu ainsaks kaaslasena oli majaperenaine, kurtumm vanaeit, kes mulle mõõduka tasu eest süüa pakkus ning mu toa ja riiete puhtuse eest hoolitses. Toa sisustus vastas mu askeetlikule eluviisile: keskelt lohkuvajunud raudvoodi, päevinäinud kirjutuslaud, mida ma peaaegu ei kasutanudki, öökapp, kuhu mahtus ära kogu mu maine vara, ning ainsa luksusesemena mugav tugitool, milles õhtuid ja unetuid öid mööda saatsin, kujunenud olukorrast Sisyphose kannatusega väljapääsu otsides. Öökapil seisis ööd ja päevad suur hiina termos, täidetud kange teega. Alkoholist olin ma mõni aeg tagasi otsustavalt loobunud, põhjuseks ajaga süvenenud veendumus, et niimoodi saadav hetkelohutus ei kaalu üles järgmise päeva topeltrusuvat ahastustunnet. Küll aga oli mul alati varuks piisav kogus häid paberosse ja ma tõesti ei mäleta oma tuhatosi kunagi tühjana konidest.

Igav ning mõttetu on rääkida sellest, kuidas möödusid toona mu päevad, nädalad ja kuud — nii pikad ja ühenäolised olid nad. Küll tuleb aga üksikasjalikuma vaatluse alla võtta õhtu, mis eelnes otsuse tegemise ööle. Ja mitte ainult ajalise järgnevuse tõttu, vaid ka seepärast, et see õhtu oli tavatult sündmusterohke. Olen kaugel väitmast, et just need sündmused olid otsuse põhjustajateks — see madaldaks pikaldase käärimisprotsessi ilmselt peamist osa —, küll aga on vastuvaidlematu nende sündmuste tähtsus omanäolise stimulaatorina, paratamatu sammu juhusliku esilekutsujana.

Kõik algas sellest, et ma olin sunnitud vastu võtma külalise. Tõsi, seda oli paar korda varemgi juhtunud, kuid siis evisid need külaskäigud sootuks teistsugust iseloomu, olles tingitud sellest, et mõned mu kolleegid minu üksildusse tõmbumist mõista ei suutnud. Nad tulid, et avaldada kahetsust juhtunu üle, ning veendunud, et mu otsus on väärmatu, olgugi neile arusaamatu, lahkusid segaduses, kuid rahulikult ega tülitanud mind enam. Seekord oli külaliseks üks mu koolikaaslane, keda ma palju aastaid üldse polnud kohanud ja kellega nooruspäevilgi vaevalt mõned laused olin vahetanud. Seepärast tekkis alguses lausa piinlik olukord, kuna ma ei tundnud teda ära ja viimaks seda ka ütlesin, mispeale mees pisut solvunult oli end esitlema sunnitud. Kuidas ta oli teada saanud mu aadressi ning mis veel olulisem, mis üldse oli tema külaskäigu eesmärk, see jäigi mulle arusaamatuks. Ise ta sellest ei rääkinud ja mina talt küsida samuti ei sõandanud. Igal juhul polnud mehel mulle mingit palvet ega ettepanekut. Kogu meie jutuajamine vältas vaevalt pool tundi ja koosnes kaunistest seosetutest repliikidest, mis hõlmasid kord minevikumälestusi, kord tulevikuplaane. Selle aja jooksul jäi mees üksinda tühjaks kaasatoodud veinipudeli, samal ajal kui mina kategooriliselt keeldusin temaga ühinemast, mille üle ta muide sugugi ei pahandanud. Kaldun isegi arvama, et võib-olla vajas ta vaid lauakaaslast, ning kuulnud minu karskusepöörumisest, just sellepärast minu poole tuligi. Oli see nüüd nii või naa, igal juhul tekitasid selle kummalise, mõttetu jutuajamise paar

lausekatket minu hinges mingi seletamatu rahutuse, millest siinkohal tahaksingi jutustada.

Kohe külaskäigu alguses, kui ma ebamugavustundest ülesaamiseks sobivat jutujätku otsisin ja sel eesmärgil mõne ühise tuttava saatuse järele pärisin, selgus äkki, et üht kõige andekamat meie seast pole enam. Avaldasin säärase varajase surma üle kahetsust, mille peale mu külaline mulle ootamatult valjusti naerma puhkes. Küsimusele, miks ta naerab, ei suvatsenud mees vastata. Alles siis, kui ma uut teemat otsisin, vaatas ta mulle vabandavalt otsa ja tähendas:

"Ma mõlesin, et teile meeldib, kui ma selle üle naeran."

Minu edasisele pärimisele, miks ta nii arvab, sattus mees segadusse, kuid lisas siiski:

"Mulle näis, et ka teie teate."

Mu huvi süvenes, kuid kõigi järgnevate küsimuste peale külaline vaikus.

Teise mind sügavalt hämmastava repliigi pillas mu koolikaaslane üsna jutuajamise lõpus. Ta oli küsinud, kuidas ma veedan oma päevi, ja kui olin talle lühidalt rääkinud oma eluviisidest, sõnagagi mainimata põhjusi, mis mind niisuguse elu juurde olid toonud, lausus mees ootamatult:

"Meie huvi on lõpmatu. See on lausa pöörane, kui uudishimulikud on inimesed."

Minu vastuväitele lõpmatu ja lõpliku dialektilisest tihtsusest rcageeris mees nii, nagu see ainult kinnitaks tema sõnu, ja lisas:

"Laatsarus nägi peeglist sedasama."

Mõistmata, mis ühist on uudishimul Laatsarusega ja Laatsarusel peegliiga, sattusin segadusse. Mu vestluskaaslane vist märkas seda, sest ta chmatas koledasti, vaatas viimast klaasitäit veini limpsides mulle pikalt silma, nagu tahtes mu pilgust midagi välja lugeda, hakkas siis kiirustama ja lahkus, ukstel veel mitu korda vabandades, et oli mind tülitanud, kuna oli arvanud mind ennast ootavat ja üksnes sellepärast tulnudki, nüüd aga näeb, et on eksinud, ühtaegu mindki tahtmatult eksitades, ning kahetseb seda sügavalt.

Jäänud üksi, ei saanud ma tükk aega lahti tundest, et midagi võõrast on tunginud minu hinge. Ja tõepoolest, nii tolsamal õöl, kui ma koolikaaslase mõttekilde juba oma mõttesse sobitasin, kui ka praegu, mil ma neid sõnu arusaadavatel põhjustel hoopis teistmoodi mõistan, ikka olen tajunud mehe külaskäigus mingit irratsionaalset ollust. Kuigi tõenäolisem muidugi on, et tegu on minu fantaasiaga.

Tekkinud erutus häiris mind sedavõrd, et võtsin päikeseloojangu eel ette jalutuskäigu linnast välja, lähedal asuvasse metsatukka. Minu suhted loodusega on võrdlemisi omalaadsed: ma ei tunne loodust ja tean, et ei suudagi teda kunagi mõista, kuid sellest hoolimata ei tekita ta minus hirmu, vaid vastupidi, rahustab. Nagu värskendav hoog tulvab loodus minusse, nii et ma isegi ei pruugi midagi erilist näha, kuulda või haista, kuid mingi kuuenda meele kaudu jõuab ikka kõik minuni ja rohkem polegi mulle vaja.

Ent seekord oli kõik teisiti. Mahe augustiõhtu, millele ma eelistasin ehk vaid paduvihma (kõndisin vihma käes paljapäi ja ilma vihmavarjuta, sellest mingit erilist naudingut tundes), seesama õhtu ei veedelnud mind täna. Korjasin metsatukas mõned seened, kuid viskasin nad sealsamas vastikustundega käest, olgugi et ma tavaliselt seenesuppi võrdlemisi kõrgelt hindasin. Püüdsin rõõmu tunda hämarusest, läbi mille tungisid minuni vaiksed helid, lehtede sahin, allika ksülofonihäääl, kuid mismoodi ma ka ei pingutanud, ei sisendanud enesele, kui loomulik ja kaunis see kõik on, hing tõrkus seda mõtet vastu võtmast. Näib, et ta oli juba astunud keelatud maa-alale.

Tuimalt asusin tagasiteele ja olin jõudnud juba üsna kodu lähedale, kui tundsin äkki, et keegi silmitseb mind selja tagant. Seisatasin ja pöördusin ümber. Mõni samm minust tagapool istus teepeenral ei tea kust sinna ilmunud suur kollane koer ja vahtis mulle otsa. See ei olnud lausa tavaline krants, aga tõupuhtusest olnuks tema puhul samuti naeruväärne rääkida. Aristokraatlikult esivanemalt oli peni pärinud saleda keha ja läikiva karva, ülejäänud geenid olid andnud talle inetud lontis kõrvad ja ebaloomulikult jämeda koonu. Vahest tervelt minuti jagu vaatasime teineteisega tõtt, millest mulle piisas, et veenduda

koera ohutuses, seejärel jätkasin oma teed. Kuid samas kuulsin selja tagant vaikset sabinat. Vaatasin üle õla ja nägin, et koer järgneb mulle, ise hoides soliidset viiemeetrist vahemaad. Mind valdas hirm ja ma kiirendasin sammu, millele peni vastas samaga. Pooljoostes jõudsin viimaks koduni ja pöruasin ukse peni poole vaatamata kinni.

Astusin tupp, süütasin küünlad öökäpil, täitsin tassi teega ja langesin tugitooli. Veidi rahunenud, heitsin kõrvale kõik uitmõtted ja keskendusin peamisele.

Aeglaselt, nii nagu laps veerib kokku esimesi sõnu avastamaks maailma suurimat imet, lasksin uuesti silme eest läbi käia kõigel, mis mind kunagi oli paelunud, jõudmaks järjekordselt arusaamiseni oma seisukorra lootusetusest. Aga just siis, kui ma ahistatult oma viimase kogemuse, Laatsaruse-jutu ja kollase peni juurde jõudsin, et järgmisel hetkel nentida teilegi teadaolevat tõika enese ammendatusest, kuulsin seinakella lõõvat kahteist kumedit lõõki. Ja selle lühikese ajavahemiku jooksul, esimesest lõõgist kuni kahteistkümnendani, jõudsin ma lõpuni mõtelda oma mõtte ja teha otsuse. Olen pärast mitmeid kordi aru pidanud, kas oli see paljas juhus, et kell just sel hetkel kesköötundi kuulutas, või oli siingi tegemist müstilise kokkusattumisega, kuid loomulikult saab niisugune arutus olla vaid spekulatiivne — tõendeid ühe või teise versiooni kasuks ei ole.

Igatahes teadsin ma täpselt uue päeva esimesel minutil seda, mida pean tegema. Olin välja mõelnud selle, mida ma elus veel ei tea. Ühte lausesse võetuna kõlab see nii: "Ma ei tea, mis ootab mind ees pärast s u r m a ." Püüan selgitada, kuidas mina, ateist, järsku säärase mõtte peale tulin. Minu mõttekäik oli niisugune: kui kõik lõpeb surmaga, olen ma niikuinii määratud mõttetule oleskelule, millele on aus kohe lõpp teha. Kui aga minu veendumused on olnud valed ja pärast surma siiski on mingi teine elu, milleks säärasel juhul lükata edasi sellesse uude ellu astumise hetke? Siin elus olin ennast ammendanud, seal seisnuks mul kõik veel ees. Siin ei olnud minu jaoks enam midagi huvitavat, seal aga võinuks olla. Niisiis, mis kandi pealt ka asja võtta, järeldus — lahkumine siit ilmast — oli ikka üks ja sama.

Tagantjärele vaagides paistab niisugune mõttekonstruktsioon küll kunstlik, ühemõtteline, aga tol hetkel tundsin ma endas tõesti ääretut selgust, kirkastumist. "Surra on ju imelihtne," mõtlesin nii suure kergendusega, nagu oleksin vabanenud rasketest ahelatest — ja mida muud kui ahelad eluharjumus ongi. Tundsin end juba ühe jalaga teises ilmas ja olin rõõmus ning uhke selle tunde üle. Vaid irooniliselt võin muidugi praegu meenutada seda hetke, kui minu enesevaimustus omandas niisugused mõtted, et arvasin end Kirillovist vägevamaks, tema ekstaasi enese rahuga võrreldes. Jaa, ma tundsin, et olen väljalitu, kellel siin ilmas enam midagi ei ole teha. Säärasele eneseimetlusele andunud, ma ei märganudki, kui kiiresti aeg edasi läks, enne kui juhuslikult pilgu aknasse heitsin ja päikest taas nägin tõusmas.

"Viimast korda," mõtlesin ja kustutasin küünlad.

3. Teostus

Magamata ööst hoolimata oli mu vaim ikka veel värske. Korra vilksatas peast isegi läbi mõte, ega mu pilk äkki l i i g a teravaks ei ole muutunud, kuid kahjuks ei pööranud ma sellele mõttele küllaldast tähelepanu. Otsus oli langetatud ja ma leidsin, et pole mõtet tema täideviimiseks venitada.

Siiski olin sunnitud teostust veel veidi edasi lükkama, sest ettevaatlik koputus uksele tuletas mulle meelde, et kätte oli jõudnud traditsiooniline hommikukohvi joomise tund. Avasin ukse, lasksin vanaeide sisse, vastasin tervitusega tema peanoogutusele ning istusin tagasi tugitooli. Kui ma õhtuti ja öösel eelistasin juua teed, mis on minu arust parim vaimuergutus, siis hommikuti alistusin ammusele harjumusele ja rüüpasin alati mõne lonksu koorekohvi. Tegin seda nüüdki, niipea kui vanaeit oli lahkunud. Jõin kohvi ja mõtlesin noorusaegadest. Kõige kummalisem oli see, et ma mõtlesin endast kui kellestki

võõrast isikust, nägin vaimusilma ees enda asemel otsekui kedagi teist, kes oli mina ega olnud ka. Meditatsiooni objekt oli esmakordselt eristunud subjektist ja vaid minu paindumatu mõtteviisiga saab seletada, et ma selles ei märganud halba ennet.

Säärastes mälestustes möödus veel umbes tund aega. Päike oli juba kaunis kõrgel, kui ma poolunest ärkasin ning otsusekindlalt püsti tõusin, et kavatsetu ometi kord teoks teha. Läksin peegli juurde ja silmitsesin end tähelepanelikult. Olin tahtnud pilku heita, kas järsku pole vaja habet ajada, kuid peegli ees kiindusin hoopis oma silmadesse. Muile vaatas vastu võõras mees, kelle pilgust õhkus mingit ebaharilikku vaimset üleolekut, asjassepühendatu salapärast mõtlikkust. Tol hetkel imetlesin seda meest, olin valmis ta ette põlvili langema ja ta kätt suudlema. Olin tema vastu kiivas, aga tühtaegu ka uhke. Veidi korratu välimus sobis sellele mehele, just nii nägi ta välja eriti kütkestav, vastupandamatu, ning ma eemaldusin rahulolevalt peegli juurest, habet ajamata süütasin taas küünlad ning istusin tugitooli.

Kange unerohi, minu abimees võitluses tühjusega, lebas siinsamas käeulatuses. Aegamisi sirutasin käe tema suunas, ise imetledes, kuidas sõrmed sugugi ei värise; valisin paraja annuse ja asetasin tabletid peopesale. Nii istusin liikumatult määramatu aja, võib-olla minuti, võib-olla tunni, mille jooksul mu teadvus lülitus välja kõigest maapealsest, keskendudes eelseisvale suurele hetkele. Saavutanud täieliku äraolekuseisundi, võtsin esimese tableti, panin selle suhu ja hoidsin hellalt mõne hetke keele peal, enne kui lonksu veega tableti alla neelasin. Sama tegin teise, kolmanda ja iga järgmise tabletiga. Kogu selle aja tundsin pidevat, sammsammulist vabanemist, mis mind haaras otsekui kellegi tugevate hellade kätega ja tõstis kuhugi kõrgele, gravitatsiooniseadusele sülitades.

Viimase tableti alla neelanud, toetasin pea tugitooli seljatoele. Minu pilk jäi peatuma põleval küünlatahil. Mõtlesin veel, et leek on liiga pikk, et pidanuks kärpima tahti, kuid mõte jäi mõtteks, tegutsemiseks mul jõudu enam ei olnud. Niimoodi, küünlamiil silmades, tundsin, kuidas mind valdab uni...

4. Peegeldus

Ärkasin selle peale, et kuulsin enda ümber ebameeldivaid, purjus hääli, mis üksteisest vägisi üle püüdsid karjuda. Viiv hiljem hajus silme ees virvendav udu ja ma nägin, et olen sattunud mingisugusele orgiale. Väike tuba oli maast laeni suitsu täis, diivanil, tugitoolis ja põrandal vaiba pealgi istusid rõõtsakil lõkendavate nägude ja häguste silmadega noormehed, kellele pakkusid seltsi mõned äraetud välimusega neiud. Veinipudel käis käest kätte, joodi otse pudelist. Noormehed käperdasid neide, need puiklesid mängult vastu. Juttu aeti valjusti, üksteist kuulamata.

Mõtlesin just, et on õige aeg püsti tõusta ja lahkuda, seejuures imestades, miks keegi mulle siiani tähelepanu ei pööra, kui äkki juhtus midagi tõesti kohutavat. Üks noormees-test sirutas minu poole pudeli, ma tahtsin seda kõrvale lükata, aga ei saanud, sest mu käed olid kanged, otsekui surnud. Pudel lähenes mulle ning samal hetkel, kui ta kõigi maapealsete seaduste järgi pidanuks puudutama mu keha, nägin ma õudusega, et läbi mu rinnakorvi või vähemalt läbi selle koha, kus teoreetiliselt pidi asuma minu rinnakorv, küünitub pudeli poole kellegi käsi. Käsi haaras pudeli ja tõmbas selle minust läbi. Mu pilk pöördus otsekui iseenesest teise suunda ja ma nägin veel üht noormees, kes just oli pudeli suule tõstnud. Joonud mitu suurt lonksu, vaatas noormees minu suunas, kuid mind nagu nägemata; ma vaatasin talle otsa ja võpatasin sisimas — see noormees olin mina.

Jah, see olin mina, keda ma nägin ja isegi silmi ei saanud sulgeda, et mitte näha, sest mul ei olnud ju silmi, samuti nagu mul ei olnud keha ja isegi mitte häält, et karjuda, mida ma kõige rohkem oleksin sel hetkel soovinud. Ainus, mis mul oli, see oli võime näha, kuulda ja haista...

Võite kujutada ette minu segadust. Pidin ju olema surnud, aga ei olnud seda. Mu tead-

vus elas, mu vaim oli endiselt ergas, ainuke, mis puudus, oli keha. Oli see viimne unenägu?

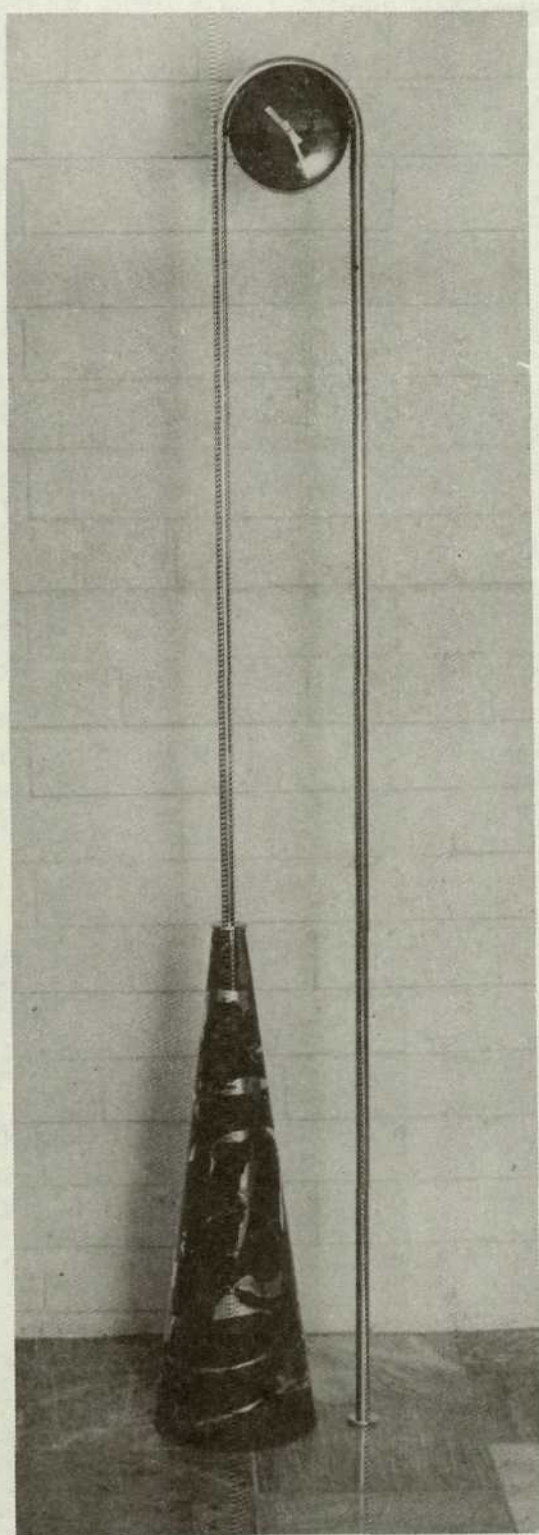
See viimati pähetorganud mõte rahustas mind korraks, eriti seetõttu, et mulle meenus laialt levinud arvamus, mille järgi surmahetkel vilksatab inimese silme eest läbi kogu ta elu. Ja tõepoolest, pilt, mis minu silme ees rullus, tuli mulle tuttav ette, ma isegi tundsin ära oma ülikoolikaaslased, kellega koos olin nooruspäevil sääraseid joomapidusid pidanud, ja ainus, mida ma ei mõistnud ning kahetsesin, oli see, et ma pidin end surmahetkel nii põlastusväärises seisundis nägema.

Ootamatult hakkas nägemuspilt hajuma ja ma ohkasin kergendatult, lootes, et nüüd saabub surm, vaikus. Kuid ma eksisin...

Jah, mu soov ei täitunud. See, mida olin äsja näinud, oli alles algus. Esimesele peegeldusele järgnes teine, siis kolmas ja nii olin ma sunnitud otsast lõpuni läbi elama kogu oma elu ja isegi rohkem, sest mulle näidati ka seda, mis sai edasi inimestest, kellega ma olin kohtunud, kuidas minu käitumine nende elu oli mõjutanud. Oh, kui häbi mul oli! Olulisemad sündmused kordusid, neid näidati mulle aegluubis, vahetevahel aga jäi minu vaatevälja üksnes stoppkaader minust endast suures plaanis — ning seda ennasttäis, kõiketeadjalikku nägu silmitseda oli eriti õudne.

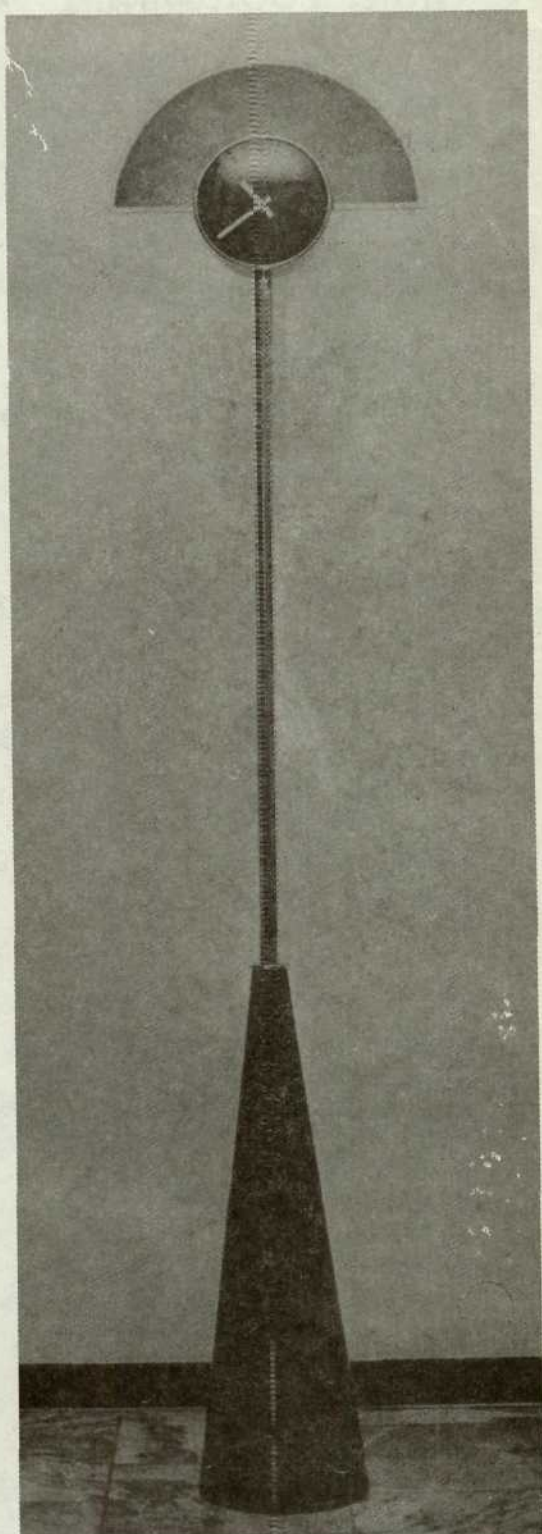
Nii see oli, on ja kestab praegugi. Kui kaua veel, seda ma ei tea. Võimalik, et isegi igavesti. Ning pole kellegi võimuses välja mõelda suuremat kannatust! Iga sekund soovida sekkuda tegevusse, midagi muuta, teisiti teha ja samas tunda oma täielikku jõuetust — kas on võimalik leiutada veel suuremat piina? Inkvisitsioon, maailmasõjad — kõik kahvatub, kui su ette kerkib peegeldus sinust endast siin maailmas. Aga võib-olla pole seegi veel lõpp.

1976

LEONARDO MEIGAS. Südaõö

1991.

Pool kaksteist

1991

Muia Veetamm

Kangas

Kujun kangast elupikka,
elupikka, east ikka.
Lõimelõngad mul linased.
Koelõngad valge lamba,
valge lamba, musta lamba
villadest segisegused.
Kanga kiri mul kujuneb
vahel toimiseks toredalt,
vahel labaseks lodevalt.
Vahel väsingi kududes.
Istun tallad tallalaudadel,
käed ristas ripakille.
Ohkan hetke oimetuna.
Ja siis jälle koon edasi.
Kas saan kangast lõpetades
sõsarale saajariide,
pojale ka pulmariide,
tütrele titetanuriide?!
Või vaid vanund vaibajupi
enda peiepõrandale?

2.—3. 11. 1991

Mälestused

Mis on, mis on mälestused,
elu helmed aja paelas?
Helkimas seal järjestikku
heledasti, tumedasti
nagu taevatähed taevas.
Vahel kaovad küll koguni
päevapaine pilve alla,
askelduste halli uttu.
Aga öödel unetutel,

üksiolemise hetkeil,
hiilgavad nad täies paistes.
Üks sirab kui Põhjanaanest,
teine pürrib Ehatäheks,
kolmas suisa Suureks Vankriks.
On veel ka kui Marss ja Veenus —
hirm ja arm ehk surm ja süüd.
Nii on, nii on mälestused
salataevas meis tähine.
Sirendamas elu algust
kuni selle lõpmiseni.

November 1991

Põhjamaa

Vaatan loojuvat päikest,
mis vaob
juba hõreda lehtmetsa taha,
ja kaski,
mis poetavad hääletult
oma viimaseid lehti maha.

Mõni üksik neist lipendab
raagusel,
eha taustal,
nagu muster pitsil.
Mis parata —
oleme Põhjamaa,
mis lehise ajaga kitsi.

Oktoober 1991

*

M. V-Je

Istud üksi küünlavalgel.
Vaatad võbisevat leeki.
Saatus sind on toonud seeki.
Juuksed hallid, kortsud palgel.

Sada lootust, tuhat ulma
saanud numbriteta nulliks,
ohkest lõhkend õhumulliks,
pidamiseks nõiapulma.

On sest kahju? On sest hale?
Küsid. Vastad — läks kuis pidi.
Oleks läinud teisipidi,
olnuks sinu jaoks see vale.

Rahvas ütleb: silm peast välja
sel, kes vaatab selja taha,
möödab mullust head ja paha,
põimab varisenud vilja.

Nii siis ootad kondimeest sa
viimseks kosilaseks seegis,
tõetuld näed küünlaleegis.
Tänad küünalt selle eest sa.

1. 1. 1992

Põlgulaps

Halb on olla põlgulapseks.
Viidud võõra ukse taha,
jäetud sinna mähkmeis maha
kogukonna kasvatada,
ilma hoida, hoolitseda.
Ei ta tunne emme hellust
ega issi hüpitusi,
maitse memmepiima maiku,
isa leiba, leivakõrvast.
Nii ta kasvab kõveriti,
althõlma alandatuks,
vaevakasena kadalaks.
Elab elu äärta mööda,
kuni suigub sõmerasse.

30. 12. 1991

Max Horkheimer

Mõtteid tänapäeva ajateadvusest

Teadu on vaid väheseid ajajärke, mil ühiskondlikes suhetes ja inimeste enda sisemaailmas on toimunud nii sügavad muutused, nagu näiteks möödunud sajandi keskpaigast alates. Revolutsioon töövormide, tööaja ning liiklusvahendite valdkonnas, massiteabevahendite tähtsus ja linnade muutunud nägu on sellised inimsuhete põhjaliku teisenemise elemendid, mis ei jäta puutumata üksikisiku teadvust iseendast ega ajast ja ajaloost, milles ta elab. Veel kuni Esimese maailmasõjani oli inimesel olemas mingisugune usk tulevikku, vahetevahel küll katkevasse, kuid üldjoontes siiski pidevasse arengusse. Arvestades valdavalt positiivset ajaloohorisonti, võis iga kodanik teha midagi sellist, nagu koostada oma eluplaani, mis oli talle seejärel tema tegevuses ja otsustes alati määrav, mitte üksnes karjääri mõttes, vaid ka tema ideaalide ja usuga kooskõlas oleva eksistentsi tähenduses. Püüd ühendada isiklik edasijõudmine headuse ideega kui sihiseadega kogu eluks näis tol ajal olevat tegelikkusele täiesti vastav. Asjaolude hulka, mis seejuures etendasid olulist osa, kuulusid veel enam-vähem terve kodanlik perekond, sotsiaalse ja poliitilise reaalsuse suhteline stabiilsus ning uhkustunne, mida äratas väljavaade oma rahvuse tsiviliseerivale ülesandele maailmas. Ühiskondliku reaalsuse muutumine nihestas tunduvalt aja- ja ajalooteadvust, mis on inimese olemuses ikka olnud otsustav tegur, ja järgnevalt ma püüaksingi pisut käsitleda ajakujutlust tänapäeva vaatepunktist.

Et üha suuremal hulgal inimesi ja eriti noori peab teadust selle tohutute saavutustega õigupoolest ainukeseks tõeks, samastatakse tööde ja õigsust teineteisega järjest enam. Faktide kindlakstegemine ning võimalikult sobilik vormel, millega neid prognoositakse, loob lõpuks vaimsuse mudeli üldse. Väljaspool teaduslikku teadmist on olemas tõenäosus, arvamus, fantaasia ja kunst, millest viimane, nagu te kõik teate, on ammu minetanud oma tiheda sideme töö ja pühadusega, mis talle oli omane varem. Probleemid, mida teoloogilised instantsid tänapäeval nii tõsiselt arutavad, on seotud just stsientistliku mõtte-laadi kui ainumaksva mõtlemise sellise ülekaaluga. Vähesed juhud välja arvatud, ei määra inimeste tegutsemist hoopiski teadust küll arvestav, kuid siiski temast sõltumatu, minevikku ja tulevikku ühendav usaldus, vaid ainult see, mis parajasti näib otstarbekas. Idee sidusalt kulgevast ajaloost, kus isiklikul elul on oma kindel, olgugi lõpmata tagasihoidlik tähendus, idee puhtalt teaduse varal defineerimatust ajaloolisest seosest, nagu seda juba näitab kristlik ajaarvamine, asendub ühelt poolt taevaründajaliku, kõige inimliku piire eirava progressi ebamäärase utopiaga, teiselt poolt skepsise ja künismiga. Üürike maine olelus näib olevat niisama tühine, nagu on maakera universumis selle arvutute linnuteedega, millest igatühel on omakorda arvutult päikesi, planeetidest rääkimatagi. Kindel veendumus, et ruumiliselt ja ajalisel lõpmata killustatud lõplikkuse valda hoiab koos jumalik otsus, mis hõlmab ka isiklikku elu, pole tänapäeval progressifanaatikuile sugugi vähem võõras kui kütinikuile. Valitseva mõtteviisi põhjal võib iga hetk alata mõni uus ajalooline murrang, uus ajaarvamine, jah, need on tulevikukujutlusse manatud, silmas pidades niisasti inimese enda olelust kui ka ühiskonna kulgu. Täiesti plaanitus ja mõttetus sündmuste jadas ei ole teiste seas ühtki esiletõusvat silmapilku, ei ole meie aru ületavat tervikut, mis võiks anda elule tähenduse.

MAX HORKHEIMER

Poliitilise ja ajaloolise kirjanduse tulv, sealhulgas alguse hämarusse, arheoloogilisse ja antiiksesse ainevalda tagasivaadet pakkuv ajaviitekirjandus, mis vastavalt ajastu stiilile esineb koguni teaduse rüütis, ei suuda inimesel teadvust aegade järjekestvusest kuidagi taastada. Need teaduslikud ja poolteaduslikud käsitlused, mis haaravad tagasi võimalikult kaugele minevikku, avaldavad inimeste eluviisile ja otsustele niisama vähe mõju kui päevast päeva ajalehtedes suurte tähtedega trükitavad või raadiost edastatavad nõndanimetatud kuumad uudised Aafrika riikide läbirääkimistest ja lahkkelidest ning ministrite külaskäikudest. See on osavõtmatuse tühi tsoon. Mida rohkem toidetakse inimesi teabega uusimate või möödunud ja muistsete olude ning sündmuste kohta, seda passiivsemaks nad muutuvad oma sisimas, hoolimata kogu välisest toimekusest. See — eest jäädakse üha suuremal määral lootma sotsiaalsete suhete tagajärjel niuudkui kasvavale haldamisele ja ohjamisele, organiseeritud ettehooldusele, lõppude lõpuks riigile kui kõikehõlmavale politseivõimuga edasikindlustuskartellile.

Mõtte sisalduselt ikka tühjemaks jäänud aja- ja ajalookäsitlused ei saa süüdistada ainult ajastu objektiivseid olusid, tehnikast tingitud arengut, maailmasõdu, majanduskriise, inflatsiooniaegu ning neist tekitatud turvatunde traumas, jah, isegi totaalset hävingu pidevat ähvardust. Olen arvamusel, et välist külge ei anna lahutada sisemisest, iseloomuliku inimtüübi hingeseisundist. Mõlemad küljed on vastastikusel toimes. Võimetus näha enda ja teiste eest hoolitsemises midagi enam kui üksnes omaenese ajutisi huve ning pidada neid viimseks mõõdupuuks — säärasel ajatunde häirel on ka oma religioosne põhjus. Enda arust vaid teadusele lootma jäädes teeb inimene iseendast üliinimese, ta anastab oma peas võimu *saeculum*'i üle, radikaalselt ilmalikustatud aja üle, ta loeb pelka toimekust, pühendumist tööle ja jõudeajale absoluutseks, ning tundmata oma elus mingit muud mõõdupuud peale iseenda, taotledes ainukeste eesmärkidena võimu ja heaolu, satub ta üha sügavamale meeleheitelisse. Vastandiks sellisele enesehülgamisele, mis laseb end kannustada oludest, on mõte, et inimesele kaasaantud jõud on määratud ajaloo arenema ja headust teenima, hoolimata kõigest kohutavast, mis iganes võib juhtuda. Põhjuse küsimus on sõnuleletamatu, me võime vaid püüda vastavalt oma piiratud arusaamisele selles protsessis tegusalt osaleda. Aimdus, et teadmine ja teadus on küll hädavajalikud, kuid Teistsugusega, Kõrgemaga võrreldes suhtelised, võib juba tähendada uuenemist. See kõik ei pea silmas mingit hüpet irratsionaalsusse, vaid hoopis — vastandina näiliselt nii täpse ja sihiteadliku tänapäevateaduse äärmisele nõutusele — selle säilitamist, mis läbi sai alles võimalikuks tsivilisatsioon, milles me elame, ning usku sellesse, mis on teistsugune, jumalik. Inimesed tunnevad ju väga hästi mõtte kadumist oma elust, ajast ja ajaloost. Ajalooprotsessi ei tauni üksnes paljud kirjandusväljaanded, vaid ka märkimisväärne osa elanikkonnast, eelkõige teevad seda loomulikult vanemaelised, aga samuti mõne noorema kihi esindajad, ning üldiselt püütakse tagasi pöörduda ühiskonna ja kultuuri varasemate, autoritaarsete vormide juurde.

Niihästi Euroopas kui ka teispoole ookeani kostab uskkondades, vastupidi liberaalsetele vooludele, üsna palju hääli, mis tahavad kinni pidada pärandunust, traditsioonilistest kujutlustest ja arusaamadest. Nad vastustavad katset ühineda teiste usutunnistustega primitiivse materialismi poole viiva arengu vastu, ja nende vastuseisu Pühakirja liiga sümbolsele tõlgendamisele, mida siinkohal pole mahti käsitleda, ei saa ilma pikemata eirata. Igatahes on uuendused, mille üle tänapäevateaduse olukorda arvesse võttes käib teoloogiline diskussioon, vastuolus konservatiivsete rühmituste vaimuga, kes tahavad tõsiste argumentide toel oma sallimatu hoiaku juurde kindlaks jääda. Niisamuti nagu teistes valdkondades, näiteks sotsiaalelus, kunstis ja poliitikas, kalduvad nad ikka sinnapoole, et erinevalt suurest traditsioonist, mis on vana tõde — vastavalt ajaloolisele olukorrale — alati uudset kuulutanud, jätkavad nemad pärandunust muutumatult, selle asemel et seda nüüd ja edaspidi läbimõeldult säilitada ning mõttekalt praktikas rakendada. Ent säärane jääb hoiak ei suuda lagunemisprotsessi peatada, ta kuulub ka ise sellesse, jah, oma otsese vastandina ta koguni kiirendab seda — hoiak, mis ajale vastupanuta alla vannub. Ühis-

kondlik, poliitiline ja usuline sallimatus, täpselt samuti nagu võimetus vastu panna asjade käigule, ükskõiksus ja mugandumine, ei tähenda kõige juhtunu järel hoopiski mõtte alalhoidmist, Kõrgema kindlat teenimist, vaid kapitulatsiooni.

Igipõlvi on inimesed püüdnud ajale vastu seista. Nad tahavad osutada vastupanu nii omaenese elu kui ka oma kollektiivi, perekonna, sotsiaalse grupi ja rahva elu heitlikkusele. Aga nad on ainult inimesed, bioloogilised ja ajaloolised olendid, kes ebakindluses eksisteerivad sünni ja surma vahel. Nii muutuvus kui ka kestvus on lõplikkuse vallas ühtaegu positiivne ja negatiivne. Seesama ajalikus, mis läbi olelus peab kaduma, on olemuse ühtlasi tekitanud. Vahetpidamata mööduva oleviku voolus näivad teatavad teadvuse vormid, meelespidamine ja ootus, piiratud kujul jäävaina. Erinevalt ülejäänud loodusest on inimene võimeline sellises voolus oma otsusel endale sihte seadma ja niiviisi koos olevikuga mööduvat "mina" oma vabadust kitsendades tulevikku kaasa võtma. Inimene püüab luua midagi püsivat, korda saata edasigi mõjuvat, just sellega trotsida muutumist, hääbumist. Niivõrd kui keel pole üksnes ajakaaslaste vastastikuse mõistmise vahend, vaid teenib parandamist järeltulevatele põlvedele, on temagi nagu kunst, skulptuur, maal ning muusika, jah, nagu aastasadu kestev rahvus sellise üldise püüdluse objektiivne väljendus. Tahe seista vastu kaduvusele on üksikisikute puhul andnud paradokse tulemuse, nii et kuulsuse pärast, mis jäädvustab nende nime tulevikus, põlgavad nad surmaga ja toovad end ohvriks. Niisugused inimlikud katsed seista vastu ajale, kuivõrd need on autonoomsed ja tahavad üksnes jätkata individuaalse või kollektiivse subjekti olemasolu, on lõppude lõpuks siiski asjatud ning langevad lõplikena paratamatult aja saagiks. Ajast on nendega võimalik õigupoolest niisama vähe jagu saada kui tehnika ja selle loodud kiirusega, või keemia ja meditsiiniga, mille varal keskmine eluiga ligikaudu kahekordistus. Ei pelgast vana kordamisest ega isegi uue loomisest üksi, olgu see siis kui geniaalne tahes, piisa vastutoimimiseks ajalooteadvuse häirele, rikutud inimajale.

See, mis asjade ebakindlusele ja oma isiku muutlikkusele tõeliselt vastandub, on ustavus mõttele, mida me ei saa lõplikult kehtivana sõnastada ega juhatusena eluretseptiks tarvitada. Mida on sellega mõeldud, näitab teatava korra idee — korra, mis kätkeb sügavasti maailmakorras, salatagu seda lõplikkuse vallas palju tahes. Pühendades oma elu kristlikule käsule armastada ligimest, mitte murda oma sõna, mitte tappa, järgida Kõrgeima käsku ja eeskujut, jääb inimene kindlaks usule seda tõelist korda tunnistada ning sellele kuuletuda. Et see kord, kui mitmeti seda kirjeldatakski, ei ole samas mõttes kaduv, nagu on ajalooliste perioodide nähtused, siis seisab selle korra järgi elada püüdev inimene ühtlasi aja vastu ja selle eest, mis pürgib ajas paremuse poole. Mida ei suuda ajale vastupanu osutamise vastuolulised katsed, aja eest põgenemine kiiruse abil, tempo, reisisid, muuseumid, jah, isegi mitte isiklik kuulsus ja teiselt poolt autoritaarne, vanale tuginev ja end absolutiseeriv riik, paranduste ja reformide vastane reaktsioon — mida ei suuda nemad, selle saavutab ustavus sisimale loomusele ehk, nagu ütles kord Tolstoi, ustavus tahetele, mis on kirjutatud meie südamesse. Rahuldus, mis sellest tuleneb, ei ole armetu, viimaks meeletu jõe ääres lõbusus ja isegi häirimatu sisemine rahu või kunstiteose nautimise ülev tunne. See pole üleüldse lihtsalt lõbu. Niipalju kui kaduvuses esineb tõelist õnne, sisaldab see paratamatult ühtlasi sügavat kurbust, südamevalu kõige elava riigis toimuva hävingu pärast, vägivalda pärast, millega üksi inimsugu suudab end säilitada; ülekohtu, alatuse, julmuse ja samal ajal inimeste häda ja viletsuse pärast, lühidalt — rikutud, süü läbi muudetud loomuse pärast vastandina sellele, mis olema peab. Ilma õige eluta pole mingit õnne, ja selline elu teab end olevat pimenenud maailmas kogu kohusetäitmisest hoolimata ülekohtusse segatud, halvast osaline. Lohutus sugeneb mõttest teisele maailmale sealpool aega, kus taastatakse õiglus. Aga surm ja koledus jäävad olevikus kristlase juurde, kui väga ta teabki, et tema elu, selle asemel et hävida, lõpuks igaviku pärib.

Kõige selle aluseks, mida Läänes nimetatakse kultuuriks, isiku, sõpruse, nii traditsioonilise kui ka sellele vastupidise moodsa kunsti mõiste aluseks on teadlikult või ebateadli-

kult, jaatatuna või eitatuna kristlik ettekujutus ajast ja igavikust. Isegi Idas religiooni aseainena funktsioneeriv diamat, moonutatud, võimuvahendiks mandunud dialektiline materialism, oli algselt sekulariseeritud kristlus. Marx tahtis vaadata ühiskonna sise- ja välisvõitlustele, millest tänapäevani koosneb rahvaste elu, üldse elu viletsusele ja jubedustele kui eelajaloole. Hüvangut ootas ta töötavate inimeste, tema sõnul proletariaadi rahumeelsest või vägivaldsest võimuhaaramisest. Lõppeesmärk oli rajada parem maailm, kus kõik võiksid ilma rõhumise, vaenu ja ülekohtuta oma tõelise loomuse kohaselt vabaduses areneda, sekulariseeritud paradiis. Tema eksimus seisnes arvamuses, et niisugune seisund, vabaduse riik, nagu ta armastas seda nimetada, on maa peal võimalik. Tema usuks ülendatud eksimus arvas jagu saavat ajast nagu kõik kristluse asendamise katsed. Inimeste ühtsus riikide sees ja väljaspool riike, nagu seda kujutles ka Kant oma teoses "Igavese rahu poole", pidi olema lõputu. Aga ühiskonnaklasside kaotamine ja isegi rahvaste liitumine, kui soovitavad need iganes polekski, oleksid üksnes interregnum, mis peidab endas tagasilanguse võimalust, kui mitte tõenäosust, või olgu siis, et seal on ustavust sellele kõrgemale korrale, tõelisele igavikule, millest on tuletatud parema maise korra heasoovlikud projektid. Veel inimestevaheline sõpruski, jah, mehe ja naise vaheline armastus, kuivõrd see ei taandu paljale seksuaalsusele, sisaldab meie tsivilisatsioonis jälgi sellest kõrgemast, mis lõplikkuses ei avane. Ilma kujutluseta igavesest kui tõelisest, õigest loomusest, ilma usalduseta tema vastu ja ustavuseta temale, jäävad üksikisikute kogu üllusest hoolimata ülekohus, võitlus ja hävitus viimaseks sõnaks. Kui inimkonda lõpuks ei haara tõeline usk, siis saab aeg inimeste üle võidu, selle asemel et inimene, Jumala väe abil, saavutaks võidu aja üle.

Tõlkinud MART KIVIMÄE

Mart Kivimäe

Märksõnu Max Horkheimeri ajamõtteist

I

Ajal, mil meie sajandi suur sotsiaalfilosoof, kriitilise ühiskonnateooria algataja ja arenda-ja Max Horkheimer (1895—1973) pani kirja eeltoodud ajamõtted, nägi ta vaimusilmas ohjitava maailma sünget pilti: "Inimkonna tulevik: aktsiaselts looduse ekspluuteerimiseks ja ühtlasi sipelgapesa."¹ Vähemalt nii on filosoofi nägemuse 1960. aastate keskpaiku üles tähendanud tema sõber sotsioloog Friedrich Pollock (1894—1970), kellega nad koos panid 1920. aastail aluse hiljem Frankfurdi koolkonnaks nimetatud teadlasühendusele, loomulikult mitme kaasteoreetiku osavõtul. Juba 1950. aastate algul oli Horkheimer jaganud oma lähima mõttekaaslase Theodor W. Adorno (1903—1969) kartusi, et nüüdisaegne maailm ja elu on muutumas kõikehõlmava ohjamise süsteemiks: "Inimesed on oma elu, oma isikliku elu kaotanud. Nad elavad seda elu, mis on ühiskonna pooli ette kirjutatud."² Ning 1970. aastate algul, pidades oma kaasaega ja lähemat tulevikku ühiskonna üleminekuajaks, nentis Horkheimer pessimistlikult: "Mineviku koledusele järgneb reguleeritud tulevik."³ Teel üha ratsionaalsemalt talitlevale ühiskonnale ähvardab korvamatult kaotsi minna iseseisev mõtlemine ja individuaalne tundeväljendus, filosoofia poeetilisust kipub asendama faktitruu positivism, taandub religioon kui igatsus siinpoolsest erineva järele, inimesed sarnanevad üksteisega ja samal ajal võõrduvad üksteisest üha enam. Valitsema võib pääseda täielik vahetusprintsip, millele alluvad ka inimesed ise, ajaloo tegijaist saavad järjest enam kaasategijad ajaloos. Ajaloolise arengu "immanentne loogika" viitab nende kvaliteetide kaotusele, mis on seni iseloomustanud liberalismi teostavat inimisiksust. Lühidalt öeldes: "Progress vales ühiskonnas on alati ühtlasi regress."⁴ Kui midagi võiks nimetada Max Horkheimeri mõtlemise teljeks, siis on see kahtlemata õige ühiskonna idee.

Ent praegu, 1990. aastate algul, võib tekkida küsimus, kas need veerand sajandit tagasi aktuaalseks kujunenud probleemid on veel "meie probleemid". Totalitaarselt juhitud ühiskonna järeilmõjud ja totaalselt ohjitava ühiskonna ended kuuluvad vist siiski meie nüüdsesse tegelikkusepilti. Kuivõrd nad seda pilti edaspidi määravad, sõltub muu hulgas ühiskondlike protsesside teadvustamisest, et neid kirjeldada ja teada nende hinda. Lisaks tasub vahest meenutada suurte eksistentsialistidega kõrvutatud Cesare Pavese märkust 1940. aastate lõpult: "Üht põlvkonda erutavad probleemid ei kao järgnevale põlvkonnale sellepärast, et need oleksid lahendatud, vaid sellepärast, et üldine ükskõiksus jätab nad tähelepanuta."⁵ Väljend "üldine ükskõiksus", vahel isegi "ühiskonna kõikvõimas ükskõiksus", on negatiivne märksõna, mis läbib peaaegu kogu Horkheimeri loomingut. Nüüdisühiskonnas leviva osavõtmatus murdmisest on tema arvates seegi, kas lõpuks ületatakse "teoreetilise humaansuse ja praktilise barbaarsuse vastuolu, mis läbib meie tsivilisatsiooni nagu häbistav haigus".⁶ Aga kui hitlerismi ja stalinismi sajandil saab kujutleda "mõttekat muutvat praktikat üksnes vägivaldattu praktikana"⁷, siis on ka juba humaanne teoreetiline mõtlemine sisuliselt midagi praktilist. Eeldusel, et puhtteoreetilised analüüsid muudavad teadvust ja mõjutavad seeläbi ühiskondlikku tegelikkust, võibki Horkheimeri mõttekaaslase Adorno kombel ikka veel küsida: "Kas pole siis ka teooria genuinne praktika vorm?"⁸ Filosoofia ei olnud kummalegi neist pelgalt maailma tegelikkuse teatavaksvõtmise vahend, vaid pigem sellele tegelikkusele teadliku vastupanu avaldamise vorm.

Kriitiline teooria kritiseerib ühiskonda ja maailma, nagu nad on, ja valgustades seda, millised nad ei pea olema, püüab anda aimu sellest, millised nad peaksid olema. Tegelikult on see püüd väga tinglik, sest kriitilise teooria järgi on inimolule iseloomulik, et positiivset kui sellist ei olegi võimalik sõnastada, läbinisti heal pole nime. Mõiste "kriitiline teooria", mille esmatähtsust oli teadolevalt Bruno Bauer (1809—1882) vasakhegeliaani-na,⁹ ei ole uusmarksistlik väljamõeldis, kuigi see kujunes mõnede Karl Marxi (1818—1883) ideede mittedogmaatilise omandamise käigus ning sai programmilise kuju alles 1930. aastate lõpupoole. Tähistades algusest peale "eetilise eksistentsialismi" sugemetega kriitilist filosoofiat, mis on sündinud inimese negatiivsest situatsioonist maailmas ja eriti ühiskondliku ülekohtu teravdatud tajust, on see teooria "huvitatud" sotsiaalse õiglusetuse kaotamisest või ka leevendamisest. Kriitilise teooria tõeliseks "patrooniks" aga sai ja jäi illusioonivaba tegelikkusenägija Arthur Schopenhauer (1788—1860), nii et veel 1980. aastail pandi marksistide poolt Horkheimerile tagantjärelegi süüks "korrapärasest kampaaniast"¹⁰ tema ideede toetuseks. See kriitiline teooria, mis hilisfaasis läheb Horkheimeril üle teooria kriitikaks, on oma põhiolemuselt võib-olla viimane suurejooneline ja valdavalt juutlik-kristliku vaimuga täidetud sotsiaalfilosoofia lõppeval sajandil, sest ta on kõige loodu solidaarsuse filosoofia, mis liidab lähima olendi, ligimese mõiste, ja kaugeima olendi, võõra mõiste, üheks kreatuurseks ühtsuseks. Kuigi Horkheimeri mõtlemise evolutsiooni küsimused on äratanud vaidlusi, on eelmainitud joon igal juhul olnud talle omane algusest peale ning jäänud omaseks lõpuni. Ei varasele ega hilisele Horkheimerile ole masendavad mõtted midagi päris viimset. Kriitilise teooria algdokumente analüüsid on filosoof Alfred Schmidt andnud Horkheimeri "kvintessentsi" edasi järgmiselt: "Maailm ei ole hullumaja ainult sellepärast, et kõik inimesed on "õnnetahed" ja "võime seda teistele teostada". Tegev armastus, kaastunne ja halastus jäävad kõlbelise käitumise ainsaks baasiks: "Kõige elava sisim olemus on üks ja sama; [—] see, mis on erinev, puudutab alati vaid välist." Seda kreatuurset identiteeti on oluline mõista; see viib meid — koos Schopenhaueriga — arusaamiseni, et kõik inimeste katsed omasuguste õigusi kitsendada on metafüüsiliselt vaadates asjata: "Piinaja ja piinatu on üks." — Võimaliku solidaarsuse idee, millele eriti hiline Horkheimer jäi truuks."¹¹ Tegelikult gloriitseerija polnud Schopenhauer kunagi, ja kui 1950. aastate keskel Horkheimer rõhutab: "Vastupanu aga on Schopenhaueri filosoofia hing"¹², siis kõlab see ühtlasi Horkheimeri eneseiseloostusena.

Hilisperioodil mõtleb Horkheimer sageli tõe müstilisele algele ning tema peas ringleb küsimus: "Kriitiline filosoofia lähtub ühiskonna ja inimese seisundist, nagu see peaks olema, ühesõnaga sellest, mis on õige, ja kritiseerib sellest lähtuvalt olemasolevat tegelikkust. Probleem on tema rakenduspunktis: kust ma tean, mis on õige, kui seda pole mulle Jumala poolt näidatud või koguni kästus?"¹³ Ent probleem on veel muuski, nimelt Horkheimeri hilisloomingu teatavas "lõhenemises" väljapoole avatud ja sissepoole suletud osaks. Neid on küllap õigustatult nimetatud tema filosoofia "valgustuslikuks variandiks" (eluajal avaldatu) ja "pessimistlikuks variandiks" (käsikirja jäetu).¹⁴ Aga mitte niivõrd nende refleksioonitasemete vastandusest kui just siirdemomentidest elab Horkheimeri aktuaalne humanism: kuigi "maailm on nagu needuse all", jääb peale teadmine, et "kõige võti on armastus" — "jaa-ütlemine rohukõrrele, mis kehvimalgi pinnasel tahab valgust".¹⁵ Tõetsimist õige elu kohta väljendab Horkheimeri hilisaja "Märkmetes" (1949—1969) äärmise mõttetiheduseni jõudnud, uusima mõtteajaloo taustal ainulaadse vaimse eneseproovina mõjuv filosoofiline aforism. Eriti just aforistlik filosoferimine, mille heitlikke vilju on säilitanud läbi kahe aastakümne peetud märkmeraamatud, annab Horkheimeri intellektuaalsele portreele haruldase nüansirikkuse. See on igasuguse "ühe mõtte fanaatiku" vastandpilt.

Tõde ja headus olid Horkheimeri silmis "efemeersed", ka armastus, sõprus ja ustavus "põhinevad illusioonil", aga neist illusioonidest "algab tõsidus": "Ainult see on inimene,

kes ihkab "Teistsugust", mida ei saa põhjendada. See paradoks iseloomustab inimolu."¹⁶ Nii nagu ta nägi sellele paradoksile püstitatud monumenti Albert Camus' "Katkus", võime näha tema enda astlataolistes hilismõtetes midagi vanatestamentliku Koguja sarnast, kes püüdis "tõesõnu siiralt kirja panna" (Kg 12,10), kaotamata kõige tühisusegi vaevast lootusekübet. Tõenäoliselt pidades, et kriitiline teooria ise rajaneb paradoksil, et tema nn. väärtusotsustustele on raske leida loogilist põhjendit, pani Horkheimer hilisjärgul erilist rõhku isiklikule otsustamisele. Üleüldne tähendus 1950. aastate lõpult on selle lühikokkuvõtte: "Filosoofia pole teadus, ta on palju rohkem kunsti sarnane. Kriitilise teooria seisukohtade kasuks ei ole argumente. Iga üksikisiku asi on otsustada, kas ta tahab neid omaks võtta või positivismi kombel tagasi lükata kui metafüüsika, romantika, soovkujutelmata."¹⁷ Aluseks on huvi ja tahe mitte toimida ebahumaanselt. "Mis on humaansus? Positiivistid ütlevad, et vastus olevat definitsiooniküsimus. See on vale! Humaansus on kindel suhe maailmaga, enda identifitseerimine asjade ja elusolenditega."¹⁸ Tunnetus seostubki püüdega selle poole, nii et on kohane rääkida elule mõtet andvast tunnetustahet.

Vestluses Horkheimeriga 1957. aastal¹⁹ jälgendas Friedrich Pollock vabalt üht "Faus-ti"-stseeni: "Kõik see, mis olemas, on väärt, et jälle saada olematuks." Horkheimer vastas sellele: "Kõik see, mis olemas, saab lõpuks lunastatud. Goethe viimane sõna on: "Neid, kes on püüdnud püsivalt..." Tõe eeldamine ja püüdlemine, aga mitte omamine, on valgustusliku saksa idealismi suur motiiv, mis elab veel edasi Horkheimeri kriitilises pessimismis.

II

Nonkonformistliku mõtlejana, kultuurikriitikuna sõna tõsisel mõttes ja ühtlasi väärtuslike kultuurimomentide säilitajana "niipalju kui võimalik", oli hiline Horkheimer ühelt poolt Lääne massikultuuri ja teiselt poolt Ida marxisismimoonutuse teravpilgulisemaid arvustajaid. Vabaduspüüdlikkude, nonkonformistlikkude hoiakut käsitas ta seejuures puhtkristliku momendina kultuuris: "Kas ei võiks öelda, et religioon on samaväärne sisemise sõltumatusena sellest maailmast, samane vabadusega, isegi empiirilises tähenduses? [— —] Kas ei tähenda kogu õpetus Jumala kõigeväelisusest seda, et vastandina mis tahes paganlusele ei pea ükski muu võim ega olend, ei inimesed ega jumalad, mind sisimalt määrama kui ainult Tema tahe ja Tema sõna, ja et teisest küljest ei ole me võimelised mingite riituste ja üritustega, ei mingi lepinguga selles maailmas ning isegi mitte askeesi varal määratlema Teda, kelle ees oleme vastutavad? Kas ei tähenda nii mõistetud kristlus selget vastandit konformismile, kui väga mõnel ajastul ülemused ongi võlgnenud tänu religioonile?"²⁰ Niisuguse hoiakuga astus ta vastu ohjitava maailma ohtudele, arvates, et A. Huxley ja G. Orwelli antiutoopiad olid veel "liiga optimistlikud". Ajal, kui Horkheimer kirjeldas nn. reguleeritud tuleviku inimvaenukkust peamiselt XX sajandi lõpu perspektiivis (paljud tema ennustused on juba täitunud), ilmus Eestis "tuleviku juhtimise" ülistusteoseid välja-vaatega XXI sajandisse, mil "kogu maakeral võitnud kommunism võimaldab teaduslik-tehnilist progressi juhtida ratsionaalselt"²¹ (see kava nähtavasti enam ei teostu). Et teaduslik-tehnilise progressi valguses esmapilgul lohutavana näiv tulevik on tegelikult "väga kohutav", nagu nentis Norbert Wiener, ja et "tuleviku maailmas ootab meid veel tugevam võitlus meie mõistuse piiratus vastu"²² läks 1960. aastailgi korda ilmselt üksnes mõtlevale vähemikule. Aga mitte ainult mõistusepiiratus, vaid ka tundepärsitus ratsionaalse ja realistliku maski all tähendab, et "meie kõrge tsivilisatsiooni, hämmastava tehnika ja võimeka loodusevalitsemise juures on teisest küljest alati olemas oht, et nüüdisaegsed inimesed, kes nii hästi oskavad teenindada ülikeerukaid masinaid, lasevad end ühel päeval mõne demagoogi lubadusest eksitada"²³ ning moodustavad juhi poolt valla-päästetud massi. Lääne ja Ida totalitaarne inimtüüp, elamas Vancouverist Vladivostokini

totaalselt valitsetavas maailmas ning lahendamas Põhja ja Lõuna vahelisi probleeme — see pole enam kujutluspilt XX sajandi keskpaiga aimekirjandusest või sotsioloogiast, vaid kujuneva ohjatava ühiskonna reaalpilt XX sajandi lõppkümnendil.

Juba 1940. aastail kangastus Horkheimerile nüüdisühiskonna kulg struktuurilises mõttes arenguna klassiühiskonnalt raketihiskonnale,²⁴ eelkõige Läänes, aga ka Idas, vähemalt täheldas ta üldtendentsi ühiskondlike suhete kujunemiseks analoogiliselt raketile. Kui see tendents polegi praeguseks täielikult teostunud, on siiski raketihiskonna teooria visandid Horkheimeri pärandi sotsioloogiliselt huvitavamaid osi. Kindlasti kuulub seegi "pudeliposti" hulka, nagu Horkheimer ja Adorno mõnikord nimetasid oma kriitilist teooriat, teadmata, kas ja kuidas selle sõnum päralt jõuab. Üldiselt pidas Horkheimer küll XX sajandi intellektuaali kui XVIII ja XIX sajandi kriitilise kodanluse jäänust ühiskondliku raketit, s. t. tehnokraatide ja poliitikute, spetsialistide ja juhtide vastu peaaegu võimetuks. Nende võimuga kaasnevat "võõrandunud elu" ja "totaalset kohandumist" kultuuri, majanduse ning poliitika vallas taunis ta ise elu lõpuni, kritiseerides järjekindlalt positivistlikku mentaliteeti kui moodsat ebaosku.

Eestiski, kus vastse stalinismikriitika lainel tehakse lõpparvet pseudomarksismiga, võib märgata 1980. aastate lõpu sotsiaalses mõtlemises lausa horkheimerlikke motiive, isegi mõningaid mõtteparalleele. Eriti silmatorkavad on need varalähkunud Rem Blumi (1925—1989) hiljuti avaldatud poliitilises päevikus (1. I 1988 kuni 6. V 1989), mis on vaimselt sisukamaid ajadokumente. Tabavalt osutab R. Blum, et nii avaliku kui ka varjatud stalinisti "mõtlemisviis on tehnokraatlik, positivistlik mõtlemisviis, seepärast on tema peamine kategooria olemasolev, paratamatus", kuid "positivistidest poliitikute argumentid ei klapi": nad ignoreerivad seda, et on olemas "mingisugune x" kui inimesi ajendav sotsiaalne vabadusimpulss.²⁵ Jääb mulje, et endagi vaadete revideerimine ei ole R. Blumile kerge, asjalike tähelepanekutega põimub vahel üllatav marksistlik idealism. Kuid see on humanistlik marksism, vist keegi peale R. Blumi pole meil viimasel ajal nii tõsiselt rõhutanud "inimlikkusele rajaneva solidaarsuse" ideed.

See, et "ideologiseeritud marksism säilitab oma geneetilise sideme algallikatega ainult nimetuses",²⁶ on täiesti ilmne, kuid vajab siinkohal meeldetuletamist. Max Horkheimer pidas põhjendatult marksistlike diktaatorite suhet Marxisse samasuguseks nagu Suurinkvisiitori suhet Kristusesse.²⁷ Tänapäeval tuleb avalikult tunnustada, et sotsialismimaades eksisteerinud nn. reaalse sotsialismiga oli paljudel juhtudel vastavuses ka "reaalselt eksisteeriv kristlus",²⁸ kirikuvõim oli taas riigivõimu liitlane. Kriitiline teooria ei läinud kaasa kummagi õigustusideoloogiaga. Praegugi, pärast 1989. aasta revolutsioonilisi muudatusi Ida-Euroopas, märgitakse Lääne-Euroopas tunnustavalt, et "eelkõige Max Horkheimeri ja Theodor W. Adorno poolt rajatud kriitiline teooria" oli see "euroopa marksismi koolkond, mis vahest kõige radikaalsemalt pöördus algusest peale stalinistliku kommunismi vastu".²⁹ Horkheimeril enesel oli 1950. ja 1960. aastail põhjust korduvalt väita: meie ei ole marksistid. Marksism polnud talle kunagi "kogu tõde" nagu marksistidele endale, vaid üksnes "arenemisvõimeline tööriist" inimese tunnetamiseks ühiskonnas, kusjuures Marxi ja Hegeli "liiga idealistlikku kujutlust inimloomusest" tuli tema arvates tingimata korrigeerida Schopenhaueri filosoofia varal.³⁰ Väga sügavast väitlusest Marxiga ja tema õpilastega on kantud ka hulk Horkheimeri hilismärkmeid: ta ei jaganud nende usku, nagu laheneksid ühiskondlike probleemide lahendamiseiga kõik põhilised probleemid. Hea ühiskonna asemel totalitaarsesse riiki viivat programmilist käitumist illustreeris ta mõnigi kord hiina filosoofi Lao-zi dialektilise mõttetega — tugevad väed kaotavad sõja. Tuleb silmas pidada, et Horkheimer eristas filosoofias kahte taset. Esiteks madalamat, eksoteerilist taset, millel tegeldakse "kõige sellega, mis näib relevantsena üldteadvusele" (näit. kriis, terror, totalitaarsus), ja teiseks kõrgemat, esoteerilist taset, kus käsitlusaineks on nn. ühepäevaliblikas ("aga mida muud on inimene, kui teda ei mõõdeta maiste mõõdupuudega"), mõni luuletus või tsivilisatsiooni varing.³¹

Eri tasemeil ja eri valdkondades liikus ka hilise Horkheimeri mõte, tänapäeval jaota-

takse tema mõtterännakuid mitmesse rubriiki: filosoofia, psühholoogia, sotsioloogia, teoloogia, majandus, poliitika, marksism, natsionalism, juutus, moraal, teadus, kunst. Horkheimeri arvates peabki mõtlemine manglema ja ekslema, muidu ta ei saaks areneda ega kuuluda vabasse inimühiskonda. Nii tinglik, kui järgnev määratlus ongi, võib siiski täheldada hilisperioodil sotsiaalfilosoof Horkheimeri teatavat pööret eksistentsialistlike elementidega küllastatud religioonifilosoofiasse. Ajastu taustale projitseerib ta oma lakopnilise ütluse: "Religioon või meelsus määrab inimese — muidu pole temas midagi muud kui kõledus ja tühjus."³² Kuid juba varasemas vaimses miljöös, 1920. aastate lõpu ja 1930. aastate alguse Frankfurdi ülikoolis, kuhu teoloog Paul Tillich (1886—1965) initsiatiivil Horkheimer ja Adorno tööle võeti, olid kaasaegsete mälestuste kohaselt eksisteerinud kõrvuti dialektiline materialism ja dialektiline teoloogia ning marksistiks peetav Tillich olevat tegelikult õpetanud "kõige puhtamat eksistentsialismi".³³ Eksistentsialismiga seostatavad vanad ja uued autorid on Horkheimeri hilistes "Laastudes" (1950—1970) väga sagedane arutlusteema mitte üksnes ajakajalisuse pärast, vaid ka aegäüetava probleemistiku poolest. Ning sealsamas leidub enesekohane tunnistus: "Vaimne sugupuu: Schopenhauer (Kant), Marx, Freud, Nietzsche (kui kinnitus), Voltaire, Karl Kraus. Juutus."³⁴ Veelgi kokkusurutumalt saaksime märksõnade rea: juutus, lootus, igatsus.

Horkheimeri hilisloomingulegi jääb lõpuks omaseks peaaegu tolstoilik apell: "La condition humaine: elada tähendab olla kaassüüdlane kõiges selles koledas, mis on juhtunud ja juhtub. Aga mida peab üksikisik tegema? Ta ei suuda maailma ega inimesi muuta. Kuid ta saab infinitesimaalsel määral säilitada teadvuse, et on olemas ka Teistsugune. See käib vaid isiku panusega, kui keegi astub välja valitsevate arvamuste ja hoiakute vastu. Raamatuil pole tänapäeval enam õiget mõju. Tuleb end isiklikult mängu panna, et vähemalt mõnes inimeses süüdata pisutki valgust."³⁵ Kriitilise teooria hilisdokumentides võib ometigi näha teadlikku vaimuviljelust, mis Horkheimeril ühendas vanaeuroopalike väärtuste kaitsmise ühiskonna uue arengujärgu "kriitilise ja pessimistliku" mõtestamisega ning — kõigest hoolimata — moraalse lootuse alalhoidmisega. Alates 1950. aastate algusest levitas ta sotsiaalpedagoogilistel kaalutlustel ehtsat konservatiivset kultuurimõttelaadi: "Tõeline konservatism kuulub Euroopasse heas mõttes. See seisneb selles, et seda, mis on kujunenud, armastatakse ja hoitakse alal ega lasta temaga midagi juhtuda, ka siis, kui areenile astub mõndagi uudset, mida armastatakse sama palju."³⁶ Tõelise konservatismi mõistet, mis tähendab ühiskonna uuendamise juures minevikuväärtuste säilitamist tulevikule, vastandas Horkheimer alati võltskonservatismile, mis tahab jätta kõik vanaviisi, hukkugu seejuures kas või kogu ühiskond. Nii jäigi tema juhtlauseks 1960. aastate lõpul ja 1970. aastate algul avalikkuses korduvalt rõhutatud mõte: "Olla teoreetiliselt pessimist ja praktiliselt optimist, oodata halba ja ometi üritada head."³⁷ See on kooskõlas tema ühiskonnafilosoofia üldpõhimõttega: väljendada teoorias negatiivset ja püüda seda praktikas positiivse suunas muuta.

"Kahekümnenal sajandil ei ole naerualuseks konformselt käituv inimhulk, vaid veidrik, kes ikka veel julgeb autonoomselt mõelda."³⁸ See Horkheimeri tõdemus kehtib vähemalt osaliselt ka siis, kui vaadelda, kuidas 1970. ja 1980. aastail suhtusid temasse endasse mõned päevapoliitikud ja parteimarksistid nii Idas kui Läänes, rääkimata filosoofilise moega kollektiivsest tendentskirjandusest NSV Liidus. Eesti ei ole erand selles klassipositsiooni ja konformismi "dialektikas": kui 1980. aastate algul E. Savisaar inkrimineeris Horkheimerile ja Marcusele kodanliku vabaduse idealiseerimist, siis 1990. aastate algul omistab J. Kangilaski frankfurtlastele sotsialistlikku naivismi, millele E. Tinn oskab Horkheimeri ja Adorno puhul lisada veel sotsioloogilise puritanismi!³⁹ Autentne vaade paljastab valed. Historiograafiline vaade näitab kätte nende allikad, mis üldjuhul pole algallikad. Siinkohal ei vääri see lähemat vaatlust, pealegi ei saa retseptiooniküsimuste vaagimisel mööda minna "eesti tabudest". Kuid meiegi lähimeneviku valgustamise seisukohalt tasuks käsitlemist Horkheimeri marksismi kriitikuna, meie tuleviku seisukohalt poleks vahest üleaarne käsitleda Horkheimerit poliitiliste tehnikate kriitikuna. Aga Max

Horkheimeri, Friedrich Pollocki, Theodor W. Adorno ja Herbert Marcusega seisavad ajas kõrvuti Walter Benjamin, Erich Fromm, Siegfried Kracauer, Leo Löwenthal jmt. "juudi dekadendid" (nagu neid nimetasid rahvussotsialistid) või "ebakommunistlikud marksistid" (nagu neid tähistasid rahvuskommunistid) või "äärmuslaste kasuisad" (nagu neid märgistavad reaalpoliitikud). Nende kord "neomarksistideks", kord "neokonservatiivideks" silditatud mõtlejate ideed aga löid moodsa ühiskonnafilosoofia ning osalevad jätkuvalt modernismi ja postmodernismi väitluses.

Kõigil neil üldiselt ja ehk Horkheimeril eriliselt oli olemas see, mille peaaegu täielikku puudumist on Rein Ruutsoo õigusega nentinud eesti nõukogude intelligentsi ja spetsiaalselt filosoofide juures. See frankfurtlastest lahutamatu tunduv on siinmail aja jooksul "atrofeeruma" hakanud "tõelisele intelligentsile omane enesetunnetus — teadmus endast kui maailma suveräänsest mõtestajast".⁴⁰ Võib-olla on vaja seda tunnetust elavdada ka selleks, et aja suured võiduvõimalused inimeste üle jääksid kaduvvääikeselgi määral küsitavaks autonoomsete "veidrike" vastupanus.

III

Tekst pealkirjaga "Mõtteid tänapäeva ajateadvusest" on vaid väike kild Max Horkheimeri käsikirjalisest pärandist, mis tema 18-kõitelisena kavandatud teostekogust moodustab 6 mahukat köidet, arvestamata kirjavahetust. See teoste väljaanne, mis toob esile ka tema mõtlejarikkuse seni varjatud küljed, hakkas S. Fischeri kirjastuselt ilmuma 1985. aastal, vahetult pärast Horkheimeri 90. sünniaastapäevale pühendatud rahvusvahelist teaduskonverentsi Frankfurdis (20. ja 21. IX s. a.). Vist on seaduspärane, et peaaegu põlvkonnapiikuse vaheaja järel kaasneb sellega uus huvi Horkheimeri vastu nii filosoofilisest, sotsioloogilisest, teoloogilisest kui ka kultuuriteoreetilistest aspektist. Willem van Reijen imestas alles mõne aasta eest, kui "üllatavalt harva" on kogu Horkheimeri looming olnud üldkäsitletute aineks.⁴¹ Üks selle põhjusi on kindlasti Horkheimeri enda vaimsete huvide tavatu ulatus, samuti nende mõningane ettehaaravus võrreldes oma kaasajaga. Iseloomustamata siinkohal mõtleja elukäiku ja loometeed, mida on olnud juhust põgusalt kirjeldada varem,⁴² keskendugem käesolevale tekstile ja selle mõneti erandlikule saamisloole. Tegemist on kõne tekstiga, mis algselt jäi pealkirjata ning täpselt dateerimata, kirjutatud on see 1965. aastal, esmakordselt avaldatud 1989. aasta lõpul Horkheimeri "Kogutud teoste" (vlj. Alfred Schmidt ja Gunzelin Schmid Noerr) 13. köites.⁴³ See "väike kild" suurest pärandist koondab aga endasse mitmed Horkheimeri mõtlemise olulised motiivid hästi populaarsel kujul, selles kajastuvad ka seigad tema 1950. aastate kuulsast loenguist "Ajaloofilosoofia küsimusi". Lähima õpilase A. Schmidti meenutusel oli Horkheimer filosoofinagi ennekõike ajaloolane, kellele võrreldes Adornoga "ajaloo probleem oli tähtsam".⁴⁴ Kriitiline teooria ongi Horkheimeri arenduses lõppkokkuvõttes teatavate juutlike ja kristlike, valgustuslike ja loomuõiguslike "reministsentsidega" ajalofilosoofia.

Maini-äärses Frankfurdis asuva Max Horkheimeri Arhiivi juhataja G. Schmid Noerr on kõnesoleva teksti avaldamisel märkinud järgmist: "Tekst sündis näidisenäidiseks, mille pidas Frankfurdi linna rahandusajade juhataja Georg Klingler "Altherrenverein Germania" liikmena selle asutamise aastapäeva puhul. Klingler, kes oli Horkheimeriga sõber, saatis oma mõtete esialgsed formuleeringud pealkirja all "Inimene aja vastu" Horkheimerile, kes oli talle ilmselt lubanud need kõne tekstiks ümber sõnastada. Horkheimer saatis selle teksti 4. VII 1965 Klinglerile. Kaaskirjas on muu hulgas öeldud: "Mis pealkirjasse puutub, siis tundub mulle "Inimene ajast" olevat kõige lihtsam. Pisut pretensioonitum oleks "Mõtteid tänapäeva ajateadvusest". Horkheimeri formuleeringud ületavad Klingleri visandite piire niivõrd ulatuslikult ja annavad nõnda autentse tunnistuse tema mõtlemisest, et nende võtmine "Kogutud teostesse" näib õigustatuna. Üks ka siin sõnastatud põhimotiive on nonkonformism kui "ustavus sisimale loomusele", õige elu

õnn, mille hulka on segatud sügav kurbus kannatuste pärast. Muidugi jääb arvestada, et oma nime all poleks Horkheimer täielikult samamoodi kirjutanud. Iseäranis ei oleks ta keskendanud oma ajaloo- ja ajavaatlust, nagu käesolevas tekstis, positiivsele jumalamõistele.⁴⁵

Tõepoolest, niisugune sõbra visandite virgutusel kirjutatud autentne filosoofiline tekst ei ole uusimas saksa mõtteajaloos sugugi haruldane. (Esimesena meenub Karl Jaspersi ja tema naisevenna Ernst Mayeri "filosofeerimise ühendus", aga selletaolisi näiteid on veelgi.) Väljaandja väidab, et tegu on tõesti "autentse tunnistusega" Horkheimeri mõtlemisest, kinnitavad filosoofi muudki 1960. aastate ettekanded ja kõned, samuti usutlused, raadiovestlused, tähtpäevakirjutised. Nii näiteks on vaadeldava kõne tekstis väga palju sarnast ja isegi sõnastuses ühtelangevat Horkheimeri pikema ettekandega Saksa Evangeelsel Kirikupäeval (29. VII 1965 Kölnis). Tundubki, et selles kõnes pole põhjust näha Horkheimeri kui varikirjaniku loomingut, vaid pigem Horkheimeri kui filosoofi tõekspidamiste esitust, seega omapärast kreedot.

Mõnevõrra keerukam on asi autori keskendumisega "positiivsele jumalamõistele", sest religiooni küsimustes oli Horkheimer valdavalt negatiivse teoloogia poolel. Lühikommentaari vajabki eelkõige Horkheimeri teoloogia-mõiste, mis läheb lahku üldlevinud arusaamast. Hästi lühidalt ja täpselt on Horkheimeri käsituse kokku võtnud A. Schmidt: "Kuna Horkheimer — järgides Schopenhaueri kujutlusõpetust — taandab objektiivse maailma (silmas pidades selle formaalset määratletust) inimliku tunnetusaparaadi struktuurile, tekib võimalus järele mõelda teoloogilise alge üle. "Teoloogia" ei ole Horkheimerile siiski mitte "teadus jumalast", vaid "teadlikkus sellest, et maailm on nähtumus, et ta pole absoluutne tõde, pole viimne".⁴⁶ Kuid Horkheimer on Schopenhauerist järjekindlam.

Terve sajandipikkune vahemaa, mis neid mõtlejaid ajas lahutab, ja kogu selle aja jooksul maailmas juhtunu analüüsimine on teinud meie sajandi filosoofi märksa radikaalsemaks. Kumbki ei eelda transsendentsi positiivselt määratletuna, aga kui Schopenhaueril säilib inimeste jaoks veel "midagi lunastuse taolist", siis Horkheimeril jääb lõpuks ainsana püsima "progressist ohustatud igatsus", mis ühendab mineviku viletsusest, oleviku ülekohtust ja tuleviku võimalikust mõttekaost teadlikke inimesi.⁴⁷ Teoloogia kui "igatsuse väljendus" hoiab ära vaimse mõtte kadu ja ühtlasi hoiab alal lootust, et maailma õiglusetus "ei pea püsima jääma", "ei ole viimane sõna", ajendades ka inimesi "sisemise tungiga" tegutsema maiste olude parandamiseks.⁴⁸ Vestluses oma pärastise biograafi Helmut Gumnioriga väitis Horkheimer rõhutatult: "Teadmine meie mahajäetusest, meie lõplikkusest ei ole Jumala olemasolu tõestus, vaid see võib esile kutsuda ainult lootust, et on olemas positiivne Absoluut."⁴⁹ Horkheimeri arvates ei saa me Jumala olemasolu tõestada ega oma tegevuses Jumalale lausa tugineda, saame teha vaid üht: "Me võime ainult tegutseda sisemise tundega, et Jumal on olemas."⁵⁰ Religiooni tõelisel liberaliseerimisel pidas Horkheimer tähtsaimaks inimliku jumalakäsituse uuendamist: "Jumal kui positiivne dogma toimib lahutava momendina. Igatsus seevastu, et maailma tegelikkus kogu oma koledusega ei ole viimne, ühendab ja seob kõiki inimesi, kes selle maailma ülekohtuga ei taha ega suuda leppida. Jumalast saab niiviisi inimliku igatsuse ja austuse ese, ta lakkab olemast teadmise ja omamise objekt. Nii mõistetud usk kuulub tingimata selle juurde, mida me nimetame inimkultuuriks."⁵¹

Ühesõnaga, kujutamatu absoluut viitab vaid meie igatsusele täieliku õigluse järele, dogmal pole tänapäeval enam püsi, teoloogia kui "usuteadus" endises "jumalaõpetuse" tähenduses pole võimalik. Teistsuguse-igatsusest tulenevad need tegurid, mis määravad nn. mitteinstrumentaalse mõtlemise, mida filosoof püüab tänapäeva oludes võimalikult väärtustada ja säilitada. Teoloogia on aga läbi aegade tähtsustanud elu mõtte küsimust, nii ka nüüd: "Teoloogia ülesanne on tänapäeval uuendada küsimust elu ja kristluse mõtte järele ning konfronteerida vastuseid tegelikkusega."⁵² Võib öelda, et sellise teoloogia vaim põhineb suuresti ilma loogilise siduvuseta inimlikul vajadusel, mitte erialasel otstar-

bekusel: "Spetsialist ütleb: ära juurdle, vaid piirdu alaga, millest sa midagi taipad! Teoloogia seevastu nõuab elu mõtte üle järelemõtlemist. Tänapäeval väljendub teoloogia põhimõtteliselt nende poliitiliste ja ühiskondlike olude kriitikas, mis üksikisiku elumõtte hävitavad."⁵³ Nii kujuneb ka teoloogiaga seotud jõudude ülesandeks "mitte lasta päriselt unustada demokraatiat kui eluvormi";⁵⁴ ettekujutus kaasinimsusest, mis laieneks isegi solidaarsusele muude olenditega, pole kriitilise teooria järgi puhtratsionalistlikult põhjendatav.

Ilmselt peab Horkheimeri religioonikäsituse puhul nõustuma teoloog Matthias Lutz-Bachmanni järeldusega: kui Horkheimeri järgi on võimalik mingi absoluut, viimne tõde, siis tuleb seda eeldada "väljaspool meie keelt ja tunnetust, väljaspool meie maailma", mistõttu positiivse teaduse ja teoreetilise filosoofia vahendusel on absoluudist kõnelemine küsitav, kuid samal ajal "juutlik-kristlikul kõnelemisel Jumalast, tema kõikvõimsusest, headusest ja õiglusest on ometi praktiline ja isegi ajaloofilosoofiliselt relevantne tähendus".⁵⁵ Horkheimeril on see kõnelemine ühtaegu tõlkimine, tema väljendid "lootus", "igatsus" jmt. on nüüdisaegselt mõtestatud vasted mõistetele, mida sisaldab religioosne ja teoloogiline traditsioon. Kuid jääb veel igatsuse täitumise küsimus.

Horkheimeril on selle küsimuse koostisosaks kahtlus, tema mõttesuunitluse puhul võib rääkida isegi omapärasest "kahtluse teoloogiast". Lähtudes sellest, et maa peal valitseb paljudes kohtades õiglusetus ja koledus, mille all ühed peavad kannatama ja mida teised ei pea taluma, et ühtede õnn on sõltuvuses teiste olendite õnnetusest, jõuab Horkheimer teesini: tõeliselt mõtlej inimene, kes on kõigest sellest teadlik, ei saa oma elust õnnelikelgi hetkedel välistada kurbust. "Kui traditsiooni ja usulisi kategooriaid, eriti Jumala õiglust ja headust ei vahendata kui dogmasid, kui absoluutset tõde, vaid kui nende igatsust, kes on võimelised tundma tõelist kurbust, just seepärast, et neid õpetusi ei saa tõestada ja sinna juurde kuulub kahtlus, säilib teoloogiline mõttelaad või vähemalt selle baas adekvaatsel kujul."⁵⁶ Erinevalt dogmaatilisest kindlusest on just "kahtluse sissevõtmine religiooni" Horkheimeri käsituses "religiooni päästmise moment" tänapäeval.⁵⁷ See 1960. aastate hoiak pole Horkheimeril ühepoolne, vaid on kriitiline ka dogmaatilise ateismi suhtes. Juba tenia 1930. aastate religioonikriitikas sisaldus kahtluseiva: "Võib-olla pole jõuetu ja piinatud elu, mis oli täis headust, siiski kadunud, võib-olla on olemas igavene homne. Me ei või seda teada."⁵⁸

IV

Valgustuse eri ajastud lahknevad ajaloos paljude tunnuste poolest, aga neis on ka sarnasusjooni. Kui tubli sajand tagasi eesti valgustaja Fr. R. Kreutzwald (1803—1882), kes hiljem sattus ateismi antoloogiasse,⁵⁹ taunis neid "materjalasi", kel puudub "kõik kõrgem", siis suutis temagi ajakohaselt mõtestada religioosseid ideid. Eelkõige kui "seestpidist, lootuse väel sünnitatud maailma", s. t. kui dogmaatikast vabastatud vaimset motiivi, mis "seisab nii järsult välispidise maailma vastu", selle maailma vastu, mis kiidab "olevikku kõrgemaks trepiastmeks, kuhu inimese vägi jõudnud ronida", kuid toob samas kaasa "niisugust elukorda, mis inimese paljaks tuimaks masinaks teeb".⁶⁰ Ehk tundis Kreutzwald tolle aja kiriklastest paremini, et religiooni kui dogma taandumise aegu säilitavad religioossed elemendid oma funktsiooni veel üksnes kriitilises, kahtlevas mõtlemises, mis hoiab virgena olemasolevast tegelikkusest erineva "täiuse maailma", milles ka "kõik inimesepõue igatsused ja lootused täide on läinud".⁶¹ Kreutzwaldi ja Horkheimeri ootamatut kõrvutust võimaldaks paradiisi-kujundi võrdlev jälgimine kummagi hilisloomingus. Esimesele on paradiis "kui tõde", mis "elab inimese vaimus kui tõsine uskumise ja püüdmise maailm",⁶² mida pole tegelikus maailmas ealeski olnud. Teisele nähtub see ennekõike tõearmastuses, vägivallavõimu põlgamises, vastuhaku liikumapanevas jõus, nii et isegi religioossete ootuste täidaminekut eitades inimene "tunnustab ebateadlikult

kojuigatsust, mis ei suuda loobuda mõttest paradiisile”.⁶³ Muidugi on ajastuolukorra, ajaloolise kogemuse ning mõtte mastaapsuse vahe tohtu suur — esimest rahuldab rahvapedagoogika, teist tsivilisatsioonikriitika. Aga ometigi igal pool, kus vastustatakse halba, mõeldakse ka ”õiget”, ja hävinguohus meenutatakse ”igavest”.⁶⁴ Võimalik, et tänapäeval pole see enam kõikjal ja kõigiga nii.

Inimpõlve jagu aega on möödunud seitsaadik, kui talletati Max Horkheimeri hilismärkmeid, möödaks pole aga ohjatava maailma oht, pigem vastupidi. Lööksõnad (haritus, eliit, parempoolsus jms.), mida teab peast igaüks, on suus ka praegustel ruineeritud sugupõlvedel, kes ihkavad vabamat ja inimväärsemat ühiskonda. Aga kui nende ja iseendaga ei suhestata teisi mõisteid (halastus, kaastunne, solidaarsus jmt.) või kui needki manduvad lööksõnadeks, siis võidakse kahjuks sillutada teed ka säärasesse ühiskonda, kus üksikisikul enam polegi nii ihaldatud vabadust. Ühiskonda, kus üksikinimese iga sammu üle otsustavad lõpuks eriettevalmistusega realistlikud eksperdid, kus vägivald on politsei eripädevuses ja vagadus kiriku erialluvuses ja nõnda edasi, kuni selleni välja, et vaba vaim on üksnes reglementeerimata fantaasia, kõrvalekalle, mida muidugi enam ei karistata, vaid lihtsalt ravitakse. Niisuguse ühiskonna saabumist pelgas Horkheimer rohkemgi kui vabaduse ja õigluse ebasuhet. Meil oleks sel juhul, kui areng tõesti nii läheks, jällegi põhjust rääkida ei muust kui ”valgustuse dialektikast”, võib-olla ka ideaalide dialektikast. Valgustus muutub uuesti positivismiks, tolerantsus ükskõiksuseks, inimene üleliigsiks.⁶⁵ Ent siis saab uue ühiskondliku funktsiooni ka kriitiline pessimism, mille põhituum on alistumatus maailmale, nagu ta on, ja peateene selle vaimse hoiaku alalhoid vastupidiselt ebainimlikkuse ratsionaliseerimisele ühiskonna elus.

”Kultuur on suhe tõe mõtlemises, tundmises ja tegutsemises,” oli Horkheimer veendunud. ”Tänapäeval on kultuur puhas ideoloogia. Milleks öieti isiksus, spontaansus jne. Nõndanimetatud kõrgemal väärtustel pole reaalse eluga enam kokkupuudet.”⁶⁶ Vastukaaluks sellele tõdemusele rõhutas Horkheimer hilisperioodil lapseliku alge tähtsust inimeses kui lootuse allikat. Inimkonna nooruseas, nagu ta toonitas, etendasid fantaasia, vaim, kultuur hädavajalikku osa, aga nad löid ka eelduse tehnika arenguks ja totaalselt ohjatava maailma tekkeks. Vaim, moraal, fantaasia tundusid talle ohjatava ühiskonna survele jäävat üleminekunähtusteks, aga mida enam ta sellist ohtu avalikkuses teadvustas, seda enam nägi neis ka inimvabaduse olulist tagatist. Intervjuus, mis jäi tema viimaseks ja ilmus 1973. aastal postuumselt, ta ütles: ”Ma näen selles hingelise vabaduse säilitamises, peatamata tehnilist progressi, tänapäeva üht tähtsaimat inimülesannet — hoolimata kõigist ohtlikest tulevikuperspektiividest.”⁶⁷ Tuleviku praeguses tumenemises on see ülesanne vahest veelgi suurem, tähtsam ja inimlikum.

Max Horkheimerist mahajäänud ”Usutunnistuses” oli muu hulgas öeldud: ”Piirdumine ainult olevaga, ilma et aimataks teistsugust dimensiooni, on ebainimlik. Pealekauba unustatakse seejuures olemuse ja nähtumuse erinevus.”⁶⁸ Nii jäi ta oma sisimale loomusele lõpuni ustavaks.

KIRJANDUSVIITED

¹ Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, in unverbindlicher Formulierung aufgeschrieben von Friedrich Pollock. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 14. kd., vlj. G. Schmid Noerr. Maini-äärne Frankfurt, 1988, lk. 364.

² Th. W. Adorno, M. Horkheimer, E. Kogon, Die verwaltete Welt oder: Die Krisis des Individuums. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 13. kd., vlj. G. Schmid Noerr. Maini-äärne Frankfurt, 1989, lk. 123.

³ M. Horkheimer, Pessimismus heute. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., vlj. G. Schmid Noerr. Maini-äärne Frankfurt, 1985, lk. 230.

⁴ M. Horkheimer, Nachgelassene Notizen 1949—1969. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 14. kd., lk. 80.

⁵ C. Pavese, Das Handwerk des Lebens. Tagebuch 1935—1950. München, 1963, lk. 257.

⁶ M. Horkheimer, Erinnerung. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 106.

- ⁷ Th. W. Adorno, Keine Angst vor dem Elfenbeinturm. "Der Spiegel" 5. V 1969, nr. 19, lk. 206.
- ⁸ Sealsamas, lk. 209.
- ⁹ Vt.: N. Lobkowicz, Marxismus — Realität und Illusion. "Kontinent. Ost-West-Forum" 1983, nr. 4, lk. 25.
- ¹⁰ Vt.: H. Malorny, Arthur Schopenhauer wider die Geschichtsauffassung der klassischen deutschen Philosophie. Rmt.: Philosophie und Geschichte. Beiträge zur Geschichtsphilosophie der deutschen Klassik. Weimar, 1983, lk. 312.
- ¹¹ A. Schmidt, Frühe Dokumente der Kritischen Theorie. Rmt.: A. Schmidt, Kritische Theorie, Humanismus, Aufklärung. Philosophische Arbeiten 1969—1979. Stuttgart, 1981, lk. 23 jj.
- ¹² M. Horkheimer, Schopenhauer und die Gesellschaft. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 53.
- ¹³ Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 333.
- ¹⁴ Vt.: N. R a t h, Zur Nietzsche-Rezeption Horkheimers und Adornos. Rmt.: Vierzig Jahre Flaschenpost: "Dialektik der Aufklärung" 1947 bis 1987, vlj. W. v. Reijen ja G. Schmid Noerr. Maini-äärme Frankfurt, 1987, lk. 94. jj.
- ¹⁵ Vt.: Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 235 jj.
- ¹⁶ Sealsamas, lk. 346.
- ¹⁷ Sealsamas, lk. 509.
- ¹⁸ Sealsamas, lk. 252.
- ¹⁹ Sealsamas, lk. 279.
- ²⁰ M. Horkheimer, Bedrohungen der Freiheit. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 8. kd., vlj. G. Schmid Noerr. Maini-äärme Frankfurt, 1985, lk. 272.
- ²¹ V. Keler, Homo sapiens — mõistusega inimene. Tallinn, 1968, lk. 187.
- ²² N. Wiener, Aktiselts "Jumal ja Golem". "Eesti Loodus" 1969, nr. 4, lk. 248 jj.
- ²³ M. Horkheimer, Zur Psychologie des Totalitären. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 8. kd., lk. 81.
- ²⁴ Vt.: L. Fetscher, Die Ambivalenz des liberalistischen "Erbes" in der Sicht von Max Horkheimer. Eine Skizze zu seinen politischen Reflexionen im Exil. Rmt.: Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung, vlj. A. Schmidt ja N. Altwicker. Maini-äärme Frankfurt, 1986, lk. 311 jj.
- ²⁵ Vt.: Professor Blumi poliitiline päevik I. "Poliitika" 1990, nr. 8, lk. 66 jj.
- ²⁶ Professor Blumi poliitiline päevik II. "Poliitika" 1990, nr. 9, lk. 41.
- ²⁷ Vt.: M. Horkheimer, Philosophie als Kulturkritik. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 92.
- ²⁸ Vt.: R. Henrich, Der vormundschaftliche Staat. Vom Versagen des real existierenden Sozialismus. Reinbek, 1989, lk. 231 jj.
- ²⁹ W. Matz, Die Rettung des Marxismus. Frankfurter Philosophen erwecken tote Begriffe zu neuem Leben. "Die Zeit" 25. X 1991, nr. 44, lk. 86.
- ³⁰ Vt.: Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 204.
- ³¹ Sealsamas, lk. 222.
- ³² Sealsamas, lk. 346.
- ³³ Vt.: P. v. Haselberg, Geist und Aristokratie. Rmt.: Geist gegen den Zeitgeist. Erinnern an Adorno, vlj. J. Früchtel ja M. Calloni. Maini-äärme Frankfurt, 1991, lk. 15 jj.
- ³⁴ Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 391.
- ³⁵ Sealsamas, lk. 333.
- ³⁶ M. Horkheimer, Das Europäische. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 8. kd., lk. 88.
- ³⁷ M. Horkheimer, Das Schlimme erwarten und doch das Gute versuchen. Gespräch mit Gerhard Rein. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 467.
- ³⁸ Tit. teostest: H. Gunnior ja R. Ringuth, Max Horkheimer. Reinbek, 1988, lk. 105.
- ³⁹ Vt.: E. Savisaar, Neokonservatismi puhang USA-s. "Küsimused ja Vastused" 1982, nr. 2, lk. 20; J. Kangilaski, Mis ootab Eesti harilast. "Vagabund" 1990, nr. 1, lk. 2; E. Tinn, Elitarismist, kultuurimassihõlmist ja Max Weberist. "Poliitika" 1990, nr. 8, lk. 92.
- ⁴⁰ R. Ruutsoo, Filosoofia tuleb jälle pöörata näoga Eesti poole. Rmt.: Teaduslugu ja nüüdisaeg VII/2. Teadus iseseisvas Eestis: minevik, olevik, tulevik; koost. K. Martinson. Tallinn, 1991, lk. 57.
- ⁴¹ Vt.: W. v. Reijen, Horkheimer zur Einführung. Hamburg, 1987, lk. 7.
- ⁴² Vt.: "Kaob see, mida me nimetame mõteks." Vestlus filosoof Max Horkheimeriga; tõlk. ja komm. M. Kivimäe. "Looming" 1990, nr. 10, lk. 1398 jj.
- ⁴³ M. Horkheimer, Einige Gedanken zum heutigen Zeitbewußtsein. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 13. kd., lk. 73 jj.
- ⁴⁴ Vt.: A. Schmidt, Materialismus als nachmetaphysisches und metaphysisches Denken. Rmt.: Geist gegen den Zeitgeist. Erinnern an Adorno, lk. 35.
- ⁴⁵ G. Schmid Noerr, Editorische Vorbemerkung. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 13. kd., lk. 72.
- ⁴⁶ A. Schmidt, Die Wahrheit im Gewande der Lüge. Schopenhauers Religionsphilosophie. München, 1986, lk. 205.
- ⁴⁷ Vt.: M. Horkheimer, Pessimismus heute, lk. 231 jj.
- ⁴⁸ Vt.: "Kaob see, mida me nimetame mõteks." Vestlus filosoof Max Horkheimeriga, lk. 1406.
- ⁴⁹ M. Horkheimer, Die Sehnsucht nach dem ganz Anderen. Gespräch mit Helmut Gunnior. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 386.
- ⁵⁰ Sealsamas, lk. 395.
- ⁵¹ M. Horkheimer, Bemerkungen zur Liberalisierung der Religion. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 238 jj.
- ⁵² Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 374.
- ⁵³ Sealsamas, lk. 373.
- ⁵⁴ M. Horkheimer, Die Funktion der Theologie in der Gesellschaft. Gespräch mit Paul Neuenzeit. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 314.
- ⁵⁵ M. Lutz-Bachmann, Humanität und Religion. Zu Max Horkheimers Deutung des Christentums. Rmt.: Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung, lk. 121 jj.
- ⁵⁶ M. Horkheimer, Über den Zweifel. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 222 jj.

- ⁵⁷ Sealsamas, lk. 223.
- ⁵⁸ Tsit. artiklist: M. Lutz-Bachmann, Humanität und Religion. Zu Max Horkheimers Deutung des Christentums, lk. 115.
- ⁵⁹ Vt.: Hajutatud müüdid. Eesti kirjamehed religioonist, koost. V. Kabur ja H. Tarand. Tallinn, 1961, lk. 31 jj., ⁴⁶ 46 jj.
- ⁶⁰ Vt.: Fr. R. Kreutzwald, Paradiisi-aed. Rmt.: Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk. 445 ja 447.
- ⁶¹ Sealsamas, lk. 445.
- ⁶² Sealsamas, lk. 446.
- ⁶³ Vt.: M. Horkheimer, Psalm 91. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 208 jj.
- ⁶⁴ Sealsamas, lk. 209.
- ⁶⁵ Vt.: M. Horkheimer, Lessing und die Aufklärung. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 255.
- ⁶⁶ Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 320.
- ⁶⁷ M. Horkheimer, "Es geht um die Moral der Deutschen." Gespräch mit Rudolf Ringguth und Georg Wolff. Rmt.: M. Horkheimer, Gesammelte Schriften, 7. kd., lk. 484.
- ⁶⁸ Späne. Notizen über Gespräche mit Max Horkheimer, lk. 544.

Kultuur, ühiskond ja isik

JOONI KULTUURIMÕISTE KUJUNEMISEST

E. V. TARTU ÜLIKOOLI AASTAPÄEVAL 1. XII 60 STOCKHOLMIS PEETUD KÕNE

Kultuuriga on just nagu inimese loomusega, millele on otsitud seletusi sajandeid, kuid mis sellele vaatamata järjest nõuab lisaseletusi ja ümberhinnanguid. Igasugune seletamine toimub sõna abil. Sõnal inimese suus või kirjas on aga see imelik omadus, et ta võib luua illusiooni mingist tõelisusest või terviklikkusest, mida tegelikult olemaski ei ole. Nii oleme ka meie Õhtumaa inimesed mänginud kaua aega sõnaga *kultuur* selles usus, et sellesse sõnasse kuuluvaid tähti kokku lugedes oleme väljendanud ühtlasi ka kultuuri sisu ning mõtte. Ei ole siis imestada, et kui lähemalt juurdlema hakata, mida keegi selle sõnaga tegelikult mõtleb, siis on vastused väga lahkuminevad. See väide ei maksa üksnes vähikute kohta, vaid kehtib teataval määral isegi neis ringkonnas, kus kultuuriprobleem on igapäevaseks arutlusaineks või uurimisobjektiks. Heaks näiteks kõlbab sel puhul ameerika kultuurantropoloogide A. L. Kroeberi ja Clyde Kluckhohni poolt 1952 koostatud teos (*Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions*), kus on toodud sõna *kultuur* kohta mitte vähem kui 170 enam või vähem erinevat definitsiooni, olgugi mitmest eri seisukohast lähtudes. Kuid vaevalt ses teoses on esitatud kõik, mis kultuuri kohta kunagi on öeldud.

1

Tulen nende definitsioonide juurde tagasi veel hiljem. Enne seda tahaksin aga esile tõsta mõningaid kohti kultuuri mõiste arenguloos, mis aitavad eriti selgitada meie tavalist arusaamist kõigest sellest, mida nimetame kultuuriks. Tähtsusetikas on ses mõttes olnud juba ladina algvorm *cultura*. See tuleneb teosõnast *colere*, mis tähendab hooldama, harima või kultiveerima, algselt maaharimise mõttes. Keskajal on sõna *kultuur* tunginud kiriku vahendusel praeguse Õhtumaa piiridesse ja saanud siin oma hilisema ilmaliku tähenduse.

Vaatamata oma vaheldusrikkale rännakuteele on sõna *kultuur* säilitanud ometi ka midagi õige iseloomustavat oma algtähendusest. See on harimisele või edasiarendamisele viitav moment, mis eeldab üht muudatuste protsessi, kus looduslik ürgolukord peab alistuma kas inimese korraldavale käele või organiseerivale mõistusele.¹ Siin ilmneb üks mõttekäik, mis on iseloomustav Õhtumaa tunglevale ja edasipüüdvale vaimule ja mis muuseas on leidnud eriti otsese väljenduse eesti sõnas *haridus*. See on mõttesuund, mida inimsoo üldarengu seisukohalt tuleb väga kõrgelt hinnata.

Teiselt poolt peab aga tunnistama, et sama mõttekäik on juhtinud arusaamised kultuurist üksvahe teatavasse ühekülgusesse. Tagajärjeks on nähtus, et laiad hulgad kultuuris on hakanud nägema midagi erakorralist, suurt ja luksuslikku, mis iseloomustab ainult üht, paremat osa inimkonnast. Tänapäev Euroopa inimene vaatleb veel kaunis üldiselt inimühiskondade ja kultuuri vahelkordi sama pilguga, nagu rooma talupoeg kord võrdles puu-

¹ Umbes sama mõttekäik väljendub ühes teises ladina algupäraga sõnas *tsivilisatsioon*, millest on tuletatud *tsiviliseerima*. Tarvitatav eriti anglosaksi ja romaani maades.

tumatut loodust ja küntud põldu: ühelt pool oli metsik loodus, teiselt pool kultuur; ühelt pool loodusinimesed, teiselt pool kultuurrahvad. Kultuurikandjaks olid veel üsna lähedas minevikus peamiselt euroopa ja ameerika haritud ringkonnad, kõik muu mahtus loodusrahvaste pealkirja alla.

Niisugune subjektiivne ja väärtushinnangutega tugevasti koormatud kultuurimõiste oli nii kaua hea küll, kuni kultuur seisis väljaspool teadlaste huvipiirkonda. Peale seda aga, kui inimkultuur mõõdnud sajandi keskpaigast alates ikka enam ja enam nihkus antropoloogilise uurimise tulipunkti, tuli paratamatult leida uus, senisest avaram ja objektiivsem kultuurimõiste, mis enam poleks jätnud üht osa inimkonda hoopis ilma kultuurita. Niisugune teaduslik kultuurimõiste leiti ja selle sisuks sai kogu see ainulaadne oskuste, abinõude, uskumuste, tavade ja kommete aparatuur, mida ajalooline inimene on kasutanud loojana ning ühiskondliku olendina. Kuna ajalooline inimene kusagil pole olnud ilma säärase varustusega, siis on inimene sest seisukohast vaadates kõikjal kultuurinimene, asugu ta siis polaarmaade lumelagendikel, troopikametsades, parasvöötme talupojajühiskondades või suurlinnades. Kultuurimõiste oli seega sisult küll lahjenenud, kuid muutunud selle eest avaramaks ja üldnimlikumaks.

Inimuurimine oli aga rikastunud ühe uue mõistega, *kultuur*, millele tuli anda miski ajalalik sisu. Et see sisu endasse haaras kogu ajaloolise inimese varustise, *mis pole bioloogiline*, sellele on viidatud juba eelnevas. Vastavalt 19. sajandi positivistlikule vaimule ei jäänud kultuuri-uurimise teerajajad selle kallal juurdlema, mis on õieti inimkultuuri mõte ja sügavam tähendus. Leiti olevat küllaldane, kui objektiivsel viisil, puhtformaalselt määrata ning fikseerida kõikvõimalikud elemendid, millest inimkultuur koosneb või kuidas need elemendid aegade jooksul on arenenud, varieerunud ja kombineerunud ning sel viisil moodustanud üksikuid erikultuure või kultuuriipiirkondi. Menetlus oli igal juhul enam või vähem mehhanistlik ja formaalne, mis erilise selgusega nähtavale tuleb kultuurajaloolise ja –geograafilise uurimissuuna juures.

Niisugune positivistlik suhtumine kultuurissee kajastub eriti selgesti enamikus neis definitsioonides, millele eelnevas olen viidanud. Need definitsioonid on enamasti analüütilist laadi, ja püüavad igaüks omamoodi võimalikult tühjendavalt määrata, mida kõike võib lugeda kultuuri mõiste alla. Näitena esitan siin ainult mõned, eri ajajärkudest.

Kõige vanemaks teaduslike pretensioonidega definitsiooniks tuleb lugeda inglise etnoloogi ja kultuuri-uurimise teerajaja E. B. Tylori määratlust aastast 1871, kus öeldakse, et: "Kultuur ehk tsivilisatsioon on üks kompleksne tervik, mille sisuks on teadmised, uskumused, kunstid, seadused, moraal, harjumused, tavad ja kombed jne., mida inimene on omandanud ühiskonnaliikmena". Suurem osa hilisemaid definitsioone varieeruvad ainult Tylori mõtteid. Neid võib jälgida kõige hilisema ajani. Näitena märgitagu siin kas või ameerika kultuurantropoloogi Kluckhohni definitsiooni aastast 1945, kust loeme, et "kultuur on ühtne kompleks, mis hõlmab nii inimese tegevuse kui ka saavutused, uskumused, teaduse ja kunsti, mille inimene on omandanud sotsiaalse olendina". Sama mõtet on väljendanud enam metafüüsiliselt üks ameerika kultuurantropoloogia rajajaid Kroeber (1948), kui ta ütleb, et "kultuur on kogumik õpitud ning traditsiooni kaudu edasi kantud dünaamilisi reaktsioone, eluviise, tehnilisi oskusi, ideid ja väärtusi".

2

Eelesitatud kultuuri objektiivsed määratlused on moodustanud selle kindla aluse, millele moodne kultuurantropoloogia ja etnoloogia on üles ehitatud. Niisugune objektiivne lähtekoht on olnud siin sama paratamatu kui näiteks anatoomia bioloogilise inimese tundmaõppimisel. Kuid kultuurimõiste areng ei ole ometi jäänud peatuma sellele tasemele. Kord loodud objektiivne kujutus kultuurist on küll nüüdki veel uurimise lähtekohaks kui ainuke võimalik, kuid kadumas on senine mehhanistlik suhtumine kultuurissee, eriti

selle tõlgendamisel. Moodne kultuurantropoloogia ei rahuldu enam seni käibelolnud küsimustega, nii nagu *kus*, *millal* ja *mil viisil*, vaid temale on tähtis ka: *miks*? Miks on inimene loonud oma ümber ühe erilise kultuuri-aparaatuuri, mida ükski teine elav olevus ei tunne ja milles mõned valgustusaja filosoofid Rousseau'ga eesotsas tahtsid näha ennemini kadu kui kasu inimkonnale ja inimsusele?

Küsimus ei ole päris uus, sest aeg-ajalt on see kiusanud ka uurijate vanemaid sugupõlvi, kes tegelesid peamiselt formaalsete probleemidega. Pöördeline muudatus uude suunda tekkis aga alles 1920. aastates, peale selle kui kaks meie aja nimekamat inimkultuuri uurijat, poola algupäraga, pärastine inglise ja ameerika professor Bronislaw Malinowski ja inglise õpetlane, samuti professor A. R. Radcliffe-Brown, olid avaldanud oma monograafilised uurimused paari loodusrahva kohta (Trobriandidel ja Andamaanidel). Nimetatud õpetlasi peetakse nn. funktsionalistliku kooli põhjendajaks, kuigi nende õpetus ei liigu täiesti üht joont mööda. See, mis neil mõlemil on ühist, on põhilise tähtsusega vaade, et *inimkultuur on üks tähendusküllane tervik*, mille ülimalks funktsiooniks on *inimliku eksistentsi alalhoidmine*.

Radcliffe-Brown näeb selle elulise funktsiooni täitumist peamiselt selles, et kultuur oma eriosade kaudu aitab kooskõlastada ja kindlustada ühiskondlikke organisatsioone ja institutsioone, ilma milleta inimlik eksistents oleks mõeldamatu. Ka Malinowski annab suurt tähtsust institutsioonidele ühiskondlikus elus, kuid nende ülalpidamist ei loe ta kultuuri primaarseks funktsiooniks. Tema tee kultuuri mõtestamise juurde käib teatavate eluliste tarvete kaudu, mille rahuldamises ta näeb kultuuri ülimalt funktsiooni. Need tarbed on Malinowski järgi oma põhilises osas bioloogilised, millistest ta eriti rõhutab toitu, sugutungit, kehakatet, julgeolekut, liikumistarvet, kehakasvu ja tervist. Nende bioloogiliste eluvajaduste pragmaatiline rahuldamine ei loo aga iseendast veel kultuuri. Kultuur hakkab tekkima alles ses sotsiaalses aparatuuris, mille ülesandeks on hoolitseda selle eest, et inimese eluliste vajaduste rahuldamine võiks toimuda jatkuva protsessina ja ettenägelikult. Seejuures ei jää inimese vajadused kaugeltki mitte ainult bioloogilisele pinnale, vaid ulatuvad sellest üle sotsiaalsesse sfääri, kus tekivad institutsioonid, mis kannavad nii majandust kui ka sotsiaalset kontrolli, kasvatust ja poliitilist elu. Neis sotsiaalsetes institutsioonides muudetakse ühiskonnaliikmete tungid ja vajadused tööks ning enam-vähem kooskõlastatud käitumiseks.

Malinowski oli julge uurija, kelle silmis ei leidnud armu senised positivistlikud vaated inimkultuurile. Tema seisukohad on leidnud tuliseid pooldajaid, kuid ka ägedaid vastaseid. Tänapäeval, mil Malinowski on juba ligi paarkümmend aastat surnud, vaevalt leidub kedagi, kes tema õpetuse sõnasõnalt tahaks õigeaks tunnistada, kuid vaevalt on keegi tema õpetusest täiesti jäänud puudutamata. Kõige valjema kriitika osaliseks on saanud tema vajadusteteooria, kuid päris jälgi jätmata ei ole seegi jäänud.

Tänapäeva vaatepunktilt pilku tagasi heites tundub nii, et omaaegne kriitika ei ole osanud või tahtnud Malinowski funktsionalismi õieti mõista. Malinowskit arvustades on asjata laskuda üksikasjadesse, näiteks tema poolt esiletõstetud bioloogilistesse vajadustesse, mille valik võib olla juhuslik. Malinowski suri liiga vara, et oma õpetust üksikasjadeni viimistleda. Tema suur ja jäädav tähtsus seisneb selles, et ta esmakordselt on juhtinud tähelepanu neile dünaamilistele jõududele, mis asuvad inimkultuuri taga ja niiviisi on sidunud kultuuri inimese ning inimkonna eksistentsiga. Nii Malinowskile kui ka tema kaasaegsele Radcliffe-Brownile ei ole kultuur enam mingi indiferentne abinõude ja suhete kogumik, nagu 19. sajandi positivistid seda kaldusid nägema, vaid üks mõtteküllane struktuur, mille ülimalks funktsiooniks on inimliku eksistentsi alalhoidmine ja kindlustamine. Seega on antud kultuurile üks eriline sihtlus ja mõte ning kultuuri seletamine viidud endiselt mehhanistlikult pinnalt teleoloogilisele.

Niiviisi on kultuurimõiste nihkunud jällegi väärtushinnangute pinnale, kuid seekord on küsimuses vaid üks väärtus — *inimese eksistents* —, mis ei jaga ega lahuta kultuuri, vaid ühendab selle kogu inimkonda hõlmavaks nähtuseks. Seega ei ole funktsionalistlik kultuuri väärtustamine ka enam takistuseks teaduslikule uurimisele.

Teleoloogilise vaate kohandamine kultuuri-uurimisse ei tähenda sugugi senise — Tylori päevilt kehtiva — positivistliku kultuurimõiste kõrvaldamist, vaid ainult selle täiendamist või mõtestamist. Ilma niisuguse mõtestamiseta oleks tänapäeva kulturoloog sama võimatus olukorras kui näiteks füsioloog, kes püüaks selgitada oma õpilastele keha eri organite talitlusi, ilma et tal omal oleks aimu nende talitluste bioloogilisest mõttest kogu organismis; või nagu kellassepp, kes teeks katset seletada tunninäitajat selle luge-matute üksikosade abil, ilma et ta ütleks, mis ülesanne on kellal ja kuidas kõik antud üksikasjad — rattad, vedrud ja osutid — seisavad selle ülesande teenistuses.

3

Rööbiti funktsionalistliku kooli õpetusega ja suurelt osalt selle mõjul toimub kultuuri-mõiste senisest järjekindlam sidumine inimese ning ühiskonnaga. Et kultuur on inimese loodud ja seega ühiskondlik nähtus, ei olnud ju küll varemgi mingi uudis, kuid alles nüüd hakati tunnetama selle seose ulatust ja paratamatust. Siin tingib üks nähtus teist: kultuur võib tekkida ainult inimühiskondades, kuid need ühiskonnad on kujunenud peamiselt kultuuri varal. On ju inimene ainuke elav olend maailmas, kelle vahekordi teiste inimes-tega ei määra ainult bioloogiliselt päritavad loomuomadused, vaid eeskätt traditsiooni kaudu edasi kantavad tavad, kombed ja muud käitumisreeglid. Need viimased on aga kultuuritooted.

Selle vaate otseseks tagajärjeks on, et osa kaasaja kultuurantropolooge näevadki oma uurimisobjektina mitte üksnes kultuuri või ühiskonda eraldiseisvate nähetena, vaid hoopis üht liit mõistet, millele on antud nimeks *sotsio-kultuur*. Praktiliselt tähendab niisugu-ne seisukohavõtt kultuurimõiste laiendamist sotsiaalsesse sfääri ja sotsiaalse lähemat sidumist kultuurimõistega. Mõte on iseendast tervitatav ja paratamatugi, kui inimuurimus endasse tahab haarata kogu seda abinõude ja vahekordade aparatuuri, millele on üles ehi-tatud inimkonna ajalooline eksistents. Mis aga vasturääkimist tekitab, on nimetus *sotsio-kultuur*. See termin, nagu paljud teisedki selletaolised liitsõnad, on kasutamiseks kohmakas ja mõisteliselt kahemõtteline ning tautoloogiline. See viimane viga selgub kohe kui meenutada, et kultuur igal juhul on sotsiaalne nähtus, kas me seda eriti alla kriipsutame või mitte. Ainuke mõistlik lahendus oleks mingi ühemõtteline termin, nagu näiteks *eksistents-struktuur*, mida sõnavõtnu on mõni aeg katseks tarvitanud.²

Eelnevas olen võinud jälgida ainult üht pealiini teadusliku kultuurimõiste kujunemises. Kõrvalharude jälgimine pole selle sõnavõtu piirides enam mõeldav. Ainult möödaminnes tahaksin siiski veel puudutada kaht eri vaadet kultuuri olemusele, millest üht võiks nime-tada realistlikuks ja teist idealistlikuks. Valdav enamus tänapäeva kultuurantropolooge või kulturolooge on realistid, nähes kultuuri jätkuvat seost elavate ühiskondadega. Idea-listid seevastu püüavad eraldada kultuuri tegeliku elu kontekstist ja vaadelda seda just nagu üht eraldi hõljuvat olu kusagil ideedemaailmas, mida inimene ei ulatu mõjustama oma käitumise või tegevusega. Otse vastupidi: inimene on ise kultuuri mõju all ja lõppu-de lõpuks ka selle tulemus. Näitena tuuakse sel puhul harilikult üks kultuuri instrument keel, mida iga inimene sündides leiab valmina eest ja hakkab seda varsti kasutama kõiki-de nende reeglite kohaselt, mis ammu enne teda on kujunenud.

Et kultuuril on oma suur kujundav mõju inimesele ja ühiskondadele, seda ei taha ega saagi keegi eitada. Mis aga vasturääkimisele sunnib, on mõningate kultuuriidealiste kalduvus omasugusesse *kultuurideterminismi*. Nii nagu omaaja looduslik determinism tahtis teha inimese jäägitult olenevaks tema elukohast, nii näevad kultuurideterministid inimeses nagu mingit jõuetut mängukanni kultuuri magneediväljadel. Inimeselt tahetakse

² Olen seda terminit varem kasutanud EÜS-i Album XIII (1960), lk. 109 jj. ja oma etnoloogia loengutes Stock-holmi Ülikoolis.

võtta kogu tema mõtte- ning valikuvabadus ja isegi geeniused tuletatakse kultuurimeedi-
diumist. Kultuurideterministid teevad peamiselt selle vea, et nad ei arvesta eri isiksuste-
ga, nende mitmesuguste karakterite, kalduvuste ning võimetega.

Kui kultuurideterministidel oleks õigus, siis peaks inimkond, kes vähemalt poole miljo-
ni aasta kestel on arendanud oma kultuuri, ammu juba sarnanema sipelgapesaga või me-
silasperega, kus igal liikmel juba sündimisest saadik on ühiskonna eksistents-struktuuris
nähtud ette oma kindel osa, mida tal tuleb etendada surmatunnini ikka ühtemoodi. Et see
nii ei ole, selle eest võime olla tänulikud looduse tujukusele, kelle armust inimloomus ja
võimed on väga vahelduvad, igatahes nii varieeruvad, et ükski kultuur neid päris ühtlus-
tada ei suuda. Inimese orienteerumine maailmas ei toimu mitte kinnisinstinktide, vaid
mõistuse varal ja kultuuri ühtlustav kest ei ole kunagi osutunud nii tugevaks pantseri-
ks, millest elav mõtte-säde ühes loova ideega läbi ei suudaks tungida. Läbi tungivad aga
ainult viljakad ja elulised mõtted. Seega ei ole siis kultuur üksnes nivelleeriv, vaid ühtlasi
ka selekteeriv, kusjuures see seleksioon teostub üksikute loovate isiksuste kaudu.

Hüvastijätt viimaste viikingihõimlastega 1940

Eesti looderannikul ja saartel on ammust ajast leidunud väikesi rootsi asustuspesi, mis
tahtmatult juhivad mõtted muistseile idaviikingeile. Muidugi oleks suur julgus pidada
neid viikingite otseseiks järglasiks. Ei ole ju siin tegu sõjakate meresõitjate ja maadeval-
lutajatega, vaid talupoegliku rannarahvaga, kes elatas end maaviljelusest ja kalapüügist.
Viikingite hõimlasteks olen julgenud neid nimetada sellepärast, et Skandinaaviast tulid
nemadki ja ilmselt viikingite eeskujul võõrasrandadest õnne otsima. Igatahes olid vaprad
meresõitjad mõlemad. Rannarahvaks rootslased siin jäidki ja see omakorda näitab, et
eestlasi seal ees ei olnud. Midagi ei räägi selle poolt, et nad oleksid eestlasi vägivallaga
minema tõrjunud.

Käesoleva sajandi alguseks olid Saaremaa rannarootsi asunikest ainult veel kuuldused
järel, Hiiu maal Reigis olid nad välja suremas, Loode-Eesti nurgas eestlastega üpris sega-
tud. Ainult Vormsis ja Pakri saartel oli rootslus kaunis puhas. Igatahes oli rootslaste po-
sitsioon Eesti Vabariigi alguses veel nii tugev, et nad said sakslaste ja venelaste kõrval
laiaulatusliku kultuuriautonomia. Omaette väikese saareriigi moodustas Ruhnu, kus ka-
lastuse kõrval peamist osa rahvamajanduses etendas hülgeküttimine.

Millal ja kuspool esimesed rootslased meie rannikul püsivama peatuse tegid, sellest
vaikib ajalugu; nende siinolekule tegi aga järsu lõpu Nõukogude Liidu võimupoliitika
Teise maailmasõja alguses 1939 ja 1940. Avataktiks sellele said Moskva poolt meile pea-
lesurutud vene sõjaväe tugipunktid, mis osalt langesid rannarootsi aladele, eriti totaalselt
Pakri saartele, kust elanikud sunniti lahkuma. See traagiline otsus viidi täide lühikese aja-
ga märtsis 1940 ja allakirjutanu nägi seda pealt. Olin sinna sattunud Haridusministeeriu-
mi korraldusel, et tuua mõningaid haruldasi rahvakultuuri tooteid Eesti Rahva Muuseumi
kogude täiendamiseks Tartusse. Jäin Pakrile mitmeks päevaks, mille kestel olin tunnista-
jaks kogu sellele kibedusele ja ahastusele, mis iga maja nurga tagant piilus. Kõik see oli
suureks kontrastiks varakevadisele loodusele, päikesepaisteliste päevadele, kus lumi
hangedes juba sulas ja esimesed kevadlinnud olid tulekul. Tavalises elurütmis oli see aas-
taaeg saarerahvale alati olnud muretu puhkus, kuid mitte tol aastal, kus kogu elamine ja
olemine oli segi löödud ja ees ootas kibekiire kolimine tundmatusse tulevikku.

Kõik see puudutas kaunis valusalt mindki. See polnud üksnes kaastundmus, mis mind
neil päevil piinas, vaid aimus, nagu peetaks ka mind nende õnnetuses kaasüüdlaseks.
Teadupärast ei olnud ju need otseselt vene võimud, kelle käsul nad pidid oma kodud

maha jätma, vaid käsuandjaks oli meie vabariigi valitsus, kelle käsilaseks mina nüüd seal viibisin. Seda ei öeldud mulle küll otse suu sisse, kuid viiteid sinnapoole oli. Anti üsna avalikult mõista, et meie valitsus on liiga kergeusklikult sõlminud kurikuulsa baasidelepingu, mis neile õnnetust tõi. See oli minu endagi arvamine, kuid seda ei saanud ma neile ütleva minna. Oli ju kogu Eesti õnnetu nende tugipunktide pärast, mis olid halvaks endeks tulevikku.

Muidugi polnud see poliitiline tagapõhi soodus mu otsesele ülesandele otsida lahkujate mahajääva varanduse hulgast üht või teist silmapaistvamat eset muuseumisse paigutamiseks. Lepituseks oli raha, mida mõnegi eseme eest tasus pakkuda. Suuremaks takistuseks aga osutus see, et inimesel oli kahju lahkuda oma asjast, millega võis olla seotud mõni armas mälestus. Seetõttu viivitati viimaseeni, mida kaasa võtta või mida maha jätta. Mõni heatahtlik palus aega järelemõtlemiseks, suurem osa ei võtnud jutulegi. Aidauksed olid aga igal pool lahti ja see andis julgust ka sisse vaadata ja juttu üritada. Aastate tagant meenuvad paar juhtu, mida tahaksin näiteks tuua.

Ühel pühapäeva pärastlõunal jõude külatänaval kõndides sattusin täiesti juhuslikult niisugusele varakambriale. Ühele taluõuele pilku heites jäi silm kõigepealt peatuma lammalüpsil, mida elus esmakordselt nägin. Naine hoidis lammast tagurpidi oma kõnksus põlvade vahel, just nagu oleks ta lamba seljas ratsutanud. Kummardudes hoidis ta ühe käega lüpsikut lamba udara all ja teisega lüpsis. Kui sellest pilt oli võetud, kerkis tagaõues vaateväljale lahtine aidauks, mille lävel majaperemees mõtlikult seisis. Piinlik oli lahkuda õuest peremeest teretamata ja seda tehes astusingi aida trepile, kus kohe nägin, millise varakambriaga seal oli tegemist. Kõik seinääred olid tihedalt täis igasugu puunõusid. All põrandaminnal seisis mitmesugused tünnid, kaantega või ilma, nende kohal seinalauditel käeulatuseni väiksemad esemed — kibud, kapad, lähkrid-lassid ja õllekannud, mida oli sinna pandud mitme sugupõlve kestel.

Seal seisis nüüd see mõtlik pereisa aru pidades, mida homme kolikoormasse laduda või mida maha jätta. Ent see oli antud hetkel veel kõige lihtsam küsimus. Aidade reas leidis teisigi varakambreid, mille sisu oli võimatu paigast liigutada või reele panna. Üks neist oli viljaait oma salvede, jahu- ja tangutünnidega, edasi kalaait mereandidega, jne. Seda kõike polnud mõtet kaasa vedada, sest kolijatel tuli otsida ainult ajutist varjupaika mõne tuttava või sugulase juures kusagil Loode-Eesti mandriserval. Polnud ju siin küsimuses ainult mõne pere lahkumine, vaid kahe saare tühjendamine põliselanikest. Lahendamata probleemide ees ei seisnud ainult see talumees, vaid neid oli igas majas, kus korsten veel suitses.

Kuidas ammu iganenud esemed hakkasid lahkumistunnil veel ajalugu tegema, sain kuulda teises talus järgmisel päeval. Seda lugu kuulsin ühes kolikambriks muutunud aidas, kus seinale kinnitatud laudi ehk riul meenutas vägisi veesõiduki parrast. Et see aimus polnud vale, selgus peremehega juttu tehes. Küsimuses oli tõepoolest pardapoolik ühest lamedast põhjaga lodjast, millega vanasti olevat kariloomi väikestele rohurikastele saartele — nn. holmidele — suveks sööma veetud. Selle jutu peale kogunes aida ette mõningaid külamehi, kelle mõttekäigud viitasid veelgi kaugemasse minevikku. Julgeti kogu väita, et säärase lotjadega olevatki esimesed rootslased oma päris kodumaalt Pakri saartele tulnud. See oli muidugi omamoodi suurustamine võõra mehe juuresolekul, kellest võidi arvata, et ta mereasjandusest vaevalt midagi teab. Selletaolise alusega võis Pakri saartele sõita küll Hiiumaa rannalt, kuid mitte Roostsist.

Millal ja missuguste veesõidukitega esimesed rootslased meie randadele tulid, et siin oma kodu rajada, sellest ei räägi ükski ajaraamat. Nüüd aga olin tunnistajaks ajamomendile, mil nad siit lahkuma hakkasid. Kui palju pisaraid valati, see jäi saladuseks, sest taganutjaid siia maha ei jäänud. Tegelik kolimine saartelt mandrile algas ühel säraval märtsikuu hommikul. Kõik väravad olid lahti, uste ette sõitsid reed, kuhu nobedad käed hakkasid kohe laduma hädavajalikke tarbeesemeid, mille varal tuli jätkata olemasolu mõne sugulase või tuttava toanurgas kusagil mandriserval, kus ainult veel leidis rootsla-

si. Viimastena lahkusid heinakoormad, tihti lapsed koorma otsas, kõrval mõned ree külge seotud kariloomad ja koer sõrkides taga. Maha jäid tühjad majad ja ainsate elavate olevustena esimesed kevadlinnud oma puuride kõrval härmatanud puude otsas sidistamas.

Nüüd lähenes minugi lahkumistund. Enne seda olin peatunud veel Suur-Pakri kõrgel rannavallil vanade tuulikute all, kuhu selgesti paistsid pikad kolikoormate read, mis suundusid üle lumise väinajää ees ootava mandri poole. Kuigi kuulusin teise rahvusse, olin haaratud nende lahkumisvalust, kes oma koormatega olid vaateväljalt kadumas. Vaatamata keelelisele erinevusele, olid nad ometi ammust ajast olnud meie maa elanikud ja lojaalsed Eesti Vabariigi kodanikud, kes nüüd läksid vastu tundmatule tulevikule. Nende väike maailm oli hukkunud ja uut ei olnud silmapiiril.

Selle rahvakillu saatus ja meie enda poliitiline situatsioon sisendasid vägisi muremõtteid: kas oleme ise järgmised ohvid, keda Moskva kavatseb koristada oma teelt tungis lääne poole? Kas ei olnud Nõukogude Liidu sõjaväe tugipunktide soetamine meie territooriumil eelmise aasta sügisel just esimene samm sel teel? Vastust ei tulnud kaua oodata: selle tagajärgi põeme tänaseni.

Ants Viires

Gustav Ränga teadlaseteest

Mälupilt: Raadil Eesti Rahva Muuseumi väljapanekute ees seletab ehtne Saaremaa mees mõnusalt uhmrile, käsikivide, vilja- ja õlletõrte otstarvet ja kasutamist ning paljut muud, õ-häälik suus Saaremaa-päraselt õ poole kaldumas, ümber rühm üliõpilasi nagu huvilised reporterid, märkmikud käes. Kõik see erines järsult ja meeldivald tavalistest filoloogide auditooriumiloenguist. Nii toodi eesti keele üliõpilastele lähedale omaaegne talumiljöö, millest kaasaegne eesti keel on võrsunud, nii sain minagi oma esimese sissejuhatuse etnograafiasse. Kursuse nimi oli "Etnograafilised reaaliad" ja õppejõu nimi Gustav Ränk. See oli 1940. aasta sügissemestril, mil Eesti türiku iseseisvus oli juba varisenud ja meid kõiki ähvardas üha enam isikliku elusaatuse murdumine suure Euroopa-sõja ja terrori sünges haardes.

Tänaseks on Gustav Rängast ammu saanud eesti rahvusteaduste kindel klassik ja suurkuju, kuigi tema pika ja erakordselt sisuka teadlasete valdav osa on olude sunnil kulgenud väljaspool kodumaad. Veelgi enam, temast on kujunenud XX sajandi üks silmapaistvamaid etnolooge Euroopas. Kui 1967. a. Pariisis hakati välja andma ajakirja "Ethnologia Europaea", siis kutsuti ka tema selle rahvusvahelise toimetuskolleegiumi liikmeks. Eesti NSV-s oli G. Ränk kaua keelatud autor ja hiljem vaid hädapärast sallitud, kuigi etnograafide ringis arvestati tema töid alati tõsiselt. 1975. a. võeti G. Naani kindla käe all ilmuv ENE 7. köitesse sisse küll lühiartikkel Gustav Rängast, kuid selles võis osutada vaid paarile tema sõja eel ilmunud teosele, kõik hilisem jäi tabuks, hoolimata siinkirjutaja protestikirjast. Alles viimaseil aastail on osutunud võimalikuks tema teeneid kodumaal mingil määral kviteerida. Oma elu tagasihoidlikult taasalustanud Õpetatud Eesti Selts arvas G. Ränga 1990. a. oma auliikmeks, millele mullu järgnes Tartu Ülikooli audoktoriks valimine.

Gustav Ränga tee teadusse ei olnud kerge. Ta on sündinud 18. veebruaril 1902 Põhja-Saaremaal Karja kihelkonnas Nõmme külas taluniku pojana. Tolleaegsest Saaremaast on ta oma mälestustes "Sest ümmargusest maailmast" (Stockholm, 1979) maalinud haruldast ilmekat ja veenva pildi. Iseseisva Eesti Vabariigi loomisest saadi Ränga kodukandis teada alles Vabadussõja lävel 1918. a. lõpus. Uudis mõjus 16-aastasele poisile nii, et sündmus jäi eluajaks meelde. Eesti sai vabaduse, kuid maapoisi elu läks endiselt üle kivide ja kändude. 17-aastase noorukina hakkas G. Ränk külakooliõpetajaks, õppides selle kõrval Kuressaares pedagoogilistel kursustel, mille lõpetamisel 1921. a. anti talle algkooliõpetaja kutse.

1922. a. algul kutsuti noormees Tallinna kroonut teenima. Ta suunati allohvitseride kooli ja sealt velskrite kursustele, misjärel töötas kooli ambulantsis velskrina kuni teenistusaja lõpuni 1923. a. sügisel. G. Ränk jätkas tööd üleajateenijana-velskrina Lasnamäel Lennuväe Maalennu Salgas. Sõjaväeteenistuse kõrval õppis ta 1922. a. sügisest Tallinna Õhtukeskkooli Kolledžis, mille lõpetas 1925. 23-aastase täismehena avanes tal lõpuks võimalus asuda edasi õppima Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonnas. Ta valis endale õppeaineiks eesti keele, rahvaluule, muinasteaduse ja etnograafia, mida õpetas väljapaistev soome teadlane Ilmari Manninen, kes oli ühtlasi Eesti Rahva Muuseumi direktor. Abi ja toetust polnud kehvast ja kaugest kodutalust kuigivõrd loota. Hädas aitas algkooliõpetaja kutse. G. Rängast sai Tartumaa asetäitjaõpetaja, kellena 1925. a. sügisel mõnda aega töötas Kastre-Peravallas Illuka algkoolis, 1926. a. algupoleel aga Palamusel.

Töö Kastre-Peravallas osutus suunaandvaks. I. Mannineni ettepanekul asus ta seal materjali koguma kalastusest ja veesõidukeist ning avastas Ahja jõel veel kasutusel oleva

ürgse haavapuust õonestatud vene. Andekas noormees äratas tähelepanu ja Manninen rakendas ta 1926. a. sügisel Eesti Rahva Muuseumis tööle, algul ajutise abijõuna, peatselt juba assistendina. Liisk oli langenud, etnograafia kujunes peaineeks ja muuseum pikaajaliseks töökohaks. Esimese teadusliku artiklina pääses peatselt trükki lühitulevaade koduse Saaremaa jõulukommetest "Nääriskokk ja jõuluhani" (Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Tartu, 1927).

Lõpetanud 1930. a. ülikooli, omandas G. Ränk 1931. a. *mag. phil.* astme. Samal aastal täiendas ta end ühe semestri Helsingis professor Albert Hämäläineni juhatusel, praktiseerides ka rahvateaduslikel väliuurimistel Soomes, milleks tal direktor Mannineni kaasabil oli olnud võimalus juba üliõpilaspõlves 1928. a. 1932 G. Ränk abiellus, saades endale abikaasa Aino näol ustava eluaegse töökaaslase ja abilise. 1931—1939 oli ta Eesti Rahva Muuseumi rahvateadusliku osakonna juhataja abi. Kõrvuti osakonna juhataja Ferdinand Linnusega, kes lisaks oli koormatud muuseumi direktori laiaulatuslike administratiivsete ülesannetega, juhtis G. Ränk neil aastail sisuliselt kogu etnograafilist kogumis- ja uurimistööd Eestis, olles ka ise üliaktiivne väliuurija. 1937. a. suvel tegi ta pikema reisi läbi kõigi Läänemere maade ja Fennoskandia, külastas etnograafilisi uurimiskeskusi ja muuseume Riias, Šiauliais, Kaunases, Königsbergis, Berliinis, Hamburgis, Kopenhaagenis, Oslos, Stockholmis ja Helsingis.

1938. a. omandas Gustav Ränk uurimusega Saaremaa taluchitistest doktorikraadi. Õpetegevust Tartu Ülikoolis oli ta õppeülesande täitjana etnograafia alal (kõrvuti F. Linnusega) alustanud juba 1934. a. Nüüd valiti ta 1939. a. vastloodud etnograafia õppetooli täitjaks adjunktprofessori nime all. Eesti annekteerimise järel algas 1940. a. sügisel kohe ka Tartu Ülikooli ümberkorraldamine nõukogude malli järgi. Iseseisev etnograafia õppetool kaotati ja senisest professorist sai dotsent. Nõukogude-Saksa sõda tabas G. Ränka kodusaarel. Kohalikud järelevalveorganid toimetasid ta peagi Kuressaare vanglasse, kust otsekui imekombel vabanes 18. septembril 1941, mõni päev enne linna vallutamist sakslaste poolt. Hoopis halvemini läks F. Linnusel, kes sõja hakul Tartus arreteeriti ja järgmisel aastal Venemaal vangilaagris hukkus.

Saksa okupatsiooni aastail taastati Tartus etnograafia professor ja G. Ränk sai nüüd erakorralise professori nimetuse. Ühtlasi täitis ta 1943—1944 Eesti Rahva Muuseumi direktori kohuseid (F. Linnuse järglane direktori kohal Eerik Laid põgenes 1943. a. suvel Soome, et vältida arreteerimist sakslate poolt). 1942. ja 1943. a. suvel osales G. Ränk kahele E. Laidi organiseeritud uurimismatkale Narva taha vadjalaste juurde. See erakordseis oludes toimunud uurimistöö osutus väga viljakaks.

1944. a. oli Gustav Rängal suuri teeneid eesti kultuurivarade sõjahävitusest päästmisel. Energiliselt juhtis ta nii Eesti Rahva Muuseumi kui ka Tartu Ülikooli varade evakueerimist. Lõplikult lahkus ta Tartust alles 23. augustil 1944, paar päeva enne linna langemist Nõukogude vägede kätte. Järgnes seikluslik reis Tallinna ja sealt edasi Saaremaale, kus ta sai veel viimast korda külastada oma kodupaika. 7. oktoobril, vahetult enne Nõukogude armee jõudmist Saaremaa läänrannikule, asus ta koos perekonnaga Vilsandi-lähedasel Loonalaiult üle sügistormise Läänemere tee Rootsile poole.

Rootsis tuli paar kuud veeta põgenikelaagris, kuni Rootsi juhtiv rahvateadlane professor Sigurd Erixon kutsus ta detsembri keskpaiku tööle Rahvateaduse Instituuti (*Institutet för folklivsforskning*) Stockholmis, kus ta leidis eest Eerik Laidi ja oma õpilase mag. Helmut Hagari, samuti mitmed läti ja leedu rahvateadlased. Peagi liitus selle rühmaga ka Eestist põgenemisel laevahukul uppumissurmast üle noatera pääsenud Ilmar Talve. Instituuti hakatigi naljatamisi kutsuma "Balti instituudiks". Nii sai Gustav Ränga nagu teistegi Baltimaailt põgenenud etnograafide teadlasetele Rootsis kindla jätku. 1955—1969 töötas ta Stockholmi ülikoolis etnoloogia dotsendina. Selle kohaga seotud vähesed õppetöö kohustused (2 tundi loenguid ja seminariharjutusi nädalas) võimaldasid suure osa ajast kasutada uurimistööks, mille tulemusel teaduslik toodang aina kasvas ja laienes. See on jätkunud ka pensionipõlves kuni kõrge eani välja.

Kõige selle kõrval on G. Ränk aktiivselt osalenud Rootsi eesti teaduselusel. Tema osavõtul sündisid ja arenesid Eesti Teaduslik Selts Rootsis (asut. 1945) ja Eesti Teaduslik Instituut (asut. 1952), mille tööd ta juhtis veerandsajandi vältel (1961—1985). Kümme-kond esimest aastat tegutses instituut eeskätt õppeasutusena, hiljem koondas tegevuse meie rahvusteaduste edendamisele, teaduslike bibliograafiate koostamisele ja väliseesti teadlaste kohta bibliograafiliste andmete kogumisele. Selle tulemusena ilmus 1984. a. Teodor Künnapase toimetusel teatmik: "Eesti teadlased väljaspool kodumaad". See kaugelt üle 500 nime sisaldav teatmik räägib selget keelt teaduslikust potentsiaalist, mis Eesti sõja ja okupatsiooni tõttu kaotas.

Loomulikult on Gustav Ränk tundnud pidevat huvi Eesti Rahva Muuseumi saatuse ja etnograafia arengu vastu kodumaal. Arvukate artikleis, millest suur osa on ilmunud "Tulimullas", on ta rõõmuga esile tõstnud kõiki saavutusi ning jaganud kibedat kriitikat, kui on näinud järeleandmist nõukogude propaganda nõuetele. Alles hiljuti märkis ta tunnustavalt Kaljo Põllu koostatud raamatut "Tallinna kunstiülikooli kümme soome-ugri uurimisreisi" (1990), tõstes eriti esile selle väärtuslikke illustratsioone ("Tulimuld" 1991, nr. 1).

Kui nüüd püüda lühidalt iseloomustada Gustav Ränga teaduslikku loomingut, siis tuleb kõigepealt rõhutada, et oma pika elu vältel on ta olnud väga produktiivne uurija, kes on avaldanud üle kümne raamatu ja tohtu hulga artikleid, millest nii mõnedki annavad välja väiksema raamatu mõõtmed. Tema ainevaldkond on nii temaatiliselt kui ka territoriaalselt avar. Lähtunud puht eesti etnograafia küsimustest, jõudis ta kogu Põhja-Euraasiat haaravate probleemide lahendamiseni. Teda on huvitanud eeskätt rahvakultuuri nähtuste teke ja neis avalduvad kultuuriajaloolised sidemed. Selles küsimuste ringis liigub ta meetoodiliselt väga kindlalt, tuginedes väliuurimisel tehtud tähelepanekutele, laialdasele lugemusele ja allikate tundmisele ning taotledes järjest ulatuslikumaid süntese.

G. Ränk alustas rahvapärase majanduse uurijana. Oma esimestes, üliõpilaspõlves seminaritööde baasil avaldatud artiklites esitas ta esmakordselt eesti vanade adratüüpide liigenduse (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IV, 1928) ning andis härjaikkeid käsitledes teatud pildi kadumisel olevast põlisest veohärjakultuurist Eestis (ERM Aastaraamat V, 1929). Nii paotas ta esimesena ukse eesti talude põlise tööelu sügavamaks mõistmiseks. Peatselt aga koondus tema peahuvi kalastuse uurimisele. 1931. a. valmis peamiselt väliuurimise materjalidele tuginev magistritöö "Peipsi kalastusest", mis hiljem täiendatult avaldati raamatuna (1934). Et Peipsi kalastuses on olnud oluline koht vene kaluritel, siis olid selles töös esiplaanil kalastuse valdkonnas avalduvad vene-eesti kultuurisuhted, mille analüüs on osutunud igati paikapidavaks. Seetõttu oli sõjajärgseil aastail kummaline kuulda kommunistlike ideoloogide nõuet, et tuleb tõsiselt asuda uurima vene-eesti suhteid, mida "koodanlikus" Eestis ideoloogilistel põhjustel ei olevat üldse käsitletud. Peipsi kalastuse uurimise kõrvalproduktina avastas G. Ränk 1929. a. Võhanduse suubuvale Mädaajõel Setu- ja Võrumaa piiril haruldase vanapärase kalapüümise kaitsa (ERM Aastaraamat VI, 1931). Tema kalastusalase huvi tulemuseks on veel Eesti randade traditsioonilise ühiskondliku kalapüügi põhivormide selgitamine kirjutises "Eesti nootkondadest" (Tallinn, 1938). Hiljem on tal sellelt alalt ilmunud vaid mõni üksik artikkel, millest tähelepandavaim on uus, süvendatud käsitlus eesti atrade ajaloost "Die Hakenpflüge Estlands" (*Suomen Museo* LXII, 1955).

1935. a. alustas G. Ränk materjali kogumist doktoriväitekirjale oma kodusaares taluehitistest, millega seoses tähelepanu koondus ehitiste ajaloole, mis saigi tema üheks keskseks uurimisobjektiks. Uurimistöö juhatas sisse kirjutis eesti küla veevarustusest ja kaevutüüpidest (ERM Aastaraamat XI, 1937), milles juba avaldus G. Ränga edasisele uurijateele väga iseloomulik taotlus jõuda teema otsesest lahendusest kaugemale küündivate järeldusteni. Lähtudes Saaremaa ehitiste uurimisest, jõudis G. Ränk väitekirjas "Saaremaa taluehitised" I (1939) mitmeti hoopis laiemat huvi pakkuvate uudsete seisukohtadeni, mis hilisemas uurimises leidsid järjest rohkem kinnitust. Teadlane hindab

eesti rehielamu vanust tunduvalt kõrgemaks, kui seni arvatud, teisalt fikseerib vana kultuurivoolu, mis piki Läänemere idarannikut kulgedes ulatus Kesk-Euroopast kuni Saaremaa ja Lääne-Eestini. G. Ränk avastab Eesti põhjarannikul, praeguse Lahemaa rahvuspargi alal (eriti Juminda, vähemal määral Pärisepea ja Käsmu poolsaarel), omapärase kalurielamu, mis osutas sealse rannarahva kultuurisidemetele Soomega (ERM Aastaraamat XIV, 1939).

Ehitiste uurimist jätkas G. Ränk kahes suunas. Ühelt poolt hakkas ta tõsiselt huvi tundma rannarootslaste ja siit edasi kogu Baltikumi vanemate elamuvormide ajaloo vastu. Pärast mitmeid neis küsimustes avaldatud lühiuurimusi ilmus temalt Würzburgis 1962. a. kokkuvõtlik teos "Die Bauernhausformen im baltischen Raum", milles esitatud seisukohad on üldjoontes kooskõlas Baltimail samal ajal toimunud uurimistulemustega. Ränga raamat on tänini jäänud parimaks ülevaateks Baltimaade traditsioonilistest taluelamutest.

Veelgi olulisemat lisa Baltimaade ehitiste ajaloole töid Rootsi arhiividest leitud rohked uudisandmed XVII sajandi lõpu baltisaksa mõisahoonete kohta, mille tulemusena Ränk avaldas teose "Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland" (Uppsala, 1971). Uurimus, mille valgusel näeme, et mõisachitistes — peale selgete Kesk-Euroopa ja osaliselt Skandinaavia mõjutuste — ilmnevad tihedad sidemed Baltikumi põlisrahvaste ehituskultuuriga, annab väga palju ka kohalike taluehitiste varasema arenguloo mõistmiseks perioodist, kust otsesed andmed on enam kui napid. Põhiliselt samale allikabaasile tugineb ka G. Ränga järgmine suurem uurimus, sedapuhku vanadest kõrtsihoonetest "Der Krug in Alt-Livland und im späteren Estland" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat VII, Stockholm, 1977), mis pakub olulisi lisandeid Eesti maaelamute arenguloole. Mõlemad teosed on hea näide selle kohta, kuidas etnograafilisele uurimisele avanevad hoopis uued perspektiivid, kui tõsisemalt võetakse arvesse ka muid ühiskonnakihte peale talurahva, kes oli kaua püsinud nii eesti kui ka kogu Euroopa rahvateadusliku uurimistöö ainuobjektina.

Gustav Ränga teine, juba 1940. aastate algul tärganud huvisuund viis ootamatul kombel kogu Põhja-Euraasiat haaravate tähelepanuväärsete usundi- ja kombelooliste järelduste tegemiseni. Rahvausundi ja -kõmmete küsimustega oli Ränk varemgi kokku puutunud. 1933. a. lõi ta Eesti Rahva Muuseumi Setumaalt unikaalse viljakushaldja Peko kuju, mispuhul avaldas ka setude Peko-kultust analüüsiva kirjutise "Materiaalne Peko" (ERM Aastaraamat IX—X, 1934). Püüdes selgusele jõuda põhjustes, miks Eesti ja kogu Kirde-Euroopa taluelamutes peetakse taganurka kultusekohana pühaks, jõudis G. Ränk ulatusliku materjali läbitöötamise teel järjest ürgsemate kultuurikihtideni. Ta avaldas seeria lühiuurimusi, sealhulgas mitmeid töid lapi (saami) eluruumi jaotuse ja usundi alalt, ning kaks kaalukat monograafiat: "Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordosteuropas und Nordeurasiens" (*FF Communications* 137, Helsingi, 1949) ja "Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker" I—II (Stockholm, 1949—1951). G. Ränk näitab veenvalt, et eluruumi traditsioonilises jaotuses meeste- ja naistepoleks, profaanseks esi- ja pidulikuks tagaosaks, söögilauas istumise korras jms. avalduvad Põhja-Euraasias põlisest ajast valitsenud majanduslikud, sotsiaalsed ja usundilised tegurid. Eriti oluliseks osutus patriarhaalsetele ühiskondadele omane terav vahetegemine mees- ja naisliini vaimude vahel, mis lähtus eksogaamses abielupraktikast. Mõlemad teosed leidsid laialdast tunnustust, tõstes autori Euroopa etnoloogide esirinda.

Osutatud uuringutega ühenduses tärkas G. Rängal huvi ka muude usundiliste kujutelmade vastu, mille esimese viljana ilmus juba samal, 1949. a. pikem uurimus saamide sünnitusjumalanna Madder-Akka algupära kohta "Kysymys lapin Madderakan ja hänen tyttärensä alkuperästä" (*Kalevalaseuran vuosikirja* 29). Seda laadi teemade juurde pöördus G. Ränk tagasi alles aastaid hiljem, vanas põlves, mil see kujunes tema põhiliseks uurimisobjektiks. Erilist huvi pakkus talle maailmas laialdaselt levinud kujutelm haigust kandvatest loomadest, kes võivad seda inimesele tuua ja ka temalt ära viia. Taas sai kesk-

seks lähtepunktiks saami materjal, mille analüüs andis monograafilise käsitluse saami haigusdeemonist Rutost "Der mystische Ruto in der saamischen Mythologie" (Stockholm, 1981). Sellele lisandus hulk teemat avardavaid kirjutisi alates eesti-soome rahvaluulest lähtuvast "Hiiehobusest" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat VIII, 1980) ja lindudest kui haigusevahendajatest (teoses "Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1984") kuni huvitava ülevaateni "Patuoinas ja elupuu" (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat X, 1988), kus Piibli patuoinas (3. Moos. 16:7–22) patust vabastajana rinnastub Euraasia ja Aafrika rahvaste haigusi kandvate loomadega. Küsitavamaks jääb rohkete haiguse puudele ülekanndmise faktide sidumine elupuuga, sest pole toodud tõendeid elupuu nimetuse kasutamisest vastavate puude puhul.

Vahepeal oli Gustav Ränga uurijahuvi koondunud rahvapärasele piimandusele, milles ta oli märganud olulisi erinevusi koduse Eesti ja Rootsi vahel (Rootsis juustu valmistamine rõõsast piimast, millele Eestis vastandub kohupiima kui hapupiimaproducti kasutamine). Siingi lähtus teadlane kõigepealt eesti materjalist, mis oli põhialuseks rootsikeelsele uurimusele "Vanemast piimamajandusest Baltikumis" (*Svio-Estonica* XIII, 1956). Tema peateoseks sel alal sai "Från mjölk till ost" ("Piimast juustuni", *Nordiska Museets handlingar* 66, 1966), monograafiline käsitlus koduse juustuvalmistamise ajaloost Rootsis, mis aga haarab laiemalt Põhjamaid ja kogu Euroopat. See käsitlus osutus niivõrd põhjapanevaks, et raamatust avaldati 1987. a. uus trükk. G. Ränga uurijaolemusele on iseloomulik, et ta ka siin tungis järjest kaugemale ruumis ja ajas, mille tulemusena ilmus pikem artikkel "Gegorene Milch und Käse bei den Hirtenvölkern Asiens" (*Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 70, 1969). Viies kääritatud piimatoodete ja juustu ajaloo Vana-Idas, Kesk-Aasias ja Euroopas geneetilistesse seostesse, on see töö võrratult ulatuslikum, kui pealkirjast võiks eeldada. Muu hulgas selgub, et Baltimaad ja Ida-Soome kuuluvad traditsiooniliste piimatootude poolest põhiliselt Ida-Euroopa kultuurivaldkonda, nagu ilmneb mitmete muudegi rahvakultuuri nähtuste puhul.

G. Rängale omane sünteesitaotlus ajendas teda varakult koostama ka eestlaste materiaalse kultuuri populaarset üldesitust, mis ilmus 1935. a. "Elava Teaduse" sarjas pealkirjaga "Vana-Eesti rahvakultuur". Hiljem avaldas ta selle põhjalikult ümbertöötatuna ja tunduvalt laiendatuna uustrükis ("Vana Eesti. Rahvas ja kultuur", Stockholm, 1949). See teos, mis paraku on jäänud ainsaks eestikeelseks kokkuvõtlikuks ülevaateks eestlaste rahvakultuuri materiaalsest küljest, on oma asjaliku ja usaldatava sisuga saanud laialdaselt kasutatavaks. 1955 ilmus see mõnede täiendatuna ka Helsingis soomekeelses tõlkes ("Vanha Viro, kansa ja kulttuuri"), millele paarkümmend aastat hiljem lisandus Betty ja Felix Oinase ingliskeelne tõlge "Old Estonia. The People and Culture" (Bloomington, 1976). Mõlemaid tõlkeid on kasutatud ülikoolide õpperaamatuna. Suuri teeneid on G. Rängal ka kaduva vadjal rahvakillu materiaalse kultuuri jäädvustamisel, eelkõige soomekeelse ülevaateotsega "Vatjalaiset" (Helsingi, 1960), mille aluseks suures osas on autori tähelepanekud kahelt sõjapäevil toimunud uurimismatkalt vadjalaste juurde. Pikema kokkuvõtliku käsitluse Eesti rootslaste rahvakultuurist on G. Ränk andnud raamatus "En bok om Estlands svenskar" (Stockholm, 1961).

Eelnevas on esitatud vaid mõned kõige olulisemad momendid Gustav Ränga laiast teaduslikust toodangust ja tõstetud esile esmajoones seda, mis nii või teisiti on edendanud eesti rahvakultuuri tundmist ja tema asendi mõistmist Euroopa rahvaste peres. Välismaal elatud aastakümneil on G. Ränk eesti rahvakultuuri ajalugu täiendanud peamiselt arhiivides leiduva materjaliga (avaldades ka väärtuslikud joonised eesti rahvarõivastest XVIII sajandi algupoolelt kogumikus "Svio-Estonica" XII, 1962, ja Toronto eesti ajakirjas "Triinu" 1964, nr. 44). Mitte vähem pole andnud tema asjatundlikud ja laialdased võrdlevad analüüsid ja kokkuvõtted, mida iseloomustab taotlus hoiduda igasugustest meelevaldsetest tõlgendustest ja teha järeldusi vaid konkreetse materjali alusel. G. Ränga tööde suur väärtus on elav ja selge esitusviis, mille tõttu mitmed tema uurimused on põnevusega loetavad. Gustav Ränk on hea vestja, nagu see väga ilmekalt avaldub kahes mälestus-

teraamatus, millest tema teadlaseteed käsitlev "Laiemasse maailma" ilmus Stockholmis alles mõne aasta eest (1988).

Üks on kindel: Gustav Ränga elutee ja -töö väärrib edaspidi siinsest hoopis põhjalikumalt läbivalgustamist ja hindamist. See on oluline peatükk eesti kultuurilugu, meie uuemas ajaloos tüüpiliselt korduv lugu sellest, kuidas muinasjuttude talupoisist saab kuningas.

Eero Medijainen

Eesti esindajaid Soomes 1918—1922

Võimalik, et tuleb aeg, kui vene sõdur või madrus on tänase Eesti linnapildis sama võõrastav nähtus kui Helsingis. Eesti ja Soome ei ole hetkel võrdsed. Viimase 270 aasta jooksul on võrdsusele kõige lähemal oldud vist aastatel 1918—1922. Just siis oldi enam-vähem ühesuguses seisus nii majanduslikult, poliitiliselt, kultuuriliselt kui ka sõjaliselt ning sinna aega kuuluvad kõige tõsisemad liiduplaanid. Teatav negatiivne muutus saabus Eesti—Soome vahekordadesse 1922. aastal. See langes kokku Eesti saadiku Oskar Kalda lahkumisega Helsingist.

12. septembril 1922 läkitas Eesti Helsingi saatkonna sekretär Elmar Kirotar oma hiljutisele (ja tulevasele) ülemusele ning sugulasele O. Kaldale üsna ärevakstegeva kirja. Kirotar teatas, et "hea vahekord Soomega on tõsiselt hädaohus", sest soomlastel olevat kalduvus parandada oma suhteid Venega Eesti arvel.¹ Eesti ähvardas rahvusvahelise kohtuga ja diplomaatiliste suhete katkestamisega.

Kriisi ajend oli juhtum jäälohkujaga "Väinämöinen". Kuni 1918. aasta maini kandis laev nime "Volónets" ja meeskonda kuulusid ka eestlased. Eesti iseseisvuse väljakuulutamise eel ja ajal viibis alus Tallinnas. Siit lahkus ta koos teiste Vene Balti laevastiku laevadega Helsingi, kuid võeti seal Soome valgete poolt üle ja saabus varsti tagasi Soome lipu all. Korraks tõsteti masti ka Eesti lipp, kuid enne Tallinna jõudmist vahetati see taas Soome lipu vastu, sest siin olid peremeheks juba sakslased. (Nii õigustas Eesti pool hiljem oma taotlusi sellele laevale.) Mais 1918 nimetati jäälohkuja ümber ja vahetati välja ka meeskond. Edaspidi kuulus ta Soomele. Sama aasta lõpul oli "Väinämöinen" üks neid aluseid, mis toimetasid võitlevasse Eestisse Soome abi. Vastavalt 2. veebruaril 1920 Tartus sõlmitud lepingule pidid aga kõik kuni 24. veebruarini 1918 Eesti vetes asunud laevad kuuluma edaspidi Eestile. Seega pretendeeris Eesti ka "Väinämöisele". Mõned kuud hiljem ja samuti Tartus lubas Soome selle laeva Venele. Võib arvata, et Nõukogude Vene esitas vastava nõudmise sihilikult, sest nüüd küpses konflikt, mis häiris Eesti—Soome suhteid kuni 1922. aasta lõpuni. Soomlased ei loovutanudki "Väinämöist" Eestile. 30. novembril 1922 andsid nad oma Tartu rahulepingu kohaselt laeva üle venelastele. Alles paar tundi hiljem tõsteti masti sini-must-valge lipp ning peatselt sai "Väinämöisest" "Suur Tõll".

Kuid probleem oli sootuks tõsisem ja sügavam kui lugu ühe jäälohkujaga. Koos laevatüliga jooksis karile Eesti—Soome liidu idee, mida alates 1917 lõpust oli aktiivselt propageeritud (eriti Eestis). Tallinnale anti selgelt märku, et unistused "Soome sillast" ja poliitilis-sõjalisest liidust hõimurahvaste vahel on üks asi ning reaalne elu, iseseisvate ja paljuski omavahel konkureerivate riikide suhted aga hoopis midagi muud. Soome ei teinud Eestile erandit, "Väinämöise" saatust otsustati koos teiste Venele tagasiantavate laevadega. Samal ajal sai Eestis selgeks, et Soome jätabki ratifitseerimata nn. Varssavi lepingu, mis sõlmiti 1922. aasta märtsis Poola, Läti, Eesti ja Soome vahel.

Arvatavasti väljendas E. Kirotar Eesti välisministeeriumi hoiakut, kui leidis, et diplomaatiliste suhete katkestamisega ähvardamine ei muuda enam midagi. Ta kirjutas: "...kahju ei ole sellest midagi ette näha, sest meie tähtsam siht Balti riikide kaitseliit, on Soomes nii kui nii pikemaks ajaks tubli hoobi saanud. Selle kõrval on muud küsimused

¹KM KO, f. 186, m. 54: 10, 1.2.

kõik kõrvalise tähtsusega. Ja kindel on, et alandlikkusega Balti liitu ei teostata, vaid just vastuoksaks sellega, et Soome meid hakkab omasugusteks pidama."²

Üks etapp Eesti ja Soome riikide suhetes oli sellega lõppenud. Need aastad on pälvitud paljude ajaloolaste erilist tähelepanu. Siinkohal meenutagem Eesti esimesi ametlike esindajaid Soomes ning Eesti Helsingi saatkonnahoone saamislugu.

Eesti ametliku esinduse kujunemine Helsingis kestis aastapäevad, seda au pakuti mitmele tuntud poliitikule. Detsembris 1917 trükiti valmis Eesti esimeste diplomaatide volitused. Nendega asusid Helsingisse teele välisdelegatsiooni liikmed. J. Tõnisson ja A. Piip lähetati Skandinaaviamaadesse ja Inglismaale, M. Martna ja K. Menning Saksamaale, Austriasse ja Šveitsi. F. Kull ja K.-R. Pusta saadeti Prantsusmaale. F. Kull kinnitab, et Eduard Virgo oleks pidanud "vastavalt volitusele" jääma Soome.³ Ka E. Laamani andmetel pidi E. Virgo esialgu olema välisdelegatsiooni ja Eesti Ajutise Valitsuse sidepidaja ning asuma Soomes.⁴

Tõenäoliselt olid aga välisdelegatsiooni kõigil liikmetel ühesugused volitused, kuhu riiki peale ei märgitudki. Näiteks E. Virgo "tunnistusel" öeldi vaid, et "selle ettenäitaja on Eesti Ajutise Maanõukogu diplomaatiline esindaja".⁵ Just seetõttu tekkiski E. Virgol võimalus "punasest" Helsingist kiiresti lahkuda. Ta hankis endale Prantsuse ning Inglise viisad. F. Kull iseloomustas oma mälestustes E. Virgot üsna sarkastiliselt. Ta leiab, et Virgo on mees, kes "nagu rändav juut igast kultuurist ja keelest midagi näis omandanud olevat".⁶ Soomega olid E. Virgol sidemed siiski püsivamad. Tema algatusel ja osavõtul tegutses enne Esimest maailmasõda Soome—Eesti Liit.⁷ Varsti jaotati ülesanded välisdelegatsioonis ümber ja Virgo sõitis Rooma.

Vaevalt oli välisdelegatsioon Helsingist lahkunud, kui J. Poska kirjutas 3. märtsil 1918 Soome esindaja volitused J. Laidoneri nimele, kes sel ajal tegutses koos J. Seljamaaga Petrogradis. Laidoneri ja Seljamaa ülesandeks sai ühenduse võtmine Soome esindajaga Petrogradis ning Eesti—Soome kaksikriigi memorandumi üleandmine. Ühtlasi otsiti võimalusi eestlasest ohvitseride koolitamiseks Soomes. Paraku oli vastus eitav. Seljamaa meenutab, et Laidoneri sõit Soome jäi ära eeskätt seetõttu, et sinna saabus Rüdiger von der Goltz.⁸

Hoopis omapärane ja mõnevõrra saladuslik on lugu Ado Birgiga, kes saadeti Soome saadikuks 1918. aasta mais. Talle olevat Ajutise Valitsuse nimel kirjutatud küll vastavolikiri, kuid Helsingis ei teatud tema missioonist midagi. A. Birgi tulekust Soome võime ei hoiatatud, lahe ületamine toimus vale nime all ning vabadusega või eluga riskides. Kõik A. Birgi katsed oma volitusi legaliseerida ebaõnnestusid, kuigi ta üritanud seda teha avalike tegelaste, valitsusliikmete ning tuttavate kaudu.⁹ Lõpuks pidi A. Birgi tulemusteta Eestisse tagasi pöörduma. Pärast tema vestlust J. Poskaga loobus viimane mõneks ajaks ametlike esindajate nimetamisest saksasõbralikku Soome. Paraku pole õnnestunud peale A. Birgi enda mälestuste leida muid viiteid, mis tõestaksid tema Helsingis viibimist.¹⁰

Täiesti uus situatsioon kahe riigi suhetes tekkis novembris 1918. Eesti esimene välisdelegatsioon oli oma tegevust lõpetamas ja samal ajal algas Saksa vägede lahkumine

²KM KO, f. 186, m. 54: 10, 1.2.

³F. Kull, Esimesi Eesti diplomaate. Mälestusi Eesti välisdelegatsiooni tegevusest 1918. aastal. Tartu, 1933, lk.6.

⁴E. Laamani, Eesti iseseisvuse sünn. Stockholm, 1964, lk. 235.

⁵Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 1621, n.1, s. 1, 1. 1—3, 11.

⁶F. Kull, Esimesi Eesti diplomaate, lk.98.

⁷S. Zetterberg, Suomi ja Viro 1917—1919. Poliitilised suhted syksystä 1917 reunavaltiopolitiikan alkuun. Helsingi, 1977, lk.53.

⁸J. Seljamaa, Poliitiline tegevus Venemaal Saksa okupatsiooni ajal. Rmt.: Johan Laidoner. Mälestusi kaasaegseilt. Tallinn, 1934, lk.78. Vt. ka eelmine viide, lk. 87—88; K. Hovi, Interessensphären im Baltikum. Finland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919—22. Vammala, 1984, lk. 34.

⁹A. Birk, Eesti saadikuna Soome. Rmt.: Iseseisvuse tuleku päevilt. Mälestused. Tartu, 1923, lk. 8—10.

¹⁰S. Zetterberg, Suomi ja Viro 1917—1919, lk. 107.

ning ähvardas Punakaardi pealetung. Uue välisesinduse teelelakitamine muutus Eestile elu ja surma küsimuseks. Kiiresti oli vaja sõjalist ja majanduslikku abi. Korraldamist vajab Eesti passide väljaandmine, seda eriti Soomes, kust hakati teiste riikide (eeskätt Vene) kodanikke välja saatma.

Niisuguses olukorras otsustas Eesti Ajutine Valitsus oma 16. novembri 1918 toimunud koosolekul nimetada Eesti konsuliks Helsingisse "ärimees Schwalbe".¹¹ Et selle mehe konsulikarjäär lõppes väikese skandaaliga (nagu mõnel teiselgi Eesti esimesel konsulil), siis on hiljem mõnevõrra kärbitud tema osa Eesti–Soome suhetes ja Eesti välispoliitikas aastatel 1918–1919. Tegemist oli aga Eesti esimese ametliku esindajaga, kes tõepoolest Helsingis tööle hakkas. E. Laaman ei kirjuta oma "Eesti iseseisvuse sünnis" Eduard Schwalbest õieti midagi. Tema nimi esineb vaid paari foto allkirjas. A. Birk märgib, et 1918 Helsingis viibides peatus ta "ühe Eesti ärimehe juures", kuid jätab nime mainimata. Ajutise Valitsuse sõjaminister A. Larka, kellele Schwalbe pere tema Helsingis maapaos viibimise ajal septembris-oktoobris 1918 osutas suurt abi, märgib viimase vähest informeeritust kodumaa asjades.¹² A. Piibu "Tormises aastast" mainitakse Schwalbet vaid kolmel korral, neist ühel juhul on tegemist väheütleva väljavõttega dokumendist.¹³

Kuid Eduard Schwalbe kohta on öeldud ka palju head. F. Kull kinnitab, et välisdelegatsioonil oleks varsti "kitsas käes olnud", kui Schwalbed poleks neid tihti enda poole lõunale kutsunud. Tema hinnangul muutus "Schwalbede korter eestlastele nagu peastabiks".¹⁴ Ka J. Tõnisson rõhutas sõbralikku vastuvõttu Schwalbede pool ja rahalist ning muud abi, mida E. Schwalbe välisdelegatsioonile osutas. Üksnes tänu Schwalbele pääses Eesti välisdelegatsioon Soomest edasi. M. Martna märkis 2. septembril 1918 oma päeva- raamatusse, et Schwalbed on ainukesed sidepidajad välisdelegatsiooni ja Eesti valitsuse vahel ning "nad teevad seda innuga". Ühtlasi tundis ta ärevust nende saatuse pärast, kui sakslased peaksid perekonna läbi otsima.¹⁵

Eduard (1918 küll Edward) Schwalbe sündis Tartus 21. jaanuaril 1884. Ta töötas mõnda aega "Postimehe" trükikojas, tutvus J. Tõnissoniga. 1904. aastal kolis elama Helsingisse ja lõpetas seal kaubanduskooli. E. Schwalbest sai Helsingi südalinnas asuva jalanõudeäri omanik, kuid ta sidemed Eestiga säilisid. Soome pealinnas lõi ta kaasa Eesti seltside töös. Esimese maailmasõja lõpul asutas ta jalanõudekaupluse ka Tallinnas. 1905. aasta revolutsiooni järel leidsid Eesti poliitilised põgenikud peavarju Schwalbe ja ta sugulaste korterites. 16. detsembril 1918 esitas Schwalbe palve, et ka temale kirjutataks välja Eesti pass. Paljudele eestlastele oli ta seda juba ise teinud.

Eesti poliitikud ja eriti välisdelegatsiooni liikmed tundsid end E. Schwalbe ees võlglastena. Nii kinnitas J. Tõnisson, et Schwalbe maksis oma isiklikest summadest Eesti välisesindajatele 1918. aastal 376 641 Soome marka.

Konsuli aunimetuse oli ta seega välja teeninud ja nüüd loodeti mõnevõrra kompenseerida tema kulusid. Kuid konsuliametit õnnestus Schwalbel pidada vaid pisut enam kui aasta. Juba detsembris 1918 algasid Eesti vasakpoolsetes lehtedes rünnakud tema aadressil. 13. detsembril "Võitluses" ilmus Fritz Leimani (?) kiri toimetusele, milles Schwalbet süüdistati koostöös vene sandarmeeriaga. Ta olevat 1911. aastal kirja autori Helsingi vaksalis üles andnud ja sandarmeeriavalitsuses tema vastu tunnistanud. 17. detsembril esitati samas lehes refereering "Hufvudstadsbladetist", kus selgus, et Schwalbet on karistatud liiga kõrgete hindade eest jalanõudeäris. "Sotsiaaldemokraat" (19.I 1919) avaldas samuti "toimetusse tulnud kirja" kelleltki G-lt. Selles süüdistati valitsust, et ta ei küsinud konsuli määramisel Helsingi eestlaste arvamust "nagu demokraatlikul ajajärgul sünnis". Sellesse ametisse pretendeerisid veel vähemalt kolm meest. Varasematele süüdistustele

¹¹ Soome abi organiseerimine. Dokumente. Vabadusmonument. II. Tallinn, 1936, lk. 177.

¹² A. Larka, Kaks sõitu. Rmt.: Mälestused iseseisvuse võitluspäivil. 1. köide. Tallinn, 1927, lk. 190.

¹³ A. Piip, Tormine aasta. Tartu, 1934, lk. 128, 209, 311.

¹⁴ F. Kull, Esimesi Eesti diplomaate, lk. 8.

¹⁵ M. Martna, Katkendeid päeva- raamatust. Rmt.: Mälestused iseseisvuse võitluspäivil, lk. 45.

— pettur, spekulant ja nuuskur — lisandus teade, et Schwalbe õhmes töötab Helsingis sandarmina. Ühulasi seati kahtluse alla see, kui ausalt oli trükitöölisest saanud suurkaupmees.

1919. aastal kogunes konsuli kohta muudki süüdistusmaterjali. Ta olevat kasutanud ametipitsatit erasaadetiste ja isegi raha toimetamiseks Eestisse, kohelnud ebaviisakalt Helsingis abivajajaid eestlasi. Lisaks olevat ta parandamatu alkohoolik ning konsuliameti jaoks vajaliku hariduseta. Kõige tipuks katsunud ta Soome salaviina vedada.

Kõik etteheited koondati sotsiaal-revolutsionääride (H. Kruus, J. Kärner, J. Semper) arupärimisse Asutavas Kogus 17. oktoobril 1919. (Kahjuks pole õnnestunud selgitada, kas sellega oli seotud ka nende meeste parteiline mõttekaaslane G. Suits, kes samuti võis taotlema Eesti esindaja kohta Helsingis.)

Schwalbet püüdis parlamendis kaitssta J. Tõnisson. Ta meenutas konsuli varasemaid teeneid ning eitas, et too oleks kunagi "liig purjus" olnud. Tõnisson siiski ei salanud, et Schwalbe "võtta armastas". Ta seadis kahtluse alla süüdistused nuuskuriks olemises ja salakaubaveos ning nõudis asja selgitamist.

Eduard Schwalbe oli käimasolevast kampaaniast informeeritud. Juba oktoobri alguses teatas Tõnisson konsulile, et tema vastu on valmimas süüdistus. Välisministeeriumist hoiatati 16. oktoobril ka Oskar Kallast, et konsuli vastu on tõstatamisel arupärimine ja kui seda ei õnnestu vältida, on tulemas skandaal. A. Hellat kirjutas Kaldale erakirjas, et "kõik paluvad Teid sugereerida Schwalbele, et ta tingimata nende päevade sees ametist loobuks. Tema okupatsiooniaegseid teeneid arvestades jääks talle konsuli autiitel, aga lahkuda tuleb vastuvaidlemata."¹⁶ A. Hellat palus O. Kallast "piinlikku vahekorda lahendada". Eesti saadikul see kahjuks ei õnnestunud. 30. oktoobril 1919 saatis Schwalbe Tallinna vastuse, et peab etteheiteid alusetuks. Enneaegne tagasiastumine tähendaks tema arvates süü tunnistamist.

Siiski teatati välisministeeriumist 15. novembril 1919, et Schwalbel tuleb asja arutamiseni "oma tegevusest kõrvale jääda". Nüüd läksid vahekorrad teravaks ka konsuli ja välisministeeriumi vahel. Schwalbe tuletas Tallinnale 22. novembril meelde, et Eesti valitsusel on talle töö eest veel arveid tasuda.

Tundub, et konsul jäi ilma ka saadik O. Kalda toetusest. Ilmselt polnud Schwalbe ja O. Kalda vahekorrad kõige paremad. Saadik püüdis tülis jääda erapooletuks. 23. novembril 1919 kirjutas ta Tallinna, et ei saa vastata E. Schwalbe kohta esitatud kaebuse asjus. O. Kallas märkis, et ta pole korduvatele arupärimistele vaatamata saanud selgitusi konsulaadi ja saatkonna vahekorra kohta ja seepärast ei pea õigeks sekkuda. Delikaatse inimesena juhtis ta tähelepanu asjaolule, et konsulaat eksisteeris enne saatkonda. O. Kaldal oli aga andmeid, et ka Soome välisministeeriumis ei peetud Schwalbet kohaseks konsuliks, sest ta ei saavat kõige hakkama ning olevat sageli joobnud.

30. märtsil 1920 andis Schwalbe konsulaadi asjaajamise üle Emil Vesterisele, kuid tema ametist vabastamise käskkirja ei ilmunud. A. Piip oli ju teatanud, et tal tuleb esialgu ajutiselt kõrvale jääda. Seepärast kasutas Schwalbe edaspidigi konsuli tiitlit. See aga ärritas uut konsulit — Emil Vesterist.

Eesti valitsuse otsus E. Schwalbe vallandamise kohta tehti alles 22. veebruaril 1921, kusjuures ta loeti vabastatuks alates novembrist 1919. Nüüd nõudis E. Schwalbe palgamaksmist kuni 1. jaanuarini 1921 ja selgitust, mida valitsus on teinud tema auteotamise heastamiseks. Schwalbe advokaat (teise välisdelegatsiooni sekretär) Rein Eliaser nõudis kahjutasuks 760£ ja ähvardas keeldumisel kohtuga. Välisministeeriumis ei soovitud uut skandaali ning 1922. aasta lõpul tegi välisminister A. Hellat ettepaneku maksta Schwalbele ühekordse tasuna 600 £. Valitsus vähendas selle summa 490 £-le ja Riigikontroll leidis mais 1923, et endisele konsulile tuleks tasuda 57 166 Soome marka või vastavalt 531 630 (väärtust kaotavat) Eesti marka. Sellega kahjuks katkevadki riigiarhiivis leiduvad dokumendid Eesti esimese Helsingi-konsuli karjääri kohta. Ei õnnestunud leida isegi tema surmadaatumit.

¹⁶ ERA, f. 1582, n. 1, s. 73.

Hoopis edukamalt jätkas oma tööd esimene Eesti saadik Soomes Oskar Kallas, kuigi temagi alustas oma ametiülesannete täitmist just E. Schwalbe magamistoas — seal paiknes Eesti saatkonna esimene ametiruum. S. Zetterberg on juhtinud tähelepanu erinevate andmete olemasolule ühenduses O. Kalda ametissemääramisega. Näiteks A. Piip pakub selleks päevaks 1. detsembrit, E. Laaman aga 16. detsembrit 1918. Tegelikult esineb veel teisigi variante. Oma mälestustes märgib O. Kallas, et ta sai 5. detsembril 1918 volitused olla Eesti Ajutise Valitsuse diplomaatiline esindaja (*Vertreter*) Skandinaavias. Asukohaks pidi jääma Helsingi.¹⁷ O. Kallas tajus, et ei suuda siiski nii Soome kui ka Rootsi sündmustega kursis olla ja sageli Stockholmis käia. Helsingis oli tegemist niigi palju. Detsembris kurtis ta seda O. Strandmanile. Viimane lubas asja korraldada, nimetas K. Menningu saadikuks Stockholmi ja piiras O. Kalda volitusi, määrates ta 18. detsembril 1919 *charge d'affaires*'iks (asemikuks) Soome valitsuse juurde. Sellest tekkis omakorda arusaamatus J. Poska ja O. Strandmani vahel, sest Poska arvates polnud saadiku saatmine Stockholmi tingimata tarvilik.¹⁸ Poska heitis ka O. Kaldale ette, et too hoiab kohustustest kõrvale. O. Kallas vabandas end sellega, et otsus tehti tema otsese nõusolekuta, kuigi ta oli tulemusel rahul.

O. Kaldale oli tegelikult raske midagi ette heita, sest saadik töötas 10—14 tundi ööpäevas. Kõigepealt tuli korraldada Soome ja Skandinaavia vabatahtlike saatmine Eestisse ja lahendada sellega seotud probleemid: toiduained, relvad, raha jms. Saadiku lahendada oli ka piinlik küsimus, mis teha nende väärtustega, mida vabatahtlikud püüdsid Eestist välja vedada. Tema hoidis ära võimaliku piiritüli Eesti—Soome vahel Tütarstaarte pärast. Sageli pidi O. Kallas tegutsema ilma instruksioonideta, sest välisministeeriumi ja saatkonna vaheline sidepidamine oli neil aastatel juhuslik ning ebapiisav. Korduvalt palus ja nõudis O. Kallas vastuseid oma kirjadele ja telegrammidele. 1920. aasta alguses Helsingi saatkonda revideerinud riigikontrolli komisjonile näitas O. Kallas 25 kirja ligikaudu 50 küsimuse kohta, millele välisministeeriumist polnud saabunud vastust. Asi ei paranenud ka pärast kontrollimist. 1. märtsil 1920 küsis O. Kallas kirjas välisminister A. Birgilt, kas too "ei võiks minu tööd selle kaudu kergendada, et oma kantseilil laseks minu kirjadele kiiremini vastata". Saamata oli üle 70 vastuse. Õnneks oli O. Kaldal oma eelis Soomes tegutsemiseks. Ta tunnistas, et "palju, mis muidu oleks tegemata jätetud, on tutvuste kaudu läbi viidud".

Tänu headele tutvustele ja teataval määral oma riisikol muretsetes O. Kallas isegi tulevase saatkonnahoone. 10. septembril 1919 palus saadik, et saatkonnale ostetaks Helsingis maja, sest tema elas seni hotellis, August Hanko (ajakirjandusbüroo ja hiljem sõjaministeeriumi esindaja) pesitses oma perega kahes väikeses toas. O. Kaldale oli tehtud soodus pakkumine esinduslikus linnajaos (Kaivopuisto nr. 20). Sellel krundil asusid kolm hoonet, millest üks sobis saatkonnale. Armas Lindgren pidas küsitud hinda madalaks, sest Eestist telliskive tuues oli võimalik üsna odavalt uus, vähemalt kolmekordne ja umbes 50 toaga maja ehitada. Tallinnas kiideti O. Kalda plaan heaks, kuid raha ei saadatud. Selle asemel ilmus "Vabas Maas" teade, et majaost on juba tehtud ja käsiraha makstud. Kaldal hakkas nüüd kiire, sest maja lubati Eestile suhteliselt odavalt, kuid krunt otsisid Helsingis teisedki saatkonnad. 23. oktoobril teatas ta, et tegi selle ostu Tallinna lõppotsust ootamata, laenates enda nimel 100 000 marka.

August Hanko ja Elmar Kirotar leidsid endale nüüd korteri. O. Kalda valikut kiitsid ka tema järeltulijad. Nii arvas hiljem uut hoonet ehitama asunud Hans Rebane, et Kaivopuisto on Helsingi väärtuslikem ja kauneim osa, kus asuvad lähestikku lisaks ka USA, Inglise, Saksa ning Läti ja Hispaania saatkond. H. Rebase algatusel müüdi pool 3000-m² krundist Helsingi ehitusosaihisusele "Cyklop", kes kohustus ehitama uue saatkonnahoone. See valmiski 1933. aastal. Majanduskriisi tõttu ehitati aga kavatsust väiksem hoonet. Uus põhjalik ümberehitus algas 1939. a. suvel ja valmis sõjast hoolimata 24. veebruariks 1940. Üldpind suurenes umbes 1/3 võrra. Aiakujundus ning asfalteerimis-

¹⁷ KM KO, f. 186, m. 83: 1, l. 2.

¹⁸ ERA, f. 957, n. 8, s. 28, l. 20.

tööd lõppesid alles suvel. Ja siis tuli Eestil sellest kaua ja põhjalikult ehitatud hoonest ning väga heast krundist loobuda.

Lõpetuseks veel ühest probleemist Eesti ja Soome suhetes 1920. aastatel. Piirituse salakaubandus on ennegi huvi pakkunud ja vajab edaspidi põhjalikku uurimist. Esitagem siinjuures paar tsitaati V. Ernitsalt. 1924. a. arvas ta, et Eesti peaks enam tegema selle pahe kõrvaldamiseks, sest nii "kõrvaldatakse üks tähtsam Soome-Eesti vahekorra kylmemaks muutumise põhjus, mis Soome karskuslaste ridades (ja Soomes on enamus rahvast karske) suurt meelepaha Eesti vastu on välja kutsunud".¹⁹ 1926. aastal ütles Ernits, et "alkoholi salaveo küsimus on seni Soome ja Eesti vahekordi suurel määral halvendanud ja jahendanud, kuna suuremad Eesti sõbrad olid Soomes just karsklased". V. Ernits arvas, et õigupoolest on "kogu Eesti moraalselt selle eest vastutav, mis tema üksikud ülekätelainud kodanikud teevad, nii nagu peremees vastutab oma kurja koera pahategade eest".²⁰

O. Kallas jagas V. Ernitsa vaateid täielikult. Oktoobris 1920 kirjutas ta Eesti välisministeeriumile: "Ei ole saladus, et keeluseaduseline Soome Eesti piiritusega lihtsalt üle on ujutatud, mis salakaubana sisse veetakse. See ei tekita ainult Soome karsklaste seas halba meelt, vaid paneb ülepea terve Eesti nime Soomes lihtsalt haisema."²¹ Ta rõhutas, et Soome rahaminister ja isegi president paluvad, et Eesti tuleks soomlastele nende karskusvõitluses appi ja katsuks ka omalt poolt piirituse salakaubavedajatele takistusi teha. O. Kallas hoiatas, et "meie oma hea nimi on hädaohus". Soomes arvati, et Eesti valitsus või vähemalt üksikud selle liikmed isegi soodustavad salakaubavedu, et Soome raha Eestisse voolaks. Sellele O. Kalda kirjale reageeris Eesti rahaministeerium korraldusega Tollide Peavalitsusele. Nõuti, et eranditult kõiki Soome laevu tuleb sadamast välja lasta vaid Soome konsulaadi sellekohase loa esitamisel. Vastutavaks tehti seega hoopis Soome pool, kuigi enamik piiritust liikus üle lahe Eesti alustel.

Paradoksaalne on seegi, et isegi leitnant Peter Matz, kes sai eritiülesande uurida Jüri Vilmsi tapmislugu, oli seotud piirituse salaveoga. Tõenäoliselt oli O. Kalda eespool tsiteeritud kiri reageering Soome kindralstaabi süüdistustele, et Eesti lendurid veavad Soome piiritust, Vene rublasid ja salajast posti. Vihjati isegi, et sel teel peavad Eesti enamlased ühendust Soome mõttekaaslastega. Lendurid, kellelt piiritust konfiskeeriti, teatasid, et nad vedasid seda P. Matzi jaoks. Viimase vahendusel vabastati mõnedki salakaubavedajad Helsingi linnakohtust, mis tekitas Eesti saatkonnas suurt pahameelt. Arusaadavalt oli O. Kallas vastu, kui Peter Matz pretendeeris Eesti konsuli kohale Helsingis.²²

Kuid see oleks vaid probleemi ühekülgne valgustamine. Võis leida ka teistsuguseid vaateid ja arvamusi. Soome olude hea tundja ja 1918—1919 koos O. Kaldaga Soomes töötanud ning tema järel saadikukohta taotlenud August Hanko kirjutas O. Kaldale 19. juunil 1922: "Küll aga on Akel (Friedrich Akel sai Kalda järel saadikuks — E. M.) Soome karsklastega kimbus. Kuid see kõik on rumalus, sest praegu tuleb soomlaste südamesõpradelt sakslastelt palju enam napsu sisse kui meilt. Olen ikkagi veel peaaegu karsklane. Ometi pean Soome karsklasi idiootideks, kes just meie raskeid etteheiteid teevad ja kinnitavad, nagu rikuks v i i n meie mõlemate vahekorda. Siin ei ole midagi parata."²³

¹⁹ V. Ernits, Soome karskusvõitlusest. Rmt.: Soome maa, rahvas ja kultuur. Tartu, 1924, lk. 71.

²⁰ V. Ernits, Soome-Ugri hõim ja karskusküsimus. Eesti ja Soome üliõpilaskondade hõimualbum. I. Tartu, 1926, lk. 47—48.

²¹ ERA, f. 957, n. 11, s. 106, l. 170.

²² ERA, f. 1582, n. 1, s. 54, l. 35.

²³ KM KO, f. 186, m. 55: 22, l. 3.

Kirjanikud oma tööst

Isaac Bashevis Singer

Isaac Bashevis Singer elab oma teise naisega suures päikeselises viietoalises korteris, mis asub Broadwayl mitmekorruselises elumajas. Lisaks sadadele raamatutele ja suurele televiisorile sisustab tema korterit too pseudoviktoriaanlik mööbel, mis iseloomustas Brooklyni ja Bronxi jõukaid kodusid 1930. aastatel.

Singer töötab väikese paberilasku kirjutuslaua taga elutoas. Ta kirjutab iga päev, aga mitte kindlatel tundidel, vaid intervjuude, külaliste ja telefonikõnede vahel. Ta nimi on ikka veel Manhattani telefoniraamatus ja vaevult läheb mööda päeva, kus talle ei helistaks võhivõõrad, kes on lugenud mõnda tema teost ja tahavad seda autoriga arutada. Kuni viimase ajani kutsus ta iga helistaja lüüna sööma või vähemasti kohvi jooma.

Singer kirjutab oma jutud ja romaanid jidiši keeles käsitsi joonelise paberiga kaustikusse. Suurem osa tema kirjutatut ilmub endiselt kõigepealt "Jewish Daily Forwardis", Ameerika kõige suuremas jidišikeelses päevalehes, mida antakse välja New Yorgis. Tema teoste vahendamine inglise keelde on kogu aeg olnud suur probleem. Ta nõuab oma tõlkijatel väga tihedat koostööd, käib nendega iga sõna palju kordi üle.

Singer kannab alati tumedat ülikonda, valget särki ja tumedat lipsu. Ta hääl on kõrge, kuid meeldiv ja ei tõuse kunagi. Ta on keskmist kasvu, kõhetu ja tal on ebaloomulikult kahvatu jume. Hulk aastaid on ta olnud veendunud taimetoitlane.

Esimesel pilgul tundub Singer olevat nõrk, rammetu mees, kellel peaks omal jalal ühelt tänavanurgalt teisele jõudmine valmistama raskust. Tegelikult teeb ta iga päev linnas pikki jalutuskäike, mille hulka kuulub tingimata peatus tuvide söötmiseks pruunist paberkotist. Ta armastab linde ja tal on kaks pika sabaga papagoid, kes lendavad vabalt ta korteris ringi.

USUTLEJA: Paljud kirjanikud, kui nad kirjutama hakkavad, võtavad teistest kirjanikest eeskujut.

SINGER: Nojah, minule oli eeskujuks mu enda vend I. J. Singer,* kes on kirjutanud romaani "Vennad Askenazid". Vennast paremat eeskujut ei oleks mul olla saanud. Ma nägin pealt ta võitlust meie vanematega ja nägin pealt, kuidas ta kirjutama hakkas ja kuidas ta pikkamisi arenes ja esimesed lood trükki sai. Nii et loomulikult mõjutas ta mind. Ja mitte ainult ei mõjutanud, vaid hiljem, enne minu esimeste lugude trükkipääsemist, andis vend mulle kirjutamise kohta mitmeid kindlaid juhtnõure, mida ma pean nähtavasti siiaamaani pühaks. Mitte et ta juhtnõure ei tohiks vahetevahel rikkuda, aga neid on hea meeles pidada. Üks ta reegel ütleb, et faktid ei igane ega kolku mitte kunagi, kommentaarid aga alati. Kui kirjanik seletab liiga palju, psühholoogiseerib, siis jääb ta juba enne kirjutama asumist ajast maha. Kujutage ette, et Homeros oleks oma kangelaste tegusid seletanud vastavalt antiik-Kreeka filosoofiale või tema aja psühholoogiale. Keegi ei viitsiks Homerost lugeda! Õnneks aga pakub Homeros lugejale kujutuspilete ja fakte ja tänu sellele on "Ilias" ja "Odüsseia" värsked ka meie ajal. Ja minu meelest kehtib see igasuguse

*Üksteist aastat vanem vend Israel Joshua Singer (1893—1944) suutis oma proosa- ja draamaloominguga (eriti romaaniga «Vennad Askenazid», 1936) samuti ületada emakeele piirid. Märkused siin ja edaspidi on tõlki-jalt.

se kirjutamise puhul. Kui kirjanik püüab seletada, mis on kangelase motiivid psühholoogilisest vaatekohast, on ta kadunud mees. See ei tähenda, et ma oleksin psühholoogilise romaani vastu. Mitmed meistrid on sellega suurepäraselt toime tulnud. Aga minu arust ei ole nende jälgendamine kirjanikule hea, eriti noorele kirjanikule. Näiteks Dostojevski matkimine. Kui teda psühholoogilise koolkonna esindajaks ikka pidada, milles mina ei ole kindel. Tal olid omad kõrvalekaldumised ja ta püüdis asju omal viisil seletada, aga ka tema jõud, tema põhiline jõud seisneb faktide edastamises.

USUTLEJA: Mida te arvate psühhoanalüüsist ja kirjutamisest? Paljusid kirjanikke on psühhoanalüüsitud ja nende meelest on see aidanud neil mõista nii iseenast kui ka tege-lasi, kellest nad kirjutavad?

SINGER: Kui kirjanik laseb ennast arsti vastuvõtutoas psühhoanalüüsida, on see tema asi. Aga kui ta katsub seda psühhoanalüüsi oma lugudesse sokutada, on tulemus kohutav. Parim näide on see mees, kes kirjutab "Point Counter Point". Mis ta nimi oligi?

USUTLEJA: Aldous Huxley.

SINGER: Aldous Huxley. Ta katsus kirjutada romaani Freudi psühhoanalüüsile vasta-valt. Ja minu arust ebaõnnestus haledalt. See konkreetne romaan on tänapäeval nii vana ja nii kolkunud, et isegi koolis ei pea seda enam lugema. Nii et kui kirjanik istub laua taha ja hakkab psühhoanalüüsima, siis minu arust rikub ta oma töö ära.

USUTLEJA: Te ütlesite mulle kunagi, et esimene ilukirjanduslik teos, mis te oma elus lugesite, oli "Sherlock Holmesi seiklused".

SINGER: Nojah, ma lugesin neid lugusid kümme-üheteistaastase poisina ja nad tundusid mulle tookord nii võrratud, nii suurepärased, et isegi praegu ei julge ma Sherlock Holmesi üle lugeda, sest ma kardan, et võin pettuda.

USUTLEJA: Kas te leiate, et A. Conan Doyle on teid mingil viisil mõjutanud?

SINGER: Ei, ma ei usu, et Sherlock Holmesi lood oleksid mulle tegelikku mõju aval-danud. Aga ma ütlen ühte asja — lapsepõlvest peale olen ma ikka armastanud, et jutus oleks põnevust. Mulle meeldisid need jutud, mis olid jutud. Kui oli algus ja lõpp ja sa tundsid, et lõpus peab midagi juhtuma. Sellest reeglist pean ma siamaani kinni. Minu arust on jutuvestmine kui kunst tänapäeval peaaegu ära unustatud. Aga ma teen kõik mis minu võimuses, et selle amneesia all mitte kannatada. Minule on jutt endiselt jutt, kus lu-geja kuulab ja tahab teada, mis edasi saab. Kui lugejale on algusest peale kõik teada, siis minu meelest, isegi kui kirjeldus on hea, ei ole jutt jutt.

USUTLEJA: Mida te sellest arvate, et Nobeli kirjanduspreemia said S. Y. Agnon ja Nelly Sachs*?

SINGER: Nelly Sachsi ma ei tunne, aga ma tunnen Agnoni. Sellest ajast peale, kui lu-gema hakkasin. Ja minu arvates on ta hea kirjanik. Geeniuks ma teda ei nimetaks, aga kust tänapäeval neid geeniusi ikka nii kangesti võtta. Ta on tüse kirjanik, vana kooli kir-janik, kes kaotab tõlkes kõvasti. Aga mis heebrea keelde puutub, siis tema stiil on suure-pärane. Iga tema teos on seotud Talmudiga ja Piibliga ja midraasidega. Kõigel, mis ta kirjutab, on hulk tasandeid, eriti nende jaoks, kes heebrea keelt mõistavad. Tõlkes teised tasandid lihtsalt kaovad ja järele jääb puhas kirjutus, aga ka see on hea.

USUTLEJA: Auhinnakomitee ütles, et nad annavad Nobeli preemia kahele juudi kir-janikule, kes teevad kuuldavaks Iisraeli hääle. Seepärast tahaksin ma teada, kuidas teie defineerite juudi kirjanikku, mis vahet teete juudi kirjaniku ja kirjaniku vahel, kes on sat-tumisi juut.

SINGER: Minu jaoks on olemas ainult jidiši kirjanikud, heebrea kirjanikud, inglise kirjanikud, hispaania kirjanikud. Minu meelest on mõisted "juudi kirjanik" või "katoliik-lik kirjanik" otsitud ning sisutud. Aga kui te nõuate minult juudi kirjaniku kui niisuguse olemasolu tunnustamist, siis ma ütleksin, et ta peab olema inimene, kes on nagu käsn

*Peamiselt uusheebrea keeles kirjutatud Samuel Josef Agnon (1888—1970) ja saksa keeles kirjutatud Nelly Sachs (1891—1970) said Nobeli kirjanduspreemia 1966.aastal. J. B. Singer pärjati 1978. aastal, seega kümme aastat pärast seda usutlust.

imenud endasse juutlust, kes tunneb heebrea keelt, jidiši keelt, Talmudit, midraaše, hassidistlikku kirjandust, kabalat ja muud taolist. Ja kui ta sellele lisaks kirjutab juutidest ja juudi elust, siis võib-olla võime teda nimetada juudi kirjanikuks, üksipuha mis keeles ta ka kirjutab. Loomulikult võime teda nimetada ka lihtsalt kirjanikuks.

USUTLEJA: Te kirjutate jidiši keeles, mida väga vähe inimesi oskab tänapäeval lugeda. Teie raamatuid on tõlgitud viiekümne kaheksasse keelde, aga te olete õelnud, et teid häirib tõsiasi, et enamik teie lugejaid, valdav osa teie lugejaid peab teid tõlkes lugema, olgu inglise või prantsuse keeles. Et väga vähesed kirjanikud saavad teid jidišis lugeda. Kas teie meelest läheb tõlkes palju kaduma?

SINGER: See tõsiasi, et mul ei ole jidiši keeles nii palju lugejaid, kui ma tahaksin, häirib mind tõesti. Selles ei ole midagi toredat, et üks keel kasvamise asemel kahaneb. Mulle meeldiks väga, et jidiš õitseks ja õilmitseks just nõnda, nagu jidišistid ütlevad, et see õitseb ja õilmitseb. Mis aga tõlkesse puutub, siis loomulikult kaotab iga kirjanik tõlkes, eriti aga luuletajad ja humoristid. Suuri kaotusi kannavad ka need kirjanikud, kelle lood on tihedalt seotud folklooriga. Ma pean iseennast suurte kaotuste kandjaks. Aga teisalt olen ma oma tõlkeid teha aidanud, ja kuna ma probleemi mõistan, hoolitsen selle eest, et ma ei kaotaks liiga palju. Probleem on selles, et väga raske on leida teise keele idioomidele adekvaatseid vasteid. Aga samas peab seegi paika, et me kõik õpime kirjandust tundma tõlgete vahendusel. Enamik inimesi on uurinud ainult tõlgitud Piiblit, lugenud tõlgitud Homerost ja teisigi klassikuid ikka tõlkes. Kuigi tõlge kirjanikku kahjustab, ei suuda see teda tappa: tõeliselt hea kirjanik tuleb ka tõlkes välja. Ja ma olen seda enda peal kogenud. Pealegi aitab tõlge mind omal viisil. Sest ma käin tõlget toimetades ja tõlkijaga töötades oma lood veel kord ja veel kord läbi, ja kui ma seda teen, näen oma kirjutamise kõiki vigu. Tõlge on aidanud mul vältida hundiauke, mida ma ei oleks osanud vältida, kui oleksin ainult jidišis kirjutanud ja avaldanud ja ei oleks olnud tõlkimise pärast sunnitud ennast uuesti üle lugema.

USUTLEJA: Kas see on tõsi, et teie ei kirjutanud viis aastat mitte kui midagi, sest tundsite, et teil ei ole kellelegi kirjutada?

SINGER: See on tõsi, et kui ma siia maale* tulin, ei kirjutanud ma mitu aastat. Ma ei oska täpselt öelda, kas just kartuse pärast, et mul pole lugejat. Lugejaid oli palju. Aga ühelt maalt teise elama asumisega, immigratsiooniga käib kaasas omamoodi kriis. Mul oli tunne, et ma olen kaotanud oma keele. Mu kujundid ei olnud enam kujundid. Asjad, asjad — ma puutusin kokku tuhande esemega, millel puudus jidišikeelne nimetus. Võtame kas või metroo. Meil ei olnud Poolas metrood. Ja meil ei olnud jidišis selle kohta nime. Korraga tuli mul aga tegemist teha metrooga ja pendelrongiga ja lähimaarongiga ja mul oli tunne, et ma olen oma keele kaotanud ega taju enam neid asju, mis mind ümbritsevad. Lisaks olid muidugi raskused elatise hankimisega ja enda sobitamisega uude ümborusse... kõik see mõjus nii, et ma ei suutnud mitu aastat kirjutada.

USUTLEJA: Kas teie arvates on jidišil üldse mingisugust tulevikku või muutub see üsna varsti täiesti surnud keeleks?

SINGER: See ei muutu surnud keeleks, sest jidišiga on seotud viis või kuus sajandit juudi ajalugu... olulist juudi ajalugu. Ja igaüks, kes tahab seda ajalugu uurida, peab jidiši ära õppima. Nalja mõttes ma ütlen, et mu meel on jidiši pärast rahul, sest kui meid siin maakeral on praegu ainult kolm ja pool miljardit inimest, siis saja aasta pärast on meid tõenäoliselt sada miljardit ja igaüks vajab doktoritöö teemat. Kujutage ette, missugune varaaits on jidiš teemat otsivale aspirandile. Kõik, mis on jidišiga seotud, kaevatakse välja ja analüüsitakse ja sellest kirjutatakse uurimusi — artikleid ja neid, mis ülikoolides kirjutatakse... väitekirju. Nii et ma ei usu, et jidiš unustatakse. Võtke näiteks aramea keel. Kaks tuhat aastat ei kasuta juudid enam aramea keelt, aga keel on endiselt olemas. See on saanud nüüd heebrea keele** osaks. Aramea keeles kirjutatakse praegugi tunnistusi,

*Mõeldakse Ameerika Ühendriike, kuhu I. B. Singer emigreeris Poolast 1935. aastal.

**Tõenäoliselt mõtleb I. B. Singer siin uusheebrea keelt ehk ivriiti, Iisraeli velmatud riigikeelt, mis lähtub muistsest heebrea ja aramea keelest.

tõendeid ja lahutuspubereid. Juudid ei unusta päriselt mitte midagi, eriti aga keelt, mis on nii palju loonud ja sääranst osa mänginud nagu jidiš.

USUTLEJA: Kui mõelda tänapäeva kirjanikele, kes kirjutavad jidiši keeles, tulete otsekohe meelde teie. Aga teiste nimede nimetamisega on juba raskusi. Kas on jidiši keeles kirjutavaid teisi kirjanikke, keda te tõsiselt hindate?

SINGER: Ühte kirjanikku hindan ma tõesti väga. Kahtlemata on ta suur kirjanik. Ta on luuletaja. Tema nimi on Aaron Zeitlin. Ta on minu sõber, aga ma ei kiida seda meest mitte sellepärast, et ta on minu sõber. Ta on kahtlemata suur luuletaja. Ma hindan tema luulet niisama kõrgelt kui Thomas Hardy luulet ja Thomas Hardyst pean ma väga lugu. On teisigi... mitmeid teisi jidiši kirjanikke... mõned on laialt tuntud, nagu Sholem Asch. Oli David Bergelson. Oli üks väga tugev proosakirjanik, A. M. Fuchs nimi, kes on kahtlemata tugev kirjanik, aga ta kirjutas kogu aeg ühel ja samal teemal. Tal oli ainult üks jutt ja ta esitas seda miljonis variandis. Aga ma ütleksin, et jidiši kirjanduses on midagi väga tõhusat ja midagi väga vanamoodsat — sest uusaja jidiši kirjanik, ehkki valgustusaja produkt, ei kirjuta tegelikest juudi asjadest. Ta kasvas üles teadmiseiga, et ta peab oma juutlusest lahti saama ja maailmakodanikuks muutuma. Aga kuna ta nii kangesti universaalsust ihkas, muutus ta väga provintslikuks. See on tragöödia. Mitte kogu jidiši kirjandusega, aga paljude kirjanikega küll. Ja tänu Jumalale, et kui mina kirjutama hakkasin, pääsesin sellest õnnetusest. Ehkki mind kogu aeg laideti. Minuga pahandati, et miks ma kirjutatan nendest kuraditest ja paharettidest. Kirjutagu hoopis juutide olukorrast, sionismist, sotsialismist, ametiühingutest ja et rätsepatele on nende töö eest tarvis rohkem maksta, ja nii edasi ja nii edasi. Aga midagi minus keeldus seda tegemast. Mulle heideti ette, et ma olen ajast ja arust. Et ma lähen tagasi ammu kadunud põlvkondade juurde. Et ma olen peaaegu tagurlane. Aga noored kirjanikud on vahel väga kangekaelsed. Ma keeldusin häid soovitusi täitmast ja olin hiljem rõõmus, et mul jätkus iseloomu vastu hakata. Seda seltsi kirjandus, mida minult tookord taheti, on praeguseks nii iganenud ja nii kolkunud, et küsimus ei ole mitte jidiši keelest tõlkijate vähesuses, vaid et meil ei ole tõesti sealt suurt midagi tõlkida.

USUTLEJA: Kui te ütlete "seda seltsi kirjandus", kas te mõtlete siis teoseid, mis räägivad ametiühingutest ja...?

SINGER: Ametiühingutest ja immigratsioonist ja progressist ja antisemitismist. Seda seltsi ajakirjanduslikest romaanidest, kus igalühel on suur tahtmine luua niinimetatud paremat maailma. Teha maailm paremaks, teha juutide olukord maailmas paremaks. Seda seltsi kirjandus oli kahekümnendatel aastatel väga suures moes ja ma ütleksin, et jidiši kirjanikud ei ole sellest õigupoolest siamaani vabanenud.

USUTLEJA: Kas teie ei usu paremasse maailma?

SINGER: Ma usun paremasse maailma, aga ma ei usu, et belletrist, kes istub laua taha ja kirjutab maailma parandamisest romaani, saavutab midagi. Et maailm paremaks muutuks, selleks on vaja paljude inimeste pingutusi, poliitikute, riigimeeste, sotsioloogide ühist tööd. Ma ei tea, kes meie parema maailma loob või kas maailma on üldse võimalik parandada. Ühes asjas olen ma aga kindel: romaanikirjanik maailma paremaks ei loo.

USUTLEJA: Peaaegu kõiges, mis te olete kirjutanud, eriti aga teie lühijuttudes, etendab olulist osa üleloomulikkus. Miks tunnete nii suurt huvi üleloomuliku vastu? Kas te ise usute, et üleloomulikkus on olemas?

SINGER: Absoluutselt. Põhjus, miks ta pidevalt esile kerkib, on lihtsalt selles, et ta on kogu aeg mul meeles. Ma ei tea, kas ma peaksin ennast müstikuks nimetama, aga ma tunnen kogu aeg, et meid ümbritsevad jõud, müstilised jõud, mis mängivad kõikides meie tegemistes suurt osa. Ma ütleksin, et telepaatial ja selgeltnägemisel on igas armastusloos oma osa mängida. Isegi äritegevuses. Kõiges, mida inimesed teevad. Tuhandeid aastaid on inimesed kandnud villaseid riideid, ja kui nad need õhtul pimedas toas seljast ära võtavad, näevad nad sädemeid. Mind huvitaks väga, mida arvasid inimesed nendest sädemetest mitu tuhat aastat tagasi, kui nad villast valmistatud riideid seljast võttes neid

nägid. Ma olen kindel, et nad ei teinud sädemetest välja ja ainult lapsed küsisid: "Ema, mis sädemed need on?" Ja ma olen kindel, et ema vastas: "Te kujutate ette!", sest kahtlemata kartsid inimesed nendest sädemetest rääkida — neid oleks võidud nõiaks tembeldada. Nii või teisiti sädemeid ignoreeriti. Praegu me teame, et vanaaja inimesed ei näinud hallutsinatsiooni, vaid et sädemed on reaalselt olemas ja neid tekitab seesama jõud, mis toidab meie tänapäeva tööstust. Ja ma väidan, et ka meie sugupõlv näeb sääraseid sädemeid, mida me ignoreerime, sest nad ei sobi sellesse pilti, mis meil on teadusest ja oma teadmistest. Ja minu meelest on kirjaniku kohus, aga samuti tema lõbu ning ülesanne neid sädemeid esile tuua. Minu jaoks on selgeltnägemine ja telepaatia ja... ja kuradid ja paharetid... kogu see värk...

USUTLEJA: Vaimud?

SINGER: Vaimud ja kogu see värk, mida tänapäeval kutsutakse ebausuks, on just need sädemed, mida me praegu ignoreerime.

USUTLEJA: Kas te arvate, et vaimusid on võimalik tulevikus teaduse abil ära seletada, nagu villase riide sädemeid seletatakse tänapäeval elektrinähtuseks?

SINGER: Ma arvan, et teaduse mõiste — mis on teaduslik ja mis ei ole — muutub ajaga. Paljusid tõsiasju ei saa laboratooriumis üle kontrollida, aga sellegipoolest on need tõsiasjad. Laboratoorsel teel ei ole võimalik näidata, et Napoleon on elanud, tema olemasolu ei saa niisama ühemõtteliselt tõestada nagu näiteks elektrivoolu olemasolu. Aga siiski me teame, et Napoleon on elanud. Need nähtused, mida me nimetame tänapäeval vaimudeks ja hingedeks ja selgeltnägemiseks, kuuluvad samuti seda seltsi faktide hulka, mida ei saa laboratoorselt ette valmistada katsete sooritamiseks. Aga see ei tähenda, et tegemist ei oleks tegelikkuses asetleidvate asjadega.

USUTLEJA: Aga kurat? Paljudes teie juttudes esineb kurat peategelasena.

SINGER: Loomulikult kasutan ma kuradit ja paharette kirjanduslike sümbolitena. Tõsi, aga põhjus, miks ma neid sümbolitena kasutan, on see, et ma neid tajun. Kui ma ei tajuks nende olemasolu, ei kasutaks ma neid. Ma elan teadmisega, et meid ümbritsevad kõikisugu jõud. Mind kasvatati selles äratundmises üles ja ma olen selle omaks võtnud. Mitte et ma oleksin seda eriti tahtnud, aga nad kuuluvad minuga lihtsalt kokku. Kui te õhtul lambi kustutate ja ma jään pimedasse tuppa, hakkab mul hirm. Täpselt samuti nagu hakkas siis, kui ma olin seitse või kaheksa aastat vana. Ma olen rääkinud paljude ratsionalistidega, kes ütlevad, et ma käitun ebaloogiliselt, aga kui ma küsin, kas nad oleksid nõus magama talvel ööd surnuga ühes toas, hakkab neil kõhe. Hirm üleloomuliku ees on meis kõikides. Ja kuna me kõik üleloomulikku kardame, miks siis mitte seda asjaolu ära kasutada. Sest kui sa midagi kardad, siis seesama kartmise fakt tähendab, et sa tunnistad selle millegi olemasolu. Mida pole olemas, seda me ju ei karda.

USUTLEJA: Te olete ainuke juudi kirjanik, kes kirjutab kuradist. Heebreakeelne kirjandus väldib üldiselt diabolseid teemasid.

SINGER: Nii jidiši kui ka heebrea kirjandus on tõepoolest valgustusaja mõju all. Teatud mõttes on mõlemad moodsad kirjandused. Kirjanikke kasvatati teadmiseiga, et nad on liiga kauaks keskaega takerdunud, ja kuna moodne kirjandus peab olema ratsionaalne ning loogiline, tuleb kirjanikul tegelda reaalse maailmaga. Kui ma kirjutama hakkasin, paistsin ma neile äärmiselt tagurliku kirjanikuna — kirjanikuna, kes on tagasi läinud pimeduseaega. Aga nagu öeldud, noored kirjanikud on mõnikord väga kangekaelsed. Mis teile on *pime*, on minule *reaalne*. Kõik mõistsid mind hukka. Aga kuna seda seltsi kirjandus on tänapäeval teatud edu saavutanud, on hakatud sellega rahu sõlmima. Sest teate ise, mismoodi need asjad meie maailmas käivad: kui miski läheb, siis ta ka läheb. Mina küll ei lootnud, et keegi võiks hakata minu kirjutamislaadi vastu huvi tundma. Ise olin huvitatud ja sellest piisas mulle.

USUTLEJA: Kas rituaalid ja ebausk, mille vastu te suurt huvi tunnete, puudutavad kuidagiviisi ka teid ennast — eriti teie tööd ja tööharjumusi?

SINGER: Ma usun tõepoolest imedesse või pigem taevaarmusse. Aga ma usun ime-

desse üksipuha mis eluvaldkonnas *peale* kirjutamise. Kogemus on mulle kinnitanud, et kirjutamine ei tunne imesid. Häid lugusid sünnitab ainult üks ränk töö. Jutt ei lähe sellest heaks, kui sul on jänesejalg taskus.

USUTLEJA: Mis ajendab teid juttu kirjutama? Kas jälgite pidevalt enda ümber toimuvat nagu reporter? Kas teete märkmeid?

SINGER: Ma ei ole kunagi ringi käinud ja juttu otsinud. Ma teen märkmeid, aga mitte nõnda nagu reporter. Kõik mu jutud põhinevad nendel asjadel, millega ma olen oma elus kokku puutunud, aga ma ei ole neid kunagi otsimas käinud. Ainukesed märkmed, mis ma teen, puudutavad jutu ideed. Igal juhul peab mu jutul olema kulminatsioon. Ma ei ole elulõigu kirjanik. Kui idee tekib, panen selle oma märkmikusse kirja, mis mul on alati kaasas. Viimaks nõuab jutt kirjutamist ja siis ma kirjutangi.

USUTLEJA: Lisaks juttude ja romaanide kirjutamisele olete hulga aastaid oma elust kulutanud ajakirjandusele. Te töötate "Forwardi" juures praegugi ajakirjanikuna.

SINGER: Jah. Ma olen ka ajakirjanik. Iga nädal kirjutatan kaks või kolm artiklit. Jidiši-keelne ajakirjandus erineb märgatavalt ajakirjandusest teistes keeltes, eriti ingliskeelsest. Ameerikas on ajakirjanik see, kes edastab paljaid fakte või kes kommenteerib poliitilist olukorda. Jidišikeelne ajaleht, isegi kui see on päevaleht, on tegelikult iga päev ilmuv *ajakiri*. Ma võin "Forwardile" kirjutada artikleid elu mõttest või mõttetusest, sellest, et inimene ei tohi ennast tappa või et kõikjal meie ümber on paharetid ja kuradid. Meie lugejad on harjunud saama päevauudiseid raadiost ja televiisorist või õhtustest ingliskeelsetest ajalehtedest. Kui ta ostab ajalehe hommikul, ei otsi ta uudiseid — ta tahab artikleid lugeda. Nii et kui ma olen ajakirjanik, ei ole ma päris samasugune ajakirjanik kui need, kes töötavad näiteks "The New York Timesi" juures.

USUTLEJA: Kas teie arvates annab töötamine ajakirjanikuna säärase ajalehe juures nagu "Times" hea pagasi inimesele, kes tahab romaane ja jutte kirjutada?

SINGER: Minu arvates tuleb igasugune informatsioon, mida inimene kätte saab, talle — ja eriti veel kirjanikule — kasuks. Mina küll ei arva, et ajakirjanikuamet võiks kirjanikule mingisugust kahju teha.

USUTLEJA: Kas te tunnete teisi kirjanikke?

SINGER: Väga väheseid, sest siin Ameerikas ei ole lihtsalt kohta, kus nendega kokku saada. Kui ma Poolas elasin, tolknesin kirjanike klubis. Käisin seal iga päev. Aga siin Ameerikas ei ole midagi analoogilist. Ma ei tunne tegelikult teisi kirjanikke. Vahetevahel saan mõne kirjanikuga mõnel kokteiliõhtul kokku. Nad meeldivad mulle, sest on väga kenad inimesed. Aga millegipärast ei lähe asi kunagi pinnapealsetest kohtumistest kaugemale. Mul on sellest kahju. Ma oleksin hea meelega hoopis rohkemate kirjanikega sõber.

USUTLEJA: Paljud tänapäeva kirjanikud on seotud ülikoolidega. Mida te arvate õpetamisest kui elatise hankimise vahendist, et saaks kirjutada?

SINGER: Minu arust on ajakirjandus kirjaniku tervisele kasulikum tegevusala kui õpetamine, eriti kui kirjanik õpetab kirjandust. Kirjandust õpetades harjub kirjanik kirjandust kogu aeg analüüsima. Üks mees, üks kriitik ütles mulle: "Ma ei suudaks kunagi midagi kirjutada, sest kui olen esimese lause paberile saanud, hakkab seda kohe analüüsima. Omaenda kirjutatut arvustama."

Sellest ei tule midagi head, kui kirjanik on ühekorraga kriitik ja kirjanik. Kirjutagu vahetevahel mõni arvustus või kriitika kohta kas või mõni pikem essee — ei see ole tähtis. Aga kui teiste kirjutatu analüüsimine käib kogu aeg ja muutub kirjaniku igapäevaseks leivaks, tungib see tahes-tahtmata ka tema lugudesse, ja see on juba väga paha, kui kirjanik on poolest saadik kirjanik ja poolest saadik kriitik. Ta hakkab oma kangelaest eseesid kirjutama — selle asemel et nendest juttu vesta.

USUTLEJA: Palun rääkige mulle midagi sellest, mismoodi te töötate. Kas töötate iga päev, seitse päeva nädalas?

SINGER: Nojah, kui ma olen hommikul üles tõusnud, tunnen ma alati soovi kirjutuslaua taha istuda ja kirjutada. Ja enamikul päevadel ma tõepoolest kirjutatan midagi. Aga

siis hakkab telefon helisema ja mõnikord on mul tarvis "Forwardile" artikkel ära kirjutada. Ja vahetevahel on mul tarvis mõni arvustus kirjutada ja siis tullakse mind intervjuerima ja kogu aeg mind katkestatakse. Kuidagiviisi õnnestub mul siiski kirjutamist jätkata. Ma ei pea minema jooksma. Mõned kirjanikud ütlevad, et nad saavad ainult siis kirjutada, kui lähevad kaugele saarele. Nad läheksid kas või Kuu peale, et segamatult kirjutada. Minu meelest kuulub segamine iga inimese ellu ja mõnikord on segamisest kasugi, sest sa katkestad oma kirjutamise, ja kui sa puhkad, kui oled mõne teise asjaga kinni, muutub su perspektiiv või laieneb horisont. Enda kohta võin ma öelda, et ma ei ole kunagi saanud rahus kirjutada, mida mõned kirjanikud väidetavasti teevad. Aga olgu kuidas on, ma jään enda juurde: segamine õigupoolest ei sega.

USUTLEJA: Mida te peate kirjutamise juures kõige raskemaks küljeks?

SINGER: Jutu ülesehitust. Minu jaoks on see kõige raskem osa. Kuidas jutt nii üles ehitada, et seda oleks huvitav lugeda. Kõige lihtsam on mulle tegelik kirjutamine. Kui kondikava on olemas, läheb kirjutamine ise — kirjeldus ja dialoog — lennates.

USUTLEJA: Lääne kirjanduste kangelane on tavaliselt Superman, prometheuslik karakter. See—eest paistab jidiši proosa, juudi kirjanduse kangelane olevat väike inimene. Ta on vaene kuid uhke mees, kes lakkamatult võitleb. Ja teie enda klassikaline näide sellest väikesest inimesest on külanarr Gimpel. Millega te seletate tõsiasja, et juudi ilukirjanduses etendab nii suurt osa väike inimene?

SINGER: Nojah, ega jidiši kirjanik ole kunagi kasvanud üles kangelaste seltsis. Ma tahan öelda, et juudi getodes oli väga vähe sangareid — väga vähe rüütleid ja krahve ja neid mehi, kes duelle pidasid, ja nii edasi. Mis minusse puutub, siis mina oma meelest ei jätka jidiši kirjanike "väikese inimese" traditsiooni, sest nende väike inimene on tegelikult *ohver* — antisemitismi, majandusliku ülekohtu ja muu taolise ohver. Minu tegelased, kuigi nad ei ole selles mõttes suured inimesed, et nad mängiksid maailmas suurt rolli, ei ole samal ajal ka väikesed, sest omal moel on nad iseloomuga inimesed, mõtteinimesed, rängalt kannatavad inimesed. Külanarr Gimpel on tõepoolest väike inimene, aga mitte samasugune väike inimene nagu Sholom Aleichemi Tevye. Tevye on väike inimene väikeste tahtmiste ja väikese kahjukandmisega. Ta ei vajanud muud kui igapäevast leiba. Kui ta oleks suutnud elatist hankida, ei oleks teda külast välja aetud. Kui ta oleks saanud tütreid mehele panna, oleks ta olnud õnnelik mees. See—eest enamikku minu kangelasi ei rahulda paar rubla või luba elada Venemaal või kusagil mujal. Nende tragöödiad on teistsugused. Gimpel ei ole väike inimene. Ta oli narr, aga ei olnud väike. Väikese inimese traditsioonist olen ma oma lugedes hoidunud.

USUTLEJA: Kuna valdav osa teie lugusid käsitleb inimesi, kellel ei ole võimu, ei ole maad, ei ole kodakondsust, poliitilist organiseeritust või isegi elukutse valiku võimalust, kuid on suur moraalne vastutustunne ja kõigutamatu usk, kas te tahate anda sellega tegelikult mõista, et juudid olid paremal järjel siis, kui neid tõrjuti ja diskrimiteeriti?

SINGER: Minu meelest ei ole vähimatki kahtlust, et võim on suur kiusatus ja need, kelle käes võim on, eksivad varem või hiljem ülekohtuteele. Juudi rahvale oli suureks õnneks, et kaks tuhat aastat ei olnud nende käes võimu. See natuke võimu, mis neil oli, seda kuritarvitasid nad täpselt samuti nagu iga teine võimu omaja. Meid õnnistati sellega, et jäeti ligi kaheks tuhandeks aastaks võimust ilma ja seetõttu ei olnud meie patud kunagi nii suured nagu neil, kellel oli tõelist võimu teiste inimeste elu ja surma üle. Ma ei tõstnud seda küsimust jutlusepidamiseks üles. Õigupoolest ei ole ma oma elus tundnud inimesi, kellel on väga palju võimu. Välja arvatud minu raamatute poolakad või minu raamatute mõni rikas mees, kelle võim on tema rahas. Aga isegi need inimesed pole olnud sedavõrd rikkad, et nende käes oleks olnud palju võimu.

USUTLEJA: Ma ei saa midagi parata, aga mulle jääb teid lugedes tunne, et teil on tõsiseid kahtlusi teadmiste või koguni tarkuse suhtes.

SINGER: Nojah, teatud mõttes on see õige. Jidiši kirjandus rakendus valgustusaja ideedele. Valgustus aga, ükskõik kui kaugele see ka läheb, ei too lunastust. Ma ei ole

caleski uskunud, et sotsialism või mõni muu *-ism* lunastab inimkonna ja loob nii-öelda uue inimese. Mul on olnud selles küsimuses kirjanikega mitmeid arutlusi. Kui ma noor olin, kui ma lugema hakkasin, uskusid inimesed tõepoolest, et kui tootmisvahendid kuuluvad ükskord riigile, tekib selle tulemusel "uus inimene". Ma olin juba tookord küllalt tark või ehk küllalt loll ja küllalt skeptiline, et mõista selle lootuse paikapidamatust: ükskõik, kes on raudteede või vabrikute omanik, inimesed jäävad samaks.

USUTLEJA: Kas on midagi, mis päästaks teie arvates inimkonna?

SINGER: Mitte miski ei päästa meid. Me saavutame kõvasti edu, aga jääme kannatama edasi ja sellele ei tule kunagi lõppu. Me leiutame pidevalt uusi valuallikaid. Idee, et inimene päästetakse, on otsast otsani religioosne idee ja isegi usundite juhid ei väida, et meid päästetaks siin maa peal. Nad usuvad, et hing päästetakse teises maailmas, ja kui me käitume siin hästi, siis on lootust, et meie hing läheb paradiisi. Maapealse paradiisi loomise idee ei ole juudilik ja kindlasti mitte kristlik, vaid otsast otsani antiikkreekalik või paganlik. Nagu juudid ütlevad: seasabast ei saa teha siidkotti. Ei ole võimalik võtta elu ja muuta see korraga üheks suureks rõõmuks, nautlemise ookeaniks. Ma ei ole seda kunagi uskunud ja ükskõik, mida inimesed räägivad paremast maailmast — ma olen päri, et tingimusi on võimalik paremaks muuta, ja loodan, et me suudame sõjad ära kaotada —, alati jääb nii palju haigust, nii palju tragöödiat, et inimkond kannatab edaspidigi enam-vähem samal viisil, nagu on kannatanud siiani. Pessimist tähendab minu jaoks realisti.

Minu meelest on kõikidest meie kannatustest hoolimata, tõsiasjast hoolimata, et elu ei too meile kunagi seda paradiisi, mida me talt tahaksime, siiski on olemas see midagi, mille pärast elada. Suurim kingitus inimkonnale on vaba valik. Tõsi küll, me saame vaba valikut realiseerida piiratud. Aga see väike vaba valik, mis meil on, on erakordselt suur kingitus ja võimalusena väga palju väärt — juba selle pärast tasub elu elamist. Ehkki ma olen ühelt poolt fatalist, tean ma samal ajal, et meie senised saavutused tulenevad suurelt osalt vabast tahtest, mitte aga tingimuste muutmisest, nagu usuvad marksistid.

USUTLEJA: Paljud lugejad peavad teid meisterjutustajaks. Teiste meelest taotleb teie proosa palju olulisemat eesmärki kui tühipaljas jutustamine.

SINGER: Nojah, ma arvan, et iga jutustaja kohus on jutt *hästi* paberile panna. Teha kõik oma võimete ulatuses, et jutt tuleks õigesti välja. Ja "õigesti" tähendab siin seda, et ülesehitus oleks õige, kirjeldus oleks õige, et vormi ja sisu vahel oleks tasakaal ja nii edasi. Aga see ei ole veel kõik. Igas oma jutus katsun ma midagi öelda ja see, mis ma öelda tahan, on üht- või teistviisi seotud minu arusaamaga, et meie praegune maailm ja meie praegune elu ei ole kõik, et on olemas hing ja on olemas Jumal ja võib-olla on olemas elu pärast surma. Ma tulen alati tagasi nende religioossete tõdede juurde, ehkki ma ei ole dogmaatilises mõttes religioosne. Ma ei pea organiseeritud religiooni kõikidest reeglitest kinni. Aga religiooni põhitõed on mulle lähedased ja ma mõtisklen pidevalt nende üle. Ma leian, et ma olen rohkem juudi kirjanik kui enamik jidiši keeles kirjutavaid kirjanikke, sest mina usun rohkem juudi tõdedesse kui nemad. Enamik neist usub progressi. Progressist on saanud nende ebajumal. Nad usuvad, et inimesed progresseeruvad sel määral, et juute hakatakse hästi kohtlema, et nad on suutelised assimileeruma, *goi** dega* segunema, häid töökohti saama ja ühel päeval on juut võib-olla Ühendriikide president. Minu jaoks on kõik need lootused väga tühised ja väga iganenud ja väga kitsarinnalised. Ma tunnen, et meie tõeline suur lootus on seotud hingega, mitte kehaga. Selles mõttes pean ma ennast religioosseks kirjanikuks.

USUTLEJA: Kui ma teid loen, meenuvad mulle mõnikord mõned Ida filosoofid, nagu näiteks India filosoof Krishnamurti. Kas teid on üleüldse mõjutanud budistlik või hinduistlik kirjandus?

SINGER: Ma lugesin neid kirjanikke liiga hilja, et oleksin võinud neilt saada tõelist

*goi — mittejuut, pagan judaismi seisukohalt.

mõjutust. Aga kui ma neid mehi vanas eas lugessin, alles mõni aeg tagasi, ütlesin ma endale, et olen neid lugemata mõelnud samu mõtteid. Kui ma lugessin "Bhagavadgitat", tundus kõik nii lähedane, et mind hakkas kiusama mõte, ega ma ei ole seda varasemas elus lugenud. Sama käib ka Buddha ütlejate kohta ja teiste Ida kirjutiste kohta. Need niinimetatud igavesed tõed on tõepoolest igavesed. Nad on meie veres ja kogu meie olemuses.

USUTLEJA: Mõned meie aja olustiku kommentaatorid, eriti silmatorkavalt Marshall McLuhan, leiavad, et kirjandus sellisena, nagu me oleme teda sadu aastaid tundnud, on anakronism ja kadumisele määratud. Novellide ja romaanide lugemine, leiavad nad, muutub peagi möödajärgi asjaks, sest asemele tulevad elektroonilised ajaviited, raadio, televisioon, film, stereogrammofonid, magnetofonid ja paljud muud mehaanilised kommunikatsioonivahendid, mis edaspidi veel leiuatakse. Kas te usute, et see saab tõeks?

SINGER: See saab tõeks, kui meie kirjanikud ei ole tulevikus head kirjanikud. Aga kui meil on inimesi, kellel on jutu vestmise väge, leidub alati lugejaid. Ma ei arva, et inimese loomus muutub sel määral, et inimene kaotab huvi väljamõeldise vastu. Loomulikult pakub reaalne elu, puhas töö alati huvi. Tänapäeval mängib *nonfiction* väga suurt osa... kuulda lugusid sellest, mis on toimunud. Kui inimesed lähevad Kuule*, jutustavad ajakirjanikud või jutustavad filmid meile, mis seal toimus, ja need on igast ilukirjaniku väljamõeldisest palju huvitavamad. Aga sellegipoolest jääb ruumi ka heale ilukirjanikule. Ei ole olemas ühtegi masinat ega säärast reportaaži ega säärast filmi, mis suudaks teha seda, mida tegid Tolstoi või Dostojevski või Gogol. Poesia on meie ajal tõepoolest läbi elanud ränga löögi. Aga mitte televisiooni pärast või nende teiste asjade pärast, vaid luule ise on läinud viletsaks. Kui me hakkame saama hulgaliselt halbu romaane ja halvad romaania kirjanikud matkivad üksteist, siis see, mis nad kirjutavad, ei paku huvi ega leia mõistmist. Loomulikult võib säärane asjakäik romaani surmata — vähemasti mõneks ajaks. Aga ma ei usu, et kirjandus, hea kirjandus peaks kartma tehnika arengut. Otse vastupidi. Mida arenenum tehnika, seda rohkem inimesi hakkab huvi tundma kõige selle vastu, mida inimese mõistus suudab luua ilma elektrooniliste vahendite abita.

USUTLEJA: Nii et teie õhutate tänapäeva noori inimesi käsutama kirjandust kui üht elamisviisi?

SINGER: Kui kirjutamist võtta kui äri, üht raha tegemise viisi, siis ma tõepoolest ei tea. Võib-olla seisab meil ees aeg, kus kirjanik hakkab romaani eest nii vähe honorari saama, et ta ei suuda endale elatist hankida. Ma ei oska teile selle kohta midagi öelda. Aga kui noor mees tuleb minu juurde ja ma näen, et tal on annet, ja ta küsib, kas maksab kirjutada, vastaksin ma talle: kirjutage edasi ja ärge kartke ühtegi leiutist ega mis tahes progressi. Progress ei suuda ealeski kirjandust surmata, nii nagu ta ei suuda religiooni surmata.

USUTLEJA: Raske on mitte märgata, et nende kirjanike hulgas, keda tänapäeval Ühendriikides kõige rohkem loetakse ja austatakse, on suur protsent juudi päritoluga kirjanikke — teie ise, Saul Bellow, Philip Roth, Henry Roth, Bernard Malamud. Ka mittejuudi päritoluga kirjanikud kirjutavad juutluse ainetel bestsellereid — näiteks James Michener ja tema romaan "The Source". Millega te seletate juudi kirjanike ja juudi ainetepopulaarsust pärast Teist maailmasõda?

SINGER: Ma arvan, et palju sajandeid ignoreeriti juuti suures kirjanduses. Juute kujutati üksnes klišeede abil. Juut oli kas liigkasu võtja, paha mees, Shylock, või vaene mees, antisemitismi ohver. Teiste sõnadega: teda kas hurjutati või haletseti. Ja nende klišeede tõttu oli see, mismoodi juudid elavad, mismoodi armastavad, inimkonnale saladus. Alles hiljaaegu hakkasid juudi kirjanikud kirjutama juutidest samal moel, kui ameeriklased kirjutavad ameeriklastest ja inglased inglastest. Nad räägivad nendest kõike, nii head kui halba. Nad ei püüa neid välja vabandada. Nad ei püüa neid maha teha. Ja ma ütlesin, et

*Usutus on tehtud vähem kui aasta enne ameeriklaste esimest Kuul käimist (1969).

kuna juudi elu vastu tunti suurt uudishimu, siis ei üllata mind, et juudi kirjandus on praegu moes. See ei tähenda, et see peaks edaspidigi nõnda olema. Ma usun, et varem või hiljem lähevad kaalukaunid tasakaalu. Kui paljud juudid on head kirjanikud ja kui paljud halvad kirjanikud, seda mina ei tea. Ma ei arva, et me produtseerime nii palju häid kirjanikke, nagu tavaliselt arvatakse. Meil on hulk võimekaid, andekaid kirjanikke ja võimekaid inimesi, aga ma näen meie hulgas niisama vähe suuri kirjanikke, nagu on suuri kirjanikke teiste rahvaste hulgas! Suuri kirjanikke on üldse väga vähe.

Sügis 1968

HAROLD FLENDER

The Paris Review

Inglise keelest tõlkinud ENN SOOSAAR

ISAAC BASHEVIS SINGERIT (1904—1991), 1978. aasta Nobeli kirjanduspreemia laureati, tunneb eestlane seni kahjuks halvasti. Temalt on ilmunud üle neljakümne raamatu: kümmekond romaani, kümmekond lühijutukogu, umbes viisteist lastele-noortele kirjutatud raamatut. Lisaks mõned autobiograafilised teosed, intervjuude valimik, kogumikud. Meie keeles on olemas üks jutt — "Turu tänava Spinoza" — "Loomingus" (nr. 5, 1979) ja kuus juttu, üldpealkirja all "Surnud moosekart", "Loomingu Raamatukogus" (nr-d 50—52, 1980) ning peatükk mälestusteraamatust ("Naudingute päev". "Sirp ja Vasar" 20. VII 1979). Ehk on lähiaastad soodsamad. Tõsisemat tutvust selle kirjanikega tasuks küll sõlmida.

Ilmar Mikiver

Huumorist eesti luules

*Naer ei ole naljaasi
Tuntud kõnekäänd*

Mõni humoorikas värss leidub peaaegu igal eesti luuletajal, isegi traagik Juhan Liivil ja nihilist Ivar Grünthalil. Mõnel, nagu Gustav Suits, annab neid värse muidugi otsida. Üldse, tõsiseid humoriste on eesti luules vaid käputäis; iroonikuid ja satiirikuid seevastu kuhjaga. Mis on see vahe?

Huumorit on aastatuhandete vältel defineeritud mitut viisi, kuid vana Aristotelese (384—322 e. Kr.) määratlus käib tänapäevalgi veel asja eest: Koomiline (temal: komöödia) kujutab madalamat sorti inimitüüpe, laskumata aga halva ja inetu ammendavasse kirjeldamisse, piirdudes peamiselt ebatäiusliku ja naeruväärse esiletõstmisega nii, et see tekitab naeru ja lõbu, mitte aga valu.

Iroonia on peamiselt pilge isiku pihta, sageli omistades talle vastupidist öeldavale. Liivil näiteks "Mina, omakasu, sinu sõber..." või Suitsul Visnapuu kohta: "Poedi prohveti suu läbi hüüan..."

Satiir pilkab esmajoones ühiskonda või selle institutsioone, sageli moonutava allegooria kujul. Näiteks Suitsul, kõneldes Briti sõjalaevastikust Tallinna reidil: "Gulliver kääbuste maal...", või Kolgil: "Kõik need kauged kaunid kosmonaudid, / kõik need komsomol ja skaudid."

Niisiis, iroonial ja satiiril näikse olevat õigus teha niihästi valu ja häbi kui ka olla märksa toorem ja ülbem kui huumor.

Sageli on raske ühes ja samas luuletuses eraldada irooniat huumorist. Mõõdupuuks võiks olla, kumba on rohkem. Kalju Lepiku "poheemides", Ivar Grünthali epigrammides, Arvo Mägi regivärssides ja Jaan Krossi "Iraxis" domineerib iroonia ja satiir, kuigi neis leidub ka humoorikaid värse. August Kitzbergi Tiibuse Mari "ajalikes lauludes" aga võidab huumor sageli iroonilise elemendi, kuigi laulu mõte algselt oli tõgamine.

*

Kui otsida huumori algeid eesti luules, peaks tagasi minema möödnud sajandilõpu ajalehtede, "Postimehe", "Oleviku", "Valguse" jt. naljalisade juurde; otsima, kes olid need esimesed Nalja-Märdid ja Kalja-Pärdid, kelle viimasteks järeltulijaiks said Jaan Kägu, Eesaw Edward Puuslik ja Aruvälja Andres. Käepärast oleval andmeil võib öelda, et üsna varakult tõusid selles žanris esile Karl August Hindrey Hoiar Ronk ja August Kitzbergi Tiibuse Jaak ja Mari koos Jaan Vaglarauaga.

August Kitzbergi (1855—1927) sulest on meile jäänud koguni väike värsivihik "Tiibuse Mari ajalikud laulud" (1920), milles Vana Tuuletallaja n.-ö. südamliku nõrdimusega reageerib siurulaste boheemitemisele. Visnapuu, Semperi ja Underi erootika võis tunduda Kitzbergile frivoolsena; sellest õhkub tänapäevalgi vahuveini kihinat ja ülemeeelikut pidutsemist rooside seas, võibolla näiteks "Vanemuise" suveaias. Selle vastu seab Kitzberg ehtsa mullalähedase mulgitari kuju, kes oma laudatalitustega peab boheemid korrale kutsuma — kogumiku avalaulus "Rolloo. (Kuulsatel eeskujudel)", mis samal ajal parodeerib Visnapuu "Proloogi" ("Aeg ilmuda jo ülim, täis on tund, / Te hulka, laulikud...")

Aig astu ülim laulikide ritta.
 Ma tulen lauda mant,
 Mul pere söödetu ja vasska joodetu,
 Ja leiva juurets pant —
 Ma tulen lauda mant,
 Ja astun julgelt laulikide ritta,
 Te võide minnu sõimata vai kitta,
 Mul aig om astu laulikide ritta,
 Võip olla, olen mäände—säände oodetu.

Aig ülim astu laulikide ritta.
 Ma tulen lauda mant.
 Ja sökk'sin roosid, kakk'sin tiimijaanid,
 Nood keik said lehmal ant —
 Ma tulen lauda mant
 Ja tahan astu laulikide ritta,
 Et värsket sõnnikut ja s.... kitta,
 Aig astu ülim laulikide ritta,
 Kus istvad moodsad luulemeistrid, riimidaamid.
 [— —]

Paroodia aadress on ülimalt selge: esmajoones Visnapuu, siis ka Under. Kõrgema väärtuse annab sellele kõigepealt laitmatu vorm — variatsioon trioletile — ja siis läkitus roosidest ja sõnnikust, mis paneb mõtlema, et siurulasedki tootsid jõudsasti mõlemat. Tiibuse Mari suudab end mänglevalt samastada "luulemeistrite" ja "riimidaamidega", ilma et teeks kellelegi valu. Oma ootamatu elegantsiga pakub ta pigemini lõbu ja naeru. Ja seega täidab luuletus huumori rangeima definitsiooni nõuded.

Suveräänselt valdab Tiibuse Mari ka sonetivormi. Parodeerides Underi sukki, "mis lõppeda ei taha", alustab ta sonetti "Sõda" värsiga:

"Noid undrikid, mis lõppeda ei taha!"

Naise kannatamatu lahtiriie tumise tuhina ("et saas na rutembidi niudilt maha") on põhjustanud kirbud, kes talle rahu ei anna: "Üits igävene ädä egä päe, / Ja pulbrest uimatses na ka ei jäe — / Ent täämbä ma na äävitada taha!"

Võrratu on Tiibuse Mari "Siruli", mis täpselt imiteerib Visnapuu dekadentlikku sõjalaulu "Sireli" ("Sireli pistan püssirauda, sireli, sireli!"): "Siruli olen, siruli makkan, / Siruli, siruli, / Siruli sireli puhma takan, / Siruli, siruli. / ...Siruli külläp säääl akna takan, / Siruli, siruli, / Valvap su vali emä pakan, / Siruli, siruli. // Siruli ollen mõtlema nakkan, / Siruli, siruli, / Oless ka sina siin puhma takan, / Siruli, siruli."

Kogus leidub veel hulk poliitilisi luuletusi, milles nõuanded nii pääministrile ja põllu-meeste erakonnale kui ka kogu rahvale on tembitud leebe huumori või irooniaga. Ent just oma "Siuru"—paroodiates näitab Kitzberg võimet tõusta iroonia pinnalt puhta huumori tasandile nii, nagu on öeldud Marcel Prousti kunsti kohta — et romaanis "Kadunud aegade otsingul" suudab ta isiklikud mälestused tõsta puhta kunsti tasandile.

*

Puhtaima humoristina tuli eesti luulesse teine mulk Hendrik Adamson (1891—1946), kuigi ta rusuvate elutingimuste tõttu kaotas varsti oma huumorimeele. Neis noorepõlve lauludes aga, kus võib kõnelda häätujulisest Adamsonist, astub huumor esile põhilise

elutunnetusena, nagu on omane kõigile suurtele humoristidele — hilisemas eesti luules ka näiteks noorele Raimond Kolgile või 1960–ndate Arno Vihalemale.

Parim on lasta tekstil kõnelda iseenda eest. Võtkem luuletus "Puulba õdak" kogust "Mulgimaa" (1919):

Liig tuli kõõmanu, nüüd sadap kiindrust alla —
ei kistu enne Jaani kunag päevä taht.
Koit Ihäl tahap päästä tükeest valla,
nuur olla igätsus om sängi päetsin vaht.

Sann palanu, all vihup puulba õdak,
lääp ussest lõunuge tüüpäevä igi, tolm.
Nahkhiiri valge rõõva pääle võtap
poiss-porgen maha, kähen joba kolm.

Kos tüdruku, kes tullu vahtma "linde"
ja peo pääl tõisil edes annave.
Neist mõnel vaevald meste vastu rindu
ja tõs'tel suure ploomi varatse,

kun nisa otsan vabare om valmis
ja silmin sõnajala äitsneve;
kes peris pallas, kellel viht, säääl all mis
om varju jäänu, mia ei mälete.

Luuletaja hakkab siin kirjeldama laupäevast saunaõhtut Mulgimaal, kuid viimane pool laulust läheb tema võitluse pääle iseendaga — kuidas saada hakkama nende neidudega, kes alasti saunast välja jooksnud. Lõpp-puänt, allaandmine ("mia ei mälete"), on niisama koomiline kui selle farmeri otsus, kellele loomaaias kaelkirjakut näidati: "Sellist looma ei ole olemas."

Külamehelik on Adamsoni huumor ka lugulaulus "Joosep", mis kirjeldab Piibli-Joosepi pagu Potivari naise eest, kinnikukkumist, pääsu ja kuulsaks ennustajaks saamist (samast kogust):

aga ahukaard tei untsu
ja kaits vana luvva kuntsu
nõudsiv mune, võid.

Panti vangi, 's ole kavva,
varsti võeti maha ravva,
kiil mu vällä päst.

Und kaits-kolm sai sellätetus,
näällä aig sai kindlass tettus,
si mu suuress tõst.

Niisama vapralt ja mängeldes võttis ju ka Juhan Kunderi Kroonu-onu Türgi sõjas vangi Osman Paša ("Ükskord sain mina Osman Passal kõrvust kinni nabida, titres:n tall": Pastoi, nassa! Tahtsin koju vedada. Keiser seda kõrvalt nägi" jne.), mille tulemuseks oli jälle suurem kuulsus: "Sain sest solotooja raha / rinda suure ristiga./ Eeta arassoo, nje-paha, / tõi mull' sisse kopika." Oma Joosepi-laulus on Adamson ilmselt järginud *miles gloriosus*'te globaalset traditsiooni (vägitegudega hooplemine).

Puhast huumorit esineb Adamsoni hilisemates kogudes vähem (kogus "Tõus ja

mõõn", 1931 näiteks veel luuletus "Loodusepilte"), selle osakaal kuhtub kiiresti, ilmsesti luuletajat tabanud saatuselõökide ja haiguste surve all. On märkimisväärne, et Adamsonil iroonia ei õnnestunud, isegi kui ta seda püüdis. Esikkogus "Mulgimaa" on luuletus "Tonn Kihut", mis algab pilana poeedi pihta, kelle pegasus lendab savipardi tiibadega ("Ta savipardsilt siiva ära kakas / ja luuleobesele külgi jakas — las lennate!"), kuid ülejäänud stroofid kirjeldavad üksikasjaliselt, kuidas maailm näeb välja konnaperspektiivist, rohukõrte tasandil. Tulemus on mitte kirjanduslik paroodia, vaid humoorikas looduspilt.

Nagu kõigi suurte humoristide, nii võib ka Adamsoni kohta öelda, et tal ei õnnestu olla ebahumoorikas isegi siis, kui ta seda tahab.

*

1930. aastail ei kerkinud eesti luules esile uusi humoriste, kuigi humoorikaid värse kirjutasid mitmed, eriti kümnendi tooniandjad, arbujad. Betti Alveri poeemide-värssromaanide stiilis ja kompositsioonis on huumorile antud tähtis koht. Siin väärib ta humoristi tiitlit, isegi ta lüüriline luule on suurelt osalt pärit ühest teisest maailmast.

Betti Alveri (1906—1989) üks huvitavamaid stiilivõteteid on taltsutamatu katalogism, hoogus loetelu, mis viib lugeja nagu lennul läbi paljude panoraamide, teadmata, kuhu kord maandutakse... nagu näiteks "Mõrased peegli" (1939) algus:

Sel ajal, kui meil olid aiad
veel krõbedad ja kopsakad,
kui kapsalehed olid laiad
ja naised hästi lopsakad,
kui mulgid kandsid musta vammust
ja kurni viskas iga naakmann,
kui kõstri lehm läks lõhki rammust,
kui juturaamatuid müüs Laakmann,
kui rasvast läikisid veel koid,
pannkoogid, kraed ja kardavoid —
sel ajal palju riidet rikkus
üks väike rätsep. Varaku
ta juba unistama tikkus
teatrist... Jumal paraku...

Lugulaulu kangelannale, õblukesele Nennile, tuleb külla kosilane, vana talujõmm Pärtel, tuues järgmist külakosti:

Ning närva Nenni ette pani
ta korvid uhke lunaga:
sääli oli terve praetud hani,
märss poolesaja munaga,
kott udusulgi, rasvapäntsak,
maailmakõver seebikäntsak,
suur kõrvits, rida karpe, kirne,
ja keset kortsus talipirne,
mis olid kergelt hapukad,
veel väiksed kirjud kapukad.

Pärtel kiidab ka veel omapüütud haugi — "Kakskümmend nakla kaalub, kurask, / see omapüütud havipurask!" See avab uue tahu Alveri huumoritalendis, ta esitab koomiliselt

nii otsekõnet kui ka dialoogi. Näiteks võiks tuua mamma Kabjaraua manitsuse isemeelse tütrele, et too soostuks professor Markus Rõika kosjadega ("Pirnipuu", 1936):

"Liis, jäta nutt! See trots on võigas!

Sa täna parem jumalat,
et meie kõigi õnneks Rõigas
naist ihaldab just rumalat.

[— — —]

[See] on rohkem väärt kui kõik me tarkus.

Kas pole küllalt kuulus Markus
või rikas? Mida sa veel nõuad?

Ta tuleb kolmapäev kell viis —
mu arm, sa pakud kohvi siis
ja oled nõnda loll kui jõuad."

Riimitud kõne voolab Alveril niisama kergelt kui Kitzbergil "Kosjasõidus" ja niisama virtuooslikult kui Puškinil "Jevgeni Oneginis". Ei ole just juhus, et viimase tõlkija eesti keelde ongi Betti Alver.

Kõik Alveri poemid paitsi "Pähklikoore" (1937) keerlevad isemeelse neiu tüübi ümber, kes elab Sinisuka ja Tuhkatriinu unistustes nagu Hilja Valtose ja Leida Tigase tollaste ajaviiteromaanide kangelannadki, ainult hulga rafineeritumalt. Need Nennid ja Liisid on niisiis hõrk paroodia ajastu rahvakirjandusele ja leebe eneseiroonia selle "tuulearmukese" pihta, kes Alver ju põhiliselt ise oli oma elu lõpuni. Sest üsna samu võtteid kasutab Alver hiljem näiteks allegoorilises haldjausku "Mustjala" tsükliis (1968), "Tuulelastes" (1970) ja mujalgi.

*

Terve hulk eesti luuletajaid, kes arvasid end nalja tegevate, ei suutnud kunagi tõusta huumorini eespool defineeritud tähenduses. Ei August Alle ega Aleksander Antson oma epi- või kepi-grammides, ei Erni Hiir ega Johannes Barbarus oma futuristikas ega isegi Heiti Talvik oma blasfeemiaties.

Küll leidub August Sangal (1914—1969) humoorikaid värse ja mõni tervikpalagi ("Laul O. W. Masingust, mehest, kes ardis eesti keelele õ-tähe", 1962), kuid enamik tema seda laadi loomingust osutub lähemal vaatlusel satiiriks. Mõistagi, Sanga satir on leebe, peaaegu äravahetamiseni sarnane huumoriga. Võtkem salm luuletusest "Papa-goid" (1956):

Ja linnud, täites peremehe tahet,
häält tõstsid agar-kiretult — oh jaa:
ma kuidagi ei suutnud teha vahet,
kas hõikasin nad "kurat" või "hurraa".

Alles sõjajärgsed sugupõlvad tõid eesti luulesse uudseid huumoritaotlusi, seda nii kodu- kui ka välis-Eestis. "Neljakümne aastate poisid" Kalju Lepik, Raimond Kolk ja Ilmar Laaban on igauks omal moel täiendanud väliseesti luule huumorikontot; kodu-Eestis paistavad sel alal eriti siin: Artur Alliksaar, Hando Runnel ja Jüri Üdi/Juhan Viiding.

*

Puhta huumorielemendi väljasulatamine Kalju Lepiku (s. 1920) pilalauludest on raske

töö, sest tihedamalt kui kellelgi teisel on see tühte põimunud iroonia ja satiiriga. "Mängumehe"-aegne (1948) luule kultiveerib külanarri rolli koos talvikliku eneseirooniaga; järgnevais kogudes domineerib mütoloogiline ja Piibli-aineline karikatuur, nagu seda harrastasid Alle, Raudsepp jt.; alates kogust "Kivimurd" (1958) koondab pilamaterjali endasse uus jutustava luule liik, mida autor ise nimetab "poheemiks". Need poheemid, mida nüüd on ilmunud nelja värvi (Must, Roheline, Valge ja Sinine), moodustavadki Lepiku luule kõige püsivama omapärgelise komponendi, kuigi vahest mitte selle paremiku, milleks on pigemini tema kordumatud "Värvilaulud" (samuti kogust "Kivimurd"). Vaadeldgem hetkeks poheemižanri esmiku: "Musta poemi" "Kivimurrust":

Kord samas jambis laulis Betti
kui Puškin, Juhan Sütiste.
Kord Laaban uljalt ankruketi
löi vastu luule kõrtsiletti.

Kuid minu luulehüüdist 'ee?

Tegin laulu valgest villast,
teise laulu mustast villast.

Valge laul läks üle sillast,
sülitas ja viskas villast.

Nõelad antud aktusele,
tühjad sõnad kaktusele.

Mina tean, et pagulane
kõrt ei kõrrele pane.

Must ei tahtnud minna.
Must läks lauldes linna.

Seitse siga õlle ees,
pilla-palla põlle sees.

Katusel kükitas paljas poeet,
laulis ja kannelt mängis.

Pagulane norskas ja muusa Reet
rahatult vähkres sängis.

"Poheemides" on mänglevat lori- ja rahvalaulu, absurdiluule võtteid (aktuse ja kaktuse äravahetamine), vana tuttavat boheemlikku eneseirooniat, alverlikku poeemitaotlust ja pisteid pagulase pihta: "Paoparlamendi härgadega / poeeti kunagi ei vea", mis tunduvad ebasiirana, arvestades Lepiku enda positsiooni pagulaskonna ladvikus. Üsna palju on siin ka egotismi: "Miks siiski mõni kirjastaja / mu värssidele näitas ust?", mis samuti ei klapi kokku tösiasiadega.

Kõrvutagem sellega mõned värsid "Mängumehe" ajastust:

Minul on karvased sääred
ja karvane rind.
Kogu küla peab
ahviks mind.

Minul on õige jäme
tõrrepõhja hääl,
õhtu hilja kui hõikan
kodumäel.

Aga mu süda on vaba,
vaba kui lind.
Siiski linnuks ei pea
keegi mind.

Sellest külanarri vabadusest ongi sündinud Lepiku kõige puhtamad huumoritoonid, nagu luuletus "Pulmas":

Pulm kõik tantsib padespaani,
sõber tõmbab pilli.
Mina üks kaerajaani
tantsin varbad villi.

Nad on parandamatult mina-kesksed, kuid neis nähtub kõige selgemini, et luuletaja "mina" ei ole Kalju Lepiku isiklik "mina", vaid eksistentsialistlikult valitud, kuigi saatusseks osutuv poos. See tekitab vaikset lõbutunnet ega häiri lugejat nagu autori vahelduvad rollid poheemides. F. M. Colby aforism, et "keegi ei saa loomutruult kujutada narri, olemata hoolikalt jälginud iseennast", ei tundu enam õigena. Lepik saab.

*

Täiesti vabad oma "minast" on Raimond Kolgi (s. 1924) maheda huumorivärvinguga laulud tema esimestes kogudes "Ütsik täht" (1946) ja "Kõiv akna all" (1952). Temal õieti naljalaule ei olegi, on vaid midagi, mis paljudes tema lauludes on lõpmata humoorikas. Tema huumori kohta kehtib Carlyle'i ütlus, et see "toob välja mitte naeru, vaid vaikse naeratuse, mis asub palju sügavamal". On midagi sügavinimlikku näha humoorikat detaili isegi leinamajas, nii nagu parimad matusekõned sageli suudavad manada naeratusvirve isegi lahkunu lähimate omaste pa'gele.

Seda võimet näitas Kolk juba esikkogus ("Taivaheminek"):

Miil oll musta tõpõ täüs,
ritsik kapetkausin.
Kaiõ: ingli hõpõkäüs
kenäkeiste krausin.
[— — —]
Olõ päälpuul katusõid
varsti vana vatõr.
Võta vasta patusõid,
sällän uhke satõr.

Kolk on vist eesti kirjanduses esimene, kelle surija näeb ingli käise krooget ja arvab end taevas kandvat saterkuube. Teise koguse "Kõiv akna all" laieneb luuletaja diapaason, vana kirikulaulu mustri kõrvale astub hulk uusi värsivorme ja sellega koos avardub ka luuletaja huumorimeel. Laul noorukist, kes hakkab masinistiks, näitab uusi detaile, mis nüüd luuletajat huvitavad:

Es jää esäle-imäle ristis,
naksi mina noorelt massinistis.

Miildüs mullõ, miildüs vokk ja vikat.
Laulva nimä, laulva lõkat-likat.

Kistavars kisk, et massin rapus,
määr nigu tõkat maha lapus.

Mis timä haard, om jämme ja krõpõ,
vällä timäst veerüs elläv hõpõ.

Elä mina elä teda takast tappõn,
kasus mullõ, kasus ette hapõn.

Masina laul ja määret pilduv jooksuhoog määravad ühe elu saatuse — nii nagu seda näeb-kuuleb Kolk. Teisal kujutab ta vana, surmale määratud mändi ("Üte pedäje kai-bus"), kes iseendale lauldud eelegias manab küll seda "hirmsat mardikat" ja "kis tiid mis liblikat", kes ta südamealuse on ära määndanud, samuti rähni, kes ta siit ilmast "ära so-ktab", kuid astub siis ise igavikku, pilk liblikate tiivul ja rähni sulgedel:

Surm om ku lill kesk häitsmiskuud:
kae liblikõidõ siibu,
kae rähnä sulgi triipu.
Ma olli mõistlik mõtsapuu.

Selle sügavalt liigutava elukokkuvõttega läheb vana pedakas igavesse ellu ja tema kaebus kindlalt eesti kirjanduse ajalukku.

Kuid nende näidetega ei ole Kolgi huumoriressursid veel ammendatud. Oma parima annab ta luuletuses "Liide ja Maarja" (samas kogus), mis kirjeldab taluperenaise Liide ja tema Jumalaema-usu äkilist kokkupõrget maalikunsti tõe või valega. Liide, kes on läi-nud jõulureede õhtul kiriku põrandat pesema, tahaks tolmu raputada ka Neitsi Maarja undrukust altari-pildil:

"Et lähäs raputama
tolmu ta undrukust.
Nii õigõ vähä, siinsaman,
seost kallist undrukust."

Sis keriksand esi näüdäs,
et Maarja om pildi pääl.
Kuiki illus ja ümär:ik näütäs,
timä siski pildi pääl.

See sündmus vastab täpselt huumori definitsioonile, mille algul andsime Aristotelese abiga ja mis on tõenäoliselt üks parimaid sellekohaseid näiteid kogu eesti luules.

*

Kõige täpsem vaste Aristotelese huumoridefinitsioonile, mida olen suutnud leida, on Arno Vihalemma (1911—1990) viimaste kogude värsid. Sest nad teevad tõeliselt valu (lugeda), meenutades vaid kauge kajana Vihalemma esikkogus leiduvaid võrratuid savi-

linnulaule ("Kaja kivi südames", 1954) ja kolmanda kogu pastišše ("Asta-aead ja koddo-lomad") või apolooge, nagu hapuoblika ja kapsa dialoog ("Tsoo-loogia ehk ingel lindudega", 1966). Mõni värss esimesest:

Kui se Joul jo kätte joudis,
siggad ärra tappeti,
kekki, verriwursti techti —
no kül oli armas se,
vegga armas minnole.

[---]

Mardipaw ka vegga armas
olli nore-, vannale.
Hanned keisid ouel ringi —
nende illos vadata!
Peä neil pandi pakko peäle,
kaela sisse techti ouk,
kust se verri välia volas
miskast verre-suppi sai —
no kül oli armas se,
vegga armas minnole.

Luuletaja ütleb, et need salmid pärinevad tuntud estofiili "Wilhelm Willibald Ludwig von Luce järelejäänud käsikirjadest", ja mõttetu oleks sellele vastu vaielda, nii armas kui seesugune müstifikatsioon mõnele humoristile ka on.

"Vahelugemises taimedest" ütleb väarikust täis kapsas, et tema ei ole isehakanu, "mind on siia sellele kõrgele kohale kukitatud". Oblikas aga mõtleb: "...oma maigu saad siiski sa alles tunnis. Aga mina olen juba sündimisest saadik hapu!" Sellest materjalist on võrsunud Aisopose, Lessingi, La Fontaine'i ja Krölovi valmid. On arusaamatu, miks see kõik kaob Vihalemma viimastes luulekogudes, kus võtab maad süvenev blasfeemia ja eneseironia, mis oma kordumisega tekitab lugejas reageerimiskriisi:

Ah, ma olen hukkuma
määratud ja valmimata,
salmikuteks palmimata
kukun elupuust.
Kukun maha nagu käbi
aga viina vaimu läbi
on mul teada taeva kõrgus,
tema viimne nebuloosa
(rohkem sinine kui roosa)
mille taga tühjus mustub,
kuhu tähesära kustub,
viimne veerand kuust.

("Sanctus spiritus", kogust "Viis on viis", 1986)

Kuigi vormilt Vihalemma viimaste värsside enamikust distsiplineeritumad, mõjuvad need salmid — kõiki asjaolusid arvestades — niisama ebasiiralt kui Lepiku kurtmine oma käsikirjade trükkimata jätmise pärast.

Kui kellegi kohta saab rakendada lord Shafterbury mõistatuslikku huumoridefinitsiooni, et "ainuke, mis suudab tõestada raskustungi, on huumor, ja huumorit — raskustung", siis on see Ilmar Laabani Rroosi Selaviste, prantsuse luuletaja Robert Desnos'i Rose

Selavy eeskujul loodud "hüpnootiliste uinakute" "mittetark", kes produtseerib "mitteteri".

Seni kirjeldatud humoristid on võtnud keelt endastmõistetava vahendina, nagu inim-sugu on aktsepteerinud Archimedese seadusi. Ja ometi ütles kord Archimedes: andke mulle tugipunkt ja ma tõstan üles kogu maailma. Ilmar Laaban (s. 1921) näib olevat õelnud umbes nii: vahetagem keele struktuur, ja kogu maailm nihkub teise paika. "Roosi Selaviste" (1957) koosnebki sellistest eksperimentidest.

Kosmiline osmoos koomilises osmikus
Ainsa loogalöögiga loob Roosi Selaviste oma loogelise
loogika
Tuleb jäämeri, jääb tulemeri
Sulevipoja kapis kukkus kole paekivi Kalevipoja suppi
Mühaka matusel müttasid patused pühakud
Roosi Selaviste kasvatab üht ühtlast ja kaht kahtlast last

Ja palju muud samas laadis. Omaette päätüki moodustab Roosi Selaviste sõnastik definitatsioonidega:

erutama = erru saatma
kogeleva = korduvalt kogema
pühitsema = väikestviisi pühkima jne.

Kodu-Eestis ilmus selline sõnastik "Keele ja Kirjanduse" veergudel Ott Kangilaski sulest, ei tea, kas ka Roosi Selaviste mõjul. Ei ole ju Roosi Selaviste mõjudest vaba rahvakeelgi. Emmaste vanasõna "loodetuul on taevaluud" sobiks hästi Rr. S. märkmiku.

Teistest luuletajatest on Rr. S. tehnikat kasutanud Artur Alliksaar ja Aarand Roos, ning lugejale võib tunduda usutamatu, et ka külahumorist Hendrik Adamson. Kuid tema, näete, harrastas palindroomi: "sulav-valus ilutuli", "elutule leek-keel", "ehalae piir-triip" jms., nagu osutab Ain Kaalep Kirjandusmuuseumis talletatud käsikirjade najal. See on üllatav kokkupuutepunkt Adamsoni ja Laabani vahel. Lihtsameelsus ja terav-meelsus ei tarvitse olla alati teineteisest väga kaugel.

Lõpuks veel kord kodu-Eestisse siirdudes näib see, mida eespool ütlesin August Sanga kohta, nüüd omavat laiemat kehtivust: huumor on sealgi läbi põimitud ironia ja satii-riga nagu välis-Eestis Lepikul, Grünthalil või Mägil, kuid sootuks teisel põhjusel. Kui Sanga puhul võis veel oletada Heine eeskujul — oli ju Sang meie parim Heine-tõlkija —, siis Alliksaare, Runneli või Viidingu puhul tuleb mängu diktatuurimaa keskkond, milles nende looming sünnib.

Sellele juhtis kaudselt tähelepanu soome nimekaim romaanikirjanik Matti Pulkkinen usutelus ajakirjale "Estonia" (2/1986), kus kõne all oli eesti ja soome nüüdiskirjanduse erinevus. Pulkkinen ütleb, et Eestis kehtiva "sunnitõttu" kirjutavad eestlased "kirjanduslikult" ja "puhustestestilise vaatekohast" paremini kui soomlased. "Soomlased võivad kirjutada millest tahes ja seda nad ka teevad ja sedamööda alaneb ka teoste väärtus, teosed jäävad lahjaks," ütleb Pulkkinen. Oma tähtse "Romanitegelase surm" (1985) eeskujuks peab ta muide Mati Undi "Sügisballi" (1979).

Ergo: kui väline surve sunnib hääd kirjanikku kirjutama veel paremini, kuidas saab siis hää humorist vältida selle surve kajastamist oma loomingus, teisisõnu: keelduda satii-rist või paroodiast?

See mõte meenub lakkamatult, lugeses Alliksaart, Runnelit, Viidingut või ükskõik missugust teist hääd kodueesti luuletajat.

Artur Alliksaare (1923—1966) teened on mõistagi tohutult suuremad kui vaid eesti

huumorimõiste laiendamine. Ühtaegu Jaan Krossiga aitas Alliksaar taastada eesti luule parimaid (arbujaate) traditsioone kodumaa noorluuletajate seas, kellest ta isiklikult mõjutas esmajoones Paul–Eerik Rummot ja Ain Kaalepit. Viimasest on nüüd saanud oma sugupõlve *arbiter elegantiae*. Stalini–järgseil ja osalt isegi Stalini–aegseil aastail kuhjus Alliksaare enda looming sahtlisse. Et kohe 1960–ndate alguses võis eesti kirjandusse tulla uus küps generatsioon (P.–E. Rummo, Jaan Kaplinski, Mats Traat, Viivi Luik) ja paari aastaga asendada selle lagastuse, mille olid tekitanud Smuuli–Parve–Vaarandi taolised konjunktuurlased, — selles on suuri teeneid Artur Alliksaarel. Tema enda luulelooming pääses irooniliselt küll trükki alles pärast ta liiga varast surma ("Olematus võiks ju ka olemata olla", 1968 ja "Luule", 1976).

On huvitav, et Alliksaar täiesti sõltumatult Laabanist hakkas uurima keeles peituvaid võimalusi:

Koolnuid roomab Toonela poole.

Kooridena koonduvad nad roostevees jõgede koolmeile
ja lahustuvad soovulmade suures hoovuses.

Ei saa öelda, et Alliksaar sellega sihilikult taotleks huumorit. Kuid ühes harus viib selline gümnaastika vääramatult ka huumori poole: "Kas vääratus väärastu tehes võib viia õigele teele?" — "Meie kõik oleme ühtemoodi erinevad, järelikult ka erinevalt ühtemoodi." — Ja siis:

Lendavalt taldrikuilt pakutakse peibutavalt konaramaigulist
püütonipraadi.

Lõviosa läheb jänestele.

Lõvid sellega ei lepi ja koostavad penikoormapikkuse
pettetitsiooni.

Või:

— Aja rütm on pool–polümeeriline ja kolmveerand–
koleeriline

— Nõuan sult kirjalikku südametunnistust.

— Olen pettunud etturis! Milleks mulle perutavaid statiste,
kui küllalt kohtab erutavaid sadiste.

Kui siis lugeda luuletust "Ei hävi mõte, varjav elu seemneid", kus leiduvad järgnevad read:

Laut on kui loominguks loodud,
põhud on pehmed ja head.
Küllalt kui söödud ja joodud,
peremees silitab pead,

ei olegi nagu vaja teada, et see on pühendatud Ossip Mandelštamile, tõenäoliselt prima-
le luuletajale, kelle Stalin mõrvas. Jah, Alliksaare looming jätab selle lahtiseks, kus lõ-
peb satiir ja algab puhas huumor... ja paremat ei saa teha meigi. Ja milleks ka?

Juhan Viiding (s. 1948) nagu Raimond Kolkki ei ole õieti kuigi palju oma luuletusi
kavandanud otse nalja tegemiseks; ja ometi — palju sellest, mida ta on avaldanud, on
vastupandamatult humoorikas. Julgen nii väita hoolimata sellest, et teadaolevalt on ta
mitmeidki oma laule kirjutanud estraadilava tarbeks. Nagu Lepik oma luuletuse "Delii-
riumis" ("Ma tunnistan ja vaatan,— mu kojas seisab saatan"), kuid selle vahega, et Vii-

ding ei taotle sihilikult groteski. Lavainimese eksimatu vaistuga teeb ta laulule sellise ootamatu lõpu, mis toob aplausi niikuinii (näiteks "oma särk on kõige ligedam" kogust "Selges eesti keeles", 1974):

Mu särgid nõõril pesupulkadega,
nad minust tühjad, lahti nõõbitud.
Üks nendest homme kohtub hulkadega,
nii mõnes neist on kuskil õõbitud.

Oo, milleks, milleks, härmatanud särgid,
te siit ei lenda, vabaks lõksudest?
Tean vastust: saatus see ja aja märgid,
ei jätku tehnilistest nõksudest.

"Kohtuma hulkadega", "aja märgid", "tehnilised nõksud" — oivaliselt ärakasutatud argikeele klišeed! Kuivama riputatud särkide tragöödia, eks see ole naljakas! Kuid kui nad ei oleks "minust tühjad", miks nad s i i s ei lenda välismaile, vabaks lõksudest? Jah, selleks tõesti ei piisa "tehnilistest nõksudest", kui sa ei kuulu nomenklatuurasse.

Siin selgub Matti Pulkmise mõte: luuletaja, kes oskab kirjutada nii perfektset värssi (parimate arbutjate standardi kohaselt), lihtsalt peab olema ka oma aja kriitik. Ja nagu Alliksaarele, nii andestame ka Viidingule huumori ja satiiri segunemise, sest siin see on mitte võimetuse, vaid võimekuse tunnus.

Jüri Üdil on muidugi ka rohkesti värsse, mis ei näi olevat kirjutatud otse nalja tegemiseks, näiteks ta laulud kellestki pigilinnust-sangarist Krauklisest:

Karlis oli muna mees ja oli prillipapa
juba tookord Suvekodus aasta tagasi
iga päev peaaegu teiste poiste käest sai tappa
aga sellest hoolimata puges edasi (ja kaebas Krauklise pääle)

ning ühes teises luuletuses:

siis Krauklis rivi ette astus (minust kolmas koiku)
ta oli väga paha poiss ma teda vihkasin
ja ütles: mina tegin ning läks kuivatama loiku
ma hädavaevalt vaadata ta poole tihkasin

ja Krauklis saadetakse suvekodust ära. Lauludes, mis kirjeldavad pugemist, reetmist ja öördamist, n.-ö. Pavel Morozovi eeskujulikku vaimu, ei taotle Viiding sugugi rohkem huumorit kui Kolk oma matuselauludes. Ja ometi on sääl humoorikas sõnavalik ning samasugune pidulik, pika veoga rütm, mida kohtame juba "Sädemetes" avaldatud K. A. Hindrey naljalauludes.

Kui Kolgi koraalidesse heidavad huumoriväreluse imetabaselt nähtud detailid ("ingli kenäkeiste krausin hõpökäüs"), siis Viidingul on selleks släng ("muna mees") ja ajastu klišeed ("kohtub hulkadega", s. t. käib partei poolt ettenähtud graafiku kohaselt esinevas kolhoosides ja tehastes). Meenub Mats Traadi romaan "Üksi rändan", kus joomavennad kasutavad toostide asemel partei käibeloosungeid ja kultuurisnoobide lõõklauseid: "Avame teise rinde (= pudeli) ka!" — "Kuhu sa kihutad, võtame eurooplase kombel." — "Soeta abimajand. Vaata mõni mammi" jne.

Juhan Viidingu huumor on lisanud täiesti uuelaadse tahu eesti luulele. See on tekkinud suurema surve all kui Lepiku, Kolgi või Laabani huumor ja pälvib seetõttu pigem sõjamedalit kui rahuauhinda. Kuni ta ei pea võistlema Hando Runneli huumoriga, mis on otse revolutsiooniline.

Hando Runnel (s. 1938), uus "maarahva laulik", on juba oma noores elus muutunud legendaarseks kujukse kuskilt C. M. Bellmani ja Kalevipoja vahemalt. Kõnekeele ressursside kasutamisel luules on ta vähemalt sama virtuooslik kui Juhan Viiding.

need on väga vanad kondid,
see nina nohutav,
see kõik on hiigla ilus
ja kaunis kohutav...

Või

Kui sa tuled, too mul lilli,
too mul kurki, too mul tilli,
kohupiima, kohviube,
tule tuuluta mu tube...

Runneli toodang on seni mõõtmata (palju laule käivat ringi käest kätte, mis on ja võib-olla jäävadki trükkimata*), kuid trüki avaldatuski avanevad nii erinevad tahud, et võimatu on mingit üldistust teha (nagu Kangrogi puhul, kes samuti kirjutab *nulla dies sine linea*). Esimesed kogud alates "Maa lastest" (1965) andsid nõndapalju uut laadi armastusluulet, et Runnelit võinuks hakata pidama uueks Visnapuuks või vähemalt luuleliks seelikukütiks:

On kevad ja kenad neiud
on jälle jultunuks läinud
nad vaatavad üle öla
kui oled neist mööda läinud

Ja pisut kelmikamalt:

Su rinnad on kui moorapääd,
kui kuklikesed kuumad, hääd!

Su puusad on kui pastilaa,
ma näppe lahti neist ei saa!

Otsekui (ehk tšensorilegi) märkamatuult poetub nende Erose paiaanide ja — nagu EKBL-is nii armsalt öeldakse — "kodaniku luule" süütute värsside ("Ilus, ilus, ilus on maa, / ilus on maa mida / armastan") vahele julma elutõtt okupeeritud Eestist. Küll elukeskkonna hävingust, küll küüditamistest, küll majandussüsteemi pankrotist.

kõik on kuis jumal annab,
kuis issand anda saab,
kui kõik on ühed-kehvad,
siis küll ei tea mis saab.

On värssse metsavendadest, külade hävitamisest ja küüditamisest:

Meie isad istusid punkrites, pagunites.
Meie emad imetasid vanglates, vagunites.

Mis on sel kõigel tegu huumoriga?

Vastus on sama mis Hendrik Adamsoni puhul: Runnel on a l a t i huumorikas, ta ei

* J. Mikiver pidas oma artiklit kirjutades nähtavasti silmas neid luuletusi, mis ilmusid hiljem kogus «Laulud eestiaegsetele meestele» (LR 1988, nr. 44—46). Muu hulgas leiduvad seal ka J. Mikiveri poolt tsiteeritava luuletuse «Mars» lõpuread, mis puuduvad varasemas redaktsioonis («Me armastame/teineteist,/ parteis ei ole/kumbki meist.» — *Toim.*

saa huumorit oma värssidest eemale hoida, isegi kui ta seda tahaks. Isegi kui ta käsitleb kõige tõsisemat teemat, nagu luuletuses "Marss". Selles hoovavad ühte Runneli luule päätunnused — armastus oma maa, oma "tüdruku", oma kodu vastu, naljatlev värss ja traagiline elutunnetus:

Ma võtsin naise,
ta nimi on Epp,
ta on me väikse
õnne sepp.
Me leiba toome
lepikust,
me sõnuks saame
sepikust.

Ma võtsin naise,
ta nimi on Epp,
ja meil on maja
ja majal on trepp.
Kui trepist minna,
on sissekäik,
kui trepist tulla,
on väljakäik.

Ma võtsin naise,
ta nimi on Epp,
meid ootab tundra
või näljastepp.
Me armastame
teineteist,
kuid meie saatus
ei sõltu meist.

Nii põimuvad Runneli loomingus peaaegu märkamatult teineteisega huumor ja traagika. Poeet, kes südameverega pärandab oma rahvale palve:

Jah, armastage siiski, armastage.
Liig ruttu liha kõduneb ja aru kaob.
Ning juhus elada ei ole kuigi sage.
See õnn on tüürike, mil süda rinnus taob,

võib teisel niisama kergel käel pillata lõmastava paroodia "Kõigi maade proletaarlaste" pihta:

Kõigi aegade lollid ulatavad üksteisele käe.
Lootkem rohkem lollidele!

Hando Runneli lauludes on ühendatud Liivi lihtsus, Adamsoni rahvahuumor, Alliksaare barokne sõnajõud ja Talviku tappev iroonia. Iga nimetatud eripära tegi oma autori rahvale kalliks. Järelikult on Runnel eesti rahvale neli korda kallim — väide, mis ei tundugi väga liialdatud teadaolevais oludes.

*

Aeg on teha kokkuvõtet.

Ilmne on, et huumor eesti luules eespool toodud piiratud valiku ulatuseski on märksa mitmekesisem, kui võiks oodata Aristotelese definitsiooni põhjal. Adamsoni ja Lepiku külapoisihuumorist Alliksaare ja Laabani sõnamängudeni on pikk tee (ehkki nentisime üht üllatavat sarnasust Adamsoni palindroomide ja Rroosi Selaviste mõtteterade vahel); samuti näib võimatu ühte patta heita Kolgi ja Viidingu instinktiivset huumorit Alveri intellektuaalse (ja ometi ürgjõulise) värsikoomikaga. Milles kõik tunduvalt erinevad Aristotelese definitsioonist (mis omal ajal võis ju komöödia kohta kõlvata) on see, et ühegi puhul ei tule ette, nagu oleks tegu alamat tõugu inimtüüpidega — ei selles, kes sulge hoiab, ega selles, kes sulest sünnib.

Siinse valiku ühine tunnus, samuti kokkupuutepunkt läbi aegade kestnud huumorikäsitusega on see, et ükski neist luuletajaist ei tee valu ega häbi, kõik mõjuvad leebelt ja lepitavalt. Ükski ei kutsu lugejas esile irvet, vaid pigemini muheleva naeratuse. Niisiis võiks järgnevalt küsida: kas ja kuivõrd on eesti naljaluule suutnud täpsustada kirjandusteoorias käibivaid huumoridefinitsioone?

See on aga juba omaette teema.

Washington, 1987.

Rutt Hinrikus

Kõne

Naiste haridusse on läbi aegade suhtunud kaheselt. Naised on ühiskonna stabiliseerijad. Nad on ühiskonna järjepidevuse kandjad iseenda ja laste kaudu, sest peamiselt naistel lastub uue põlvkonna kasvatamine. Just seetõttu on naiste haridusteele aegade jooksul nii palju takistusi pandud ja just seetõttu on meeste juhitud ühiskond, tahtes jätta endale jätkuvalt vabad käed, tõrjunud naisi hariduse ja ühiskonnaelu korraldamise tippudelt kõrvale. Võib-olla on sel moel kantud hoolt ühiskonna püsimise eest, sest naiste kohustusi ei ole tahetud hajutada. Naised on küll ühiskonna stabiliseerijad, ometi on nende osa kaheksugune. Kuigi naised on tasakaalustav jõud, ei ole naised leppinud sellega, et olla pidurdav jõud. Asudes võitlema oma õiguste eest, võitlesid naised seega arenguperspektiivide eest. Eestlaste hariduspüüe on alati olnud meie püsijäämise, meie suutlikkuse proovikivi. Esimese laulupeo kõnes rõhutab Jakob Hurt: "Tuleb väga soovida, et Eestirahvale ka suuremaid koolisid elusse sünniks, kui meie kihelkonna ja küla koolid on." Meenutagem, et eestikeelse keskkooli idee realiseerus esimesena just tütarlastekooli avamisega 1906. aastal. See oli perspektiivitundega ettevalmistatud tegu. Kõrgema hariduse omandamine ei läinud eesti naistel kergesti. Venemaalt pärit naised olid küll esimeste hulgas, kes läksid Euroopasse, eelkõige Šveitsi, kus naised olid 1860. aastail saanud õiguse kuulata loenguid Zürichi ülikoolis. Alates 1901. aastast pääsesid naised ka Helsingi ülikooli. Baltimail, Vene tsaaririigi provintsis, tähendas üliõpilane siiski veel kaua ainult meest. 1910. aastast pärit EÜS-i 40. juubeli fotol näeme üsna palju naisi. Ometi on kõik need naised seltsi vilistlaste abikaasad või külalised. Esimene eesti naisdoktor Johanna Rebane-Sild promoveerus 1911. aastal — Berni ülikoolis. Kui 1905. aasta revolutsiooni tõmbtuules kõrgkoolide ukсед naistele ka Venemaal avanesid, osutus Tartu ülikool üheks konservatiivsemaist. Kõrgema hariduse omandamise võimalus avanes naistele Tartus 1908. aastal ja mitte kuue samba vahel, vaid kahes vabaülikoolis: need olid Rostovtsevi loodus- ja arstiteaduse ja Jassinski ajaloo-keeleteaduse kursused. Eesti naisüliõpilased olid lõpuks olemas, kuid Eesti Üliõpilaste Seltsi ukсед jäid neile suletuks. Eesti Naisüliõpilaste Seltsi loomine 1911. aastal oli seega ajalooline paratamatus. Naised ise mõistsid, et nende missioon oli ehk küll tasakaalustada tormajaid, kuid samas ka takistada mahajääjaid. Seltsi loomisest 1911. aastal kuni seltsi tunnustamiseni 1919. aastal tuli läbi käia käänuline tee. Eesti Naisüliõpilaste Seltsi, kõrgharidusega naiste ühendust, tunnustas alles vastloodud Eesti Vabariik 14. novembril 1919. Vaadates tagasi seltsi algaegadele, kirjutab Salme Pruuden ENÜS-i 25. aastapäeva puhul 1936. aastal: "Harida ja säilitada eesti rahvale eesti kannust võrsunud kõrgema haridusega naisi, oli seltsi asutajate ülimaks mõtteks." Samas nendib Linda Eenpalu, et tsaaririik nägi õigusega just haritud naiste seltsis eriti suurt ohtu uue põlvkonna meelsusele. Seega oli seltsi loomine omas ajas vaieldamatult revolutsiooniline samm. Seltsi omaksvõtt Eesti Vabariigi poolt tähistas ühe vilja lõplikku valmimist. Eesti Vabariik ei kahelnud, et ta vajab haritud, rahvuslikult meelestatud naisi. Eesti Vabariigi algaegadel oli Naisüliõpilaste Seltsi ülesandeks eelkõige toetada ja edasi kanda neid ideaale, mis olid Eesti Vabariigi loonud. Demokraatlikele traditsioonidele toetudes püüti ühendada akadeemilist vaimsust ja rahvuslikku meelsust, teadvustada naiste rolli uutes oludes, kasvada ise ja kasvatada järeltulijaid, seltsi uut põlvkonda, vaimse eliidi tõsiste ja nõudlike ülesannete tarvis. Need 20 aastat oli lühike

Kõne on ette kantud Eesti Naisüliõpilaste Seltsi 80. aastapäeva aktusel 16. novembril 1991. aastal Tartu Ülikooli aulas.

stabiilsusaeg. 1940. aastal jagab selts iseseisva Eesti riigi ja kõigi rahvuslike organisatsioonide saatust — ta likvideeritakse.

Marie Under kirjutab: "Meilt palju võetud, siiski meile jäi me uhkus, au ja viha, / seisem püstipäi." Ent püstipäi said suure sõja lõppemise järel elada ainult need, kes põgenesid välismaale, ja need, kes sunniviisil viidi teisele poole, Siberisse. Üks nõukogude võimu salakavalamaid kuritegusid oli see, et ta muutis suure osa rahvast, eelkõige haritlaskonna, kollaboratsioonistideks. Ükski õpetaja ei saanud olla vaba ja õpetada oma südametunnistuse järgi, vähemalt klassijuhataja tunniks olid talle sõnad ette antud. Vaba ei olnud arst ega jurist jne., kui nad tahtsid edasi jõuda. Võib ühele kaalukausile asetada hirvu ja lootusetuse, teisele paratamatuse ja lootuse ja vaagida, mille nimel tehtud teod teisi üles kaaluvad. Võib arutleda kollaboratsiooni määra üle ja eraldada agaraid kaasajooksi- kuid ja nurgas ootajaid. Märgita jääda õnnestus vähestel. Mida rohkem segati tõde ja valet, mida lõdvemaks ja amorfsemaks muutus surve, seda kaugemale minevikku jäi unistus iseseisvast, vabast Eestist. Seda sagedamini harjuti titulema nõukogude üliõpilane ja mõtlemagi — nõukogude üliõpilane. Moondunud mõtteviis muutus normiks. Igavesti on väga raske opositsioonis olla, pikapeale harjutakse kõigega. Muidugi on meil õigus- tus. Me oleme säilitanud eesti rahva, eesti keele ja eestluse kui ideaali. Kuigi praegu võime kahelda selles, et me võidame niikuinii, ei kahtle me selles, et me elame üle. Elame üle nii, nagu on inim põlvkondade kestel elanud üle meie esiemad.

Me oleme taastanud Eesti Naisüliõpilaste Seltsi. Pärast viitkümmend aastat, mil seltsi vilistlased kandsid seltsi kui mälestust, millele nad truuks olid jäänud, seisab see taasasutatud selts muutunud maailmas, seisab uuesti alguses nagu 1919. aastal. Meil on vorm, kuid sisuga peame ta uuesti täitma. Kui me ei leia, milleks peale mälestuste hoidmise on seltsi vaja meile, milleks on seltsi vaja ülikoolile ja lõpuks ka Eestile, on sõnad järjepidevusest ainult vajalikul hetkel sobivad sõnad. Marie Under unistas päevast, mis "taas kingiks meile näo ja nime, et jälle inimväärselt elaksime". Me oleme saanud näo ja nime. Kuid Marie Underi sõnad puudutasid eelkõige neid, kes elasid inimväärses maailmas, ja kellel inimväärses, teiste rahvastega võrdväärses elust puudus oma riigi nimi. Meie aga tuleme pahupidi maailmast. Meile ei aita ainult nimest. Muidu võib juhtuda, et meid kut- sutakse nimepidi, aga me ei tule, sest me ei tunne, et just meid kutsutakse. Me oleme e e s t i naisüliõpilaste selts. Meie üheks juhtmõtteks on olnud rahvuslikkus. See on üks neid ülesandeid, mida me ei saa endalt heita. Me elame üha enam integreerumas maailmas, muutunud maailmas. Meenutagem, et seltsi loomisega ajaliselt lähestikku loodud eesti tütarlastekoolist on ammu saanud segakool. Väga paljud eesti päritolu perekonnad maailmas on muutunud järgmiste põlvkondade kaudu rahvusvahelisteks segaperekonda- deks. Järjest formaalsemaks muutuvad piirid riikide vahel. Järjest sagedamini me peame vastama küsimusele, mis üldse on rahvuslik kultuur ja miks me nii kramplikult hoiame kinni oma rahvuslikkuse ideest. Erinevalt haruldasest taime- või loomaliigist, keda kaits- takse, peame meie end ise kaitsma ja aitama säilitada. Jakob Hurda paljukorrad mõte — kui me ei saa suureks arvult ja jõult, saagem suureks vaimult — võib tunduda kulunu- na, kuid on meie rahvusliku iseolemise ainus tugipunkt. Naistena võime seada oma ees- märgiks võimalikult suure hulga järglaste ilmaletoomise. Ometi ei saa me võtta üle jõu käivaid ülesandeid. Me ei jaksa elada loosungitest ja enesesalgamisest. Lõputus võitluses ja enesepiiramises kangub ja kibestub vaim. Seetõttu ei saa me ka lõpuni omaks võtta praeguses maailmas nii levinud võitlevat feminismi. Kui maailma mõistmine ja kaastun- ne kuulub õigusetuile ja minoriteetidele, siis on meie ülesanne saavutada see mõistmine minoriteedina — eesti rahvana.

Tulemusliku kasvatustöö ainsaks võimaluseks on kasvada ise eeskujuandvaiks isiksus- teks, vabadeks kitsarinnalisusest, ksenofoobiast, tühjast targutamisest ja moraliseerimi- sest, iseteadlikeks, avara suhtumisega ja sallivaiks individuaalsusteks. Meie praegusel põlvkonnal on raske. Me teame — taas Marie Underi sõnadega —, et "elu on meil õigust võlgu". Kuid see teadmine ei vii meid edasi. Aidaku ta siis meid õelda koos Betti Alveri-

ga: "Mu hing jääb truuks." Nii öeldes võtame endale suure vastutuse. Meie omanäolisus, meie minevik, kogemused ja pingutused peavad jätma lõime maailma lõputusse muustrisse. Me peame valima, milline see lõim tuleb.

Selts on olemas. Me jätkame kord alustatud traditsiooni. Me oleme täitnud meile pandud säilitava ülesande. Ent meie loomuse teine pool, meie naiselikkuse edasiviiv osa, tuleb meil ikka ja uuesti leida ja seda kuulutada. Me ei saa loota ainult minevikule, sest ühel päeval võidakse vajada midagi hoopis uut, ka uut seltsi. Uue seltsi loomine kaheksakümmend aastat tagasi oli tookord tõeliselt edasiviiv üritus.

VIIS TÜDRUKUT JA EI ÜHTEGI POISSI

Liisi Ojamaa: "Lõputu juuli".

"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 80 lk.

Ats: "Ärge pange tähele".

"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 64 lk.

Ruth Jyrjo: "Mänguraamat".

"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 80 lk.

Elo Vee: "Telg".

"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 64 lk.

Triin Soomets: "Sinine linn".

"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 64 lk.

Iga debüt on võluv. See on värske veri, kaardistamata maa-ala, kus võib ringi käia ja avastusi teha. Võib öelda prognoose, paigutada debütante mustritesse, skeemidesse, võrrelda ja leida eeskujusid. Eriti hea on, kui pool tööd on kirjastuse poolt juba ära tehtud, kui debütandid on kimbuks kokku seotud ja pakutakse nüüd valmis komplektina lugejale.

Ühes kassetis viis tüdrukut, viis plikat — oma värsside, oma kleitide, kulinat, soengutega. Kes silutud, kes sakris, kes *make up*’iga, kes ilma. Ei usu, et nende viie raamatu abil oleks võimalik saada ülevaadet tänapäeva tüdrukutest üldse. Oma luuletustega, oma väljalõigetega maailmast katavad nad ainult äärealasid. Aga samas, kuna tegemist on siiski poetessidega, saab pöörata ootavad pilgud nende poole ja hinge kinni pidades uurida, kas on tulemas järke meie naisluuletajate väarikale reale.

Astugem siis nende viie noore daami maailma, püüdes hetkeks ringi vaadata nende silmadega, aimata nende tundeid, mõtteid, kujutelmi ja salapahesid.

Liisi Ojamaa "Lõputu juuli" algusvärsid "Nursery rhyme" annavad võtme tervele raamatule. Sest kõik Liisi Ojamaa luuletused ongi ju omamoodi *nursery rhyme*’id, lasteluuletused. Värsid on lihtsad, hüpitavad, sügavusse tungimisi pole. Liisi Ojamaa on võtnud endale ka nimirolli — "Väike Hipi", kes on vihma käes Tallinna tänavatel tantsiv ekstravagantne paljasjalgne neiu. Väike Hipi on Liisi Ojamaa jaoks mäng, see "on minu elustiil ja eneseseusk" (lk. 11). Sellega on Liisi Ojamaa ehk Hipi end aga piiranud. Luule, mida ta kirjutab, on vennaskondlik, grupisisene. Tal on oma ringkond, ta kirjutab nendest ja nendele. See ringkond on Tallinna noor päraboheim, kes suitsu tõmmates ja jalgu kõlgutades päikeseloojangut vahib. Ja märksõnad, stiil, nüansid — need võivad

jääda kõrvalseisjale paljus mõistetamatuks. Inglise keelgi, mida ta rohkesti kasutab, on ühe grupi sisene släng, nagu võõrtähedki. Samas on inglise keelel siiski ka laiem tähendus — see on võimalus olla ära, kujutluses kuskil teises keskkonnas, inglise keele abil saab loitsida ennast teiseks.

Hipi poetiseerib ruumi, konkreetselt tüte linna. Ta tunnetab Tallinna võlu ja temasse sulamist. Temas pole linnaluule ahvistust, kaebelmist ükskõiksuse ja kiviseinte üle. Vastupidi, kivid on ta sõbrad, ta naudib vanalinna paemüüre, munakivitänavaid, autode klaasi ja metalli. Ta naudib linna rütmi ja linna õhku.

Aga sama palju, kui ta tunneb tütesulamist linnaga, sama erutatult tunneb ta ka igatsust teise inimese järele. Nii "sinu", "poisi", "mehe" kui ka "meie", kamba, põlvkonna järele. Ta tahab olla teistega koos, teistega üks. Ta esitab end teadlikult oma põlvkonna eestkõnelejana, kuid on paratamatu, et see põlvkond kuivab kokku ringkonnaks, kes on ta ümber.

Hipi salmid on kohati kohmakad ja naiivsed. Ja loomulikult on tema luules palju rolli ja poosi. Ta nagu ei julgeks olla ise ilma abivahenditeta. Ilma oma mänguta.

Atsi "Ärge pange tähele" haakub Hipiga keskkonna poolest. Ka siin on tegemist linnaga, kuid kui Hipi suhtumine linna on õrn ja sisseelav, siis Atsi suhe linnaga on äraspidine. Linn on tema jaoks "prygikaste" täis räpane agul. Atsi luuletused on lihtsad, saadetud lapsikust altkulmupilgust. See on nagu Hipigi puhul mäng, kuid Atsi mäng on enesekesksem, ennasturkivam ja samas põrpiavam ja hambaidnäitavam. Atsi luulet saadaks nagu veendumus, et tema rahutust ja valu teised ei suuda mõista, ei saagi mõista, sest nemad pole läbinud neid põrguurkaid mida tema, Ats. See on tagurpidi maailm, mida ta kirjeldab, kuid kahjuks ei jõua tema lorilaululikud värsid niikaugele, et nad sügavuti tungiks. Ka Ats on piiranud end oma ringkonnaga, oma maailmaga. Atsi "meie" on "tulnud prygikonteinerite vahelt", räpased agulist, Atsi "meie" on julm ja kole, kes leiab, et "kuradile tõusud tipud / las ma lähen alla mäest" (lk. 42). Täiesti ootamatult muutub Ats aga vahel moraalijutlustajaks, kes murelikult hoiatab noori eksiteele sattunud tütarlapsi (tabletiuimas Katsi, boheemlikke kunstikooli tüdrukuid) elu varjukülgede eest.

Tegelikult seisab Ats dilemma ees: ühelt poolt leiab ta, et on "marutõbine koer", et temas on hulkuv rahutus ja valu, ja samas kardab ta, et kui ta selle rahutuse kaotab, kaotab ta ka isenda. Atsil on ettekujutus, et rahu on ohtlik, see on mandumine.

Atsi võib ähvardada sama mis Hipitki: oma kitsasse rolli pidamajäämine, seal igavene tiirlemine ja omaenese mina ühekülgne demonstreerimine.

Ruth Jyrjo on oma raamatu pealkirjastanud "Mänguraamat" ja mängu, mängulikust katsub ta rõhutada peaaegu igal leheküljel. Ometi on ta terves kassetis, eriti võrreldes Hipi ja Atsiga, üks siiramaid ja ausamaid autoreid. Ta luuletused on samuti lihtsad, kuigi nad on veidi häbelikud ja kohmetud. Väljakutset ja epateerimist peaaegu polegi. Ta püüab end küll varjata teatritufooriaga — kaabude, lillede, lavacesriietega —, kuid sellest pole suurt kasu. Tema siiras tõsine loomus kumab ikkagi läbi.

Igatseb temagi: lähedust teise inimesega, armastust, kerjust ja geeniust korraga. Ka temal on "meie", kuid "meiest" on talle olulisem "sina". "Minu osa on salaja laulda / & armastust lugeda" (lk. 15). Detaile armastab ta rohkesti, kulinaid, peeglikilde, lilli nõõpaugus. Kuigi nad on kõik kuidagi naljakalt kohmetud, koguneks neid vahel nagu liigagi palju.

Siiski on Jyrjos midagi kindlat, temas on tunda tõsist eetilist põhja, ja ehkki ta arvab, et "mu süda on kabaree [—] tyhi tolmune lava" (lk. 75), puudub temas see närviline rabeledus, mis Hipit ja Atsist välja purskab.

Elo Vee "Telg" on midagi muud. Pole kohmetust, lihtsust ega ole ka väljakutsuvat enesenäitamist. Selle asemel on kultuur. Elo Vee oskab kasutada sõna. On ootamatuid pause, tillatavoid pöörded. Samas ei ole Elo Vee sõnad kistud ega tehisklikud. Sõnad tulevad ise ta juurde, ta oskab neid kohelda ja mõjutada olema õigel hetkel õiges kohas. Ja nii mõjuvad mõned ta luuletused tõesti vapustavalt avatuna.

Elo Vee ei identifitseeri end kellegagi, tal ei ole oma ringkonda, kelle nägu olla ja kelle eest rääkida. Tal on ainult ta ise. Õigemini, on tema ja maailm ta ümber, mida ta endast läbi lasseb lõhnade, tunnete, värvide, vaevu tabatavate aimduste kujul. Elo Vee on habras ja peen vaatleja, kes tabab nii nüansse kui ka õrnu värelusi. Nagu tal ei ole "meiet", ei ole tal ka domineerivat "sind". Ta on üks, silmitsi aja ja igavikuga. See, mis teda kõige rohkem võlub, ongi aeg, aegade maagia. Seal on peidus ekstaas ja vabanemine, "aegade sõnatu maagia ees avanuvad väravad" (lk. 52). Seisukohad, mida ta esitab, on tegelikult mõneti triviaalsedki, kuid samas on nad igati õiged: "sa leiad vastuse / kui tead et jõud on hing" (lk. 54) või "me

oleme kõik ühes ilmas üksi / ja ometi nii hulgakesi koos" (lk. 61).

Jah, vahest on ta sõnade kokkukõla koguni liiga viimistletud, liiga peen, kuid sellest hoolimata mõjub ta veenvalt. Ta teab, et jõud peitub igatsustes, vabaduses, enese sisemuses. Elo Veel on vastuvõtlik, ärev ja avatud hing.

Triin Soometsa "Sinine linn" on kassetiraamatutest kõige mõistatuslikum. Temaga kontakti leida on kaunis raske. Sõnu on liiga palju ees. Ta luuletused on assotsiatsiooni- ja kujundite tulevärk, nii et peale paari luuletuse lugemist hakkavad need lugejat maadliigi suruma. Triin Soometsa iseloomustab mingi eriline raske nägemuslikkus. Kuigi ta luuletused räägivad "puhtuse", "valguse" igatsusest, mõjuvad nad ise kramplike ja vaevastena, nagu vajuks lugejale koorem või sein kaela. Kuigi ka Elo Veel on sõnade seosed sageli ootamatud, on üldmulje tema luulest siiski loomulik. Triin Soometsa soovust tekitab segadust. Raske on mõista, kas ta luuletused on tahtlikult nii konstrueeritud või ongi selline raskepäraste massiivselt mõjuvate kujundite jada tema sisemina tõepärane peegeldus. Või on see hoopiski üks veidravitsevat kohustus, "kohustus iga päev / välja mõelda vähemalt üks keeruline kujund" (lk. 47).

Kahtlemata on aga Triin Soometsa luuletuste taga igatsus ja ärevus, sügavalt mõtlejate tundlik loomus. Viited Tartule lokaliseerivad aeg-ajalt tausta, näitavad Raekoja platsi, raamatukogu, Pälsonit. Kuid ometi pole see konkreetne Tartu-luule või siis kindla ringkonna/põlvkonna luule. Nagu Elo Veelgi, on ka Triin Soometsal üldisem, hõlmavam eluvaade.

4. novembril 1991 oli neid viit poetessi võimalik vaadelda Tallinna Kirjanike Maja luuleõhtul. Kõik viis olid piisavalt kohmetud, ebalevad ja teatraalsed. Igatks esitas oma rolli. Kõige kergem oli Liisi Ojamaal ja Atsil, kelle rollid olid väga kindlaks määratud ja kitsad. Vaikse ja pehme mulje jättis Ruth Jyrjo. Elo Vee esitas end teadlikult korrektse ja hoolitsetud daamina. Ja peab tunnustama, et kirjalikult olid tema tekstid võluvamad kui suuliselt. Kõige suurema üllatuse valmistas aga Triin Soomets, kes mõjus sama teatraalselt kui teised, kuid samas lisandus sellele vaoshoitud metsikus ja ohtlikkus. Üllatasid ka luuletused, mida ta luges. Opereerimine neologismide, kõlamängude ja saksa keelega lisas salapära ja ahvatlust.

Mõtlesin, kas nendel viiel saatuse ja koostaja tahtel kokkusattunud plikal leidub ka mingi ühisosa. Ja tõesti on üllatavalt palju sarnaseid kinnismotiive. Näiteks: ekstaasi, lendamist, vabanemist võib saavutada tantsu abil; rohkesti on verd, tuld, üldse punast värvi;

peaaegu kõigil on tegemist igavikuga, õigemi-
ni tundeaga, et hetk on igavik (*Jyrjo: lõputu
valguse aasta, Elo Vee: igavene reede, Liisi
Ojamaa: lõputu juuli*). Ja eriti palju on peeg-
leid. See on ka mõistetav. Ühelt poolt on ju
peegel naiselikkuse atribuut, lausa kohustuslik
lisand naisele ja teiselt poolt on peegil saltpä-
rane, metafüüsiline tähendus. Peegel on üks
teispoolsusse, ärailma. Kõigist motiividest
tõuseb viie kassetiplika juures esile aga linn.
Linn on nende jaoks sama loomulik tegelane
nagu "mina" või "sina" või "meie". Ta on kõi-
gis raamatutes kohal, kas või taustana, ja mingi
suhtumist temasse väljendavad kõik.

Ja ometi on olemas ka üks tunnussõna, mis
ütleb vist peaaegu kõik nende luuletuste kohta.
See on ühine kõigile ja see sõna on IGATSUS.
Nende tüdrukute luule on sündinud igatusest,
tungist, püüdlisest. Kas siis teise inimese
("sina"), oma grupi ("meie"), oma koha ("lin-
na") või siis ka aja ("igaviku"/"hetke") järele.
Need värsid on tekkinud emotsioonidest, hin-
gevõbinatist, vahet pisaratestki. Aga see —
jumal hoidku — ongi ju nii naiselik? Ja samal
ajal väga aus.

Piret Viires

ELUVAEV JA LUNASTUSVIKERKAAR

**Avo Üprus: "Hälin ja aeg: Luulet ja tunne-
tuslõimi 1980—1986".**

"Eesti Raamat", Tallinn, 1990. 144 lk.

See Avo Üpruse teine luulekogu on palju
kindlakäelisema kompositsiooniga ning selge-
ma sisuga kui 1988. aastal ilmunud "Aja raam-
mat: Tunnetuslõimi aastaist 1983—1985".
Kattuvat pole neis raamatuis palju ("Kreedo"
on saanud "Credo'ks"), kuid samast eluperioodist
nopitu on nüüd välja setitanud liigse ki-
bestumuse ning leidnud halastuselõimi.
"Naeruvääristamata halastada", ütleb autor (lk.
15), ent täpsustab teisel: "Tundetud halastus
surnab, / hävitab selle, mis püha" (26). "Püha-
duse väärtuste ümber kujuneb religioon, reli-
gioonist toibut kultuur," seletab Avo Üprus
oma mõtiskluses "Kultuurist" "Edasis" 27.
augustil 1989. Ja veel: "iga kultuuri kese on
Jumala ja inimese suhe", "kooskõla kolmnur-
gas Jumal—inimene—eneserealisatsioon on
kristliku kultuuri eripära", "pühaduse väärtusi
citav kultuur kujuneb antikultuuriks, mandub
ja laguneb" ning "kristlus on ühtaegu kultuuri
tipp ja religiooni süda". Need on ilmselt aru-
saamad, millelt tõukub ta enese luulegi. Näha
maailma ilmingute ning inimese sõnailma ko-
hal selle kõige loojat ja valitsejat, tunda pide-
valt ta hingust, sest "läbi verise hägu ja rägu /
Tõde avaneb jumalik" (127) ning "jõkke poe-
tatud isemõtlevalt laast" kogeb absoluuti: "mil-
jon süttivat tähte / jälgimas inimest" (56).

Elu toodud ning kaasinimeste kootud kur-
just saab andestada, ent ei saa unustada. Mälu-
le ei saa selga pöörata, mälu elab seni, kuni
vaim terve püsib ning ajalik keha on alles.
Ometi ihkab luuletaja Üprus ehk üle aja kest-
vatki, küsides: "Kas mälu leekivast filmist /
jääb tuhk / nagu kõigestki muust" (33). Sest on
ju "elu — üksainuke õidepuhk / ja joovastav

lõhn üle vee", piiratud aja- ja tundmisraam,
kus sees ennast leida ja teostada. Valimata va-
nemaid, rahvust ja saatust. "Ma olen olemisse
raiu riskipidi" (35), tõdeb Avo Üprus end luu-
letajaks loitsides: "Sul on vähe vaja: / tõusta
üle aja, / olla laulu päralt, / olla luuletaja" (23).
Stagnapõrgu sundis siin tegema veel mitmeid
valikuid, mis viisid luuletaja "korralliku, riigi-
truu kodaniku" seisusest välja. Neid ahistus ja
vastasseise meenutavad luuletused "INIMÕI-
GUS", "VÄLJASÕIDU VIISA", "Y BLOKK"
jt. Painajalik, kahekeelne ja võlts fassaadielu
rusus ja viis väljapääsu otsingutele. Luuletaja
taustaseletused on lihtsad ja selged: "Loenda-
matud võõrad taustad / talumatu siserõhk" (9),
"ja paska pihustav press" (19), "et räägid sel-
lest mis on ilus / ja vaikid sellest mis tead"
(10), "ja sa ise ka ei usu / et nii kiirelt kaotad
usu / su riigistatud elus" (14). Usk tuli eneses
ja enesel leida.

Usus Jeesusse Kristusse ("ülevdavad unistus
helge", 30) on Avo Üpruse väljapääs, mis pä-
rast nõukogulike õuduste ületamist on tal ko-
guni elukutselise väljundi leidnud. (Ei saa
märkimata jätta paralleeli Kalle Muuliga, kes
nüüd on luule asendanud poliitiliste analüüsi-
dega). Vaimu vabanemine, elu muserdavast
igapäevast ületõusmine on andnud Avo Üpru-
se tollastele luuletustele teatavat kergust ja hel-
gust, mida elumadalust kirjeldavais värssides
pole, samuti kindla eesmärgi: "Kuni mõtted
me tumedais päis / varest vabad ja valusalt sel-
ged" (30). Seljataha on jäänud "trellide / puna-
pimedus" (39) ning noorus, kus "Taevast mu
kohal ei olnud / Polnud Jumala kätt / Armu-
õpetust polnud / Oli punane rätt" (41).

Usk pole taevamanna, pole üksnes sisemi-
ne asi, vaid on ka pidev avalik heitlus, vastuas-
tumine kurjusele ning selle võimaluselegi:
"Ära tuku avasilmi / keset näljaseid maailmi /

Igaüks neist neelatab" (47). Tõvesängist tuleb päästa kogu rahvas: "Ent kas on sul eluluba, / kui su rahvas / surnud juba?" (96). Ning on hea, et Avo Üpruse luulesõna ei kaldu siin üksnes abstraktsete piiblitõdede teele, vaid väldib igasuguseid jumalasõna otseseid tsitaate. Kujund, vihje, erilisus annavad luulele kaalu, kaine asisuse ületamine tundmushetke erakordsuses: "Ma näen / kuidas Lunastus ligineb / kaselatvade vahel võbelevas vihmes / viikerkaar" (120). Kaplinskiilikku täpsust õhkub sellest sõnastusest. Mitte jutlusi, vaid eluhetke aistitavat kompamist vajab lüürilise meele näiteks Aime Piirsalu luuletuste raamatuga "Päästa ja hoi" (Kõige kaunimad Avo Üpruse luuletused liiguvad une ja kujutelmapiiril ("LAEV TÕSTETUD PURJEDEGA", "AED", "UNI", "**** ON TÕELINE KUMMUS TUNTAV VILUS"). Lõpetada tahaks kahe Jeesuse-ainelise luuletuse tsiteerimisega, sest need kõnelevad meie kõikide seest ja eest:

Seegi on luule
kui Kristus
sülitab verd

liiv krigisemas
hammaste all

Kusagil
murduvad
kaljud

(lk. 49)

Emä, ära nuta,
ütles Jeesus.

Rist
mu tee lõpul
on õitsev aken
igavesse ellu

Ja su valu
ülendugu
rõõmuks

Nuta, mu emä,
naera,
ütles Jeesus.

(lk. 122)

Julius Ürt

KES ON REIN TOOTMAA?

Rein Tootmaa: "Seal, selle laia välja taga".
"Eesti Raamat", Tallinn, 1991, 144 lk.

Kes on Rein Tootmaa? Olen teda juba mõnda aega oma sõbraks pidanud, või siis tuttavaks, kui esimene variant ei peaks sobima. On ta unistaja, elumees, skandalist? Viimast vaevalt. Kuid ta ei ole ka vagur mõtleja.

Oma teises jutukogus "Seal, selle laia välja taga" on ta oma eluloost teinud haigusloo, kus üks tõbi järgneb teisele: "Kolmeaastaselt haigestusin kergesse kopsupõletikku. [---] Järgmisel päeval olime vennaga kahekesi kodus (isa-ema olid tööl) ja kui teed jõime, kukkusin tooli pealt seljale maha. Läksin kohe ka näost siniseks. Vend ehmus ära ja helistas emale tööjuurde. Kuulsin, kuidas ta ütles: "Kukkus maha ja ei hing enam." Ta lohistas mu voodisse ja veidi aja pärast tuli doktor Bergmann, ronis läbi akna sisse (uks oli väljastpoolt lukus) ja tõmbas mu pleuraõõnest suure süstlatäie eksudaati välja. Mul oli tuberkuloosne pleuritis exsudativa." ("Elulookirjeldus", lk. 41-42.)

Teadagi lõpevad rasked haigused surmaga, ka see tõbi, mida eluks nimetatakse. Kuid surmaga Rein Tootmaa siiski ei tegele. Ta piirdub elu keerdkäikude ja mõtte lahtiharutamise, ja see on tema jaoks raske küsimus küllalt.

On Tootmaa noor või vana kirjanik? Nimejutus "Seal, selle laia välja taga" loeb taksojuht "noore austria kirjaniku neli aastat tagasi ilmunud raamatut "Tõelise tundmuse hetk"" (lk. 11). See noor austria kirjanik Peter Handke sai 6. detsembril 49-aastaseks, Tootmaa saab 3. märtsil kolmekümneme viieseks, nii et võta sa kinni. Kuid oma nägu ja koht on Tootmaal eesti kirjanduses juba olemas, ja see nägu ja see koht pole halb. Ta on väljakujunenud professionaalne kirjutaja, kes suudab kirjanduseks vormida erialaseid loenguid psühholoogiast, kõrgemast matemaatikast, loogikast, sotsioloogiast, bioloogiast jne. Kõnealune tekst, mille nimeks "Konspekt" ja alapealkirjaks "Non-story", ongi tegelikult ebajutt, mille materjaliks on kõlvanud mis tahes kirjutatud sõna. Ladina keeles võtab selle kokku mõiste *litterae*, mis tähendab ühtaegu kirjatähti, kõike üleskirjutatud, dokumente, protokolle, postiläkitusi, kirjandust, teadust, haridust jpm. Tootmaa on kasutatud tekstimaterjali siiski küllalt oskuslikult tervikuks organiseerinud, ja kuigi sellest läbi murda on üpris tüütu, saab lugeja vaevatasuks ehk koguni väikese emotsionaalse elektrilöögi — kui ta muidugi samal sagedusel juhtub olema.

Energeetiliselt enim laetud aga on juba mainitud nimijutt "Seal, selle laia välja taga",

mis, nagu autor ise ütleb, areneb kuskil une ja ärkveloleku piiril. Sellesse juttu on kõige rohkem salvestatud ehedaid tundeid, unistuslikkust, igatsust puhta armastuse järele. Paraku igatseb kooliõpetaja Meinard oma alaealise õpilase Anneli järele, ja see ei ole sotsiaalselt aktsepteeritav, omandades eluterve ühiskonna silmis koguni vaimuhaiguse mõõtmel, mis peaks ka vaimuhaiglas ravimist leidma.

Kõikides ülejäänud juttudes asendab unistusi enamasti elu karm reaalsus, armastust aga ratsionaal-füsioloogiline tegevus: "Kelly võtab riidest lahti ja tuleb minu juurde voodisse. Võtan tal selja tagant ümber rindade kinni ja juhin peenise sujuvalt sinna kõige soojemasse." ("Konspekt", lk. 50.) Tsiataat on iseloomulik enamikule raamatus kirjeldatud armustseenidele, kohati omandab peenis ka freudistliku kujundi tähenduse. Nõnda esindab Tootmaa meestütü seda sorti maskuliinsust, mida mõni õrnema närvisüsteemiga inimene võib ka lihtsalt robustsuseks pidada, kõnelemata naisõigustlaste võimalikest süüdistustest falkokraatias.

Autor ja tema tegelased, kes biograafilise materjali rohkuse tõttu ei ole alati autorist eristatavad ja temast distantseeritud, näivad olevat segaduses. Kuigi filosoferimist on palju ja pakutud entsüklopeediliste teadmiste hulk suur, jääb raamatu tegelastel selgus endas ja elu mõttes saavutamata. Jutustuses "Gaiss ja Gerda" leiab Gaiss, et "juba nii palju aastaid pole midagi muutunud. Ometi on iga päev millegagi tegeldud, kogu aeg on midagi olnud ja juhtunud, ikka on midagi tehtud, kuhugi mindud, otsustatud, valitud, nõusse jäädud, ära öeldud... Iga päev on midagi juhtunud, aga lõppkokkuvõttes pole mitte midagi juhtunud. Paljut kõigest olnust poleks nagu olnudki". (Lk. 98.) Jutustuses "Konspekt" aga nenditakse: "RÄÄGITAKSE, ET ARMASTUS muudab inimesed paremaks. Miks siis mina küll järjest halvemaks lähen? Tunnen enda vastu jälkust. Olen tujutsev koletis, kes endast ei-tee-mida arvab. Miks ma pean kõiges kahtlema? Kahtlema selles, et kas sina oled ikka veel sina, kas kõik on tõeline? Ma tunnen, et see, mida ma nii väga tahaksin hoida, kaob, libiseb mu käest ja ma ei suuda midagi selle kinnihoidmiseks teha." (Lk. 86.)

Paraku sellest tühiolemisest väljapääsu ei leita, elu mõte aga on varjul inimese sügavas

sisimas peituva jumala käes. "Inimene pidi tundma oma-kohta suurema ja vägevama kõrval ning ta ei võinud iialgi teada, millel on mõtet, millel mitte — see oli jumalate privileeg. Inimesele tehti sellest saladus." ("Gaiss ja Gerda", lk. 117.)

Ometi, tsiataate kõrvutades, on tee tühiolemisest välja silmaga näha. Selleks tuleks muuta seda mina-teadvust, mille vastu jälkust tuntakse, tuleks taltsutada tujutsevat mina-koletit. Vaid teisenenud mina-teadvus (või koguni oma minast loobumine) on võimeline teisendama maailma indiviidi ümber. Mingil moel Gaiss ja Gerda ju üritavad seda, kuid nende iseenda ja oma elu muutmine on pigem väline põgenemine. Gaissil lõpeb see allaandmisega, Gerda puhul jääb küsimus lahtiseks.

Autor ja tema tegelased ei leia lahendust ka üksindusele; kongeniaalsust teise inimesega asendab suhtlemine "eneseteadvuses peituva tõelise loomusega" (lk. 111), dialoog oma sise-minaga. Kahtlemata on nii enese muutmine kui ka *yin-yang* suhe, suhe mehe ja naise vahel, kahe alge liitumine tervikuks, kaks kõige raskemini saavutatavat asja; need mõlemad eeldavad oma *ego* ja meeplekkide ületamist.

Tootmaa tegelased elavad juhuslike nais-suhete maailmas, naised on meestele enamasti libud, liitsid ja hoorad, hing aga on joomisest teinekord päris katki ja vajab pohmelliravi. Läbi selle katkisuse, läbi elu madaluse kumab kuskilt siiski ka mingi vaimne-eeitiline hoiak. Gaissi mõtete kohaselt on näiteks tõelisel, ausal eneseväljendusel põhineva loomingu eesmärgiks headus, sõda inimlikkuse eest. "Kõiges, nii igapäevases elus kui kunstis, tuli püüelda tõelise inimsuhte poole, ainult sellel oli väärtus; ülejäänud oli tavaline sõjapidamine, edevuse kultiveerimine, hukatuse tee." (Lk. 111.)

Jätan lahtiseks küsimuse, kes on Rein Tootmaa. Igatahes pole ta valmis, tardunud tõdedega inimene nagu ta tegelane Gerda, kuigi — ega päris valmis pole ju toogi. Tõrvas sündinud, Tartus ja Tallinnas elanud, on Tootmaa elupaigaks praegu Saaremaa ehk Moonsundi saareriik, nagu seda nimetatakse "Nonstory". Ütleme siis nii, et ta on eesti kirjanik eksiilis (hingelises ehk), kelle eneseleidmine alles ees. Nagu paljudel meie ümber ja meil endil.

Ülo Mattheus

KROONIKAT

11. detsembril jagas Eesti Kultuurifond oma aastapreemiaid. Teiste hulgas sai aastapreemia Keele ja Kirjanduse Instituudi teadussekretär Asta Õim "Sünontümisõnastiku" koostamise ja trükkitoimetamise eest.

20. detsembril sai 90-aastaseks kauaaegne Helsingi Ülikooli eesti keele ja kirjanduse lektor, mitmekülgne kultuuritegelane Eeva Niinivaara. Eelmisel päeval Helsingis toimunud austamisõhtul tervitasid juubilarit Elias Lönnroti Seltsi poolt juhatusse liikmed Rutt Hinrikus ja Aino Laagus.

7. jaanuaril möödus 105 aastat Oskar Lutsu sünnist. Rahvakirjaniku nimelise Tartu

keskraamatukogu eestvõttel sel puhul korraldatud ettekandekoosolekul esinesid Avo Rossenvald, Heivi Pullerits ja Maimu Berg.

8. jaanuaril tutvustati Soome Instituudis *Finlandia* 1992. aasta kirjanduspreemia kandidaate. Väljavalitud kirjanikest ja nende auhindamiseks esitatud teostest rääkis kirjanduskriitik Elisabeth Nordgren Helsingist.

ÕNNITLEME!

16. veebr. — Lilli Promet 70

27. veebr. — Jelena Pozdnjakova 75

28. veebr. — Juri Lotman 70

LILLIGA SEOSES

Kirjanikest abielupaaril Lilli Prometil ja Ralf Parvel on stiilsemaid ja kaunemaid kodusid, kus minulgi aegade kuludes antud seltskondlikku juttu ajada, sõrmede vahel tilluke õrnhabras portselantass aromaatses kohviga.

Kui võhivõõras inimene näeb neid kaht väljumas autost või ületamas tänavat, jääb ta helkeks vaatama, sest väljapeetus, maneersus ja väline korrektsus ei ole praeguses Tallinnas enam igapäevaselt korduv-kohustuslik nägemus. Te saadate neid imeliku ja seletamatu nostalgiaga, üritades nägemisulatuses otsida elegantsle paarile lisa, tuge, kinnitust, aga kiirustav-tormav sihitu nõutus, kuidas-juhtub riietus ja clumurelikud näod on ümberingi.

Kultuursus rasketel aegadel sünnitab — teisalt — mingit vaenugi. Ent tõeline kultuursus on just see, mis iseendaks jääb rasketelgi aegadel — inimene lihtsalt on selline mis tahes olude kiuste. Olude trotsimine, oludest ülekasvamine ja saavutatud staatuse kaitsmine ongi kultuur.

Lilli Prometi looming, nagu ta elustiil, on kõrgprofessionaalselt väljapeetud ja maneerne. Lillit luubiga lugeja tõde: kirjanik ei ole kusagil ummisjalu tõtanud, rāpakalt kiirustanud ega lohiseval lausel sündida lasknud. Lilli valitseb iseenast ja žanri, mida ta parasjagu viljeleb. Võtkem või oma riulilt tema valgekaanelised valitud teosed ja süüvigem nii iga kõite koostamisprintsipiidesse kui ka iga kõite kaanekujundusse ja kaanepilti, ja te tunnistate, et see kõik on looja läbimõeldud ja läbiviidud nõudlik lõpetatus, isegi pedantsus, — need on

v a l m i s a s j a d, mis Lilli oma käte vahelt usaldanud loovutada.

Minu komme ei ole otsesõnu küsima minna ja minu võimetusse teisalt ei kuulu vaadata sedavõrd sügavalt auväärse kolleegi ja meie ühise loomeliidu liikme hinge, et sealt välja lugeda vastust ühele praegushetkel olulisele küsimusele: kui kestvaks, püsivaks ja v a l m i s a s j a k s luges Lilli Promet noore, veel kujuneva inimesena seda ühiskondlikku süsteemi, poliitilist ja kultuurilist *modus vivendi*'t, mis meile peale suruti 1940. aasta suvel.

See küsimus ja vastus sellele on sügavalt Lilli isiklik asi, tema valik ja seetõttu ka ainult tema enda vastutus, kuid suuresti just sellelt pinnalt ja tollastest esmaveendumustest kujuneski see, mille nimi on kirjaniku saatus. Ei olevat kirjanikku, kel pole saatust. Lillil o n saatust.

Ta oli sõjataglasse sattunute ja sealt naasnute hulgas. Ta nägi Venemaa m e e s t e t a k ü l a s i d ja olmelist nappust. Lilli tuli tagasi oma maale, kui toonane parim osa eesti haritlastest läks ja jäi Läände — ilmakaarde, mis on meile Idast omasem. Sündinud vaakum tuli täita. Seda sai teha ainult selle materjaliga, mis kohapeal käepärast, ja tolles halastamatus dogmaatilises konkreetsuses, mis iga ettevõtmist determineeris, reglementeeris ja oma raamidega piiras. Lilli Prometi kaasaegsete kultuuriinimeste n.-õ. sotsialistlik põlvkond pandi looma sisult sotsialistlikku, vormilt rahvuslikku ja rõhutatult realistlikku pilti, mille hall raam Moskvas valmis tehtud ja võimalikud teemad-

ki ette öeldud. Varem loodud nimetati kodanlik-natsionalistlikuks ja töötava inimese jaoks üleestetiseerituks.

Kui sellisesse situatsiooni satub noor, kunstikogemusteta inimene — olgu ta või suisa kunstniku perekonnas kasvanud —, ei ole kõigile antud täit ja nobedat aimu mõista kõige nõutava ja toimuva teatud absurdust ja ülekohtusust. Lilligi — temale endale on see parimini teada — ei olnud üksimatu mõnel hetkel ja mõnes hinnangus mõne kolleegi suhtes meie ühises rahvuskultuuris. Tal ei olnud tollal veel täit aukartust kultuuri ees. Aga see tuli. Kõige andekamad ja terasemad ja tundlikumad sellest n.-ö. punasest põlvkonnast — Smuul, Promet, Rimmelgas — mõistsid hiljem ja kibedalt oma toonastest "revolutsioonilisest" kärsitusest sündinud suuremaid või väiksemaid rumalusi. Ometi, kui karmid ja resolutsed me nüüdses iseseisvuses oleksimegi ja kui esteetiliselt nõrguke tolle uue aja uudislooming oligi, andis just see põlvkond paiga päele jäänud eestlastele sõjajärgsel Eestimaal oma napid, justkui talongi alusel saadavad killud uue maitsega vaimuleiba. Selle põlvkonna kirjanikes elas sama inimlik, ülerahvuslik loomistahe, mis oma sünnilt-eksistentsilt ei oma punast värvi, marksistlikku suunatust, poliitilist angažeeritust ega rahva vaimse lollitamise ja tasalülitamise eesmärki, — see oli loomine just ja ainult tolles paratamatus ajaloolises kontekstis, kuhu oli sattunud üks õnnetu rahvas. Nimelt selle tõttu ei saa tõsine ja kultuuri austav uurija ühtegi toonast trükist või sõnavõttu välja kiskuda ajastu ja olude kontekstist, jätta alasti looja külma ja selge kuupaiste kätte, et ta väriseks ja näeks oma varju, mis tõepoolest ulatub kaugele-kaugele, nagu inimese iga teo kaja kostab läbi kogu ta elu — ei, mitte kellelegi ei ole antud õigust ja vabadust minna demokraatlikus Eestis sel kombel lõõma kolleegi, teades ette, et see tegu on igal juhul juriidiliselt ja eetilisele karistamatu. Hukka mõista on lihtne, püüdke mõista, ütleb eestlaste suurimaid luuletajaid, kes selles süsteemis kõige pikemalt vaiks.

Bolševismi oli tema sünnist alates kodeeritud lihtsustatud lähenemine inimesele ja viha, banaalne, mustale massile mõeldud instinkt, mida nad ise nimetasid õiglaseks klassivihak, et anda sõnalist õigustust ajaloo koledaimale vaimsele ja füüsilisele terrorile.

Sellest kõigest seisab bolševistlikus riigis suure kirjanikukuulsuse teeninud Lilli Promet kaugel ja kõrval, õigemini — üleval sellisest madalusest.

Oma loomingu parimas osas ei teeninud ta süsteemi pimesi ega iga hinna eest, mida talle endale kõige valusamal kombel tõestas romaan "Primavera", see n.-ö. õnnetu saatusega raamat pärast totaalset üleliidulist menu — Kaliningradist Vladivostokini — ajal, mil tä-

nane juubilar oli Juhan Smuuli kõrval vaieldamatult tuntuim ja loetavaim eesti kirjanik üle toonase suure maa. Loomulikult ma tean, et Lilli ei tahtnud loobuda ei oma menust ega oma sissetulekuist ega ofitsiaalsest riiklikust tunnustamisest, sest andekuski pidi ametlikult kinnitatud olema, aga Lilli Prometit vedas kõige alatumalt alt see, et ta ometigi ei olnud tolle temale ametlikult au mõõnnud riigi õuelaulik, vaid — kunstnik. Lilli ei aimanud ega osanud karta, et totalitaarsuse lamav t i g e r võib ka teda lüüa käpaga. Loom (või masin) urahtas nii pahaselt, et hävitati too bolševiseeritud veneluse kui kanoniseeritud headuse, kultuursuse, kasvatatuse ja edumeelsuse kahtluse alla seadnud teose trükiladu mitte ainult imperiumi rahvaste keeltes, vaid käsk ulatus ka üle sihilikult nõrgalt valvatud Ida-Euroopa ideoloogiliste piiride.

Lilli Prometi oluline juubel — 70 — tuleb halval ajal: praegu ei ole tõelisele kultuurühiskonnale omaselt kombeks meenutada, mida inimene on head loonud, vaid mis tal on viltu läinud ja mida siis ilmavaatelisest seisukohast tagantjärele tänitada annaks.

Aadu Hindi haul ei jõudnud muru veel mulla päälle kasvada, kui aastate poolest piisavalt elu näinud literaat kiirustas lahkunule paita kätte näitama, nobedasti, et keegi selles hoogtöös temast ette ei jõuaks. Samast sulest jätkus sappi Villem Grossile. Kõrgkooli õppejõud ristib vaidlustamatult ainult punakvislingiks Juhan Smuuli (kelle 70. sünniaastapäev on mõni päev peale Lilli tähtpäeva). Ja kõige napima elukoolihariduse ning eetilise pagasiga noorukid saevad õhetavi põsi maha halja oksa isegi 60-ndate põlvkonna loomepult. Oh, ajad, oh — kombetus. Noore ja kahtlemata igati nutika sugupõlve kätte on mõnigi kord jäänud vaid üksainus, aja õnnetuseks bolševistlik meetod, sest muu maailm ja selle kombed on tal nägemata-lugemata tarvilikus mahus. (Pole inimese süü, et aastaid vähe!) Nad tulevad teinegi kord nagu t ü d r u k u d t a e v a s t, jooonud oma julgusest, aaimamata, kui raskele ülesandele neid on saadetud või nad on ise usaldanud minna sedavõrd vähese ettevalmistusega. Nad usuvad — just oma pühendamusest — ikka veel, et eesmärk pühitseb abinõu ja et raevgi on eetilise kategooria teel tõele, mille arvavad lõpliku mõiste olevat just ja ainult nende isiklikus interpretatsioonis.

On raske ja keeruline sellistel aegadel säilitada jaankrossilikku hingerahu, nii tarvilikku tühisagimist eitavaks loometööks väärt kultuuri püsimise nimel.

Kirjandus ja kirjanduse loomine ei ole Vigla show, mis kogu elu malbelt ja mahedalt jandiks keerab. Kirjandus, kui temasse suhtuda Lilli tõsiduse ja nõudlikkusega, võimega ilu näha ja veel raskemini omandatava kunstiga

see ilu tühte ja ainuvõimalikku vormi kätkeda — novellik, laastuks, luuletuseks, romaaniks — see on sedavõrd tõsine asi, et nõuab inimeselt kogu tema elu, ja aega tuleb veel puudugi.

Ma helistasin Vabaduse puistee veersesse õdusasse kirjanike kodusse Lillile ja Ralfile kaks aastat tagasi talve hakul, paludes neid Friedebert Tuglase majja kohvile ja klaasile šampusele Jaan Krossi rahvusvahelise kollokviumi avaõhtul.

Neil ei olnud võimalik tulla — nii nad tõesti sõnastasid viisaka äratitlemise —, sest vahetult enne seda oli seesama ajaloolise inventuuri tegemine, sedakorda ajakirjas "Vikerkaar", nende mõlemani jõudnud. Muutunud aegades oli neilegi õeldud halvasti (s. o. karmilt ja kriitiliselt), millega kumbki neist harjunud polnud. Nad arvasid, et tüht artiklit loeb kogu Eesti ja sedamaid muudab ka oma suhtumist neisse. Nad ei olnud valmis trotsiks. Nad tõmbusid endasse, nagu Kuusberg ja Debora. Neil oli valus. Nad ei osanud veel leppida

mõttega, et absoluutselt kõige eest tuleb maksta, tasuda, vastutada. Meil kõigil.

Kui Lilli ja Ralf väljuvad autost või ületavad tänavat, jääb võõraski inimene hetkeks seisma ja saadab neid siis oma hindava pilguga. Raskete aegade kultuur ei ole ainult parim tollest, mida loome meie, ülekaalukalt ja enamikus keskpärased kirjanikud, ega see kannatuski, mille valutavad kultuuriks Juhan Liiv, Hando Runnel või Paul–Erik Rummo; kriisides, murrangutes ja raskustes oleme kultuur meie kõik ise oma raskelt säilitatavas euroopalikus mõtlemises ja väljanägemises siin väsinud Maarjamaal, mis on tõepoolest tugi ja ääreala suurele ja õilsale vene kultuurile, kuid ka eitus ja lõplikult viimane piir slaavilike minnalaskmisele ja ekspansioonile.

Teisel pool vett on juba sootuks teine maailm, Soome, seal edasi Rootsi, ja kaugele siis Prantsusmaagi jääb.

Ülo Tuulik

EUROOPA KULTUURI RAJAMAAD

Nii võiks kõlada eesti keeles konverentsi teema *Frontiers of European Culture*, kui me ei taha sõna *frontiers* tõlkida nõukoguliku tsentralismi vaimus "ääremaadeks". Konverents oli rahvusvaheline, selle organiseeris Aberdeeni Ülikooli (Šotimaal) kultuuriajaloo grupp koostöös Nõukogude ja Ida-Euroopa Uuringute Keskusega (*Centre for Soviet and East European Studies*) ning ajakirjaga *Theory, Culture & Society*. Kultuuriajaloo grupile oli see juba neljas seda laadi konverents, eelnevatest aga kuuldavasti suurem, sest see pidi olema ka uurimisgrupi baasil loodud Kultuuriuuringute Instituudi (*Institute for Cultural Studies*) inauguratsioon. 1494 asutatud ülikoolile ja Aberdeeni linnale (rajatud u. 700, esmamainimine 1179) oli rahvusvaheline konverents oluline kultuurisündmus, mida markeerisid ülikooli ja linna pea vastuvõtt ning muidugi ka finantsabi. Viimast andsid veel kohalik regionaalne nõukogu (*Grampian Regional Council*), Briti Nõukogu ja Fordi Fond. Suurt organiseerimistööd laias rahvusvahelises ulatuses juhtis professor Paul Duker, kelle kutsel ja instituudi toetusel sai konverentsil osaleda ka nende riidade kirjutaja, nagu seda olid saanud eelmisel, banditismiteemalisel konverentsil ajalooüliõpilased Tiina Kala ja Annely Randla.

Organisaatorid olid eelnevalt sõnastanud kolm probleemi, mida nad pidasid interdistsiplinaarseks:

1) Lääs — Keskus — Ida (ktisimus Euroopa osast Atlandi kultuuris, s. o. Lääne-Euroopa, Põhja- ja Lõuna-Ameerika kultuuriühitsuses, samuti probleem, kas Euroopa ulatub Atlandist Uuraliteni või koguni veel kaugemale);

2) südamik — perifeeria (*core — periphery*; Euroopa ja maailmakultuuri suhted perifeeriaga Euroopas, kultuurisuhted rahvuslikul-regionaalsel, linna-maa, eliidi- ja rahvakultuuri tasandil);

3) strateegia ja analüüs (eeldas eelkõige arutlusi sotsiaalteaduste tasandil).

Seatud probleemide alusel jagunes konverentsi töö kolme sektsiooni, igas seitse temaatilist paneeli, mõni teema ka läbi kahe paneeli. Õhtuti toimusid sümposioonid, osalt koos filmiprogrammidega. Konverentsi eel väljasaadetud kutses oli kuulutatud keskseks XVII sajand, tegelikult ei suudetud sellest piirangust kinni pidada. Nii võis kuulata ettekandeid Vana-Egiptusest nüüdisajani, geograafiliselt oli haaratud valdav osa maakerast. Siiski oli märgata, et antiikaja paneelis esinesid ainult Londoni teadlased, Aberdeeni uurijad katsid aga paneelid "Orient" ja "Ülemeremaad" (avastused ja impeerium). Omapärane oli Šoti kultuuriajaloo käsitlemine, tähelepanu äratas korraldava ülikooli suur osa ka sotsiaalteaduste-alastes tsükliites.

Ilmselt tänu professor Paul Dukesi sidemetele ja vaevanägemisele oli vastava maa tead-

lastega kõige enam kaetud Kesk- ja Ida-Euroopa regioon. Hea oli tunda end vabana kuulumisest Nõukogude delegatsiooni, esineda vaba mehena Eesti Vabariigist, kuigi oli alles "üleminekuperiood", gorbamaaniate tipp-tund ning mitmed Lääne-Euroopa teadlased püüdsid ainukest Baltikumini esinejat oma mugava harjumuse tõttu N. Liidu alla arvata.

Kogu pakutavast küllusest ei olnud ühel inimesel seksioonide paralleelsuse tõttu võimalik üle ühe kolmandiku osa saada.

Konverents algas Briti diplomaadi, Inglise Panga Euroopa-nõuniku sir Peter Petrie avaliku loenguga "Briti ja Euroopa: mis on erinev". Esineja, kes ise pärineb vanast šoti suguvõsast, kust on tulnud palju silmapaistvaid ajaloolasi ja kultuuritegelasi, tõi huvitavaid paralleele ja tõstatas tulevikuprobleeme. Ta käsitles rahvusliku stereotüübi ja rahvusliku iseloomu kujunemist, toonitades rahvusliku ajaloo osa selles. Huvipakkuv oli analüüs mõtlemise erinevustest, koolihariduse mõjust, saksa ja inglise ettevõtjate erinevast mõttelaadist jne. Üldmõte: on vaja tunda rahvuslikke erinevusi, et mõista üksteist ühinevas Euroopas.

Seoses Hispaania araablastelt tagasivallutamise, Kolumbuse reisi ja "Ameerika avastamise" 500. aastapäeva tähistamisega võtab üha enam hoogu diskussioon selle sündmuse ja ta mõju hindamise ümber. Raamatupoodide letid ja riulid täituvad raamatutega poolt ja vastu. Hispaania kultuur ja Ladina-Ameerika areng olid ka Aberdeeni konverentsil lausa põnevad teemad. Glasgow' professor Nicolas Round oli oma ettekandele pannud pealkirjaks "Granada vallutamine". Ta astus välja termini *reconquista* (tagasivallutamine) ülistamise ja kasutamise vastu. Oma kirglikus esinemises kõneles ta "1492. a. müüdist" (Granada vallutamine muhameedlastelt kui *reconquista* lõpuleviimine) ja väitis, et tegelikult oli see *conquista* (vallutus). Kõneleja toonitas, et selle vallutuse käigus tegi kristlik Hispaania lõpu muhameedlikule, hävitati teistsugune kultuur. N. Round vaidlustas ka Ameerika avastamise kui europotsentristliku mõiste ja müstifikatsiooni, mis põhineb allikate valesi lugemisel. Samas seoses paelus Hannoveri ajaloolase Christina Nolte ettekanne Andaluusiast Hispaania "sisepereferiana". Ka siin on meie tavakäsitlus olnud ühekülgsest Kastiiia ristsõdjiate poolel.

Analoogiline lähenemisviis valitses ka sümposiumil, mille vaatlusobjektiks olid Kariibi maad Euroopa kultuuri rajamaana. Põhiettekanne oli emotsionaalselt "Ameerika avastamise vastu" — "Me olime olemas". Eurooplased löid orjatõõga istandusel, monokultuuride süsteemi, töid kaasa kohaliku elanikkonna hävitamise ja neegerorjade sisseveo. Šotimaale pakub Kariibi piirkond erilist huvi aga seetõttu, et just sinna asus palju šotlasi.

Paljud neist alustasid raamatupidajana (teiste seas Robert Burns) või käsitöölisena, aga šotlaste seas oli ka rohkesti kaupmehi ja mõned plantaatorid. Teiselt poolt leidus haritlasi, sealhulgas Aberdeeni Ülikooli kasvandikke, kes jäid ajalukku orjusevastases liikumises osalejaina.

Šotlased laias maailmas — see võiks olla paljude šoti ajaloolaste ettekannete mitteametlik alapealkiri. David Ditchburn (Aberdeen) üldistas: šotlasi oli üle kogu maailma, hiliskeskajal olid šotlaste tänavad näiteks Danzigis ja Stralsundis. Võib lisada, et rohkesti on šotlasi viibinud ka Baltimaades. Liivi sõja ajal oli neid siin nii palju, et Rakvere juures peeti lahing saksa ja šoti palgasõdurite vahel. Rootsiaegses Narvas elas kõrvuti inglasega šoti kaupmehi. Marjory Harper (Aberdeen) kõneles šoti asustusest Kanadas. Keskuse ja perifeeria probleemi taustal käsitleti šoti valgustust (Nicholas Philipson, Edinburgh), Briti revolutsiooni (Rolf Rehberg, Rostock), jakobiinide ja viigide vahetõrja (Murray Pittock, Edinburgh).

Omaette tsükli moodustasid Kesk- ja Ida-Euroopa kultuurikontaktidele pühendatud ettekanded. Osa neist oli paigutatud tsükklisse "Religioon ja rahvas". Budapesti professor Tamas Krausz astus vastu Ida-Euroopa mõiste laiendatud kasutamisele. Meilgi on visa kaduma arusaam, mille järgi N. Liidu poolt Teises maailmasõjas vallutatud ja pikka aega tema kontrolli all olnud maid nimetatakse Ida-Euroopa sotsialismimaadeks. Ungari ja Tšehhoslovakkia kuuluvad ju kindlalt Kesk- ehk Vahe-Euroopasse, endine Saksa DV haaras tegelikult Kesk-Saksamaa. Páris idas ei taha olla ka poolakad. Janusz Slugocki Bydgoszczist sõnastas oma ettekande "Poola kultuur Ida ja Lääne vahel". "Ungari koht ja roll Euroopas XX sajandil" oli József Tothi teema.

Tšehhi materjali alusel käsitles Luda Klusaková Prahast linnade funktsioone XVIII—XIX sajandi kultuurielus, nimetades regiooni siiski Kesk- ja Ida-Euroopaks. Bulgaarlase Čavdar Naidenovi põhikontseptsioon oli, et Bulgaaria kuulus kuni türklaste vallutuseni Euroopasse, XVIII—XX saj. toimus Bulgaaria kultuuri reintegreerimine Euroopa kultuuriga.

Tartu, laiemalt Eesti- ja Liivimaa kultuuri- sidemed Lääne-Euroopaga XVII sajandil oli nende ridade kirjutajale konverentsi organiseerijate poolt pakutud teema. Käsitlesin seda aspektist, missugused faktorid neid sidemeid mõjutasid ja mida andis see sajand. Kuulajaskonna erihuvid olid kontaktid Inglismaa ja Šotiga.

Mõneti üllatav oli kuulajate eriline huvi vene kultuuri temaatika ja selle sildi all pakutu vastu. Kooliraamatu ja nõukoguliku propaganda taustal uudsena mõjus Moskva teadlase

Aleksandr Nekrassovi ettekanne "Keskaegne vene kultuur ja Ida". Kõneleja toonitas osalt Bütsantsi kaudu tulnud India ja Pärsia mõjusid vene kultuurile ega unustanud ka Türgi osa. Vene kultuuri alates Roomast (Moskva — Kolmas Rooma) ja Jeruusalemmast (ristiusk) käsitles ka Vladislav Karejev, aga liiga üldtuntult. Allan Woodi (Lancaster) ettekanne Siberist XIX sajandil põhjustas ägeda diskussiooni Siberi rahvaste saatusest ja tänapäeva olukorrast. Kõneleja nagu ka mõned sõnavõtjad oli mõjutatud nõukogude propagandast ja toonitas kultuuri viimist Siberi rahvastele. Siinkirjutaja võis sellele vastandada meie lugejatele teadaolevad kurvad tõsiasiad paljude rahvaste hävingust ja degradeerumisest ning tuua paralleele indiaanlaste saatusega.

Hannoveri professori Hans Heinrich Nolte ettekandes "Vene idee ja Venemaa üksindus" oli huvitavaid joonetõmbamisi vene ühiskondlikust mõttest mõõdund sajandil (Tšaadajev, Herzen, Danilevski jt.), aga ka Venemaa-iha-lust, mis Läänes nii moes on. Pool pealkirja on pärit Herzenilt, kes on öelnud: "Oleme üksi ja me ei anna kellelegi midagi."

Ilus ja paljutõotav pealkiri oli noorel Moskva teadlasel Aleksei Komarovil ("Euroopa idee ja Euroopa tsivilisatsioon"). Ettekanne ise aga oli Moskvast toimunud konverentsi lühitutvustus koos avaliku nõukoguliku propagandaga, milles ei puudunud ka Ameerika tulevase stagnaaja ootus. Ilus oli ühe Uus-Meremaa teadlase sõnavõtt, milles väideti, et seal olevat just samad probleemid nagu N. Liidus. Moskva-külalise säästmiseks ei antud tartlasele seekord enam sõna.

Moskva doktori O. Omeltšenko ettekanne valgustatud absolutismist XVIII sajandil oleks võinud olla huvitav, kui esitatu poleks meile, aga ka näiteks ungarlaste ja tšehhidele juba ammu tuttav nõukogude ajalookirjanduses toimunud diskussiooni järgi. Veerand tunniga oleks olnud ka raske uut öelda (teist nii palju kulus ju tõlkele, sest "vene keelt kõnelevad" teadlased esinesid julgelt selles keeles, et maailm õpiks).

Tuumakas oli Moskva naisdoktori M. Vandalkovskaja ettekanne Vene parlamentarismist, mille all ta käsitles vene riigiduumasid ja eriti Miljukovi. Kõneleja ei hoolinud ajast, aga suutmatust esineda mõnes võõrkeeles ei lasknud täiel määral mõjule pääseda materjalil demokraatlikust eliidist, kelle eeskujuks oli Inglise parlamentarism.

Teine nõukogude naisteadlane Alla Alartortseva esines käsitlusega "Nõukogude kultuurimudelid". Esinemises oli kriitilisi noote (intelligents ainult "sotsiaalne vahekiht", osa sellest laagris, impeeriumiteadvuse kasvatamine, klassivõitluse postulaat, politiseerimine, ideologiseerimine, pragmatism), kuid eitavat

suhtumist sellesse kultuuri pidas ta äärmuseks. Tartlase provokatsioonilisele küsimusele, kas kõike seda, mida meile on aastakümneid serveeritud nõukogude kultuurina, saab üldse pida kultuuriks või on see antikultuur, mille asemele peaksid edaspidi tulema rahvuskultuurid, jäi esineja endale kindlaks ja astus vastu "nõukogude rahvaste üksiksest isoleerimisest pütetele". Talle ruttas appi terve plejaad, aga küsijat toetasid mitmed Kesk-Euroopa teadlased, kes seda kultuuri olid jõudnud tundma õppida.

Valgevene kultuurist kõneles Gomeli Ülikooli rektor Leonid Šemetkov. Äärmiselt lühikeses tõlgi abil esitatud ettekandes oli kõigiti omal kohal meenutus valgevene keele esimestest mälestusmärkidest X sajandil ja selle keele ametlikust kasutamisest Leedu suurvürstiriigis. Ajaloost kaasaega tulles ei maininud kõneleja aga nõukogude aja repressioone, tänapäevapilt polnud aga isegi mitte roosa, vaid lausa punane udu. Kui küsisin, mil määral kasutatakse valgevene keelt tema poolt juhitud Gomeli Ülikoolis, saime kuulda, et seal peetakse kõrvuti vene keelega loenguid ka valgevene keeles. "See poiss valetab," ütles Viini ungarlane. Pärastises erakõneluses ruttas esineja tõestama, et välismaalaste kuuldes tuli nii vastata (juulis ta mind veel välismaalastes ei pidanud), ja pidi tõdema, kuivõrd võimatu on üldse valgevene keelele üle minna (õppejõud on õppinud Venemaal, osa üliõpilasi ei mõista kohalikku keelt). Nii toimubki valgevene kultuuri säilitamine pigem emigratsioonis, sealhulgas Suurbritannias (Londonis on Valgevene muuseum ja raamatukogu).

Kuulates seda laadi ettekandeid, vaevast tartlast kogu aeg mõte, et Euroopa huvi Venemaa ja Ida-Euroopa vastu võiksid meie teadlased rahuldada hoopis paremal tasemel. Kullaarikõnelustes kõlasidki küsimused, millega tegeleb meie *East European Studies*. Eriti soovitati meil uurida Venemaa poliitikat impeeriumi ääremaaes. Tõepoolest, miks seda mitte teha. Meil on allikaid ja kirjandust, oskame keelt, ja mis peaaegu, me suudame kasutada allikakriitikat, me teame, mis on sõnade taga, aga me tunneme ka oma naabreid ja oma võõrtõelisi. Esialgu naudime seda, et meil ei ole enam N. Liidu ajalugu, et "Suure Kodumaa" asemel on meie Eesti Isamaa ja meie lapsed võivad õppida Eesti ajalugu. Pikkamööda aga võiksimme hakata rahuldama ka Euroopa huve, kaasa lööma Ida-Euroopa ajaloos ja võib-olla ka slavistikas. Kui oleme vastikusest üle saanud, võime olla kompetentsed ka sovetoloogias.

Suurel kultuuriajaloo konverentsil oli veel arvukalt probleeme, mille käsitlus viiks ehk liiga kitsalt ajalooteaduse, sotsioloogia või kultuuriloo alale (Põhja-Ameerika kultuur koloniaalperioodil, Ameerika tarbimiskultuur tä-

napäeval, tsivilisatsiooni globaalsus jne.). Oli mitmekülgne kultuuriprogramm, mille hulka mahtus tutvumine mitme Šoti lossiga ja võrratu ekskursioon Põhja-Šotimaal. Käisime ka Callodenis, kus šotlased pidasid 1746 viimase lahingu oma iseseisvuse eest. Vanas Aberdeenis, *King's College*'is oli ülikooli lõpetamise ja doktoritööde kaitsmise aeg. Noored džentelmenid olid tumedates ülikondades ja mustades

mantlites, noored leedid samuti mustades mantlites ja minides. Mantlite kraed näitasid teaduskonda ja kraadi, peas oli nelinurkne mütsike. Isad, vennad ja teised pidulikul sündmusel osalejad olid ruudulistes seelikutes ja põlvsukkades. Oli tunda ajalugu ja traditsiooni, mis aitas luua ka kultuuriajaloo konverentsi miljööd.

Helmut Piirimäe

ÕIENDUS

1991. a. novembrinumbri tagakaane siseküljel olev Umas Viigi «Monument» on eksikombel reprodutseeritud tagurpidi.

Ka ajakirja 12. numbrisse on sattunud kahetsusväärsed vead. J. Kaplani mälestustes «Leerid kahe lipu varjus» palume lugeda lk. 1662 teise lõigu esimene lause järgmiselt: «Kuid tagasi Tartusse ja aastasse 1940.» R. Ruutsoo artiklis «Eesti filosoofia bürokraatia ja kultuuri vahel» lugeda lk. 1671 viimase lõigu asemel Jüri Kruusvall ja lk. 1678 esimese lõigu teises lauses Arvo Pesti asemel Olavi Pesti.

Käesoleva aasta jaanuarinumbri on Ene Mihkelsoni luuletuskli II osa lk. 33 eksikombel küljendatud proosana ja lk. 34 ülal rea «Õördamisest olen säästetud» järel jäänud ära stroofi vahe.

Vabandame asjaosaliste ja lugejate ees.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, J. KROSS,
A. LANGEMETS,
T. LIIV, M. LOODUS,
P. OLESK, P.-E. RUMMO,
T. TOOMET, M. TRAAAT,
U. UIBO, E. VETEMAA

Peatoimetaja:
ANDRES LANGEMETS
tel. 44 32 62

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 44 13 65

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 81

Ilukirjanduse osakond
MART MÄGER
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
UDO UIBO
tel. 44 13 65

Kecletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 44 07 80

Korrektor
KADI LEHTMETS
Sekretär
BRITT PERENS
tel. 44 13 65

Toimetus: EE0090, Tallinn, pk. 62,
Harju tn. 1.

Kirjastus "Periodika",
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 7. 01. 1992.
Trükkimisele antud 26. 02. 1992.

Trükiarv 5650.
Ofsetpaber, 60x70/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspooignaid 13,51.
Tellimise nr. 74.

Ajakirjandustrükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

"Looming" nr. 2,
vebruar 1992.

Hind 8 rbl.

Praaksekemplari korral
pöörduda TKO-sse Pärnu
mnt. 67-a, tel. 68 14 11.

- 147 D. H. LAWRENCE
Nahkhiir
Kilpkonna armumäng
Madu
- 152 T. VINT
Kusagil India ookeani saarel
- 176 S. EKBAUM
Atlandil
Elu muster
Aiad
- 178 H. RUNNEL
Raiatud mets
- 185 L. OJAMAA
Linnausulaul
Wärawal jt. luuletusi
- 189 O. RAUN
Matteuse naine
Helilooja
- 196 Ü. PLOOM
Maa-alune shop
- 198 H. MÄND
Vale kevad
Muru ja mina
Kohutuotsus
Miraaz, stiilitu
- 202 A. PIHELGA
Ikka piiratud on olemise ring
Suvest sügisesse
Pööriöö tuled
- 204 K. KÄSPER
Peegeldus
- 212 M. VEETAMM
Luulet
- 215 M. HORKHEIMER
Mõtteid tänapäeva ajateadvusest
- 219 M. KIVIMÄE
Märksõnu Max Horkheimeri ajamõtteist
- 230 G. RÄNK
Kultuur, ühiskond ja isik
Hüvastijätt viimaste viikingihõimlastega 1940
- 237 A. VIRES
Gustav Ränga teadlaseteest
- 243 E. MEDIJAINEN
Eesti esindajaid Soomes
- 249 Kirjanikud oma tööst. Isaac Bashevis Singer
- 259 I. MIKIVER
Huumor eesti luules
- 274 R. HINRIKUS
Kõne
- 277 P. VIRES
Viis tüdrukut ja ei ühtegi poissi
- 279 J. ÜPT
Eluvaev ja lunastusvikerkaar
- 280 U. MATTHEUS
Kes on Rein Tootmaa?
- 282 RINGVAADE
- 188 L. MEIGAS. Kolmveerand kaheksa.
Veerand üheksa. Mõl. 1991
- 211 L. MEIGAS. Südaöö. Pool kaksteist. Mõl. 1991

Esikaane siseküljel:
R. MEEL. Kolmas mälestussammas, valge
Teine mälestussammas, pronks
Esimene mälestussammas, must
Kullajaht 91:36 tõusu
Tagakaane siseküljel:
A. RAILA. Öönes

ARTURAS RAILA. Ōones

ISSN 0134—4536

LOOMING

8 rbl.

78 174